

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัด
การท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย

**BUDDHIST TOURISM : THE PATTERN AND NETWORK TOURISM
MANAGEMENT OF THE TEMPLES IN THAI SOCIETY**

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐินิพนธ์
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัด
การท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาवंษ์)

ดุชนินพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

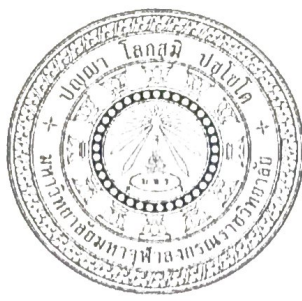
**Buddhist Tourism : The Pattern and Network Tourism
Management of the Temples in Thai Society**

Phra Srisungkom Jayānuvaddho (Thanavongs)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Social Development)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์
เรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดใน
สังคมไทย” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
การพัฒนาสังคม

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(รศ.ดร.ชลวิทย์ เจียรจิตต์)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.สมบุรณ์ วัฒนะ)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ภัทรพล ใจเย็น)

กรรมการ

(รศ.ปาริชาติ วลัยเสถียร)

กรรมการ

(รศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

รศ.ปาริชาติ วลัยเสถียร

ประธานกรรมการ

รศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระศรีสังคม ขยานวฑโฒ)

- ชื่อคุณูปนิพนธ์** : การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการ
การท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย
- ผู้วิจัย** : พระศรีสังฆม ชยานุชโทม (ธนาวงษ์)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาสังคม)
- คณะกรรมการควบคุมคุณูปนิพนธ์**
- : รศ. ปาริชาติ วลัยเสถียร สังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต
M.Sc. (Rural Development Planning)
 - : รศ.ดร. โภนิญฐ์ ศรีทอง พธ.บ., (การศึกษานอกโรงเรียน)
M.A. (Sociology), Ph.D. (Sociology)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาบทบาทการส่งเสริมของวัด และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม ๓) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม การศึกษาค้นคว้านี้ ทำการรวบรวมข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสังเกต และการสัมภาษณ์กษุสงฆ์ในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจำนวน ๑๐ วัด แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อให้เห็นรูปแบบ บทบาท ความเชื่อมโยงและการจัดการเครือข่าย ดังนี้

รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของวัดในสังคมไทย แบ่งออกได้เป็น ๒ รูปแบบ คือ ๑. รูปแบบของวัดที่ส่งเสริมให้เป็นแหล่งชมความงดงามของงานพุทธศิลป์และทำบุญ ไหว้พระ ขอมพร ที่มีการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพทั้งภายนอกและภายในตามบริบทของวัด มีการใช้สัญลักษณ์และการสื่อสารที่ทันสมัย เข้าใจง่าย ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมสูงมากนับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ๒. รูปแบบของวัดที่เน้นส่งเสริมให้เป็นสถานที่สำหรับการปฏิบัติธรรม กำลังได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ

บทบาทของวัดที่ส่งเสริมให้เป็นแหล่งชมความงดงามของงานพุทธศิลป์ทำบุญ ไหว้พระ ขอมพร พบว่า มีการส่งเสริมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญแห่งชาติ งานวัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชุมชน โดยกิจกรรมที่ส่งเสริมให้มีขึ้นนี้ เป็นการพึ่งพาเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างวัดกับชุมชน และวัดจะสอดแทรกให้มีการนั่งสมาธิ การปฏิบัติวิปัสสนาเข้าไปร่วมด้วยอยู่เสมอตามโอกาส เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวที่สนใจงานด้านพุทธศิลป์ซึ่งเป็นวัดพุทธธรรม ได้มีการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในเชิงลึกที่เป็นนามธรรมไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างเชื่อมโยงให้เกิดพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตใจของนักท่องเที่ยวให้สนใจกับการปฏิบัติธรรม ในวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

ผลการศึกษาด้านการจัดการเครือข่าย พบว่า วัดที่จัดให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องและจริงจังนั้น มีลักษณะของความเป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรมอยู่ทั่วไปในสังคมไทย ซึ่งมีการจัดการอยู่ ๒ ระดับคือ ๑. ระดับบน ได้แก่ องค์กรบริหารกิจการพระพุทธศาสนาสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย เรียกว่า

มหาเถรสมาคม (มส.) โดยมีคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา รับผิดชอบด้านการปฏิบัติธรรม ขณะนี้ได้จัดทำโครงการต่าง ๆ ขึ้น เพื่อส่งเสริมช่วยเหลือและสนับสนุนให้เครือข่ายการปฏิบัติธรรม มีความเป็นเอกภาพ และสร้างมาตรฐานการสอนการปฏิบัติให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยใช้แนวทางเดียวกันคือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐานสูตร ยึดพระไตรปิฎกเป็นหลัก ๒. ระดับปฏิบัติการ ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการภายในสำนักของตนให้มีความสมบูรณ์ และพร้อมที่จะพัฒนาเพื่อสร้างพระวิปัสสนาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ รวมถึงการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมสาขาให้สามารถดำเนินงานได้อย่างราบรื่น และสร้างผู้นำรุ่นใหม่เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ย่อมก่อให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ เป็นประโยชน์ต่อสังคมในชาติและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโลกโดยรวม

แม้ว่าผลจากการศึกษาจะพบว่า มีนักท่องเที่ยวยุคใหม่ที่ชมความงามของงานพุทธศิลป์และมีความสนใจไปปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น แต่มักจะเป็นกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุที่มีกิจกรรม “ทัวร์ธรรมะ” แต่ยังมีจำนวนเยาวชนที่ค่อนข้างน้อย จึงมีข้อเสนอแนะว่า หน่วยงานภาครัฐและองค์กรพระพุทธศาสนา ควรมีการขยายความเข้าใจ ส่งเสริมและสนับสนุนเรื่อง การท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาจิตใจ โดยให้เยาวชนได้แสดงความเป็นผู้นำในการเข้าร่วมทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้มากขึ้น.

Dissertation Title : Buddhist Tourism : The Pattern and Network Tourism
Management of the Temples in Thai Society

Researcher : Phra Srisungkom Jayānuvaddho (Thanavongs)

Degree : Doctor of Philosophy (Social Development)

Dissertation Supervisory Committee

: Assoc.Prof. Parichart Valaisathien, B.A. (Social Administration),
M.Sc. (Rural Development Planning)

: Assoc.Prof. Dr. Konit Srithong, B.A. (Non-Formal Education),
M.A. (Sociology), Ph.D. (Sociology)

Date of Graduation : March 22, 2019

Abstract

This research contains 3 objectives: 1) to study the Buddhist tourism Pattern, 2) to study the role of promotion and linkage of meditation practice network of the temple and 3) to analyze the role of promotion and the link of meditation practice of temple and its tourism network management. This was a qualitative survey by observing and interviewing 10 monks who live at tourist temple and then analyzing the data synthesized to illustrate the role model, linkage and network management. Its results were as follows:

Buddhist tourism model of temples in Thai society was divided into 2 types: 1) the temples which promote the Buddhist art works, merit performances, blessings that are organized in the physical environment both inside and outside according to each temple's surroundings. There is using religious symbols and update communication that are easier to be understood, which is a very popular tourist site since past to present, 2) the temple that promotes meditation place which is well-known by both Thai and foreign tourists.

The role of temples that promote Buddhist arts revealed that they promote merit activities in auspicious days of Buddhism and nation, culture, traditions and the way of life in community. The said activities were done through mutual support of Sangha and community by which temple applies meditation and Vipassana practice in such activities in order to encourage tourists who were impressed in Buddhist arts having chance to learn Buddhist abstract teachings in depth at the same time. This is considered to create a link to direct their minds into meditation practice in temples that promote continuous practice of meditation.

Network management study results showed that the temple that has been continuously and rightly practiced seen as Dharma practice network throughout Thai society contains 2 levels of management: 1) the top level or the highest Buddhist administration organization of the Thai Sangha called Sangha Supreme Council of Thailand (SSC), with the committee of Buddhism propagation responsible for dharma practice. The committee raised various projects to promote, support and encourage the Dharma network to be unified and form of teaching standard of meditation practice for efficiency by using the correct teaching based on Mahāsatipaṭṭhānasutta found in Tripitaka as principal course. 2) operator level signifying an abbot, in charge who manages the temple for being proper and ready to develop Vipassana teachers to be expert in both of correct knowledge (Pariyatti) and moral qualifications (Patipatti). It includes administration system with effectiveness, transparency and produces Buddhist leaders in order to continue and spread Buddhism which in turn provides great benefits for practitioners, society and the world.

Although the results of the study found that most tourists who had appreciated the Buddhist arts and interested in further Dharma practice, are adults and seniors who participate 'Dharma Tour' activity, but only small number of youth were seen therefore the government agencies and Buddhist organizations should have given right understanding, promote and support tourism to develop the mind by allowing the youth to perform their leaderships and participate in Buddhist tourism activities as much as possible.

กิตติกรรมประกาศ

ดุขฉินิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยวความเมตตาช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก รศ.ปาริชาติ วลัยเสถียร และ รศ.ดร.โกนิฐฐ์ ศรีทอง คณะกรรมการควบคุมดุขฉินิพนธ์ และคณาจารย์ทุกท่านที่ให้อำปรัษา ได้ให้ความรู้ความเข้าใจในการทำดุขฉินิพนธ์ ตั้งแต่เริ่มต้น พร้อมทั้งเป็นผู้ควบคุมงานดุขฉินิพนธ์ทั้งหมด ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบคุณคณะกรรมการตรวจสอบดุขฉินิพนธ์ ประกอบด้วย รศ.ดร. ชลวิทย์ เจียรจิตต์, ผศ.ดร. สมบูรณ์ วัฒนะ, ผศ.ดร. ภัทรพล ใจเย็น ที่ได้อนุเคราะห์ให้คำแนะนำและแก้ไข การเขียนดุขฉินิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

กราบขอขอบพระคุณ พระครูปริยัติกิตติธำรง, รศ.ดร. คณบดีคณะสังคมศาสตร์ และขอขอบคุณ รศ.ดร.โกนิฐฐ์ ศรีทอง ประธานหลักสูตรพุทธศาสตร์ดุขฉินิพนธ์ สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ผู้มีความเมตตาอย่างสูงที่ได้เปิดหลักสูตรนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าศึกษาปริญญาเอกในสาขานี้ อันเป็นการเผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการและการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา และมีส่วนขยายงานด้านการพัฒนาสังคมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติไปทั่วในบริบทของสังคมไทย

ขอกราบขอขอบพระคุณพระอาจารย์ที่เป็นเจ้าอาวาส เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ที่ให้การอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์และเอื้อเฟื้อที่พักพิงอาศัย และขอบคุณขอบใจเพื่อน ๆ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตร์ดุขฉินิพนธ์ สาขาวิชาการพัฒนาสังคม รุ่น ๒ ทุกรูปทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือทุกสิ่งทุกประการ และผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมในการศึกษานี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จงเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติทุกท่านเทอญ

พระศรีสังคม ขยานุฑโฒ (ธนาวงษ์)

วันที่ ๒๒ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะการวิจัย	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๘
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทั่วไป	๙
๒.๒ แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา	๒๓
๒.๓ ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย	
๒.๓.๑ ทฤษฎีการรับรู้และการเรียนรู้	๓๑
๒.๓.๒ ทฤษฎีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว	๓๙
๒.๓.๓ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม	๔๘
๒.๓.๔ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม	๕๔
๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖๖
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย	
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๗๘
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	๘๐
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๘๑
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๘๑
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๘๒

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๔ ผลการวิจัย	
๔.๑ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา	๘๔
๔.๒ วิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	๑๕๓
๔.๓ วิเคราะห์การจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม	๑๕๗
๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย	๑๖๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลวิจัย	๑๖๗
๕.๒ อภิปรายผล	๑๖๘
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๗๒
บรรณานุกรม	๑๗๓
ภาคผนวก	
รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย	๑๘๓
ภาคผนวก ก. แบบสังเกต	๑๘๔
ภาคผนวก ข. แบบสัมภาษณ์ (วัดในกรุงเทพมหานคร)	๑๘๘
ภาคผนวก ค. แบบสัมภาษณ์ (วัดใน ๔ ภูมิภาค)	๑๙๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๙๗

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๒.๑ ความเชื่อมโยงวัตถุประสงค์ในการท่องเที่ยวและรูปแบบ	๒๒
๒.๒ แสดงกระบวนการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา	๓๘
๒.๓ ทฤษฎีลำดับขั้นการจิตใจของ Maslow	๔๑
๔.๑ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดพระเชตุพน	๘๕
๔.๒ ผังภายในเขตพุทธาวาสของวัดพระเชตุพน	๘๗
๔.๓ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดอรุณ	๙๒
๔.๔ สัญลักษณ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและเหรียญกษาปณ์	๙๔
๔.๕ ทศนียภาพวัดไตรมิตรวิทยาราม วรวิหาร	๙๙
๔.๖ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดมหาธาตุ	๑๐๕
๔.๗ ป้ายตัวอักษรเชิญชวนด้านซ้ายและขวาของพระปรางค์	๑๐๘
๔.๘ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดพิชัยญาติ	๑๑๑
๔.๙ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดธรรมมงคล	๑๑๖
๔.๑๐ บทบาทการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม วัดมเหยงคณ์	๑๒๕
๔.๑๑ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดธารน้ำไหล	๑๒๙
๔.๑๒ นักปฏิบัติธรรมชาวต่างชาติในสวนโมกข์นานาชาติ	๑๓๔
๔.๑๓ ภาพเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดนาหลวง	๑๓๖
๔.๑๔ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดพระธาตุศรีจอมทอง	๑๔๑
๔.๑๕ แผนภาพการจัดการเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรมของระดับบน	๑๖๑
๔.๑๖ แผนภาพการบริหารองค์กรเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม	๑๖๒
๔.๑๗ แผนภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และบทบาทของวัดที่เชื่อมโยงไปสู่ การสร้างเครือข่ายการปฏิบัติธรรม	๑๖๔
๔.๑๘ รูปภาพองค์กรของเครือข่ายการปฏิบัติธรรม	๑๖๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

ดัชนีฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙. โดยระบุ เล่ม / ข้อ / หน้า. หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๔/๓๙๒. หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ภาษาไทย เล่ม ๑๓ ข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๙๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙.

ผู้วิจัยอธิบายสัญลักษณ์คำย่อเฉพาะคัมภีร์ที่นำมาใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์นี้เท่านั้น ไม่ได้ทำอักษรย่อไว้ครบทุกคัมภีร์ มีรายละเอียดของสัญลักษณ์และคำย่อ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๔	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาค ๑)	(ภาษาไทย)
๘	วิ.ป. (ไทย)	= วินัยปิฎก ปริวาร	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๔	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๕	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๖	ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬากวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สฬา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ข.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๓๔	อภ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก สังคณีปกรณ์	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โลกของเราในยุคสมัยแห่งความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีนี้ ได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้คนไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความก้าวหน้าด้านการสื่อสารที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ทำให้สามารถสืบค้นเรื่องราวและรับรู้ข้อมูลที่อยู่ในความสนใจของผู้คนได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งมีการพัฒนารูปแบบการประชาสัมพันธ์ข้อมูลต่าง ๆ ผ่านนวัตกรรมสมัยใหม่ที่หลากหลายทำให้การรับรู้เป็นไปอย่างสมบูรณ์มากขึ้นทั้งภาพและเสียง จึงช่วยให้เกิดแรงจูงใจมากมายแก่ผู้คนในการที่จะท่องเที่ยวไปในถิ่นต่าง ๆ เพื่อรับประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อการพักผ่อนทั้งร่างกายและจิตใจ หรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ ในทศวรรษที่ผ่านมาผู้คนในโลกตื่นตัวกันมากกับความหลากหลายของรูปแบบการท่องเที่ยว ดังนั้นในปี ค.ศ. 1963 (พ.ศ. ๒๕๐๖) องค์การสหประชาชาติจึงได้จัดวาระการประชุมว่าด้วยเรื่อง การเดินทางระหว่างประเทศ ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี และได้ให้คำจำกัดความการท่องเที่ยวไว้ว่า “เป็นการเดินทางเพื่อบันเทิงรื่นเริงใจ เยี่ยมญาติหรือการไปร่วมประชุม” แต่นักวิชาการด้านการท่องเที่ยวพบปัญหาสำคัญที่ว่า การเดินทางอาจไม่ใช่เป็นการท่องเที่ยวเสมอไป ต่อมาในปี ค.ศ. 1970 (พ.ศ. ๒๕๑๓) องค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization : WTO) จึงเพิ่มความหมายของการท่องเที่ยวใหม่ว่า จะต้องมีลักษณะเป็นสากล ๓ ประการ^๑ ดังนี้ ประการที่ ๑) เป็นการเดินทางของบุคคลจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นอันเป็นการไปชั่วคราว ไม่มากกว่า ๑ ปีติดต่อกัน, ประการที่ ๒) เป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจหรือเป็นความพึงพอใจของผู้เดินทางเอง ไม่ใช่เป็นการถูกบังคับ, ประการที่ ๓) เป็นการเดินทางเพื่อติดต่อรูขะและวัตถุประสงค์อื่น ๆ ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่เดินทางมาเพื่อการพักผ่อนร่างกายและจิตใจ เพื่อเยี่ยมเยียนญาติมิตร เพื่อความเบิกบานใจ บันเทิงรื่นเริง เพื่อเล่นกีฬาต่าง ๆ เพื่อการประชุมสัมมนา และเพื่อศึกษาหาความรู้. ซึ่งเงื่อนไขสากลทั้ง ๓ ประการนี้ ส่งผลให้เกิดกลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่มีทุนวัฒนธรรมและการบริการที่มีมูลค่าสูงทั่วโลก และในสังคมของประเทศไทยก็เป็นเช่นเดียวกัน ความหลากหลายของมรดกทางธรรมชาติ และความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม สามารถขยายตัวกลายเป็นอุตสาหกรรมที่มีขนาดใหญ่ และครอบคลุมธุรกิจ

^๑ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. (๑๘ กันยายน ๒๕๕๓) ความหมายของการท่องเที่ยว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://touris-matbuu.wordpress.com/ความรู้เบื้องต้นการท่องเที่ยว...> [๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๔].

อื่น ๆ อีกหลายประเภท ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยตรงและโดยอ้อม สร้างรายได้อย่างมหาศาลให้แก่ประเทศ^๒ ความมีคุณค่าของมรดกทั้งหลายทั้งปวงนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เดินทางมายังประเทศไทยอย่างมากมาย

ในส่วนการท่องเที่ยวของประเทศไทย ก่อตั้งโดยพระราชกฤษฎีกา ลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๗๔ เล่มที่ ๓๖ ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ในสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ให้เป็นองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ใช้ตัวย่อ อสท. และประกอบพิธีเปิดสำนักงานอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ ต่อมาได้รับการยกฐานะตามมติสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ทำหน้าที่รัฐสภา ลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๖ ตอนที่ ๗๒ ลงวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ยกฐานะ อสท. ขึ้นเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ใช้ตัวย่อ ททท. (Tourism Authority of Thailand : TAT)

ปัจจุบันการท่องเที่ยวของไทยได้มีการพัฒนาปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก หลากหลายวัตถุประสงค์ และมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามประเภทของการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงศาสนา เป็นต้น แต่จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของผู้วิจัยพบว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นการเดินทางที่มีการผสมผสานสลับกันไปสลับกันมา ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษา หรืออาจกล่าวสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนาหมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมความงดงามของโบราณสถาน โบราณวัตถุ เทียนชมงานพุทธศิลป์ นมัสการขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กราบไหว้พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบที่เคารพนับถือ และเพื่อการปฏิบัติธรรม^๓ การเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาสำหรับในสังคมไทยที่มีศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจนั้น มีเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวส่วนใหญ่ เรียกว่า เป็นการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาบ้าง หรือการท่องเที่ยวเชิงพุทธบ้าง เพราะ ๙๖% ของคนไทยนับถือศาสนาพุทธ ที่มีมานับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๘๒๒ ที่อาณาจักรสุโขทัยรับเอาพระพุทธศาสนา นิิกายเถรวาท แบบลังกาวงศ์เข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติ^๔ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาคน และนับจากนั้นชาติไทยไม่เคยเปลี่ยนแปลงไปจากศาสนาพุทธอีกเลย คนไทยมีวัดเป็นแหล่งแสวงบุญในทุก ๆ กิจกรรม รวมถึงการเดินทางไปปฏิบัติธรรมด้วย ประเทศไทยมีวัดถึง ๓๙,๕๗๓ วัด^๕ กระจายกันอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ

^๒ นิตา ชัชกุล, *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท วี พรินท์ (1991), ๒๕๕๗), หน้า ๗.

^๓ กฤษณา รักษาโณม และคณะ, “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนเส้นทางบุญ สู่เส้นทางธรรม”, *บทความวิจัย*, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทความย่อ.

^๔ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “กลุ่มพระพุทธรูปสี่อิริยาบถในศิลปะสุโขทัย : ความหมายทางพระพุทธศาสนาบางประการ”, *วารสารเมืองโบราณ*, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๐), หน้า ๖๐.

^๕ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. “กลุ่มเทคโนโลยีสารสนเทศ”. สืบค้นปี ๒๕๕๙. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.onab.go.th> [๑๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

การเดินทางของนักท่องเที่ยวที่มุ่งตรงไปวัด ทั้งที่เป็นคนไทยผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา และที่เป็นคนต่างชาติ เกิดจากการรับรู้ของบุคคลที่มาจากการมองเห็น เกิดจากการรับรู้จากการได้ยิน โดยเริ่มต้นจากการรับข้อมูลจากภายนอก และแปลความหมายต่อสิ่งเร้าที่เกิดขึ้นร่วมกับประสบการณ์ที่ผ่านการรับรู้มาก่อนหน้า เกิดเป็นกระบวนการเลือกสรร การจัดระเบียบ และตีความเกี่ยวกับสิ่งกระตุ้นเหล่านั้น โดยอาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่ การได้ยินจากหู การได้เห็นโดยสายตา เป็นต้น ซึ่งประสาทสัมผัสทั้ง ๕ นี้จะช่วยให้นักท่องเที่ยวเกิดการเปิดรับ เกิดความตั้งใจ และเกิดการตีความหมาย ซึ่งทฤษฎีการรับรู้ (Perception Theory) เป็นกระบวนการนำไปสู่การเรียนรู้ที่สำคัญของบุคคล เพราะการตอบสนองพฤติกรรมใด ๆ จะขึ้นอยู่กับ การรับรู้จากสภาพแวดล้อมของตน และความสามารถในการแปลความหมายของสภาพต่อนั้น ๆ แต่ทฤษฎีการรับรู้ข้างต้นเป็นการรับรู้อย่างหยาบ ๆ ในทางโลก หากบุคคลใดได้ศึกษาการรับรู้ในทางธรรม ที่ยังลึกลงไปในวิถีจิตผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ย่อมพบความละเอียด ลึกซึ้งและประณีตกว่า

การเดินทางท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใดก็ตาม ล้วนเป็นวิถีทางหนึ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคนนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^๖ ประกอบด้วยการมีแรงผลักดันทางด้านร่างกายและจิตใจของบุคคล และมีปัจจัยต่าง ๆ ด้านเศรษฐกิจและสังคม การกระตุ้นจากภาครัฐ ภาคเอกชน ช่วยให้ เกิดพฤติกรรมการท่องเที่ยวที่มีเป้าหมายชัดเจนขึ้น ซึ่งพฤติกรรมที่มีเป้าหมายชัดเจนนี้จะมีแรงจูงใจเป็นตัวผลักดันรวมอยู่ด้วย แรงจูงใจทางการท่องเที่ยวนี้จึงมีทั้งด้านจิตวิทยาและสังคมวิทยา มีทั้งแรงผลักดันและแรงดึงดูด มีทั้งภายในตัวบุคคลและอิทธิพลจากภายนอก นักทฤษฎีแรงจูงใจเช่น มาสโลว์ ได้แสดงลำดับขั้นแรงจูงใจของบุคคลไว้ ๕ ขั้น ขั้นสูงสุดคือ ความต้องการความสำเร็จในสิ่งที่ตนอยากจะทำและตั้งปณิธานไว้ การเดินทางไปของนักท่องเที่ยวก็เช่นกัน เกิดจากแรงกระตุ้นจากภายนอกเข้าสู่แรงผลักดันภายใน เป็นความต้องการที่ส่งเสริมและเร้าให้บุคคลได้หาโอกาสทำในสิ่งที่ตนอยากจะทำหรือได้ตั้งปณิธานไว้ ดังนั้น ทฤษฎีแรงจูงใจทางการเดินทาง (Travel Motivation Theory) จึงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้ผู้คนนิยมเดินทางท่องเที่ยวไปเพื่อชมความงดงามของงานสถาปัตยกรรม งานพุทธศิลป์ หรือสวดมนต์ ไหว้พระ ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ รวมถึงการได้เข้าไปศึกษาและปฏิบัติธรรมด้วย อาจมีการตั้งเป้าหมายไว้ในใจก่อนหรือไม่ก็ได้ แต่การตั้งเป้าหมายสามารถเป็นเครื่องมือ และใช้เป็นกรอบในการเดินทางอย่างมีทิศทางที่แน่นอน มีความสำคัญมากในทางโลกคือ ทฤษฎีการตั้งเป้าหมาย (Goal Setting Theory) ส่วนในทางธรรม พระพุทธเจ้าทรงประกาศเป้าหมายของการปฏิบัติธรรมไว้ชัดเจนเช่นกัน ซึ่งเป็นเครื่องมือบอกแนวทางในอนาคตว่า ผู้ปฏิบัติตามธรรมที่พระองค์สอนจะสามารถก่อประโยชน์ได้ในวันนี้ และมีผลไปถึงประโยชน์ในภายหน้า เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามพบกับประโยชน์สุขที่แท้จริง พระองค์ตรัสสอนเชิงเปรียบเทียบ ในปฐมอัมพมาทสูตรว่า “รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นย่อมรวมลงได้ในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างเล็กรอยเท้าทั้งหลายเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ฉนั้นใด ธรรมที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถะ) และประโยชน์

^๖ นิศา ชัชกุล, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, หน้า ๑๑.

ในภายหน้าคือ (สัมปรายิกัตถะ) ได้แก่ ความไม่ประมาท ก็ฉนั้น”^๗ มีนักคิดนักเขียน ชาวอเมริกัน ชื่อ คริสมาส ฮัมฟรีย์ ได้กล่าวในทำนองเห็นด้วยกับคำสอนนี้ว่า “เมื่อความคิดที่ผ่านการฝึกฝนได้ หยดลงก็จะเห็นความแตกต่างระหว่างจิตใจกับวัตถุ และความสัมพันธ์ที่เหนือกว่าสิ่งใด ๆ สัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายในมรรคมงคล ๘ และนำไปสู่พระนิพพาน ซึ่งในขั้นสุดท้ายนี้นับว่ายิ่งใหญ่มาก”^๘

การท่องเที่ยวในทุกรูปแบบ มีตัวชี้วัดที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ความพึงพอใจ (Satisfaction) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยความรู้สึก ๒ แบบของมนุษย์คือ ความรู้สึกในทางบวกและความรู้สึกในทางลบ ตัวอย่างเช่น ประสบการณ์ที่ได้รับจากการสัมผัสบริการต่าง ๆ หากเป็นไปตามความต้องการของผู้รับบริการ โดยสามารถทำให้ผู้รับบริการได้รับตามสิ่งที่ตนได้คาดหวังไว้ ก็ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกที่ดีและพึงพอใจ ความคาดหวังในสิ่งที่ควรจะได้รับนี้ มีอิทธิพลต่อช่วงเวลาของการเผชิญความจริงระหว่างผู้ใช้บริการและผู้รับบริการเป็นอย่างมาก เพราะผู้รับบริการจะประเมินเปรียบเทียบกับสิ่งที่ได้รับจริงในกระบวนการบริการที่เกิดขึ้นกับสิ่งที่คาดหวังเอาไว้ หากสิ่งที่ได้รับเป็นไปตามความคาดหวัง ย่อมเกิดความพึงพอใจต่อการบริการดังกล่าว ทั้งนี้อาจมีความเบี่ยงเบนชี้ไปทางบวกแสดงถึงความพึงพอใจ ถ้าชี้ไปทางลบแสดงถึงความไม่พึงพอใจ เป็นต้น ส่วนความพึงพอใจด้านการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา ที่เน้นไปในเชิงปฏิบัติธรรมนั้น มีความแตกต่างไปจากการท่องเที่ยวในทางโลก ๆ เป็นอย่างมาก เพราะการสมัครใจเข้ารับการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังและต่อเนื่อง จะมีการกำหนดเงื่อนไขพิเศษระบุไว้ เพื่อให้ผู้สมัครใจได้ตระหนักถึง อาทิ เป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มุ่งกระทำสิ่งที่ยากหรือเป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง หมายถึง เมื่อสมัครใจแล้วต้องตัดเครื่องผูกพันหรือตัวหน่วงเหนี่ยวให้ใจพะวักพะวนห่วงกังวล เรียกว่า ปริโพธ ๑๐ ประการ ควรที่ผู้จะปฏิบัติธรรมพึงตัดเสียให้ได้^๙

มีงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องเช่น ศูนย์บริการวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ให้ความหมายว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนาหมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวยังศาสนสถาน เพื่อเยี่ยมชม หรือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กราบไหว้พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ครอบคลุมถึงสิ่งปลูกสร้างทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ อาคารที่ประดิษฐานรูปเคารพ สถานที่ประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น แต่จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยอื่น ๆ พบว่า การท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา สามารถครอบคลุมการท่องเที่ยวใน ๒ มิติ คือ ๑. การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในมิติทางโลก ๒. การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในมิติทางธรรม ซึ่งทั้ง ๒ มิตินี้มีเป้าประสงค์ในส่วนที่สอดคล้องกันคือ มุ่งให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองไปตลอด ๕๐๐๐ ปี ตามพุทธทำนาย และเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมให้เกิดประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งมวล ส่วนที่ขยายเพิ่มเติมออกไปคือ มิติการปฏิบัติในทางธรรม อันได้แก่ การปฏิบัติธรรมฐานทั้งด้านสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ในอดีตจะมีการเรียนการสอนกันภายในวัด มีพระสงฆ์ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอน แต่ยุคปัจจุบันมีผู้รู้ที่เป็นฆราวาสทำหน้าที่นี้ด้วย และวัดอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละบริบทของท้องถิ่นที่ตั้ง อาทิ วัด

^๗ ส.สคา. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

^๘ Christmas Humphreys, A popular dictionary of Buddhism, (Richmond Surrey: Curzon Press, 1997), p. 122.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๓.

ในภาคเหนืออาจจัดกิจกรรมการเผยแพร่พุทธธรรม และการปฏิบัติธรรมที่มีรายละเอียดแตกต่างออกไปจากวัดในภาคกลางและภาคใต้ เป็นต้น จึงเป็นเรื่องที่ควรศึกษาถึงข้อแตกต่างนั้น ซึ่งนอกจากจะเป็นกิจกรรมที่แต่ละวัดจะเป็นผู้ดำเนินการเองตามความถนัดและความเชี่ยวชาญแล้ว บางวัดได้อาศัยศักยภาพที่ตนมี สามารถขยายขอบเขตปฏิสัมพันธ์ด้านการเผยแพร่พุทธธรรม และการปฏิบัติธรรมกับวัดอื่น ๆ ด้วย โดยมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย กิจกรรมสำคัญที่เครือข่ายทุกเครือข่ายทำร่วมกัน คือ การสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ แล้วพัฒนาไปสู่การวางแผนร่วมกัน มีการช่วยเหลือแบ่งปันทรัพยากรและแลกเปลี่ยนบุคคลากรกันไปมา จึงนับเป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดเครือข่ายทางสังคมที่มีคุณภาพ เอื้อให้เกิดพลังทางสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งปัจจุบันมีวัดในสังคมไทยหลายวัดที่มีรูปแบบการจัดการเครือข่ายได้อย่างเหมาะสม และประเมินประสิทธิผลได้ สามารถเจริญรุ่งเรืองอย่างยั่งยืนมาหลายทศวรรษ สิ่งที่เราควรศึกษาว่า ทำไมวัดต้องมีสำนักสาขาที่เป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรม? วัดแสดงบทบาทและการเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงานกันอย่างไร? มีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์กันภายในเครือข่ายอย่างไร? ดังนั้น แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Social Network Concept) และการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมด้านการปฏิบัติธรรม จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาวิจัยนี้

ปัจจุบันนี้ผู้คนในสังคมไทยตระหนักรู้ถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรมมากขึ้น และแม้ชาวตะวันตกที่เรายอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นสังคมที่พัฒนาแล้วในด้านอารยธรรมและเทคโนโลยี แต่กลับมีผู้คนจำนวนหนึ่งได้พยายามสืบค้น และแสวงหาหนทางเพื่อเติมเต็มทางด้านจิตใจกันมากขึ้น มีการเดินทางท่องเที่ยวไปยังดินแดนที่มีพระพุทธศาสนาตั้งมั่นอยู่ เพื่อศึกษาเรียนรู้และเพื่อฝึกปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ที่ประชุมชาวพุทธนานาชาติ ได้ลงมติให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาโลก^{๑๐} ส่งผลให้ประเทศไทยได้รับความสนใจมากเป็นพิเศษจากนักท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา เข้ามาท่องเที่ยวมากเป็นอันดับ ๔ ของเอเชีย ในปี ๒๕๔๘^{๑๑} (อันดับที่ ๒๑ ของโลก) และมีนักท่องเที่ยวบางส่วน ได้เปลี่ยนแปลงจุดประสงค์การท่องเที่ยวไปเป็นการทดลองฝึกปฏิบัติธรรม มีอีกบางส่วนที่มุ่งตรงไปศึกษาปฏิบัติธรรมตามวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ พร้อมกับการส่งต่อเพื่อการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น โดยใช้วิธีการที่เรียบง่ายตามหลักพระธรรมวินัย การบริหารกิจการคณะสงฆ์ไทย และวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่น มาช่วยในการดำเนินการ^{๑๒} ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของมหาเถรสมาคมปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ที่ว่าด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้การสนับสนุนและส่งเสริมพระภิกษุ สามเณร และศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ให้ได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง อันเป็นนโยบายสาธารณะภาครัฐของประเทศไทย สอดรับกับหลักการสำคัญขององค์การสหประชาชาติ ในเรื่อง “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development Goals: SDGs) ที่มีผลการรับรอง “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก ๑๗ ประการ” สำหรับการ

^{๑๐} กระทรวงวัฒนธรรม, แนวทางการดำเนินงานโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยว เส้นทางแสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๗), หน้า ๘.

^{๑๑} คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, วารสารวัดพระเชตุพน ฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นว-สารสินการพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖๓.

^{๑๒} พระมหาสุทิตย์ อาภากร, เอกสารคำสอน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๔๖๒.

พัฒนาจิตใจและปัญญาของชาวพุทธในสังคมไทย และผู้นับถือศาสนาอื่น ๆ ในสังคมโลก สอดคล้องกับเป้าหมายในข้อ ๑๖ คือ “PEACE AND JUSTICE : ส่งเสริมให้สังคมมีความเป็นปกติสุข ไม่แบ่งแยก มุ่งมั่นที่จะลดความรุนแรงทุกรูปแบบเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการเข้าถึงความยุติธรรมโดยถ้วนหน้า และสร้างเครือข่ายร่วมกันระหว่างรัฐบาล และชุมชนในสังคมให้เกิดสถาบันอันเป็นที่พึ่งของส่วนรวม มีประสิทธิผลและเป็นที่ยอมรับในทุกระดับ”^{๑๓}

สรุป การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในงานวิจัยนี้ ประกอบด้วยคน สถานที่ และเครือข่ายการจัดการต่าง ๆ ในวัดที่จัดให้มีการท่องเที่ยวแบบชมความงดงาม ฯลฯ และวัดที่มีการจัดตั้งความสัมพันธ์กันขึ้นเป็นเครือข่ายทางสังคม โดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงการปฏิบัติธรรมเป็นองค์ประกอบ ศึกษาไปตามลำดับขั้นของการท่องเที่ยว เริ่มจากนักท่องเที่ยวที่ชอบใช้เวลาว่างไปทำบุญ ไหว้พระ สวดมนต์ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นเส้นทางแสวงบุญ ได้พบเห็นว่าสถานที่นั้นร่มรื่น มีมุมเรียนรู้พุทธธรรม มีคติธรรมเตือนใจ มีมุมเงียบสงบได้พักผ่อนจิตใจ บังเกิดเป็นความพึงพอใจกับสิ่งใหม่ อาจนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายจากการท่องเที่ยวแบบชมความงดงาม มาเป็นการเริ่มต้นของการเข้าสู่เส้นทางธรรม และสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ไม่ว่าจะเป็นนักท่องเที่ยวคนไทยหรือนักท่องเที่ยวต่างชาติ นับว่าทั้งเรื่องคนที่เป็นจุดเริ่มต้นของรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และการจัดการเครือข่ายทางสังคมด้านการปฏิบัติธรรม รวมทั้งคุณลักษณะที่ดีของเครือข่ายที่ได้จากการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมด้านการปฏิบัติธรรม ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่สามารถนำมาใช้สำหรับการพัฒนาจิตใจและปัญญาของบุคคลในสังคมไทย และพัฒนาคุณธรรมให้แก่มวลมนุษยชาติทั่วโลก

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทการส่งเสริมของวัด และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา มีรูปแบบหลักอย่างไรบ้าง

๑.๓.๒ บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลปกรรม มีความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรมได้อย่างไร

๑.๓.๓ วัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในสังคมไทย มีบทบาท และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว อย่างไร

^{๑๓} สยาม อรุณศรีมรกตและคณะ, “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ๑๗ ประการของสหประชาชาติเพื่อโลกอนาคต”, วารสารวิจัยสหวิทยาการไทย คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ปีที่ ๑๑ เล่มที่ ๓ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๕๙), หน้า ๕.

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑.๔.๑.๑ ศึกษาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของวัด ที่มีนักท่องเที่ยวเข้าชมงานด้านพุทธศิลปกรรม

๑.๔.๑.๒ ศึกษาบทบาทของวัดที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลปกรรม ไหว้พระ ขอพร และการส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดที่สร้างความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

๑.๔.๑.๓ วิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

๑.๔.๒.๑ ผู้วิจัยได้กำหนดเลือกวัดที่มีศักยภาพในด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในระดับดี โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร เว็บไซต์ของวัดที่มีงานด้านพุทธศิลปกรรม มีการจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรม การส่งเสริมด้านสุขภาพและส่งเสริมด้านอาชีพ และการส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรม โดยเลือกวัดในเขตกรุงเทพมหานครเป็นวัดกรณีศึกษา จำนวน ๖ วัด

วัดในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน ๖ วัด ได้แก่

๑) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร	เขตพระนคร
๒) วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร	เขตบางกอกใหญ่
๓) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร	เขตพระนคร
๔) วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร	เขตคลองสาน
๕) วัดไตรมิตรวิทยาราม วรวิหาร	เขตสัมพันธวงศ์
๖) วัดธรรมมงคล	เขตพระโขนง

๑.๔.๒.๒ ผู้วิจัยกำหนดเลือกวัดที่จัดให้มีการปฏิบัติธรรมเป็นประจำใน ๔ ภูมิภาคของไทยรวม ๔ วัด เป็นวัดกรณีศึกษา มีเวลาการปฏิบัติธรรมที่ชัดเจนแน่นอน ได้แก่

๑) ภาคกลาง : วัดมเหยงคณ์ สำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ประจำจังหวัดอยุธยา แห่งที่ ๔ (จัดให้มีการปฏิบัติธรรมทุกเดือน ระยะเวลาปฏิบัติครั้งละ ๗ วัน)

๒) ภาคเหนือ : วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร สำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ประจำจังหวัดเชียงใหม่ แห่งที่ ๑ (จัดให้มีการปฏิบัติธรรมเต็มสูตร ๒๑ วัน ของทุกเดือน)

๓) ภาคตะวันออก : วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) ศูนย์ฝึกอบรมสมณะวิปัสสนาและธุดงค์วัตร ประจำจังหวัดอุดรธานี แห่งที่ ๑๑ (จัดให้มีการปฏิบัติธรรมทุกวันที่ ๑ ถึงวันที่ ๓๐ ของเดือนมิถุนายน ระยะเวลา ๓๐ วัน)

๔) ภาคใต้ : วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) ศูนย์ปฏิบัติอานาปานสติภาวนา ประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี แห่งที่ ๑

(สำหรับคนไทย : จัดให้มีการปฏิบัติธรรมทุกวันที่ ๑๙ ถึง ๒๗ ของทุกเดือน ระยะเวลา ๙ วัน)

(สำหรับคนต่างชาติ : จัดให้มีการปฏิบัติธรรมทุกวันที่ ๑ ถึง ๑๐ ของทุกเดือน ระยะเวลา ๑๐ วัน)

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านเวลา

ระยะเวลาที่ใช้ในการดำเนินงานวิจัย ตั้งแต่เดือน มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑ ถึงเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๒ รวมระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาวิจัยประมาณ ๑๔ เดือน โดยประมาณ

๑.๔.๔ ด้านประชากร

ประชากรสำหรับการศึกษาข้อมูล วัดในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน ๖ วัด ได้แก่ เจ้าสำนัก หรือเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้านการจัดกิจกรรม และเจ้าหน้าที่ฝ่ายงานด้านปฏิบัติธรรม วัดละ ๒ ท่าน รวม ๑๒ ท่าน

ประชากรสำหรับการศึกษาข้อมูล วัดใน ๔ ภูมิภาค จำนวน ๔ วัด ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม หรือเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการต่าง ๆ วัดละ ๑ ท่าน รวม ๔ ท่าน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะการวิจัย

ผู้วิจัยได้นิยามคำศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

๑.๕.๑ การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา หมายถึง นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาชมงานด้านพุทธศิลปกรรม ทำบุญ ไหว้พระ สวดมนต์ ขอพร และนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปเพื่อการปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นได้ทั้งนักบวช บุรุษ สตรี เด็ก ผู้ใหญ่ ชาวไทยและชาวต่างชาติ

๑.๕.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา หมายถึง การท่องเที่ยวไปเพื่อชมงานด้านพุทธศิลป์ ทำบุญ ไหว้พระ สวดมนต์ ขอพร และการเดินทางไปเพื่อการปฏิบัติธรรม

๑.๕.๓ การจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว หมายถึง การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และการพัฒนาที่มีกับวัดในเครือข่ายที่ส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม

๑.๕.๔ การปฏิบัติธรรม หมายถึง การสอนหลักพุทธธรรม (ปริยัติ) และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีทั้งการปฏิบัติที่ใช้สมณานาวิปัสสนา หรือใช้วิปัสสนานำสมณะ

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ทำให้สามารถเห็นรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในสังคมไทยได้ชัดเจน

๑.๖.๒ ทำให้ทราบถึงบทบาทการส่งเสริมของวัด และความเชื่อมโยงไปสู่การสร้างเครือข่ายการปฏิบัติธรรม

๑.๖.๓ ทำให้สามารถเห็นบทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร แนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการนำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัย และอธิบายตัวแปรต่าง ๆ โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทั่วไป

๒.๒ แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

๒.๓ ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

๒.๓.๑ ทฤษฎีการรับรู้และการเรียนรู้

๒.๓.๒ ทฤษฎีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว

๒.๓.๓ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม

๒.๓.๔ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทั่วไป

การท่องเที่ยวเป็นปรากฏการณ์หนึ่งของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคโบราณ โดยมีวัตถุประสงค์ของการเดินทางไปอย่างหลากหลาย เช่น เดินทางไปเพื่อการค้าขาย การแลกเปลี่ยนสินค้า การย้ายถิ่นฐานทำมาหากิน เป็นต้น และมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ โดยเฉพาะนับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา มีการตื่นตัวในด้านการท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก เพราะสามารถสร้างงานและสร้างรายได้มหาศาลให้กับหลาย ๆ ประเทศ จนเป็นที่ยอมรับกันว่า การท่องเที่ยวเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมที่นับวันก็ยิ่งเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว และทำรายได้ให้กับประเทศมากที่สุด ยิ่งวิทยาการความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการสื่อสารสมัยใหม่มีมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้การท่องเที่ยวมีบทบาทมากขึ้นเท่านั้น^๑ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สามารถสร้างงานได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก ดังนั้นแนวคิดใหม่ของการท่องเที่ยว จึงควรให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอันดับต้น ๆ และมีวิสัยทัศน์ในการมองปัญหาและคิดวิธีการแก้ปัญหาไว้อย่างล่วงหน้า พร้อมประยุกต์ใช้นวัตกรรมและการสื่อสารเพื่อประสิทธิภาพในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับจำนวนประชากรนักท่องเที่ยวที่มีแนวโน้มเพิ่มจำนวนมากขึ้น

^๑ นิศา ชัชกุล, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, บทนำ.

การท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมการผ่อนคลายความเครียดที่ปัจจุบันได้รับความนิยมเพิ่มสูงขึ้นพร้อม ๆ กับรูปแบบการท่องเที่ยวที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น นอกเหนือจากการผ่อนคลายความเครียดแล้ว กิจกรรมการท่องเที่ยวยังสามารถสร้างเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนหรือแหล่งท่องเที่ยวได้อีกทางหนึ่งด้วย กล่าวคือ รายได้ที่จะกระจายสู่แหล่งท่องเที่ยวและชุมชนที่เกี่ยวข้องในลักษณะของการสร้างงาน และ นำไปสู่การสร้างรายได้แก่คนในท้องถิ่น ซึ่งภาครัฐได้กำหนดให้การท่องเที่ยวเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของประเทศ และกลุ่มจังหวัดการท่องเที่ยวทุกภูมิภาคของไทย^๒

การท่องเที่ยวในยุคปัจจุบันอาจมีขอบเขตที่กว้างขวาง เนื่องจากการกำหนดรูปแบบจะเป็นไปตามการจัดการที่ไม่ตายตัว มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามปัจจัยต่าง ๆ เช่น กระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและการสื่อสาร โครงสร้างของประชากรนักท่องเที่ยว และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว เป็นต้น เพื่อความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการท่องเที่ยว และการจัดการท่องเที่ยวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการท่องเที่ยวทั่วไป

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^๓ ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า หมายถึง เที่ยวไป มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า การท่องเที่ยวตามความหมายในภาษาไทยนั้น ใช้คำว่า “ไปเที่ยว” มีความหมายว่า การเดินทางไปยังสถานที่ใดที่หนึ่งทั้งใกล้และไกล เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ขยายความการท่องเที่ยวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในนิยามขององค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization : WTO)^๔ ได้กำหนดว่า การท่องเที่ยวจะต้องมีลักษณะเป็นสากล ที่มีเงื่อนไขอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) ต้องเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว (ไม่มากกว่า ๑ ปี ติดต่อกัน)

๒) ต้องมีสถานที่ปลายทางที่ประสงค์จะไปเยี่ยมเยือน และไปด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เพื่อทำสงคราม

๓) ต้องมีจุดมุ่งหมายของการเดินทาง โดยไปเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต้องมีใช้เพื่อการประกอบอาชีพและไปอยู่ประจำ แต่เดินทางไปเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อเยี่ยมเยียนญาติมิตร เพื่อความเบิกบาน บันเทิงเริงรมย์ เพื่อเล่นกีฬาต่าง ๆ เพื่อการประชุม สัมมนา เพื่อศึกษาหาความรู้ และเพื่อการติดต่อธุรกิจ

^๒ มาโนช พรหมปัญญา และคณะ, แนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน, วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖), บทนำ.

^๓ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิริวัฒนา อินเตอร์-พรีนท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๕๑.

^๔ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. (๑๘ กันยายน ๒๕๕๓). ความหมายของการท่องเที่ยว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://touris-matbuu.wordpress.com/ความรู้เบื้องต้นการท่องเที่ยว...> [๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๔].

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย^๕ ให้ความหมายว่า “การท่องเที่ยว” (Tourism) เป็นคำที่มีความหมายกว้าง ซึ่งไม่ได้หมายความว่า เป็นเพียงการเดินทางเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ หรือเพื่อสันทนาการบันเทิงเริงรมย์เท่านั้น หากแต่เป็นการเดินทางเพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อศึกษาหาความรู้ เพื่อการกีฬา การเยี่ยมเยือนญาติพี่น้อง ก็นับได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวทั้งสิ้น

ทิพวรรณ พุ่มมณี^๖ แสดงข้อความว่า ในปี ค.ศ. 1963 (พ.ศ. ๒๕๐๖) องค์การสหประชาชาติ ได้จัดประชุมว่าด้วยการเดินทางท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Travel and tourism) ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี ประกาศนิยามเกี่ยวกับผู้เดินทางให้ใช้ความหมายเดียวกันทั่วโลก ดังนี้

- ผู้มาเยือน (Visitor) หมายถึง บุคคลที่เดินทางไปยังประเทศที่ตนมิได้พักอาศัยอยู่เป็นประจำ ด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตามที่มีใช้ไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ ผู้มาเยือนจึงหมายรวมถึงผู้เดินทาง ๒ ประเภท คือ

- นักท่องเที่ยว (tourist) เป็นนักท่องเที่ยวค้างคืน ได้แก่ ผู้เดินทางมาเยือนชั่วคราว ที่พักอยู่ในประเทศที่มาเยือนไม่น้อยกว่า ๒๔ ชั่วโมง และเดินทางมาเยือนเพื่อการพักผ่อน พักผ่อนทัศนศึกษา ประกอบศาสนกิจ ร่วมการแข่งขันกีฬา ติดต่อธุรกิจและร่วมการประชุมสัมมนา

- นักทัศนาจร (Excursionist) คือ ผู้เดินทางมาเยือนชั่วคราว ที่พักอยู่ในประเทศที่มาเยือนน้อยกว่า ๒๔ ชั่วโมง

ฉลองศรี พิมลสมพงศ์^๗ ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยว (Tourism) ว่าหมายถึง การเดินทางเพื่อความเพลิดเพลินและพักผ่อนหย่อนใจ และต้องมีเงื่อนไข ๓ ประการคือ

๑) เดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว

๒) เดินทางด้วยความสมัครใจ

๓) เดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ได้ที่ไม่ใช่เป็นการประกอบอาชีพหรือหารายได้

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ^๘ ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวว่า เป็นการท่องเที่ยวที่ผู้ท่องเที่ยวไม่มุ่งหวังที่จะได้รับผลตอบแทน แต่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนอารมณ์ เพื่อทำนุบำรุงสุขภาพ และเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็น

จุฑามาศ ไชยศรี^๙ ได้สรุปการท่องเที่ยวไว้ว่า การท่องเที่ยวเป็นการสมัครใจเดินทางจากที่อยู่อาศัยของตน เพื่อไปเที่ยวชม ทัศนศึกษาหรือร่วมกิจกรรม ณ สถานที่ต่าง ๆ โดยมีการกำหนด

^๕ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๖ ทิพวรรณ พุ่มมณี, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๖), หน้า ๗๖-๗๗.

^๗ ฉลองศรี พิมลสมพงศ์, การวางแผนและพัฒนาตลาดการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^๘ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๕.

^๙ จุฑามาศ ไชยศรี, การศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

ระยะเวลาไปกลับที่ค่อนข้างแน่นอน ซึ่งแม้ว่าจะไปเพื่อทำธุรกิจหรือหารายได้ด้วย น่าจะนับได้ว่าเป็นการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน เพราะเหตุผลสนับสนุนที่ว่านักธุรกิจหรือผู้หารายได้ที่แวะเที่ยวชมหรือร่วมทำกิจกรรม ณ สถานที่ท่องเที่ยวในขณะนั้น เขาย่อมที่จะต้องเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวไปโดยปริยาย

อุไรวรรณ เปี่ยมนิเวศน์^{๑๐} ได้สรุปความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า การท่องเที่ยวเกิดขึ้นด้วยความสมัครใจในการมีปฏิสัมพันธ์กัน ระหว่างผู้ที่เป็นเจ้าของสถานที่กับผู้ที่เดินทางเข้ามาเยี่ยมเยือนสถานที่เป็นการชั่วคราว ไม่ว่าด้วยจุดมุ่งหมายใด ๆ ก็ตาม โดยจัดให้มีกิจกรรม สนับสนุนการบริการในหลายสาขามาผสมผสานกัน เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจและความพึงพอใจให้แก่ผู้มาเยี่ยมเยือน

Gee and Choy^{๑๑} ได้ให้ความหมายการท่องเที่ยวไว้ว่า การท่องเที่ยวนั้นเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งเกี่ยวกับการจัดเตรียมที่พัก การหาอาหารและการให้ความบันเทิงแก่นักเดินทาง (Traveler) ผู้ซึ่งมาเยี่ยมสถานที่ที่มีโชที่อาศัยถาวรหรือที่ทำงานประจำของเขา ทั้งนี้การเดินทางท่องเที่ยว (Travel) ไม่ได้เป็นอุตสาหกรรม แต่เป็นการรวมตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริการแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบของการท่องเที่ยว

ธนกฤต สังข์เฉย^{๑๒} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นคำที่มีความหมายค่อนข้างกว้าง เพราะมิได้หมายความว่าแต่การเดินทางเพียงอย่างเดียว หรือมีมุมมองเฉพาะในส่วนของผู้เดินทางเท่านั้น หากพิจารณาจากกระบวนการของการท่องเที่ยวจะพบว่า เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นซึ่งกันและกันระหว่างนักท่องเที่ยว ผู้จัดบริการด้านการท่องเที่ยว หน่วยงานของรัฐในท้องถิ่น และประชาชนในแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้น หากจะอธิบายความหมายของคำว่า การท่องเที่ยวให้ครอบคลุม อาจต้องพิจารณา ๔ ประเด็น

๑) นักท่องเที่ยว หมายถึง ผู้ที่เดินทางไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ โดยที่วัตถุประสงค์ในการเดินทางของนักท่องเที่ยวจะเป็นปัจจัยกำหนดกิจกรรม และแหล่งท่องเที่ยวที่เลือกเดินทางไปเยือน

๒) ผู้ประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว หมายถึง ผู้ประกอบการที่ผลิตสินค้าและบริการ เพื่อตอบสนองความต้องการหรือวัตถุประสงค์ในการเดินทางของนักท่องเที่ยว

๓) หน่วยงานภาครัฐ หมายถึง องค์กรของรัฐที่มีหน้าที่ดูแลกำกับกับการท่องเที่ยวให้เป็นไปตามนโยบายที่รัฐได้วางไว้

^{๑๐} อุไรวรรณ เปี่ยมนิเวศน์, “การจัดการด้านการสื่อความหมายและสิ่งอำนวยความสะดวกของผู้ประกอบการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร : กรณีศึกษา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔, หน้า ๔.

^{๑๑} Gee,Y.,James, C.,Deriter,J., & Choy,L., **Travel industry (2nd ed.)**, (New York: John Wiley & Sons. 2007), p. 5-6.

^{๑๒} ธนกฤต สังข์เฉย, **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการ**, (คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี, ๒๕๕๐), หน้า ๔.

๔) ประชาชนในท้องถิ่น หมายถึง ประชาชนท้องถิ่นที่อยู่ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับนักท่องเที่ยวในการต้อนรับและการเป็นเจ้าบ้านที่ดี แล้วยังได้มีโอกาสเข้ามาประกอบอาชีพเป็นบุคลากรในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้อีกด้วย

สรุป การท่องเที่ยวทั่วไปมีความหมายกว้าง แต่โดยภาพรวมของการท่องเที่ยวแล้ว หมายถึง การเดินทางของคนไปยังสถานที่ใดที่หนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์หลาย ๆ ประการแตกต่างกันไป แต่โดยหลักการใหญ่ ๆ แล้วเดินทางไปเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความสนุกสนาน เพลิดเพลิน เพื่อการบำรุงรักษาสุขภาพ เพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อกีฬา ศึกษาหาความรู้ เป็นการเพิ่มประสบการณ์แก่ตนเอง และเป็นจุดรวมของธุรกิจในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

๒.๑.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวทั่วไป

การท่องเที่ยวเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเดินทาง และมีการพัฒนาขึ้นเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ดังเช่นปัจจุบัน จึงจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นในเรื่องของความสวยงามตามธรรมชาติ ศิลปกรรม โบราณสถาน วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมของคนท้องถิ่นแล้ว การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวโดยวิธีการต่าง ๆ การบริการความสะดวกที่เหมาะสม และการจัดการอย่างเป็นระบบจะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยเสริมให้การท่องเที่ยวประสบความสำเร็จ จึงมีนักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอองค์ประกอบของการท่องเที่ยวไว้หลายทัศนะ ดังนี้

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย^{๑๓} ได้นำเสนอหัวข้อขององค์ประกอบในการท่องเที่ยว ที่ภาครัฐต้องจัดทำและให้การส่งเสริมภาคเอกชน มีด้วยกัน ๘ ประการ ดังนี้

๑) การคมนาคมขนส่ง (ทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ) ๒) ที่พัก ๓) ร้านอาหาร ภัตตาคาร ๔) บริการนำเที่ยว ๕) สิ่งดึงดูดใจให้เกิดการท่องเที่ยว (สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ หรือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น) ๖) ร้านขายของที่ระลึก ๗) ความปลอดภัย ๘) การเผยแพร่และการโฆษณา

กุลวดี ละม้ายเงิน^{๑๔} กล่าวไว้ในเอกสารประกอบการสอนว่า การท่องเที่ยวจะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องมียุทธศาสตร์ที่สำคัญ ๕ ประการ หรือที่เรียกกันว่า ๕As ได้แก่

๑) ความดึงดูดใจ (Attraction) หมายถึง ทรัพยากรที่สามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ หรือมีลักษณะชวนตา ชวนใจ มีเสน่ห์เฉพาะตัว เช่น ชายหาดขาว ป่าที่มีพันธุ์ไม้นานาชนิด หรือความงามที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ทะเลสาบ รีสอร์ทในหุบเขา เป็นต้น

๒) ความสามารถในการเข้าถึง (Accessibility) หมายถึง การเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถเดินทางเข้าถึงสถานที่ได้อย่างสะดวก มีการจัดสร้างเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบาย

^{๑๓} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๑, หน้า ๗. อ้างใน กิตตา ปรีถถจริยา, “การออกแบบเนื้อหาภาษาอังกฤษ ในการสื่อความหมายเอกลักษณ์ของสถานตากอากาศบางปูเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน”, งานวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑.

^{๑๔} กุลวดี ละม้ายเงิน, วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, เอกสารประกอบการสอนวิชาอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว (หน่วยที่ ๑), ๒๕๕๒, หน้า ๕-๖.

๓) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) คือ ความสะดวกสบายในการท่องเที่ยว มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานขึ้นในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ระบบการสื่อสารต่าง ๆ

๔) ที่พัก (Accommodation) คือ สถานที่พักแรม ซึ่งบางครั้งอาจมีการนอนพักค้างภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ควรมีการจัดบริการที่พักแรมภายในแหล่งท่องเที่ยวด้วย

๕) กิจกรรม (Activity) หมายถึง กิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การเดินป่า การล่องแก่ง การพายเรือ หรือ การจัดงานรื่นเริง การบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น

Mc Intosh, Goeldner and Ritchie^{๑๕} ได้จัดแบ่งองค์ประกอบของการท่องเที่ยวแบบครอบคลุมทั้งระบบไว้เป็น ๔ กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

๑) ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในพื้นที่ที่สามารถใช้เพื่อให้ความบันเทิงใจแก่นักท่องเที่ยว ได้แก่ อากาศ ภูมิประเทศ พืชพันธุ์ไม้ แหล่งน้ำ ชายหาด ความสวยงามตามธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ

๒) โครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เกิดขึ้นจากการสร้างและการพัฒนา ซึ่งได้แก่ ระบบประปา ไฟฟ้า การกำจัดของเสีย รวมถึงสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น ทางด่วน ที่จอดรถ สนามบิน สถานีขนส่ง โรงแรม ที่พัก ร้านค้า ศูนย์การค้า ศูนย์กลางความบันเทิง พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

๓) การคมนาคมขนส่ง (Transportation) เช่น เรือ เครื่องบิน รถไฟ รถโดยสารประจำทาง และรถยนต์นั่งส่วนบุคคล เป็นต้น

๔) ทรัพยากรทางวัฒนธรรม (Hospitality and Cultural Resources) รวมทุกสิ่งที่เป็นความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ที่จะทำให้นักท่องเที่ยวประทับใจดูจตุตทิพิน้องในครัวเรือน และการให้บริการของพนักงานบริษัทนำเที่ยว เช่น มิตรภาพ ความจริงใจ และความยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น

พะยอม ธรรมบุตร^{๑๖} ได้แบ่งองค์ประกอบของการท่องเที่ยวออกเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ได้แก่ การขนส่ง การคมนาคมที่เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวกับสนามบิน ตัวเมือง สถานีขนส่ง สถานีรถไฟ รวมถึงคุณภาพของโครงสร้างพื้นฐานของพื้นที่ ได้แก่ ถนนทางหลวง โครงข่ายคมนาคม เป็นต้น

๒) ที่พักแรม เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเช่นกัน โดยเฉพาะสำหรับการท่องเที่ยวซึ่งต้องค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยวอย่างน้อย ๑ คืน เช่น โรงแรม รีสอร์ท โฮมสเตย์ แค้มป์ เป็นต้น

๓) แหล่งท่องเที่ยว เป็นหัวใจขององค์ประกอบของการท่องเที่ยว เพราะเป็นสถานที่ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว อาจเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ วัฒนธรรม งานมหกรรม ประเพณีท้องถิ่น ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชนเจ้าของบ้าน เป็นต้น

^{๑๕} Mc Intosh, R., Goeldner, C. R., & Ritchie, B., **Tourism : principles, practice and philosophies (7th ed.)**, New York: John Wiley & Sons, 2007), p. 11-12.

^{๑๖} พะยอม ธรรมบุตร, **เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่อง การวางแผนยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว**. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑.

๔) กิจกรรม มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับนักท่องเที่ยวซึ่งแสวงหาประสบการณ์จึงจำเป็นต้องมีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วม ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว การจับปลา การกรีดยาง การทำหัตถกรรมพื้นบ้าน หรืออาจเป็นกิจกรรมนันทนาการ เช่น การดำน้ำ การเดินป่า การดูนก หรือกิจกรรมผจญภัย เช่น การล่องแก่ง การขี่ช้าง การปีนหน้าผา เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจในแหล่งท่องเที่ยว

๕) การบริการต่าง ๆ ในแหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวจำเป็นต้องมีการบริการด้านต่าง ๆ มีสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ได้แก่ ศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว ตู้ ATM ตู้แลกเงิน ศูนย์อาหาร โรงพยาบาล ปั้มน้ำมัน เป็นต้น

เลกิงศักดิ์ ชัยชาญ^{๑๗} ได้ศึกษาองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวไทยว่า สามารถมองแยกออกเป็น ๓ องค์ประกอบ ได้แก่

๑) อุปสงค์ต่อการท่องเที่ยว (Tourism Demand) หมายถึง ความต้องการท่องเที่ยวที่อยู่ในรูปของจำนวนหรือปริมาณ (คน/ครั้ง/ช่วงเวลา) หรือพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว

๒) อุปทานของการท่องเที่ยว (Tourism Supply) หมายถึง ทรัพยากรท่องเที่ยว และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งจัดว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งทางด้านสินค้าและบริการในการท่องเที่ยว (Tourism Products)

๓) การจัดการ (Management) ที่อยู่ภายใต้หลักการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ดังนั้น การดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ จะต้องส่งเสริมด้านอุปสงค์ (Demand) ควบคู่ไปกับการส่งเสริมด้านอุปทาน (Supply) โดยการสร้างความประทับใจ และสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยว

สรุป การท่องเที่ยวมีการจัดองค์ประกอบไว้หลากหลายตามมุมมองของนักวิชาการ ซึ่งบางคนดูองค์ประกอบในภาพรวมของการท่องเที่ยวว่ามีอยู่ ๘ ประการ บางคนดูองค์ประกอบไปที่การจัดการการท่องเที่ยวว่าจะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องมีองค์ประกอบสำคัญคือ ๕As ในขณะที่บางคนจัดแบ่งองค์ประกอบเป็นกลุ่มว่ามี ๔ กลุ่มบ้าง ๕ กลุ่มบ้าง และการมีองค์ประกอบที่ดี มีคุณภาพ ควรดูที่อุปสงค์และอุปทาน มีการจัดการที่ครอบคลุมทั้งระบบ

๒.๑.๓ ประเภทของการท่องเที่ยวทั่วไป

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย^{๑๘} (Tourism Authority of Thailand : TAT) แบ่งประเภทการท่องเที่ยวตามความสำคัญของสภาพแวดล้อมไว้ ๑๒ ประเภทดังนี้

๑) แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-tourism) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะทางธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง มี

^{๑๗} เลกิงศักดิ์ ชัยชาญ, “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, รายงานการวิจัย, (สาขาวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยสุรนารี, ๒๕๕๖), บทนำ.

^{๑๘} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, **ประเภทการท่องเที่ยว**. [ออนไลน์]. : ๑๒ ย่อหน้า, แหล่งที่มา : <https://sites.google.com/site/tourism>. [๑๕ มีนาคม ๒๕๖๑].

กิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศนั้น มีการจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

๒) แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวิทยาการ (Arts and Sciences Educational Attraction Standard) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่สามารถตอบสนองความสนใจพิเศษของนักท่องเที่ยวเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแบบใหม่ ที่สามารถเพิ่มเติมได้อีกมากมายตามความนิยมของคนในแต่ละยุคสมัย ปัจจุบันมีปรากฏอยู่หลาย ๆ แห่ง เช่น พิพิธภัณฑ์เฉพาะทาง แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ อุทยานธรรมชาติและเทคโนโลยี และ MICE เป็นต้น

๓) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ (Historical Attraction) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา รวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่ มีคุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรม หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ กำแพงเมือง คูเมือง พิพิธภัณฑ์ วัด ศาสนสถาน เป็นต้น

๔) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ (Natural Attraction) หมายถึง สถานที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือน มีความแปลกตาของสภาพธรรมชาติ และมีภูมิศาสตร์อันเป็นเอกลักษณ์ หรือเป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีลักษณะพิเศษ (Special Environmental Features) หรือสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าทางวิชาการก็ได้

๕) แหล่งท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการ (Recreational Attraction) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อการพักผ่อนและเสริมสร้างสุขภาพ ให้ความสนุกสนาน บันเทิง และการศึกษาหาความรู้ แม้ไม่มีความสำคัญในแง่ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม แต่มีลักษณะเป็นแหล่งท่องเที่ยวร่วมสมัย เช่น สถาบันบันเทิง สวนสัตว์ สวนสนุก สนามกีฬาและสวนสาธารณะ ที่มีลักษณะพิเศษ

๖) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสม และถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา ประกอบด้วยงานประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การแสดงศิลปะ วัฒนธรรม สินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษาชนเผ่า เป็นต้น เช่น งานแสดงของช้างจังหวัดสุรินทร์ งานร่มบ่อสร้างจังหวัดเชียงใหม่ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

๗) แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนธรรมชาติ จัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติอย่างหนึ่ง ที่ต้องมีการกำหนดมาตรการความปลอดภัยที่ชัดเจน เพื่อควบคุมกิจกรรมการท่องเที่ยวใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำพุร้อนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเป็นการเพิ่มมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพน้ำพุร้อนธรรมชาติของประเทศไทย ให้เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น

๘) แหล่งท่องเที่ยวประเภทชายหาด (Beach Attraction) หมายถึง สถานที่ที่มีชายหาดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือน ในรูปแบบที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และอาจเสริมกิจกรรมเพื่อการศึกษาหาความรู้เข้าไปด้วย ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นบริเวณชายหาด ได้แก่ การเล่นน้ำ การอาบแดด เล่นกีฬาทางน้ำ กีฬาชายหาด การนั่งพักผ่อน เป็นต้น

๙) แหล่งท่องเที่ยวประเภทน้ำตก สถานที่ที่มีน้ำตกเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือน เพื่อความเพลิดเพลินและนันทนาการในรูปแบบที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และอาจเสริมกิจกรรมเพื่อการศึกษาหาความรู้เข้าไปด้วย ได้แก่ การว่ายน้ำ การพักผ่อน การเดินสำรวจน้ำตก การล่องแก่ง การดูนก เป็นต้น

๑๐) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทถ้ำ หมายถึง สถานที่ที่มีถ้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือน เพื่อความเพลิดเพลิน และนันทนาการในรูปแบบที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และอาจเสริมกิจกรรมเพื่อการศึกษาหาความรู้เข้าไปด้วย เช่น การเข้าชมบรรยากาศหินงอกหินย้อยภายในถ้ำ การศึกษาด้านโบราณคดีของมนุษย์ยุคต่าง ๆ ที่เคยอยู่อาศัยในถ้ำ การนมัสการพระพุทธรูป การให้อาหารสัตว์ การปิกนิก เป็นต้น

๑๑) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทเกาะ เกาะเป็นสถานที่ที่มีลักษณะพิเศษและมีธรรมชาติงดงามอันเป็นเอกลักษณ์ที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือน การทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเล่นกีฬาทางน้ำ การดำน้ำ การชมถ้ำใต้น้ำ และอื่น ๆ ต้องมีการดูแลจากผู้เกี่ยวข้อง และเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างเข้มงวด เพราะมีความเสี่ยงต่อการถูกทำลายมากที่สุดในที่สุด

๑๒) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทแก่ง หมายถึง สถานที่ที่มีแก่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยือน เพื่อความเพลิดเพลิน และนันทนาการในรูปแบบที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ โดยมีกิจกรรมการท่องเที่ยวหลัก เช่น การล่องแก่ง การพายเรือ การพักผ่อน และการเดินป่า อาจเสริมกิจกรรมการศึกษาธรรมชาติเข้าไปด้วย ได้แก่ การดูนก การสำรวจธรรมชาติ การศึกษาพันธุ์พืชต่าง ๆ เป็นต้น

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย^{๑๙} จำแนกประเภทของแหล่งท่องเที่ยวโดยให้ความสำคัญกับสถานที่ ๗ ประเภท ดังนี้

๑) ประเภทโบราณสถาน เช่น พระราชวัง สิ่งก่อสร้าง อาคารที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ปราสาท ป้อมปราการ นอกจากนี้ยังหมายความรวมถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ด้วย

๒) ประเภทศาสนสถาน เช่น วัด โบสถ์ เจดีย์ ศูนย์กิจกรรมทางศาสนา

๓) ประเภทธรรมชาติ เช่น ทะเล ชายหาด ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง ภูเขา ถ้ำ น้ำพุ น้ำพุร้อน น้ำตก ทะเลสาบ หนองบึง เป็นต้น

๔) ประเภทสถานเริงรมย์ เช่น โรงละคร การแสดง ร้านอาหารที่มีชื่อเสียง และร้านขายของในศูนย์การค้าต่าง ๆ

๕) ประเภทอุตสาหกรรมและหัตถกรรม อาจเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็ก เช่น ทำเครื่องเงิน จักสาน ทอผ้า ทำร่ม ปั่นหม้อ ปั่นโอ่ง เป็นต้น

๖) ประเภทศิลปวัฒนธรรมและการศึกษา เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม ศูนย์วิจัยหรือย่านที่มีการผลิตสินค้าประจำวัน ประเพณีประจําถิ่น เป็นต้น

๗) ประเภทอื่น ๆ เช่น สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สนามกีฬา สวนสนุก เป็นต้น

^{๑๙} ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **คู่มือพัฒนาภูมิทัศน์เมืองเพื่อการท่องเที่ยว**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒-๑๓.

ราณี อิลิซัยกุล^{๒๐} ได้ขยายมุมมองการท่องเที่ยวไปตามความสนใจของนักท่องเที่ยว โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ

๑) การท่องเที่ยวตามความสนใจทั่วไป (General Interest Tourism : GIT) คล้ายกับการท่องเที่ยวมวลชนหรือการท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก เป็นการตอบคำถามของนักท่องเที่ยวว่า จะไปเที่ยวที่ไหนในวันหยุด นักท่องเที่ยวประกอบกิจกรรมเที่ยวชมเพื่อถ่ายภาพเป็นหลัก เน้นท่องเที่ยวหลายแห่ง ซึ่งแต่ละแห่งจะใช้เวลานำชมเพียงสั้น ๆ

๒) การท่องเที่ยวตามความสนใจแบบผสม (Mixed Interest Tourism : MIT) เป็นการตอบคำถามของการท่องเที่ยวว่า จะไปท่องเที่ยวที่ไหนในวันหยุด ไปอย่างไร ไปกับใคร และไปทำกิจกรรมอะไร การท่องเที่ยวแบบนี้ได้จำแนกความแตกต่างออกเป็น ๓ ส่วนแบ่งตลาด ได้แก่

๑. ส่วนแบ่งตลาดตามภูมิศาสตร์หรือทำเลที่ตั้ง เช่น การท่องเที่ยวในชนบท การท่องเที่ยวในเมือง การท่องเที่ยวในเอเชีย/ยุโรป เป็นต้น

๒. ส่วนแบ่งตลาดตามส่วนธุรกิจ เช่น ที่พักแรม การคมนาคมขนส่ง หรืองานเทศกาล เช่น การท่องเที่ยวตามรีสอร์ท การท่องเที่ยวโดยเรือสำราญ การท่องเที่ยวเพื่อการประชุมและนิทรรศการ เป็นต้น

๓. ส่วนแบ่งตลาดตามกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวพันกันจากการสมรสหรือความชอบพอ เช่น การท่องเที่ยวผู้สูงอายุ การท่องเที่ยวบาร์เกย์ การท่องเที่ยวสตรี เป็นต้น

๓) การท่องเที่ยวตามความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism : SIT) เป็นการตอบคำถามของการท่องเที่ยวว่า จะไปท่องเที่ยวที่ไหนในวันหยุด และมีความสนใจจะทำกิจกรรมท่องเที่ยวใด เช่น การท่องเที่ยวเชิงกีฬา เชิงวัฒนธรรม เชิงผจญภัย เชิงสุขภาพ เชิงอาหาร เป็นต้น

สรุปได้ว่า ประเภทของการท่องเที่ยวทั่วไปนั้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย แบ่งตามความสำคัญของสภาพแวดล้อมว่ามี ๑๒ ประเภทด้วยกัน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดประเภทของการท่องเที่ยวโดยให้ความสำคัญกับสถานที่ว่ามี ๗ ประเภท ในขณะที่นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว จัดประเภทไปตามความสนใจของนักท่องเที่ยวว่ามี ๓ แบบคือ ความสนใจทั่วไป ความสนใจแบบผสม และความสนใจพิเศษ ซึ่งในแต่ละประเภทยังมีแบ่งแยกย่อยครอบคลุมการท่องเที่ยวไว้อย่างหลากหลาย

๒.๑.๔ รูปแบบของการท่องเที่ยวทั่วไป

องค์การการท่องเที่ยวโลก^{๒๑} ได้มีการกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวไว้ ๓ รูปแบบหลักได้แก่

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (natural based tourism) ประกอบด้วย - การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (eco-tourism) - การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (marine ecotourism)

^{๒๐} ราณี อิลิซัยกุล, การจัดการการท่องเที่ยวเฉพาะทาง, ฝ่ายตำรา สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๒๑} องค์การการท่องเที่ยวโลก, อังโน เถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, รายงานการวิจัย, หน้า ๑๕-๑๘.

- การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (geo-tourism) - การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (agro tourism) - การท่องเที่ยวเชิงดาราศาสตร์ (astrological tourism)

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (cultural based tourism) ประกอบด้วย - การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (historical tourism) - การท่องเที่ยวงานประเพณีและวัฒนธรรม (traditional and cultural tourism)

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (special interest tourism) ประกอบด้วย - การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (health tourism) - การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (edu-meditation tourism) - การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมชนกลุ่มน้อย (ethnic tourism) - การท่องเที่ยวเชิงกีฬา (sports tourism) - การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (adventure travel) - การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์และฟาร์มสเตย์ (home stay and farm stay) - การท่องเที่ยวพำนักระยะยาว (long stay) - การท่องเที่ยวแบบให้รางวัล (incentive travel) - การท่องเที่ยวเพื่อการประชุม (MICE : M=meeting, I=incentive, C=conference, E=exhibition)

ฉัตรเฉลิม องอาจานศาล^{๒๒} กล่าวไว้ในจุลสารวิชาการฯ ว่า รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแนวคิด (Thematic Tourism) เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่น่าจับตามอง เพราะเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับการท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวด้วย และมีสิ่งที่จะได้รับเพิ่มขึ้นคือ การส่งเสริมการจัดทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพ ช่วยลดการทำลายแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชุมชนที่มีเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปจนตกทอดไปถึงชนรุ่นหลัง ตัวอย่างเช่น

๑) การท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี (Archaeological Tourism) เป็นกลุ่มย่อยของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวที่เจาะลึกลงไปในเรื่องหา ช่วยเพิ่มคุณค่าแก่การท่องเที่ยว

๒) การท่องเที่ยวชุมชน (Community Tourism) แตกแขนงออกมาจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มุ่งศึกษาชีวิตของผู้คน ศึกษาวัฒนธรรมความเชื่อ และมีกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชน

๓) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) เน้นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสมบูรณ์ทั้งกายและใจ ครอบคลุมเรื่องการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์เพื่อล้างสารพิษ การฝึกโยคะ การนั่งวิปัสสนา

๔) การท่องเที่ยวเขตชนบท/เมือง (Rural/Urban Tourism) เป็นการลงไปสัมผัสกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพของคนในชนบทและมักจะเสนอคู่กับการท่องเที่ยวในเขตเมือง ที่มีการแบ่งประเภทของเมืองตามลักษณะเด่นเช่น เมืองประวัติศาสตร์ เมืองผ่าน เมืองหลักของการท่องเที่ยว เมืองชายทะเล เป็นต้น

^{๒๒} ฉัตรเฉลิม องอาจานศาล, “การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด : ผลิตภัณฑ์หรือนวัตกรรมใหม่”. [ออนไลน์]. จุลสารวิชาการอิเล็กทรอนิกส์, ฉบับที่ ๔, ๒๕๕๑, น. ๘-๑๓. แหล่งที่มา : e-TAT Tourism Journal – การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. [๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๙].

สุวัฒน์ จูธารและคณะ^{๒๓} ได้เขียนไว้ในเอกสารการสอนว่า การท่องเที่ยวมีหลายรูปแบบด้วยกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยและวัตถุประสงค์ของการจัดแบ่ง ในที่นี้รวบรวมรูปแบบของการท่องเที่ยวออกเป็น ๓ รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

๑) รูปแบบของการท่องเที่ยวตามสภาพภูมิศาสตร์ และถิ่นพำนักของนักท่องเที่ยว การจัดแบ่งในลักษณะนี้จะเป็นการจัดแบ่งเพื่อเก็บข้อมูลของการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ ตลอดจนการนำมาใช้ในการวางแผน และเพื่อศึกษาผลได้จากทางเศรษฐกิจที่เกิดจากนักท่องเที่ยว ที่มีถิ่นพำนักต่างกัน สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Tourism) คือ การเดินทางไปท่องเที่ยวยังต่างประเทศ โดยมีได้มีวัตถุประสงค์เพื่อหารายได้ในประเทศนั้น ๆ ทั้งนี้จะต้องผ่านพิธีการตรวจคนเข้าเมือง พิธีการศุลกากร มี ๒ รูปแบบ ได้แก่ - การท่องเที่ยวขาออก (Outbound Tourism) คือ การเดินทางออกจากประเทศที่เราพำนักอยู่ถาวรออกไปยังประเทศอื่น - การท่องเที่ยวขาเข้า (Inbound Tourism) คือ การเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวของบุคคลที่มีถิ่นพำนักอาศัยถาวรอยู่ในประเทศนั้น ๆ

๒. การท่องเที่ยวภายในประเทศ (Internal Tourism) คือ การท่องเที่ยวที่มีภูมิศาสตร์เฉพาะภายในอาณาเขตของแต่ละประเทศนั้น ๆ การท่องเที่ยวในลักษณะนี้เกิดขึ้นจากการเดินทางของบุคคล ๒ กลุ่ม ได้แก่ - นักท่องเที่ยวภายในประเทศ (Domestic Tourist) คือ บุคคลที่เดินทางอยู่ภายในประเทศที่เป็นถิ่นพำนักถาวรของตน เช่น คนไทยที่มีถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทย และเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศไทย - นักท่องเที่ยวขาเข้า (Inbound Tourist) คือ บุคคลที่เดินทางจากถิ่นพำนักถาวรของตนไปยังอีกประเทศหนึ่ง เราจะเรียกว่า นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ นักท่องเที่ยวพำนัทะเล และนักท่องเที่ยวที่มีที่พักชั่วคราวในต่างประเทศ

๒) รูปแบบของการท่องเที่ยวตามวัตถุประสงค์ของคนเดินทาง สามารถจัดแบ่งออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑. การท่องเที่ยวเพื่อความเพลิดเพลินและการพักผ่อน เป็นการท่องเที่ยวที่ต้องการหลีกเลี่ยงความจำเจของการใช้ชีวิตประจำวัน เดินทางไปยังสภาพแวดล้อมใหม่ ๆ หรือเพื่อต้องการหลีกเลี่ยงสภาพอากาศภายในประเทศของตน การท่องเที่ยวรูปแบบนี้เป็นวัตถุประสงค์ขั้นพื้นฐานของนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ (Mass Tourism)

๒. การท่องเที่ยวเพื่อวัตถุประสงค์ทางธุรกิจ คือ การเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์หลักคือ การทำงาน และวัตถุประสงค์รองคือ การได้ท่องเที่ยวในสถานที่ที่ไปทำงานด้วย ลักษณะแบบนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ - เพื่อธุรกิจโดยทั่วไป (Regular Business Travel) หมายถึง การเดินทางไปติดต่อประสานงาน การเซ็นสัญญา โดยอาจมีระยะเวลาพักผ่อน ๒-๓ วัน เช่น นักธุรกิจเดินทางมาเซ็นสัญญาเป็นหุ้นส่วนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ หรือ

^{๒๓} สุวัฒน์ จูธาร และคณะ, แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว, เอกสารประกอบการสอน วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (หน่วยที่ ๒), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐), หน้า ๘-๑๑.

ตัวแทนขายประกันเดินทางไปเยี่ยมลูกค้า เป็นต้น - เพื่อการประชุมนานาชาติ (Meeting Incentive Convention and Exhibition : MICE) การท่องเที่ยวเพื่อเป็นรางวัล และการท่องเที่ยวเพื่อการจัตนิทรรศการ คือ การท่องเที่ยวที่กล่าวมานี้จะมีความสัมพันธ์กัน เช่น การเดินทางไปประชุมสัมมนา ก็อาจจะมีการจัดนิทรรศการร่วมด้วย หรือ ผู้เดินทางแบบการท่องเที่ยวเพื่อเป็นรางวัล ก็อาจจะเข้าร่วมประชุมด้วยก็เป็นได้ ในปัจจุบันได้มีการสนับสนุนการท่องเที่ยวรูปแบบดังกล่าวอย่างกว้างขวาง ทั้งภาครัฐและเอกชน เนื่องจากได้เล็งเห็นความสำคัญถึงรายได้ และภาพลักษณ์ด้านการท่องเที่ยว ทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว เนื่องจากกลุ่มผู้เดินทางเหล่านี้จะมีความรู้สูง ถ้าเดินทางไปติดต่อธุรกิจหรือประชุมสัมมนาที่ประเทศใดแล้วเกิดความประทับใจ ก็อาจกลับมาท่องเที่ยวส่วนตัวได้

(๓) การท่องเที่ยวเพื่อความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism) เกิดขึ้นจากการที่นักท่องเที่ยวบางกลุ่มคิดว่า การเดินทางท่องเที่ยว เพื่อชมบรรยากาศบ้านเมือง หรือ ชมธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นของนักท่องเที่ยวได้ ดังนั้นจึงมีการคิดรูปแบบการท่องเที่ยวขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวหลายรูปแบบ เช่น - การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น การเดินป่าชมธรรมชาติ การศึกษาพันธุ์พืชในอุทยานแห่งชาติ เป็นต้น - การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวที่มุ่งความสนใจกิจกรรมการเกษตร หรือสภาพแวดล้อมทางการเกษตรเป็นหลัก เช่น การเที่ยวชมสวนผลไม้ตามฤดูกาล การเที่ยวไร่ชา เป็นต้น - การท่องเที่ยวชุมชน (Community Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อไปสัมผัสวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อศึกษาถึงการดำรงชีวิต ความเชื่อ หรือความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้น ๆ - การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวรูปแบบพิเศษ ที่มีกิจกรรมที่ทำให้ทดสอบความสามารถของนักท่องเที่ยว เช่น การไต่หน้าผา ล่องไพร ล่องแก่งตามแม่น้ำที่มีความลึกและไหลเชี่ยว เป็นต้น - การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อไปรักษาอาการเจ็บป่วย หรือฟื้นฟูสุขภาพ เช่น สถานที่อาบน้ำแร่ สถานที่ออกกำลังกาย การนวดแผนโบราณ การทำสปา เป็นต้น - การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม (Cultural and Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางเพื่อไปศึกษาหาความรู้ และชมความงดงามของโบราณสถานและโบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี หรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมที่สามารถสะท้อนถึงวิถีชีวิตคนในท้องถิ่นแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ - การท่องเที่ยวชมงานประเพณี (Traditional Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อร่วมงานประเพณีในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นเป็นผู้จัดขึ้น เช่น ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

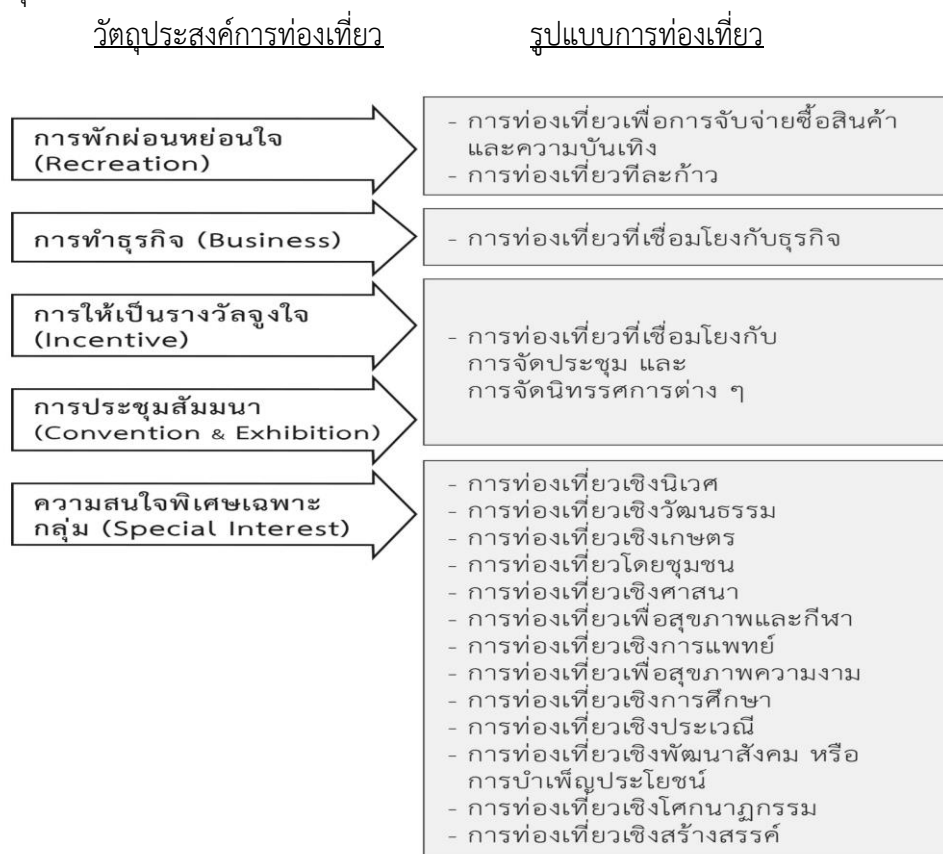
๓) รูปแบบการท่องเที่ยวตามลักษณะการจัดการเดินทาง การท่องเที่ยวลักษณะนี้สามารถแบ่งออกเป็น ๒ รูปแบบ คือ

๑. การท่องเที่ยวแบบหมู่คณะ จะเป็นการท่องเที่ยวแบบซื้อรายการนำเที่ยวสำเร็จรูปหรือที่เรียกว่า Package Tour จากบริษัทนำเที่ยว และจะต้องมีจำนวนนักท่องเที่ยว ๑๑ คนขึ้นไปที่จะมีการรวมราคาค่าใช้จ่ายทั้งหมดของการเดินทางไว้แล้ว การเดินทางรูปแบบนี้จะทำให้

ประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก ทั้งยังมีเพื่อนร่วมทาง มีการวางแผนในการเดินทางอย่างสะดวกและรวดเร็ว มีความสะดวกในการติดต่อสื่อสาร เนื่องจากมีมัคคุเทศก์คอยดูแลในหมู่คณะ หรืออาจจะได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ ในสถานที่ที่จะเปิดให้เข้าชมเป็นหมู่คณะเท่านั้น โดยเราจะได้รับการอำนวยความสะดวกจากบริษัทนำเที่ยวทั้งหมด

๒. การท่องเที่ยวแบบอิสระ (Foreign Individual Tourism : FIT) จะเป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวจะต้องวางแผนจัดการการเดินทางด้วยตนเองทุกอย่าง การท่องเที่ยวแบบนี้จะมีความเป็นส่วนตัวสูง และสามารถเข้าไปศึกษาแหล่งท่องเที่ยวได้ละเอียดลึกซึ้งมากกว่าการที่เป็นหมู่คณะ

บุษบา สิทธิการ^{๒๔} กล่าวว่า รูปแบบของการท่องเที่ยว สามารถจัดกลุ่มตามความสนใจหรือตามวัตถุประสงค์ในการเดินทางของนักท่องเที่ยวได้ ตามแผนภาพนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ ความเชื่อมโยงวัตถุประสงค์ในการท่องเที่ยวและรูปแบบการท่องเที่ยว
ที่มา : บุษบา สิทธิการ, การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ, หน้า ๖๐.

สรุป การท่องเที่ยวมีรูปแบบที่หลากหลาย จัดแบ่งกันตามวัตถุประสงค์บ้าง ตามปัจจัยของสถานที่บ้าง ตามสภาพภูมิศาสตร์บ้าง ตามลักษณะของการจัดการเดินทางบ้างเช่น เดินทางกันเป็นหมู่คณะ เดินทางแบบอิสระ เป็นต้น นักวิชาการบางคนเสนอรูปแบบใหม่ของการท่องเที่ยวเชิง

^{๒๔} บุษบา สิทธิการ, การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ, (เชียงใหม่: พิมพ์ที่บริษัท สันติภาพ แพ็คพรีนซ์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๖๐.

แนวคิดที่เพิ่มคุณค่าให้กับการท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวด้วย คือ ส่งเสริมการจัดการการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และลดการทำลายแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการยั่งยืน

๒.๒ แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

จากการศึกษาที่ผ่านมาข้างต้นพบว่า การท่องเที่ยวทั่วไปส่วนใหญ่มีการเรียกประเภท และรูปแบบไปตามลักษณะสำคัญของสถานที่อันเป็นปลายทางว่า เป็นการท่องเที่ยวเชิงนั้นเชิงนี้ซึ่งมีอย่างหลากหลาย และในส่วนของนักท่องเที่ยวที่หลากหลายนั้น มีการท่องเที่ยวอีกอย่างหนึ่งที่อาศัยความศรัทธาในศาสนา และความสวยงามที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นแรงผลักดันสำคัญสำหรับการเดินทาง เป็นเหตุให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงศาสนาหรือการท่องเที่ยวในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่ง และเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีความพิเศษของการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรม แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงศาสนา^{๒๕} ระบุว่า เป็นการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ คล้ายกับแนวทางที่องค์กรการท่องเที่ยวโลกได้ให้ไว้ และเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเฉพาะทาง (Niche Tourism)

การท่องเที่ยวเชิงศาสนา^{๒๖} มีความสัมพันธ์กับมิติการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นได้กลายมาเป็นมนุษย์สร้างวัฒนธรรม โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ในโลกมีภัยทางกาย ๔ อย่างคือ ความหิวโหย ความร้อน-หนาว ความหวาดกลัว และความป่วยไข้ มนุษย์จึงสร้างสรรค์ปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เมื่อร่างกายอยู่รอดและเจริญเติบโต มนุษย์ก็ต้องการพักผ่อนและความเพลิดเพลิน ดังนั้นการท่องเที่ยวจึงเป็นโอกาสหนึ่งที่ช่วยเพิ่มสีสันและประสบการณ์ใหม่ ๆ ให้กับชีวิต การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ประกอบด้วยความเชื่อและแบบแผนพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ การท่องเที่ยวเชิงศาสนาในส่วนอื่น ๆ ของโลก ก็มักจะจัดขึ้นตามวัฒนธรรมในเทศกาลงานประจำปี และจัดขึ้นในโอกาสพิเศษ (event tourism and invented tourism) เช่นกัน สำหรับวัฒนธรรมของไทยที่มีพัฒนาการมายาวนาน จากการผสมผสานพื้นฐานของท้องถิ่นกับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียและขอม รวมทั้งวัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมตะวันตกในยุคหลัง ทำให้เกิดศาสนสถานที่มีเอกลักษณ์ทางศิลปะ มีประวัติความเป็นมา เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีผู้มาเยือน และเมื่อการท่องเที่ยวตามสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา^{๒๗} เราจึงเรียกว่า เป็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

^{๒๕} Novelli, Marina. Niche Tourism : Contemporary Issues, Trends and Cases. Oxford; Elsevier, 2005, p. 5. อ้างใน ราณี อธิชัยกุล, Niche Tourism ยืมมาจากคำว่า niche marketing มาประยุกต์ใช้ เกิดเป็นแนวคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเฉพาะทาง (Niche Tourism Product) และตลาดการท่องเที่ยวเฉพาะทาง (Niche Tourism Market) ที่มีความสัมพันธ์กัน, หน้า ๑๖.

^{๒๖} ชนัญ วงษ์วิภาค, การท่องเที่ยวทางเลือก : ศาสนาวัฒนธรรม, ปรับบางส่วนจาก ตำราการท่องเที่ยววัฒนธรรม, เอกสารการเรียนการสอน การจัดการท่องเที่ยววัฒนธรรม, (คณะวิทยาการจัดการ และคณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), บทนำ.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในสังคมไทยนั้น สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทยจะนึกถึงวัดและทุก ๆ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นวัด เช่น การได้มีสถานที่ทำบุญ ได้บริจาคทาน ได้ไหว้พระ ได้สนทนาธรรมกับพระ และได้มีสถานที่ปฏิบัติธรรม เป็นต้น ส่วนนักท่องเที่ยวต่างชาติต่างศาสนา จะมองไปที่ความงดงามของงานก่อสร้างที่แปลกตา ความงดงามของพระพุทธรูป และผลงานเกี่ยวกับพุทธศิลป์ต่าง ๆ และขณะนี้ปัจจุบันนี้นักท่องเที่ยวต่างชาติ ได้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมากขึ้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ในบรรดานักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ยังมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ความสนใจศึกษา และถึงขั้นเข้ามาปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ซึ่งจัดเป็นการเดินทางที่ก่อประโยชน์และความสงบสุขต่อผู้เดินทาง และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์^{๒๘} สอดรับกับนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนหลายแห่งที่ให้การสนับสนุน และร่วมรับผิดชอบ เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้าขึ้น ดังนี้

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม^{๒๙} มีแนวคิดจัดทำโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางแสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗ ภายใต้โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแข่งขัน เพื่อเป็นเส้นทางท่องเที่ยวแสวงบุญที่เป็นต้นแบบเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวไปทุกภูมิภาคทั่วประเทศ ซึ่งเป็นโครงการที่เป็นนโยบายของกรมการศาสนาที่จะส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมทั้งภาครัฐและเอกชน เห็นความสำคัญและเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการจัดโครงการนี้ให้มากขึ้น เพื่อกระตุ้นให้เกิดความรักความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ให้รู้จักใช้หลักธรรมมาเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตให้ได้รับความสุขจากการแบ่งปันความรัก และความเอื้ออาทรต่อกัน โดยมุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาและจัดระบบการท่องเที่ยวภายในวัด ศาสนสถาน ให้เหมาะสมและมีการบริการที่มีประสิทธิภาพ สามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ในฐานะที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของประเทศและของอาเซียน กับทั้งเพื่อรองรับความต้องการของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่ได้มาตรฐาน เป็นที่ประทับใจของนักท่องเที่ยวทั้งในระดับประเทศและระดับโลก โดยอยู่บนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อสังคมและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม และคุณค่าของสภาพแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมต่อการบริหารจัดการเส้นทางท่องเที่ยวแสวงบุญ

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา^{๓๐} ได้วางยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๐ เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนนโยบายด้านการท่องเที่ยวของรัฐบาล เป็นการวางรากฐานการพัฒนาในระยะ ๓ ปี ซึ่งจะเป็นช่วงรอยต่อเพื่อปูพื้นฐานไปสู่การจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ ได้มีการสรุปกระแสการเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยจัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงศาสนา อยู่ในกลุ่มของการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (Special

^{๒๘} พระมหาสุทิตย์ อาภาภโร และคณะ, “การพัฒนา รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาในประเทศไทย”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, ๒๕๕๕, หน้า ๒๓.

^{๒๙} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, แนวทางการดำเนินงานโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางแสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗, สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๕๗), หน้า ๗.

^{๓๐} กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕.

Interest Tourism) เพราะนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มสนใจการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษมากขึ้น การท่องเที่ยวในกลุ่มนี้ ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงศาสนา การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวเชิงผจญภัย การท่องเที่ยวเพื่อการประชุมและนิทรรศการ (MICE) และการท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism)

พระมหาสุริยา อภิวิฑูโน^{๓๑} มีแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาว่า สังคมไทยนั้นมีความศรัทธา ความเชื่อในพระพุทธศาสนามานาน แยกกันไม่ออก บ้านอาศัยวัด วัดอาศัยบ้าน วัดนั้นมีส่วนสำคัญต่อสังคมไทยเราเป็นอย่างมาก เป็นที่พึ่งทางกาย เป็นที่พึ่งทางใจ เป็นสถานที่ขัดเกลาจิตใจ พัฒนาจิตใจ เป็นสถานที่ศึกษาหาความรู้ เป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นที่พักอาศัยและเป็นสถานที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ วัดแบ่งเขตความสำคัญดังต่อไปนี้

๑) เขตพุทธาวาส ได้แก่ พระอุโบสถ พระปราสาท พระเจดีย์ พระเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์ เป็นต้น โดยเฉพาะพระอุโบสถนั้น เป็นสถานที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์

๒) พระอารามหลวง เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสร้าง หรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์และทรงให้การอุปถัมภ์ เป็นวัดที่สร้างขึ้นอย่างมีแบบแผน ถูกลักษณะของการสร้างวัดตามรูปแบบประเพณี

๓) วัดเป็นศูนย์รวมของการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น วันสำคัญทางศาสนามีการสวดมนต์ เวียนเทียน ฟังเทศน์ฟังธรรม ประกวดตอบปัญหาธรรมะสำหรับเยาวชน มอบทุนการศึกษา เป็นต้น วันหยุดพิเศษต่าง ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา มีการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม รักษาศีล ๘ และวัดจัดกิจกรรมวันเทศกาลต่าง ๆ เช่น ปีใหม่มีการสวดมนต์ข้ามปี ก่อเจดีย์ทราย เจดีย์ข้าวสารในวันสงกรานต์ ขอมมาแม่น้ำในวันลอยกระทง เป็นต้น

สรุป การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างแยกกันไม่ได้ เพราะบางสิ่งที่คนสร้างขึ้นในที่สุดก็กลายเป็นคนสร้างวัฒนธรรม สำหรับคนไทยซึ่งมีความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จะถือว่าวัดเป็นที่พึ่งทางกาย เป็นที่ช่วยพัฒนาจิตใจและเป็นแหล่งท่องเที่ยวด้วย ส่วนคนต่างชาติที่ถือลัทธิความเชื่อต่างไปจากคนไทย เดินทางมาท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ส่วนมากเพื่อชมความงดงามของงานสถาปัตยกรรมและงานพุทธศิลป์ที่แปลกตา จะมีเพียงบางส่วนที่สนใจใฝ่ศึกษาพระธรรมในระดับของการพัฒนาปัญญาที่ลึกซึ้งขึ้น

๒.๒.๑ ความหมายการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า มีผู้ให้ความหมายคำว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนา หรือการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาไว้อย่างต่าง ๆ ดังนี้

ศุภลักษณ์ อัครางกูร^{๓๒} ได้กล่าวถึงความหมายของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนา เป็นการเดินทางโดยมีเหตุผลทางศาสนาเป็นหลัก ถือเป็นการปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ซึ่งเหตุผลในการเดินทางที่แท้จริงแล้วอาจไม่มีการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในปัจจุบัน

^{๓๑} พระมหาสุริยา อภิวิฑูโน (มะสันเทียะ), “กลยุทธ์การเพิ่มคุณค่าการตลาดสำหรับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของพระอารามหลวงในเกาะรัตนโกสินทร์”, การบริหารธุรกิจดุขปฏิบัติ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙.

^{๓๒} ศุภลักษณ์ อัครางกูร, พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, (ขอนแก่น: คลังนาวิทยา, ๒๕๕๑), หน้า ๙๙.

การเดินทางลักษณะนี้มักจะรวมกิจกรรมอื่นนอกเหนือจากกิจกรรมทางพุทธศาสนาเข้าอยู่ด้วย ซึ่งอาจรวมถึงการเดินทางไปสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา มิได้มีเพียงผู้ที่นับถือศาสนานั้นเท่านั้นที่เข้าเยี่ยมชม หากแต่นักท่องเที่ยวอื่น ๆ ยังให้ความสนใจเข้าชมความงดงามของอาคาร วัตถุต่าง ๆ หรือเข้าไปพักผ่อนสงบจิตสงบใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมที่วุ่นวายในปัจจุบันนี้ ผู้คนโดยทั่วไปต่างให้ความนิยมสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา เป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจกันมากขึ้น

ภัทรสุภา สีสานภาพรรณ^{๓๓} ได้กล่าวถึงความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การเดินทางไปยังพุทธศาสนสถานใด ๆ โดยมีจุดมุ่งหมาย ๓ ประการ ดังนี้

๑) เป็นการเดินทางไปเพื่อการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑.๑) ทานมัย = ทำบุญด้วยการให้ (๑.๒) ศีลมัย = ทำบุญด้วยการรักษาศีลประพฤติดี (๑.๓) ภาวนามัย = ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา (๑.๔) อปายณมัย = ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม (๑.๕) เวยยาวัจจมัย = ทำบุญด้วยการช่วยชวนช่วยรับใช้ (๑.๖) ปัตติทานมัย = ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น (๑.๗) ปัตตานุโมทนามัย = ทำบุญด้วยความยินดีของผู้อื่น (๑.๘) ธัมมัสสวนมัย = ทำบุญด้วยการฟังธรรม (๑.๙) ธัมมเทศนามัย = ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรม (๑.๑๐) ฏิฐุกรรมมัย = ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง

๒) เป็นการเดินทางไปเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และปฏิบัติธรรม ณ พุทธศาสนสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง

๓) เป็นการเดินทางไปเพื่อเข้าร่วมศาสนพิธี งานเทศกาลประเพณีต่าง ๆ เช่น การไปทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ตักบาตรดอกไม้ แห่เทียนพรรษา เป็นต้น

ศูนย์บริการวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย^{๓๔} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ว่าหมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวศาสนสถาน (Religious Place) เพื่อเยี่ยมชมหรือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นมัสการศาสนสถาน และกราบไหว้พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ครอบคลุมถึงสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ได้แก่ สถานที่ตั้งของอาคารที่ประดิษฐานรูปเคารพ สถานที่สำหรับบรรดาศาสนิกชนมาประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนที่พักของนักบวชตามศาสนานั้น ๆ โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วน ๆ ตามกิจกรรมการใช้งานที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงศาสนายังหมายถึง การเดินทางเพื่อการบำบัติจิตใจตามหลักพุทธศาสนา หรือการบำบัติจิตใจ โดยการฝึกปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การนั่งสมาธิ และการทำวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อการผ่อนคลาย และลดความตึงเครียดในชีวิตประจำวัน ซึ่งการฝึกตนนี้จะต้องเข้าไปฝึกปฏิบัติตนภายในพุทธสถานโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับโลกภายนอกในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

^{๓๓} ภัทรสุภา สีสานภาพรรณ, “การท่องเที่ยวเชิงพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีแหล่งวัฒนธรรมในกรุงเทพมหานคร”, **ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕.

^{๓๔} คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, อ่างใน พระมหาธรรมา สิริมงคล, “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดหนองแขวง (พระอารามหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

(๑) แหล่งท่องเที่ยวประเภทศาสนสถาน หมายถึง อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนา คือ ที่ประดิษฐานรูปเคารพ สถานที่สำหรับบรรดาศาสนิกชนมาประชุมกันเพื่อประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนา ตลอดจนที่พำนักของนักบวชตามศาสนานั้น ๆ ศาสนสถานของศาสนา พุทธ ได้แก่ วัด เจดีย์ พระธาตุ ปรางค์ เช่น วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

(๒) แหล่งท่องเที่ยวประเภทสถานปฏิบัติธรรม หมายถึง สถานที่สำหรับบำบัติจิตใจ โดยการเข้าฝึกปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนา ได้แก่ การนั่งสมาธิและทำวิปัสสนากรรมฐานเพื่อการฝึกฝนจิตใจให้สงบ สถานที่ปฏิบัติธรรม เช่น เสถียรธรรมสถาน สำนักปฏิบัติวิปัสสนาวิถ้อน้อย สำนักปฏิบัติธรรมอื่น ๆ เป็นต้น

สรุป การเดินทางไปยังสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น ไปเยี่ยมชมโบราณสถาน ไปดูวัดวาอาราม จะไปด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่เป็นไปในการพัฒนาชีวิตจิตใจ เช่น ไปบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเชื่อถือ ไปไหว้พระ ไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา และไปเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นต้น ถือว่าเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ทั้งสิ้น

๒.๒.๒ องค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา มีองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการ ซึ่งนอกจากจะมีเรื่องของวัด พระสงฆ์ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้นแล้ว ยังมีเรื่องของการบริหาร การจัดการ และอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น

กรมการศาสนา^{๓๕} จัดให้การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ต้องมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องหลายภาคส่วนด้วยกัน เช่น

๑) ในส่วนของวัดที่ส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยว : วัดต้องจัดการด้านสถานที่ ด้านบุคลากรของวัด การจัดกิจกรรมภายในวัด จัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวในวัด จัดการเรื่องของการโฆษณาประชาสัมพันธ์ จัดให้มีเจ้าหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ และจัดให้มีการประเมินผล

๒) ในส่วนของวัฒนธรรมจังหวัด ต้องทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางอำนวยความสะดวกในการจัดการ และส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาภายในจังหวัด

๓) ในส่วนของหน่วยงานองค์กรทุกภาคส่วนชุมชน เช่น หน่วยงานรัฐ เอกชน และสถาบันการศึกษา ต้องให้การสนับสนุนปัจจัยและกำลังคน

๔) ในส่วนของกรมการศาสนา จัดทำกรอบแนวทางการดำเนินโครงการนำร่องต่าง ๆ จัดทำเอกสารคู่มือการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ขอความร่วมมือกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดสรรงบประมาณเพื่ออุดหนุนโครงการการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา เป็นต้น

งานวิจัยของ อารีย์ นัยพินิจ และคณะ^{๓๖} ศึกษาเรื่อง การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์ ได้อธิบายถึง ศักยภาพขององค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์ ว่ามี

^{๓๕} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, แนวทางการดำเนินงานโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางแสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗, สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๗), หน้า ๓๓-๔๓.

๑) องค์ประกอบด้านสิ่งดึงดูดใจ คือ มีศาสนสถาน โบราณสถาน การมีชื่อเสียงของ พระเกจิอาจารย์ วัดให้ความรู้สึทางจิตใจในด้านบวกเช่น ความสงบ ความสบายใจ

๒) องค์ประกอบด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว สะดวกทั้งทางอากาศ ทางรถไฟ และ รถยนต์ส่วนบุคคล (ระบบขนส่งมวลชนอาจยังไม่ครอบคลุมพื้นที่)

๓) องค์ประกอบด้านที่พัก มีกระจายอยู่ทุกพื้นที่ หลายระดับ หลายราคา ให้เลือกใช้ บริการ

๔) องค์ประกอบด้านความปลอดภัย นับว่ามีความปลอดภัยค่อนข้างสูง เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ

๕) องค์ประกอบด้านกิจกรรมสนับสนุนการท่องเที่ยว การสนับสนุนของภาครัฐ เอกชน ประชาชน จะมีมากในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางศาสนา

๖) องค์ประกอบด้านรายการนำเที่ยว มีบริษัททัวร์หลายแห่งบรรจุรายการไหว้พระ และจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนามากมาย เป็นแรงเสริมกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวเพิ่มจำนวนมากขึ้น

๗) องค์ประกอบทางด้านสังคม ผลการศึกษาพบว่า คนในชุมชนตระหนักถึงการ พัฒนาตนเองเพื่อสามารถตอบสนองกิจกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้น รวมถึงการจัดการผลประโยชน์ให้ ลงไปถึงชุมชนเพิ่มขึ้นด้วย

สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา^{๓๖} นำเสนอว่า ปัจจัย ๓ ประการคือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้วัดมีความแตกต่างไปจากสถานที่อื่น ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้รวมขึ้นมา เป็นวัด ส่งผลให้วัดกลายเป็นสถานที่ที่พุทธศาสนิกชน ได้มาศึกษาหาความรู้จากหลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนา ผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ของวัด อีกบทบาทหนึ่งของวัดคือ การเป็นสถานที่ท่องเที่ยว สำหรับศึกษาถึงสถาปัตยกรรมและพุทธศิลป์ต่าง ๆ ของคนในชาติและชาวต่างชาติ ส่งผลให้วัดสามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวต่างชาติ ต่างศาสนา เดินทางมาเที่ยวชมศิลปะความงามต่าง ๆ ซึ่ง วัดจะได้รับความนิยมจนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวนั้น ขึ้นอยู่กับความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมต่าง ๆ และชื่อเสียงของวัด เช่น วัดเบญจมบพิตรฯ เป็นต้น และกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางวัด ได้จัดขึ้น ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถช่วยเผยแพร่พุทธศาสนาให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มากกว่า ๘๐ เปอร์เซ็นต์มาวัดมิใช่เพียงเพื่อการ ทำบุญเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มาวัดเพื่อพักผ่อนหย่อนใจหรือร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางวัดได้จัด ขึ้นเช่น การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ การเวียนเทียน และการปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระ- พุทธศาสนา รวมถึงการนำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ยังต่างประเทศ เป็นต้น ทำให้นักท่องเที่ยว ได้รับและซึมซับสิ่งต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา แต่การที่นักท่องเที่ยวจะได้รับ และซึมซับความเป็น พระพุทธศาสนาหรือไม่เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ด้วย เช่น เอกสารเชิญชวน พระสงฆ์ มีคุณเทศน์ และกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น เป็นต้น

^{๓๖} อารีย์ นัยพินิจ และคณะ, “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาของวัดในกลุ่ม จังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์”, วารสารปัญญาภิวัฒน์, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖), หน้า ๓๖.

^{๓๗} สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา, “การท่องเที่ยวและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษา วัดบวรนิเวศวิหาร และวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐), หน้า ๒-๕.

สรุป องค์ประกอบต่าง ๆ ที่นอกจากจะมีเรื่องของงานด้านสถาปัตยกรรม งานพุทธศิลป์ และกิจกรรมตามประเพณีแล้ว ยังต้องมีเรื่องของการจัดการต่าง ๆ เช่น ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว เรื่องผลประโยชน์และชุมชน เป็นต้น ซึ่งควรได้รับความร่วมมือกันจากหน่วยงานหลาย ๆ ฝ่าย

๒.๒.๓ รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวเชิงศาสนา^{๓๘} หรือการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism) กลายเป็นการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในขณะนี้ โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับวัด กับแหล่งโบราณสถาน เนื่องจากวัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และมีการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมสืบเนื่องมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ซึ่งเป็นไปตามคติความเชื่อที่ถือว่า การได้มาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ร่วมทำบุญ บริจาคทาน จะนำความเป็นสิริมงคลมาสู่ชีวิตและครอบครัวของผู้ที่ได้ไปสักการะขอพร และยังสามารถสร้างเสริมกำลังใจให้เกิดขึ้น ทำให้จิตใจผ่องใส โดยจะเห็นได้ว่า วัด (Temple) เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรม และยังสะท้อนไปถึงร่องรอยวิถีชีวิตในอดีตที่มีลักษณะกลมกลืน (Harmony) มีการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานของความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความเชื่อของท้องถิ่น และยังเป็นแหล่งรวมข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ การศึกษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งเชื่อมโยงความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ล้วนมีคุณค่าต่อจิตใจ และความงดงามเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวไทย วัดจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทหนึ่ง คือ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ถึงแม้จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ก็มีแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นประเภทอื่น ประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก กระจายอยู่ตามภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ และมีความเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นจุดดึงดูดที่สำคัญในด้านการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ สำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่มุ่งหวังที่จะได้รับความเพลิดเพลิน และได้บุญกุศลไปพร้อม ๆ กัน

นอกจากการส่งเสริมวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวดังข้างต้นแล้ว ภาครัฐยังมีการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งวัดเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำแต่ละจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อรองรับประชาชนที่สนใจใคร่ปฏิบัติธรรมด้วย ดังที่ประกาศของมหาเถรสมาคม ข้อที่ ๕ ว่าด้วย การจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓^{๓๙} มีใจความสรุปว่า . . . ให้เจ้าคณะจังหวัดประชุมหรือคัดเลือกวัดที่เหมาะสมจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดอย่างน้อยจังหวัดละ ๑ แห่ง และเมื่อเวลาผ่านมา

^{๓๘} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, แนวทางการดำเนินงานโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางแสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗, บทนำ.

^{๓๙} ร่างแผนแม่บท ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย (ศปท.) พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๖๐, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sptcenter.org>. [๑๑ เมษายน ๒๕๖๑].

หลายปีจนถึงปัจจุบัน มีสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดทั่วประเทศมากถึง ๑,๕๑๒ แห่ง^{๔๐} เพื่อให้เป็นเอกภาพ มีแผนปฏิบัติที่เป็นเกณฑ์มาตรฐาน สำหรับการติดตามและประเมินผล, ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ จึงมีการวางแผนแม่บท ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย (ศปท.) พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภาภโร และคณะ^{๔๑} ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย พบว่า รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวของวัดจะปรากฏตามอัตลักษณ์ที่สำคัญตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา และความเชื่อของท้องถิ่น แต่ละภูมิภาค และมีกระบวนการจัดการที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของวัดนั้น ๆ เช่น ภาคใต้ มีรูปแบบกิจกรรมและอัตลักษณ์ที่มีความเป็นมาของด้านประวัติศาสตร์ศรีวิชัย การปฏิบัติธรรมของสายสวนโมกข์ และการเชื่อมโยงกับความเชื่อที่มีต่อเจ้าแม่กวนอิม หรือศาลเจ้าตามคติพุทธศาสนาแบบมหายาน และวิถีชีวิตในท้องถิ่น เป็นต้น จากการศึกษารูปแบบกิจกรรม กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ พบว่า วัดใน ๔ ภูมิภาค มีความคล้ายคลึงกันใน ๕ ด้าน คือ

- ๑) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามศรัทธาความเชื่อในพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์
- ๒) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามคติความเชื่อทางพระพุทธรูป และวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น
- ๓) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามความงดงามของแหล่งพุทธศิลปกรรม
- ๔) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามแหล่งประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง
- ๕) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

สรุป รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา สำหรับชาวไทยด้วยกันเองแล้วเดินทางไปวัดก็เพื่อทำบุญ ไหว้พระ ชมโบราณสถาน ปฏิบัติกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และพัฒนาจิตใจ ส่วนชาวต่างชาติ เดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาด้วยการชมโบราณสถาน โบราณวัตถุ และงานพุทธศิลป์ต่าง ๆ มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติบางส่วนที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษ กับการเดินทางไปเพื่อการปฏิบัติธรรม กรมการศาสนาเรียกว่า การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ และในแต่ละภูมิภาคของไทยจะมีรูปแบบของกิจกรรมการท่องเที่ยวไปตามความเชื่อ และวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ซึ่งเป็นจุดดึงดูดที่สำคัญ

^{๔๐} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, “ส่วนการศึกษาสงเคราะห์ กองพุทธศาสนศึกษา” สํารวจปี ๒๕๕๙, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.onab.go.th> [๑๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^{๔๑} พระมหาสุทิตย์ อาภาภโร (อบอูน) และคณะ, “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, บทสรุป ภู-ฐ.

๒.๓ ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยนำทฤษฎีการรับรู้ ทฤษฎีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม และทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์เรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” ดังนี้

๒.๓.๑ ทฤษฎีการรับรู้และการเรียนรู้

๒.๓.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการรับรู้และการเรียนรู้

การรับรู้เป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ที่สำคัญของมนุษย์ เพราะการตอบสนองพฤติกรรมใด ๆ จะขึ้นอยู่กับความรู้จากสภาพแวดล้อมของตน และความสามารถในการแปลความหมายของสภาพนั้น ๆ มนุษย์เราจะรู้สึกด้วยสัมผัสทั้ง ๕ ของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส โดยสัมผัสทั้ง ๕ ของมนุษย์เกิดขึ้นได้ผ่านสิ่งเร้าภายนอก (Outside Stimuli) ซึ่งเกิดจากภาวะแวดล้อมภายนอกตัวมนุษย์ และสิ่งเร้าภายใน (Inside Stimuli) อันได้แก่ ปัจจัยภายในของตัวมนุษย์เอง เมื่อมนุษย์ถูกเร้าด้วยสิ่งแวดล้อม เขาจะเกิดความรู้สึกจากการสัมผัสโดยอวัยวะสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ความรู้สึกเช่นนั้น มักไม่มีความหมายในตัวเอง ผู้รับสัมผัสต้องแปลความหมายของมันออกมา โดยอาศัยประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ การแปลความหมายของความรู้สึกจากการสัมผัสนี้เรียกว่า “การรับรู้”^{๔๒} เมื่อกระบวนการของการรับรู้สิ้นสุดลง จะเกิดกระบวนการอีกอย่างหนึ่งเกิดขึ้นตามมา คือ การเรียนรู้ ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญของการเกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์และเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้ในการส่งผ่านความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ การประดิษฐ์คิดค้น รวมถึงการถ่ายทอดขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านสังคมของมนุษย์ นอกจากนั้น การเรียนรู้อย่างยังทำให้มนุษย์เกิดความคิดสร้างสรรค์ มีการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้ง^{๔๓}

๒.๓.๑.๒ ความหมายของการรับรู้และการเรียนรู้

มีนักการศึกษาหลายท่าน ได้ให้ความหมายของการรับรู้และการเรียนรู้ไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

Garrison^{๔๔} ให้ความหมายของการรับรู้ ว่าหมายถึง กระบวนการซึ่งสมองตีความหรือแปลความหมายข้อมูลที่ได้จากการสัมผัส (Sensation) ของร่างกายกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งเร้า ทำให้บุคคลทราบ ว่า สิ่งเร้าหรือสิ่งแวดล้อมที่สัมผัสนั้นเป็นอะไร มีความหมายอย่างไร มีลักษณะอย่างไร โดยอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องช่วยในการตีความหรือแปลความหมาย

^{๔๒} วุฒิชัย อารักษ์โพชนวงศ์, “อิทธิพลการรับรู้ ทศนคติและการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพการดำเนินงานของบุคลากร มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐตามระบบคุณภาพภายใน”, สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน, **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

^{๔๓} นิติพล ภูตะโชติ, **พฤติกรรมองค์การ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๘๒.

^{๔๔} Garrison, K.C. and Magoon, Robert. **Educational Psychology**. (Columbus: Charles E. Meril Publishing, 1972), p. 637.

วลิรัตน์ ใจสูงเนิน^{๔๕} ให้ความหมายของการรับรู้ ว่าหมายถึง กระบวนการที่ผ่านการตีความจากการจัดระเบียบข้อมูลต่าง ๆ หรือ กระบวนการจัดรวบรวมและตีความข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้มาเพื่อสร้างประสบการณ์ที่มีความสำคัญสำหรับผู้รู้ การรับรู้เป็นสิ่งที่ทำให้ปัจเจกบุคคลมีความแตกต่างกัน ไม่มีบุคคลใดที่มีการรับรู้เหมือนกับบุคคลอื่นเลยทีเดียว เพราะเมื่อบุคคลได้รับสิ่งเร้า หรือสิ่งที่รับรู้ก็จะประมวลสิ่งที่ได้รับรู้นั้น ขึ้นมาเป็นประสบการณ์ที่มีความหมายเฉพาะตัว

สมนา บุญหลาย^{๔๖} ให้ความหมายของการรับรู้ ว่าหมายถึง กระบวนการตีความหมาย หรือ แปลความจากการสัมผัสด้วยประสาทของร่างกายกับสิ่งเร้าภายนอกรอบตัวบุคคล โดยอาศัยประสบการณ์เดิม และการเรียนรู้เป็นเครือข่าย แล้วแสดงออกมาเป็นความรู้สึกนึกคิด ความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ตามความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตใจของแต่ละบุคคล

ลักขณา สรวิวัฒน์^{๔๗} ให้ความหมายว่า การรับรู้ คือ อาการสัมผัสที่มีความหมาย และการรับรู้เป็นการตีความหมายมาจากอาการสัมผัสที่ได้รับ ให้มีความหมายอันเป็นที่รู้เข้าใจกัน และในการตีความหมายนั้นจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์เดิม ถ้าไม่มีความรู้เดิมหรือสัมผัสเรื่องนั้น ๆ ไปก็จะไม่มีการรับรู้สิ่งนั้น ๆ เป็นเพียงแต่การสัมผัสธรรมดากับสิ่งเร้าเท่านั้น

Bernstein^{๔๘} กล่าวว่า การรับรู้เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ (perception is learned) ดังนั้น ถ้าขาดการเรียนรู้ หรือประสบการณ์จะมีเพียงการรับสัมผัสเท่านั้น เช่น เด็กชาย ก. ไม่เคยเรียนรู้ หรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์มาก่อนเลย เมื่อเพื่อนชี้ให้ดู เขาได้แต่สัมผัสทางตาและทางหูเท่านั้น แต่ไม่เกิดการรับรู้ว่าสิ่งที่เห็นทางตาและได้ยินทางหูนั้นคืออะไร

W.C Hamner และคณะ^{๔๙} ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรด้านความรู้ พฤติกรรม ซึ่งมีผลมาจากประสบการณ์ที่ได้รับการเสริมแรงหรือการฝึกฝน

นิติพล ภูตะโชติ^{๕๐} ได้สรุปความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า

๑) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ประสบการณ์ ความพยายามในการปรับตัว การกำหนดรูปแบบของการแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างเหมาะสม เพื่อเป็นการตอบสนองสิ่งเร้าตามสถานการณ์ต่าง ๆ

^{๔๕} วลิรัตน์ ใจสูงเนิน, “การรับรู้และการใช้บริการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของประชาชน : กรณีศึกษาอำเภอพระสมุทรเจดีย์”, สาขาวิชาวิทยาการสังคมและการจัดการระบบสุขภาพ, **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๓๔.

^{๔๖} สมนา บุญหลาย, “การรับรู้ของพยาบาลในความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ของโรงพยาบาลศิริราช”, **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕.

^{๔๗} ลักขณา สรวิวัฒน์, **จิตวิทยาเบื้องต้น**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๓.

^{๔๘} Bernstein. D. A., **Essentials of Psychology**, (Boston: Houghton Mifflin Company. 1999), p. 72.

^{๔๙} W.C Hamner และคณะ, อ้างใน นิติพล ภูตะโชติ, **พฤติกรรมองค์การ**, หน้า ๘๒.

^{๕๐} นิติพล ภูตะโชติ, **พฤติกรรมองค์การ**, หน้าเดียวกัน.

๒) พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างถาวร จึงจะถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ขึ้นมา หากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมีลักษณะเป็นการชั่วคราว ก็ไม่ถือว่าเป็นการเรียนรู้

๓) ประสบการณ์เป็นปัจจัยที่สำคัญของการเรียนรู้ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้จะเกิดขึ้นจากการฝึกฝน

สรุปว่า การรับรู้ หมายถึง กระบวนการแปลความหมายของสมองที่มีสิ่งเร้ามากระทบจากการสัมผัสของร่างกาย ซึ่งจะแสดงออกเป็นพฤติกรรมหรือทัศนคติ ทั้งนี้ต้องอาศัยประสบการณ์เดิมหรือการเรียนรู้ หรือความคิดในการตีความนั้น การรับรู้เป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลมีความแตกต่างกัน เพราะเมื่อบุคคลได้รับสิ่งเร้า หรือสิ่งที่รับรู้ก็จะประมวลสิ่งที่ได้รับรู้นั้นขึ้นมาเป็นประสบการณ์ที่มีความหมายเฉพาะตัว ส่วนการเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรหรือค่อนข้างถาวรและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้จะเกิดขึ้นจากการฝึกฝน

• หลักการของทฤษฎีการรับรู้ (Perception Theory)

นักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์^{๕๑} (Gestalt psychology) มีผู้นำกลุ่มที่สำคัญคือ Max Wertheimer (1880-1943) & Wolfgang Kohler (1886-1941) โดยสร้างทฤษฎีการรับรู้ที่มาจากการมองเห็น (Visual Perception) และหลักการจัดระเบียบการรับรู้สิ่งเร้าของบุคคล โดยนักจิตวิทยากลุ่มนี้ได้กล่าวว่า “ส่วนรวมมีความสำคัญมากกว่าส่วนย่อยรวมกัน” และเชื่อว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นพฤติกรรมแห่งการบูรณาการ (Integrated behavior) และบุคคลจะเลือกรับรู้เฉพาะสิ่งที่ตนสนใจ (Attention) และแปลความหมายของสิ่งเร้านั้นร่วมกับประสบการณ์ที่บุคคลได้ผ่านการรับรู้มาก่อนหน้า ทั้งนี้บุคคลจะมีหลักในการรับรู้ดังต่อไปนี้

๑) การจัดระเบียบการรับรู้ (Perception Organization) เป็นการจำแนกการรับรู้จากสิ่งที่บุคคลให้ความสนใจ แบ่งเป็นภาพและพื้น ใช้ในการออกแบบสื่อโฆษณา

๒) การรับรู้โดยการจัดหมวดหมู่ (Group) ของสิ่งเร้า เช่น การจัดสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดกันให้เป็นพวกเดียวกัน การจัดกลุ่มชุดของสีและลักษณะคล้ายกัน การจัดสิ่งเร้าที่มีความต่อเนื่องไปในทิศทางเดียวกัน เป็นต้น

๓) การรับรู้สิ่งเร้าจากความลึกและระยะทาง (Depth & Distance Perception) ระยะภาพที่ตกกระทบบนจอภาพ และสมองแปลความลึกของภาพ หลักของแสงและเงา หลักเส้นนำสายตา หลักของรายละเอียดของสิ่งเร้า เป็นต้น

๔) การรับรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนที่ของวัตถุ (Movement Perception) สิ่งเร้าขนาดเล็กเคลื่อนที่ผ่านสิ่งเร้าขนาดใหญ่ หรือเคลื่อนที่รอบตัวเรา ทำให้เรารับรู้การเคลื่อนที่ของวัตถุ

๕) ความคงที่ของการรับรู้ (Perceptual Constancies) เมื่อเรารับรู้สิ่งเร้าใด ๆ ในครั้งแรก ก็จะรับรู้ขนาดนี้ไม่ว่าสิ่งนั้นจะอยู่ใกล้หรือไกลจากสายตา

การรับรู้ที่สำคัญของบุคคลคือ การรับรู้จากการมองเห็น มีสัดส่วนถึง ๗๕% ของการรับรู้เมื่อเทียบกับอวัยวะรับรู้ทั้งหมด และอิทธิพลสำคัญในการรับรู้และการแปลความหมายของสิ่งที่รับรู้

^{๕๑} นักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์, อ้างอิงจาก <http://dit.dru.ac.th/home/023/human/05.html>, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : WWW. Nana-bio.com.phychology/.. [๘ เมษายน ๒๕๖๑].

นั้นมาจากตัวบุคคลและปัจจัยที่มาจากตัวของสิ่งเร้าเอง รวมถึงการจัดระเบียบของการรับรู้ ความคงที่ของขนาด รูปร่าง สี หรือตำแหน่ง ล้วนแล้วแต่มีผลต่อการรับรู้ของบุคคลทั้งสิ้น

กลุ่มเกสตัลท์ เน้นทำความเข้าใจการจัดระเบียบกระบวนการคิด และศึกษาพฤติกรรมการเรียนรู้ รวมทั้งการเรียนรู้จากปัญญาความคิด โดยเห็นว่าการรับรู้เป็นพื้นฐานทำให้เกิดการเรียนรู้ และคนเรามีความสามารถในของการรับรู้ต่างกัน ส่งผลให้เรียนรู้และกระทำที่แตกต่างกันไป

• หลักการของทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory)

นักจิตวิทยาในกลุ่มเกสตัลท์^{๕๒} มีผู้นำกลุ่มที่สำคัญคือ โคห์เลอร์ (Kohler, 1925) ได้ทดลองและศึกษาพฤติกรรมของลิงชิมแปนซี ทำให้สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล (Means to ends) ของสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ พอสรุปได้ดังนี้

๑) การสำรวจและการตรวจสอบ เป็นการสำรวจตรวจสอบเพื่อจะหาทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นว่ามีหนทางใดบ้างที่จะสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

๒) เกิดการลั้งเลและหยุดชั่วคราว เป็นการค้นคิดเพื่อหาวิธีการแก้ปัญหา เป็นการแสดงความสนใจและมีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ปัญหา

๓) การทดลองเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ โดยวิธีที่คิดว่าเหมาะสมเพียงพอ และเป็นการเริ่มแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

๔) หากการทดสอบในครั้งแรกไม่ประสบความสำเร็จจะทำการทดลองโดยวิธีการอื่น ๆ หลายวิธีเพื่อค้นหาวิธีแก้ปัญหาที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

๕) มีความใส่ใจต่อจุดมุ่งหมายและพยายามหาทางแก้ปัญหาให้ได้

๖) เมื่อถึงจุดวิกฤตจะมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่จำเป็น เพื่อให้ตรงเป้าหมายมากที่สุด

๒.๓.๑.๓ องค์ประกอบและประเภทของการรับรู้และการเรียนรู้

นวลศิริ เปาโรหิตย์^{๕๓} กล่าวว่า องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ มีคุณสมบัติแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิดคือ

๑) คุณสมบัติในจิตใจของผู้รับรู้ การที่บุคคลเลือกรับรู้สิ่งใดก่อนหลัง มากน้อย อย่างไหนขึ้นขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้รับรู้ ปัจจัยเกี่ยวกับลักษณะของผู้รับรู้แบ่งออกเป็น ๔ ด้านคือ ความสนใจ ความคาดหวัง ความต้องการ และการเห็นคุณค่าของตัวเอง

๒) คุณสมบัติของสิ่งเร้าภายนอกที่มีต่อความสนใจ คุณสมบัติภายนอกที่ทำให้บุคคลเกิดความสนใจที่จะรับรู้ หรือทำให้การรับรู้ของเราคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสิ่งเร้า ขนาดของสิ่งเร้า การเคลื่อนไหวของสิ่งเร้า และการซ้ำ ๆ กันของสิ่งเร้า

^{๕๒} นิติพล ภูตะโชติ, พฤติกรรมองค์การ, หน้า ๘๖.

^{๕๓} นวลศิริ เปาโรหิตย์, ๒๕๔๔, อ้างใน ปิยะนันท์ บุญโยทัย, “การรับรู้และทัศนคติ ของผู้บริโภค ต่อสื่อกิจกรรมการพัฒนายั่งยืนของบริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน)”, นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗.

กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์^{๕๔} ได้แบ่งการรับรู้ออกเป็น ๔ ประเภทคือ

๑) การรับรู้ทางอารมณ์ เป็นการรับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เช่น ความรู้สึกดีใจ ความรู้สึกเสียใจ ตื่นเต้น รัก เกลียด เป็นต้น

๒) การรับรู้ลักษณะของบุคคล ต้องอาศัยการแปลข้อมูล ๓ ลักษณะคือ ลักษณะทางกายภาพเช่น รูปร่าง หน้าตา แขนขา สีผิว, ลักษณะของพฤติกรรมเช่น การพูดคุย การยิ้ม การเดิน การหัวเราะ, คำบอกเล่าเช่น คำบอกเล่าจากญาติพี่น้อง เพื่อน คนใกล้ชิด

๓) การรับรู้ภาพพจน์ของกลุ่มบุคคล หมายถึง มโนภาพ หรือมโนคติของสิ่งต่าง ๆ ตามที่บุคคลรับรู้ เป็นภาพที่อยู่ในความคิดหรือจินตนาการของบุคคล และบุคคลสามารถบอกลักษณะของภาพเหล่านั้นให้ผู้อื่นรู้ได้ด้วย

๔) การรับรู้ปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นการตีความ หรือแปลความหมายสิ่งต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมตามความเชื่อของตนเอง เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และสามารถอธิบายสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นได้ การรับรู้ปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นขึ้นอยู่กับสาเหตุสำคัญคือ ระดับความรู้ และการเปลี่ยนการรับรู้

• ระดับความรู้ หมายถึง การที่บุคคลมีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ เชี่ยวชาญ หรือความเฉลียวฉลาด ซึ่งเมื่อมีต่างกันย่อมมีผลในการตีความต่อสิ่งต่าง ๆ ได้แตกต่างกันด้วย

• การเปลี่ยนการรับรู้ หมายถึง ถ้าผู้มีความรู้ต่ำ เมื่อได้มีโอกาสสนทนา หรืออภิปรายกับผู้มีการรับรู้สูง ก็อาจจะถูกผู้มีความรู้สูงเปลี่ยนแนวความคิดหรือแนวทางการรับรู้ได้

มาลินี มณีคล้าย^{๕๕} กล่าวว่า การรับรู้เป็นพื้นฐานที่สำคัญของแต่ละบุคคล เพราะการตอบสนองพฤติกรรมใด ๆ จะขึ้นอยู่กับความรู้จากสภาพแวดล้อมของตน และความสามารถในการแปลความหมายของสภาพในตอนนั้น ๆ ดังนั้น การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพจึงขึ้นอยู่กับสิ่งเร้าและปัจจัยการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งปัจจัยการเรียนรู้ประกอบด้วยประสาทสัมผัส และปัจจัยทางจิตวิทยาคือ ความรู้เดิม เจตคติและความต้องการ เป็นต้น การรับรู้จะประกอบด้วยกระบวนการ ๓ ด้านคือ การสัมผัส การแปลความหมาย และอารมณ์ การรับรู้เป็นผลเนื่องมาจากการที่มนุษย์ใช้อวัยวะรับสัมผัส (SENSORY MOTOR) ซึ่งเรียกว่า เครื่องรับ (SENSORY) มี ๕ ชนิด คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง มีการวิจัยพบว่า การรับรู้ของคนเกิดจากการเห็น ๗๕% การรับรู้จากการได้ยิน ๑๓% การรับรู้จากการสัมผัส ๖% จากกลิ่น ๓% และจากรส ๓% การรับรู้จะเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับสิ่งที่มีอิทธิพลหรือปัจจัยในการรับรู้ ได้แก่ ลักษณะของผู้รับรู้ ลักษณะของสิ่งเร้า การที่มนุษย์จะรับรู้และสามารถพัฒนาจนเป็นการเรียนรู้ได้ดีหรือไม่นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

^{๕๔} กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์, ๒๕๓๕, อ่างใน ปิยะนันท์ บุญชะโยทัย, “การรับรู้และทัศนคติ ของผู้บริโภค ต่อสื่อกิจกรรมการพัฒนายั่งยืนของบริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน)”, หน้า ๑๗.

^{๕๕} มาลินี มณีคล้าย, “การรับรู้การสื่อสารการตลาดของผู้บริโภคที่มีผลต่อภาพลักษณ์ตราสินค้าในเขตกรุงเทพมหานคร”, การค้นคว้าอิสระมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

๑) สถิติปัญญา ผู้มีสติปัญญาสูงกว่า ย่อมรับรู้ได้ดีกว่าผู้มีสติปัญญาดำกว่า
 ๒) การสังเกตและพิจารณา ขึ้นอยู่กับความชำนาญ และความสนใจต่อสิ่งเร้า
 ๓) คุณภาพของจิตในขณะนั้น (ถ้ามีความเหนื่อยอ่อน เครียด หรืออารมณ์ขุ่นมัว อาจทำให้แปลความหมายของสิ่งเร้าที่สัมผัสได้ไม่ดี แต่ในทางตรงกันข้าม หากสภาพจิตใจผ่องใสปลอดโปร่ง ก็จะทำให้การรับรู้และการเรียนรู้เป็นไปด้วยดีและเป็นระบบ)

กลุ่มเกสตัลท์^{๕๖} เชื่อว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้มีอยู่ ๒ ส่วนด้วยกัน คือ

๑) การรับรู้ (Perception) เป็นกระบวนการการแปลความหมายของสิ่งเร้าที่มากระทบประสาทสัมผัส ซึ่งจะเน้นความสำคัญของการรับรู้เป็นส่วนรวมที่สมบูรณ์ มากกว่าการรับรู้ส่วนย่อยทีละส่วน

๒) การหยั่งรู้หยั่งเห็น (Insight) เป็นการรู้แจ้ง เกิดความคิด ความเข้าใจแวบเข้ามาทันทีทันใด ขณะที่บุคคลกำลังเผชิญปัญหาและจัดระบบการรับรู้

นิตีพล ภูตะโชติ^{๕๗} กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ แบ่งออกได้เป็น ๕ ส่วนด้วยกัน คือ

๑) การจูงใจ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้มากหรือน้อย ระดับของการจูงใจของบุคคลมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้อย่างมาก เพราะบุคคลจะได้รับการกระตุ้นจากการจูงใจเพื่อให้เกิดแรงขับ เป็นการผลักดันในการตอบสนองความต้องการของเขา ถ้าระดับของการจูงใจมีมาก แรงขับเพื่อผลักดันให้เกิดความสำเร็จตามที่เขาค้นหาต้องการก็จะสูงขึ้นด้วย

๒) เป้าหมาย ในการเรียนรู้จะต้องมีเป้าหมาย เพื่อให้รู้ทิศทาง หรือสิ่งที่เราต้องการจะไปให้ถึง

๓) สิ่งเร้าที่มีอยู่ สิ่งเร้าจะเป็นตัวกระตุ้นและผลักดันให้การเรียนรู้บรรลุเป้าหมาย สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถช่วยให้การเรียนรู้ไปถึงเป้าหมายได้

๔) อุปสรรค การทำงานย่อมมีอุปสรรคหลาย ๆ อย่างมาประกอบด้วยเสมอ การปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่างของตน หรือทำการเรียนรู้เพื่อค้นหาวิธีการตอบสนองแบบใหม่ ๆ ในการเอาชนะอุปสรรคที่เกิดขึ้น

๕) กิจกรรม เป็นการกำหนดงานต่าง ๆ ที่จะต้องทำ เป็นความพยายามค้นหาหนทางเพื่อนำไปสู่ความสำเร็จ ดังนั้น ในการกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ จะต้องทำอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะกิจกรรมจะนำไปสู่เป้าหมาย

ในเรื่องของการรับรู้ มีคำสอนของพระพุทธเจ้า ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และนักปราชญ์ในวงการพระพุทธศาสนาหลายท่าน อธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบของการรับรู้ อันเป็นสิ่งที่ควรเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติธรรม ดังนี้

จิตเป็นสิ่งที่เริ่มต้นของการเรียนรู้ของมนุษย์ และเป็นองค์ประกอบถึงสี่ในห้าของชีวิต เพราะจิตมีหน้าที่คิดและเป็นธาตุรู้ได้นั้น จำต้องอาศัยกายทวารหรืออายตนะทั้ง ๕ สำหรับการเกิด

^{๕๖} กลุ่มเกสตัลท์, อ้างอิงจาก <https://405404027.blogspot.com>, 2012/10. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : WWW. Nana-bio.com.phychology/.. [๘ เมษายน ๒๕๖๑].

^{๕๗} นิตีพล ภูตะโชติ, พฤติกรรมองค์การ, หน้า ๙๑.

ความรู้ในประสาทวัตถุ ๆ ซึ่งประสาทวัตถุนั้นหมายถึง เครื่องนำความรู้สึกสำหรับคนและสัตว์ ในพระอภิธรรมเรียกว่า ปสาทรูป^{๕๘} หมายถึง ที่อาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ ประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น เนื่องจากประสาททั้ง ๕ นี้มีหน้าที่รับอารมณ์เท่านั้น แต่ไม่มีหน้าที่รู้อารมณ์ การรู้อารมณ์เป็นหน้าที่ของจิต เพราะจิตต้องทำงานผ่านอวัยวะของร่างกายที่มีหน้าที่ในการรับรู้สัมผัส หรือรับรู้ต่อสิ่งที่มากระตุ้น หรือสิ่งเร้าจากภายนอก ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่าอายตนะ เป็นส่วนประกอบสำคัญที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างผู้รู้ กับ สิ่งที่ถูกรู้ และช่องทางแรกการรับรู้สัมผัส อันเป็นจุดเริ่มต้นของการรับรู้ และ เป็นที่เกิดของความรู้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผัสสาตนะ ๖ ประการนี้ที่บุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมระวังแล้ว ย่อมนำทุกข์หนักมาให้ ผัสสาตนะ ๖ ประการนี้ที่บุคคลฝึกฝน คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมระวังดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้”^{๕๙}

พุทธทาสภิกขุ^{๖๐} ได้กล่าวถึงจิตในหนังสือ “จิตวิทยากับพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาในพระพุทธศาสนา” มีใจความสรุปว่า จิตวิทยานั้น เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับจิต ซึ่งจิตในทางพระพุทธศาสนาเป็นธาตุธรรมชาติ เป็นธาตุฝ่ายนามธรรมลักษณะของจิตจะเป็นกลาง ๆ ถ้ายังไม่ได้รับการปรุงแต่ง ประโยชน์ของจิตมีหน้าที่รู้ เรียกว่า มโน, จิตมีหน้าที่คิดนึก เรียกว่า จิต, ถ้ามีหน้าที่รู้แจ้งทางอายตนะ ตา หู ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า วิญญูญาณ, ซึ่งการรู้จักการทำงาน หน้าที่ กระบวนการรับรู้ และลักษณะการเปลี่ยนแปลงการเกิด การดับของจิต ตลอดจนรู้จักควบคุมจิตเพื่อการดับทุกข์ การศึกษานั้นเรียกว่า จิตวิทยาในพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า กระบวนการรับรู้^{๖๑} เป็นการเกี่ยวเนื่องกันระหว่างมนุษย์ผู้ที่รับรู้โลก และโลกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ โดยที่มนุษย์ประกอบกันขึ้นจากส่วนสำคัญ ๒ ส่วนคือ รูปกับนาม หรือ กายกับจิต แต่จิตก็ต้องอาศัยกายในการรับรู้, หน้าที่รับรู้ คือ จิต, แต่จิตก็ต้องอาศัยกายในการรับรู้อารมณ์, โดยมีอายตนะภายใน ๖ คือ ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ เป็นช่องทางการรับรู้โลกภายนอก, อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส, ธรรมารมณ์ ด้วยเหตุที่อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงทำให้มีการรับรู้ ๒ ลักษณะคือ การรับรู้ทางกายกับการรับรู้ทางจิต

กระบวนการรับรู้ของจิต จะต้องประกอบด้วยผู้รู้, สิ่งที่ถูกรู้, และวิญญูญาณ ผู้รู้คืออายตนะภายใน, สิ่งที่ถูกรู้คือ อายตนะภายนอกและวิญญูญาณ เมื่อทั้งสามอย่างสัมพันธ์กัน สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรู้ ซึ่งอาจจะเป็นสุข, ทุกข์, และเฉย ๆ เรียกว่า เวทนา จิตก็ทำการจดจำต่อการรับรู้เรียกว่า สัญญา บางครั้งก็เกิดการชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง อันเป็นอารมณ์ที่เข้าไปปรุงแต่งนึกคิดเรียกว่า สังขาร ในกระบวนการของจิตก็จะดำเนินไปตามลำดับ ตั้งแต่อายตนะภายใน กระพบกับอายตนะภายนอก โดยมีวิญญูญาณเป็นตัวรู้ แล้วเกิดเวทนา สัญญาและสังขาร ตามลำดับ

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๙๖-๖๑๕/๑๙๐-๑๙๖.

^{๕๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๗.

^{๖๐} พุทธทาสภิกขุ, อ้างใน พระนรบดีพ ถาวรธมโม (อินทรีทัศน์), “การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการรับรู้ของจิตในพุทธปรัชญาเถรวาทและสมถะในหลักสรีรวิทยา”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง)*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗.

ในการรับรู้ของจิต มีกลไกการรับรู้ขึ้นจากสิ่งเร้าภายนอกและภายใน ซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรม, อวัยวะรับสัมผัส เป็นเครื่องรับสิ่งเร้าของมนุษย์ ส่วนที่รับรู้ความรู้สึก อายตนะภายในเป็นช่องทางรับสัมผัสสิ่งเร้าต่าง ๆ ภายนอกจิตและส่งผ่านประสาทรูปต่าง ๆ อันประกอบด้วยจักขุประสาท (ตา) เป็นต้น และสิ่งเร้าภายนอก ได้แก่ สี, เสียง, กลิ่น, รสต่าง ๆ นอกจากนี้ในการรับรู้จะสมบูรณ์ได้นั้นมีปัจจัย ๒ ประการคือ ด้านกายภาพกับด้านจิตภาพ

๑) ด้านกายภาพ หมายถึง อวัยวะสัมผัส เช่น ตา หู จมูก และอวัยวะอื่น ๆ ว่าปกติหรือไม่ และมีความรู้สึกรับสัมผัสสมบูรณ์เพียงใด เช่น หูตึง เป็นหวัด ตาเอียง บอดสี สายตาวาว สายตาสั้น ความขรา ถ้าผิดปกติหรือหย่อนสมรรถภาพ ก็ย่อมทำให้การรับสัมผัสผิดไป ด้อยสมรรถภาพในการรับรู้ลงไป แต่ถ้ามีความสมบูรณ์ของอวัยวะสัมผัสจะทำให้รับรู้ได้ดี

๒) ด้านจิตภาพ หมายถึง ปัจจัยทางด้านจิตวิทยาของคนที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ นั้น มีหลายประการ เช่น ความจำ อารมณ์ ความพร้อม สติปัญญา การสังเกต ความสนใจ ความตั้งใจ ประสบการณ์เดิม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นผลจากการเรียนรู้ การรับรู้ เพราะหากสภาพจิตดี การรับรู้ก็จะดีตามกำลังสติปัญญา แต่หากว่าสติปัญญาไม่ดีการรับรู้ก็จะมีประสิทธิภาพ และขาดความสมบูรณ์ในการรับรู้และความรู้ที่จะได้รับ

อายตนะ	+	อารมณ์	+	วิญญาน	=	ผัสสะ	→	เวทนา
ทางรับรู้		สิ่งที่ถูกรู้		ความรู้		การรับรู้		ความรู้สึกรู้ต่ออารมณ์

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงกระบวนการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา

ที่มา : พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง), หน้า ๓๒.

สรุป กระบวนการของการรับรู้ในทางโลก ๆ เกิดจากสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตาเห็นรูป ลิ้นรับรส จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง และผิวหนังได้สัมผัส เรียกว่า เป็นสิ่งเร้าภายนอก และแปลมันออกมาโดยอาศัยประสบการณ์เดิมที่มี เรียกว่า เป็นสิ่งเร้าภายใน แต่การรับรู้ในทางธรรมของพระพุทธศาสนานั้น มีความละเอียดลึกซึ้งกว่ามาก เพราะประสาททั้ง ๕ นั้นมีหน้าที่เพียงรับอารมณ์เท่านั้น ไม่มีหน้าที่ในการรู้อารมณ์, การรู้อารมณ์จะเป็นหน้าที่ของจิต ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อายตนะ มีภายใน ๖ อย่าง ภายนอก ๖ อย่าง จึงเกิดการรับรู้เป็น ๒ ลักษณะคือ รู้ทางกายกับรู้ทางจิต

๒.๓.๑.๔ แนวทางการประยุกต์ใช้ทฤษฎีการรับรู้และการเรียนรู้ กับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา (ในส่วนของการปฏิบัติธรรม)

กระบวนการรับรู้เป็นเรื่องของจิต ที่มีการกระทบสัมผัสกันของสิ่งเร้าภายนอก และ สิ่งเร้าภายใน ตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวเห็นป้ายโฆษณาชักชวนด้วยตา หรือได้ยินเสียงโฆษณาด้วยหู ย่อมเกิดการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ผ่านทางจิต สามารถที่จะสร้างจินตนาการ เกิดความเข้าใจ และปะติดปะต่อความรู้สึกนึกคิดในเรื่องต่าง ๆ ได้ จึงเกิดแรงจูงใจในการที่จะทดลองศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และสำหรับบุคคลผู้มั่งคั่งประกอบของการรับรู้ที่สมบูรณ์ ๓ ประการคือ มีสติ ปัญญา มีการสังเกตพิจารณา และจิตมีคุณภาพดี ย่อมสามารถที่จะเรียนรู้

หลักธรรมได้ดีไปพร้อม ๆ กับการฝึกปฏิบัติ และการที่นักท่องเที่ยวเมื่อเข้าร่วมการฝึกปฏิบัติธรรมย่อมถูกฝึกให้เข้าไปกำหนดรู้ที่กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นอารมณ์ จนเห็นสถานะของความเป็นจริงว่า ธรรมชาติทุกอย่าง มีการเกิดขึ้น ดำเนินไป แล้วก็แตกสลายเป็นธรรมดา

๒.๓.๒ ทฤษฎีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว

๒.๓.๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับแรงจูงใจ

จากการศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวพบว่า ความต้องการของนักท่องเที่ยวเป็นปัจจัยผลักดันจากภายในให้นักท่องเที่ยวต้องการออกเดินทาง และอุปสงค์ทางการท่องเที่ยวเป็นการศึกษาแรงจูงใจ^{๖๒} เพื่อให้ทราบว่า เหตุใดนักท่องเที่ยวจึงมีความต้องการในการเดินทางท่องเที่ยวอะไรเป็นแรงจูงใจในการเดินทางท่องเที่ยว ความต้องการและแรงจูงใจในการท่องเที่ยวก่อให้เกิดพฤติกรรมในการท่องเที่ยวที่แตกต่างกันไปตามความต้องการ และแรงจูงใจของนักท่องเที่ยวควรเป็นอย่างไร เพื่อใช้เป็นกรอบการประยุกต์ใช้ในการศึกษาแรงจูงใจ เพราะการท่องเที่ยวของแต่ละคนมีความแตกต่างกันไปตามความสนใจที่สลับซับซ้อน เช่น นักท่องเที่ยวเชิงเกษตรมีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว เพื่อมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเกษตร นักท่องเที่ยวเชิงอาสาสมัครมีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว เพื่อช่วยเหลือคนและเพื่อปฏิสัมพันธ์ และนักท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่ใคร่จะปฏิบัติธรรม มีแรงผลักดันจากภายในตนอย่างไร จึงพยายามแสวงหาสถานที่เพื่อการปฏิบัติธรรม เป็นต้น นักวิจัยควรทำความเข้าใจในความแตกต่าง และสามารถตอบสนองความต้องการ หรือสร้างแรงจูงใจการท่องเที่ยวของแต่ละกลุ่มได้ ในอันที่จะทำให้ให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจในการเดินทางท่องเที่ยวและบริการที่ได้รับ ทำให้เกิดการกลับมาเยือนซ้ำหรือกลับมาใช้บริการอีก รวมทั้งการแนะนำและบอกต่อไปยังผู้อื่น

๒.๓.๒.๒ ความหมายของแรงจูงใจ

ความหมายเฉพาะของแรงจูงใจ (Motives)^{๖๓} หมายถึง การผสมผสานของแรงผลักดันที่เกิดจากความต้องการทางด้านร่างกาย จิตใจ และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของบุคคลอย่างต่อเนื่อง จนสามารถกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรมการบริโภคอย่างมีเป้าหมาย

ความหมายของแรงจูงใจ (Motivation)^{๖๔} หมายถึง สถานะที่อินทรีย์ถูกกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อบรรลุสู่จุดหมายปลายทาง (Goal) ที่ตั้งไว้ พฤติกรรมที่สนองความต้องการของมนุษย์ และเป็นพฤติกรรมที่นำไปสู่จุดหมายปลายทาง พฤติกรรมที่ถูกกระตุ้นโดยแรงขับ (Drive) ของแต่ละบุคคล มีแนวโน้มไปสู่จุดหมายปลายทางอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งร่างกายอาจจะสมประสงค์ในความปรารถนาอันเกิดจากแรงขับนั้น ๆ ได้

^{๖๒} ราณี อิลิชัยกุล, “การจัดการการท่องเที่ยวเฉพาะทาง”, หน้า ๖๔.

^{๖๓} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ศูนย์เครือข่ายความรู้วัฒนธรรม, (๒๕๔๗), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://nkw.ac.th/courseware/siamculture/knowledge/travel.html>. [๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

^{๖๔} สุชา จันทน์เอม, จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๑.

ความหมายเฉพาะของแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว (Travel Motivation) หมายถึง สิ่งกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวออกเดินทางท่องเที่ยว เพื่อสนองความต้องการของตนเอง หรือหมายถึง พลังกระตุ้นภายในของแต่ละบุคคล ซึ่งกระตุ้นให้บุคคลเกิดการปฏิบัติ

แรงจูงใจ เป็นแรงผลักดันหรือความปรารถนาที่ทำให้เกิดการกระทำ หรือเป็นความต้องการ หรือความเต็มใจภายในที่เป็นแรงผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ มีทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจ และทฤษฎีที่ได้รับการพัฒนาต่อ ๆ มาจนได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในวงการการท่องเที่ยว และการบูรณาการแนวคิด^{๖๕} จากทฤษฎีระบบการท่องเที่ยวกับศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งทางด้านสังคมศาสตร์ และทางด้านวิทยาศาสตร์ นักวิชาการการท่องเที่ยวได้นำมากำหนดเป็นหัวข้อที่ยังคงที่มาของแนวคิดและหลักการที่นำมาศึกษา แต่ต้องมีการศึกษาในเชิงประยุกต์ มีการศึกษาและมีการฝึกปฏิบัติอย่างชัดเจนควบคู่กันไป เพื่อให้เป็นองค์ความรู้เฉพาะทางการท่องเที่ยว เช่น ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังนี้

• ทฤษฎีลำดับขั้นของการจูงใจของ Maslow^{๖๖}

เป็นทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Hierarchy of needs) นักสังคมวิทยาและนักคิดทั้งหลายได้นำมาประยุกต์ในการอธิบายทัศนคติ พฤติกรรม รวมถึงแรงจูงใจของมนุษย์ในการท่องเที่ยว ซึ่งนำเสนอโดยนักจิตวิทยา ชื่อ อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) เป็นทฤษฎีการจูงใจที่มีการกล่าวถึงกันอย่างแพร่หลาย มาสโลว์ มองว่าความต้องการของมนุษย์มีลักษณะเป็นลำดับขั้น จากระดับต่ำสุดไปยังระดับสูงสุด เมื่อความต้องการในระดับหนึ่งได้รับการตอบสนองแล้วมนุษย์ก็จะมีความต้องการอื่น ๆ ในระดับที่สูงขึ้นต่อไป ดังนี้

๑) ความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่มีอำนาจมากที่สุดและสังเกตเห็นได้ชัดที่สุดของมนุษย์ เป็นความต้องการเพื่อความอยู่รอดเช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค อากาศ น้ำดื่ม การพักผ่อน เป็นต้น

๒) ความต้องการความปลอดภัยและมั่นคง (Security or Safety Needs) เมื่อมนุษย์สามารถตอบสนองความต้องการทางร่างกายได้แล้ว มนุษย์ก็จะเพิ่มความต้องการในระดับที่สูงขึ้นต่อไป เช่น ความต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความต้องการความมั่นคงในชีวิต และหน้าที่การงาน

๓) ความต้องการความผูกพันหรือการยอมรับ (Affiliation and Acceptance Needs) เป็นความต้องการในการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ เช่น ความต้องการให้และได้รับซึ่งความรัก ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ ความต้องการได้รับการยอมรับ กล่าวคือ บุคคลจะรู้สึกเจ็บปวดมากเมื่อถูกทอดทิ้ง ไม่มีใครยอมรับ หรือถูกตัดออกจากสังคม ไม่มีเพื่อน และการต้องการได้รับความชื่นชมจากผู้อื่น เป็นต้น

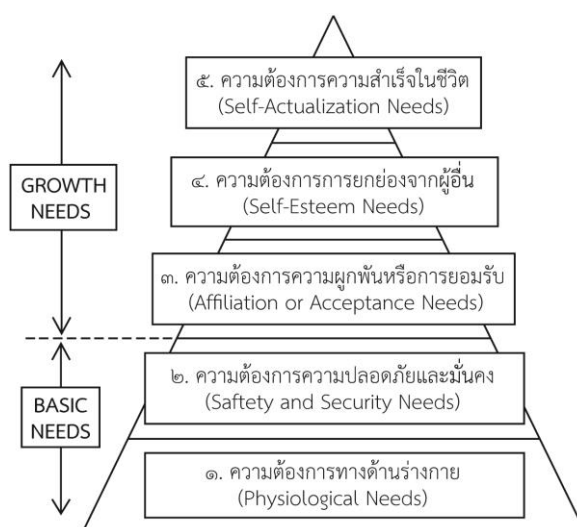
๔) ความต้องการการยกย่องจากผู้อื่น (Self-Esteem Needs) หรือ ความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นความต้องการการได้รับการยกย่องนับถือและสถานะจากสังคม เช่น ความต้องการ

^{๖๕} ฉลองศรี พิมลสมพงศ์, “การท่องเที่ยว : มิติแห่งศาสตร์บูรณาการ”, วารสารวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ปีที่ ๗ เล่มที่ ๑ (ตุลาคม ๒๕๕๔-มีนาคม ๒๕๕๕), หน้า ๒.

^{๖๖} ทิพวรรณ พุ่มมณี, **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว**, สาขาวิชาการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓-๘๕.

ได้รับความเคารพนับถือ ความต้องการมีความรู้ความสามารถ เป็นต้น ความพึงพอใจของความ ต้องการได้รับการยกย่องโดยทั่ว ๆ ไป เป็นความรู้สึกและทัศนคติของความเชื่อมั่นในตนเอง ความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า การมีผลกำไร การมีความสามารถ และความรู้สึกว่ามีชีวิตอยู่อย่างมี ประโยชน์และเป็นบุคคลที่มีความจำเป็นต่อโลก

๕) ความต้องการความสำเร็จในชีวิต (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการ การสูงสุดของแต่ละบุคคล มีรูปแบบเฉพาะเป็นของตนเองอย่างแท้จริง และมีความแตกต่างอย่าง กว้างขวางจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง กล่าวได้ว่ามันคือ ระดับความต้องการที่แสดงความแตกต่าง ระหว่างบุคคลอย่างยิ่งใหญ่ที่สุดเช่น ความต้องการที่จะทำทุกสิ่งทุกอย่างให้สำเร็จ ความต้องการทำ ทุกอย่างเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง เป็นต้น

แผนภาพที่ ๒.๓ ทฤษฎีลำดับขั้นการจูงใจของ Maslow

ที่มา : ทิพวรรณ พุ่มมณี, อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, หน้า ๘๔.

สรุป ทฤษฎีแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว เป็นการศึกษาถึงแรงผลักดัน หรือพลังกระตุ้น ภายในให้บุคคลออกเดินทางเพื่อไปยังสถานที่ที่ตัวเองพึงประสงค์ ซึ่งทฤษฎีนี้เป็นการนำเอาทฤษฎี แรงจูงใจความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ที่มีอยู่ ๕ ชั้นมาประยุกต์ ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติม และมีข้อ ค้นพบใหม่ที่สามารถอธิบายแรงจูงใจในการท่องเที่ยวได้อย่างมีความหมายและชัดเจนขึ้น จนเป็นที่ ยอมรับในวงการการท่องเที่ยว

๒.๓.๒.๓ แรงจูงใจทางการท่องเที่ยวในทัศนะของนักวิชาการต่าง ๆ

มีนักการศึกษาหลายท่านได้นำแนวคิดของแรงจูงใจ มาประยุกต์ใช้กับการ ท่องเที่ยว ทำให้เกิดเป็นแรงจูงใจทางการท่องเที่ยว ดังนี้

Dann G.^{๖๗} ศึกษา ปัจจัยจูงใจทางการท่องเที่ยว (Motivation) ศึกษาตามแนวคิดสังคม วิทยา เป็นการวิจัยเชิงนิรนัย (Deductive Research) ศึกษาจากสิ่งที่รู้แล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้ โดย

^{๖๗} Dann G. "Anomie, Ego-Enhancement and Tourism". *Annals of Tourism Research*, 1977, 4(4), p. 184-194.

วิเคราะห์ทฤษฎีปัจจัยจูงใจทางการท่องเที่ยว เชื่อว่า นักท่องเที่ยวออกเดินทางท่องเที่ยว เพราะได้รับแรงผลักดันจากแรงจูงใจแบบผลักดันภายใน ที่เรียกว่า ปัจจัยผลัก (Push Factors) และได้รับแรงดึงดูดจากลักษณะของเมืองปลายทาง ที่เรียกว่า ปัจจัยดึง (Pull Factors) ผลการวิจัย สามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า ปัจจัยผลักเป็นปัจจัยจูงใจภายใน (Intrinsic Motivation) ซึ่งจะเกิดก่อนปัจจัยดึง เช่น ความปรารถนาที่จะหลีกเลี่ยงความจำเจ ซ้ำซาก, ความต้องการปรับปรุงสุขภาพและบำรุงร่างกาย, ความต้องการมีชื่อเสียงเกียรติยศ, ความต้องการพักผ่อนและผ่อนคลาย, ความต้องการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น ส่วนปัจจัยดึง เป็นแรงดึงดูดที่เกิดจากเมืองอันเป็นจุดหมายปลายทางท่องเที่ยว และความรู้ที่นักท่องเที่ยวรู้เกี่ยวกับจุดหมายปลายทางการท่องเที่ยว นั่นคือ รู้ถึงความงดงาม รู้ความมีเสน่ห์ของแหล่งท่องเที่ยว นั่น เช่น ชายหาด ทะเล ภูเขา ทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงาม หรือสถานที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังนั้น ปัจจัยผลักจึงเป็นเสมือนจุดกำเนิดของความปรารถนาในการเดินทางเพื่อท่องเที่ยว ในขณะที่ปัจจัยดึง เป็นตัวช่วยอธิบายการตัดสินใจเลือกเมืองที่เป็นจุดหมายปลายทางท่องเที่ยว

Crompton, J.L.^{๖๘} ศึกษา ปัจจัยจูงใจในการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว (Motivation) ศึกษาวิจัยในเชิงอุปนัย (Inductive Research) ศึกษาจากข้อเท็จจริงและลงความเห็นเพื่อนำไปจัดทำเป็นหลักการ เป็นการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ พบว่า นักท่องเที่ยวมีปัจจัยจูงใจอยู่ ๙ ปัจจัย โดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มในหมู่นักท่องเที่ยว คือ

๑) แรงจูงใจด้านสังคมและจิตวิทยา (Socio-psychological Motive) เป็นปัจจัยหลักมี ๗ ด้าน ได้แก่ (๑) ความต้องการหลีกเลี่ยงจากสภาพแวดล้อมจำเจซ้ำซาก (๒) การสำรวจและประเมินตนเอง (๓) การผ่อนคลาย (๔) ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียง (๕) ความต้องการที่จะถอยกลับไปสู่สภาพดั้งเดิม (๖) การกระชับความสัมพันธ์กับเครือญาติ (๗) การเสริมสร้างปฏิสัมพันธ์ในสังคม

๒) แรงจูงใจด้านวัฒนธรรม (Cultural Motive) เป็นปัจจัยดึงมี ๒ ด้าน ได้แก่ (๑) ความแปลกใหม่ (๒) การศึกษาหาความรู้

Crompton สรุปว่า ปัจจัยด้านสังคมและจิตวิทยา เป็นปัจจัยหลักสำหรับนักท่องเที่ยวที่ลาพักผ่อนหรือในช่วงปิดภาคเรียน และปัจจัยด้านวัฒนธรรม เป็นปัจจัยดึงให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม

Ryan, C. (1991, 1997)^{๖๙} ได้ทำการศึกษาและสรุปปัจจัยจูงใจของ Crompton, และการจำแนกประเภทของนักท่องเที่ยวของ Cohen พบว่า มีแรงจูงใจในการท่องเที่ยว ๑๑ ด้านด้วยกัน ได้แก่

- ๑) การหลีกเลี่ยงความจำเจซ้ำซาก (Escape)
- ๒) การผ่อนคลาย (Relaxation)
- ๓) การเล่น (Play)

^{๖๘} Crompton, J.L. "Motivation for Pleasure Vacation", *Annals of Tourism Research*, 1979, 6(4), p. 408-424.

^{๖๙} Ryan, C. *Recreational Tourism*, (1991), London: Routledge, p. 146. and *The Tourist Experience*, (1997), London: Cassell. p. 198.

- ๔) การกระชับความสัมพันธ์ทางเครือญาติ (Strengthening family bonds)
- ๕) เกียรติยศชื่อเสียง (Prestige)
- ๖) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction)
- ๗) โอกาสได้รับความสุขจากเพศสัมพันธ์ (Sexual Opportunity)
- ๘) โอกาสได้รับการศึกษา (Educational Opportunity)
- ๙) การบรรลุเป้าหมายในตนเอง (Self-fulfilment)
- ๑๐) การบรรลุสิ่งที่ปรารถนา (Wish-fulfilment)
- ๑๑) การจับจ่าย (Shopping)

Ryan สรุปว่า แรงจูงใจทั้ง ๑๑ ด้านนี้ สามารถนำมาเชื่อมโยงกับปัจจัยหลักและปัจจัยดังได้เช่น การหลีกเลี่ยงความจำเจซ้ำซาก เป็นปัจจัยหลัก โอกาสได้ศึกษาเป็นปัจจัยดัง เป็นต้น และเน้นย้ำว่า นักท่องเที่ยวเดินทางด้วยแรงจูงใจหลายด้าน โดยนักท่องเที่ยวอาจจัดลำดับความสำคัญไปตามแต่ละช่วงเวลา และลำดับความสำคัญที่จัดอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา และแรงจูงใจบางด้านอาจได้รับการตอบสนองที่เร็วหรือช้ากว่าด้านอื่น ๆ ก็ได้

Swarbrooke and Horner^{๗๐} นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับแรงจูงใจในมุมมองเชิงหลายมิติ และพัฒนารูปแบบของแรงจูงใจหรือแรงกระตุ้นในการท่องเที่ยวว่ามี ๖ ด้าน ดังนี้

๑) แรงจูงใจด้านสรีระ หรือทางกายภาพ (Physical) เช่น ความต้องการพักผ่อน หย่อนใจ ความต้องการออกกำลังกายและรักษาสุขภาพ ความต้องการได้รับแสงแดดหรืออาบแดด หรือความต้องการที่จะหาความสุขทางเพศสัมพันธ์ เป็นต้น

๒) แรงจูงใจด้านอารมณ์ (Emotional) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองอารมณ์บางอย่าง เช่น ความคิดถึงบ้านเดิมหรืออดีต (nostalgia) นักท่องเที่ยวพวกนี้นิยมไปในแหล่งประวัติศาสตร์ หรือพิพิธภัณฑ์ นักท่องเที่ยวบางพวกต้องการบรรยากาศแบบโรแมนติก ก็นิยมไปกรุงปารีส กรุงเวนิส บางพวกชอบความสงบทางจิตใจ ความพักผ่อนหรือจินตนาการ ความสมหวังในเรื่องจิตวิญญาณ เป็นต้น

๓) แรงจูงใจส่วนบุคคล (Personal) เป็นความต้องการส่วนบุคคลที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล เช่น ความต้องการเยี่ยมเยียนเพื่อนและญาติพี่น้อง ความต้องการลองสนุกกับเครื่องเล่นแบบใหม่ ความต้องการได้พบเพื่อนใหม่ ความต้องการทำให้ผู้อื่นพึงพอใจด้วยการพาไปท่องเที่ยว หรือความต้องการท่องเที่ยวในราคาพิเศษ เป็นต้น

๔) แรงจูงใจด้านพัฒนาตนเอง (Personal Development) เกิดจากความต้องการเดินทางเพื่อหาความรู้และทักษะใหม่ ๆ เช่น ไปเรียนภาษาอังกฤษในช่วงฤดูร้อน เกิดจากความต้องการได้รับความรู้เพิ่มเติม หรือนักท่องเที่ยวที่สนใจเรียนการทำอาหารฝรั่ง เกิดจากความต้องการได้รับความรู้และทักษะใหม่ เป็นต้น

๕) แรงจูงใจด้านวัฒนธรรม (Cultural) เกิดจากความสนใจที่จะสัมผัสกับวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของตน เช่น การเที่ยวชมทิวทัศน์ของบ้านเมืองอื่น การได้พบเห็นสถาปัตยกรรม

^{๗๐} Swarbrooke, J. and Horner. **Consumer Behavior in Tourism**, 2nd ed., (Oxford: Butterworth-Heinemann, 2007), p. 54.

กรรมที่แปลกใหม่ต่างไปจากบ้านเรือนของตน หรือการได้ร่วมเทศกาล ประเพณีต่าง ๆ ในแต่ละท้องถิ่น เป็นต้น

๖) แรงจูงใจด้านสถานภาพ (Status) เกิดจากความคิดว่า การได้ท่องเที่ยวจะทำให้มีหน้ามีตาในสังคมหรือความโก้เก๋ที่ทำให้คนอื่นสนใจ เช่น ความต้องการท่องเที่ยวสถานที่ทันสมัยเพื่อซื้อสินค้าตามกระแสนิยม ความต้องการแสดงสถานภาพว่า มีความสามารถใช้จ่ายเงินในแหล่งท่องเที่ยวที่ได้ไต่เต้าและมีค่าใช้จ่ายสูง เช่น นักท่องเที่ยวจากไทยไปท่องเที่ยวในทวีปอเมริกาใต้ หรือทวีปแอนตาร์กติกา เป็นต้น

เสีงสูง เฉา และคณะ^{๗๑} วิเคราะห์แรงจูงใจในการท่องเที่ยวว่า เป็นแรงผลักดันให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยว สำหรับด้านความต้องการทางสังคมและจิตวิทยาแรงจูงใจในการท่องเที่ยว จะช่วยกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจที่จะตอบสนองความต้องการส่วนตัว จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้นักท่องเที่ยวทำกิจกรรมทางการท่องเที่ยว

สำหรับ Klenosky^{๗๒} เชื่อว่า แรงจูงใจแบบหลักเป็นแรงขับเคลื่อนในชีวิตประจำวันของคน และเป็นสาเหตุที่ทำให้คนเหล่านั้นได้ตัดสินใจออกจากสภาพแวดล้อมแบบเดิม ๆ เพื่อไปพักผ่อน และเขาเชื่อว่า แรงจูงใจแบบนี้เป็นคุณลักษณะภายนอกที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้ไปหาสิ่งอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ปัจจัยเหล่านี้ยังเป็นสิ่งที่ชี้แนะให้แต่ละคนตัดสินใจเลือกจุดหมายปลายทางอย่างใดอย่างหนึ่งในการเดินทาง นิยามของแรงจูงใจแบบนี้ หมายถึง “ลักษณะเฉพาะ ความน่าดึงดูด และลักษณะของจุดหมายปลายทาง” เช่น “ชายทะเล” “สถานที่ที่เป็นน้ำหรือเป็นทรัพยากรทางทะเลหรือมหาสมุทร” “ภูเขาหรือทิวทัศน์ที่สวยงาม” หรือ “สถานที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม”

งานวิจัยของ Sangpikul^{๗๓} ระบุในงานวิจัยว่า แรงจูงใจแบบหลักที่มีส่วนทำให้เกิดการท่องเที่ยวในไทยนั้น มีทั้งการค้นหาคำแปลกใหม่และความรู้ (novelty and knowledge seeking) การพักผ่อนหย่อนใจ (rest and relaxation) และการเพิ่มอัตตา (ego-enhancement) นอกจากนี้แรงจูงใจแบบหลัก ยังส่งผลกระทบต่อแนวคิดของนักท่องเที่ยวในการเลือกจุดหมายปลายทาง และแรงจูงใจในการท่องเที่ยวที่หลากหลายของนักท่องเที่ยว ทำให้การเลือกจุดหมายปลายทางของแต่ละคนจึงมีความแตกต่างกัน

สุริรัตน์ เตชาทวิวรรณ^{๗๔} กล่าวไว้ในเอกสารการสอนว่า สิ่งกระตุ้นในการท่องเที่ยว (Tourism Motivation) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุที่กระตุ้นให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนใจใน

^{๗๑} เสีงสูง เฉา และคณะ, การวิเคราะห์แรงจูงใจในการท่องเที่ยวแบบหลักและแบบดิ่งของนักท่องเที่ยวเยาวชนนานาชาติ กรณีศึกษาของไทยและไต้หวัน, Veridian E-Journal, Silpakorn University, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘), หน้า ๕๐๔.

^{๗๒} Klenosky D. B. “The Pull of Tourism Destinations : A Means-End Investigation.” *Journal of Travel Research*, 2002, 40(4), p. 385-395.

^{๗๓} Sangpikul Aswin, “Travel Motivations of Japanese Senior Travelers to Thailand.” *International Journal of Tourism Research*, 2008, 10(1), p. 81.

^{๗๔} สุริรัตน์ เตชาทวิวรรณ, พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, เอกสารประกอบการสอน คณะวิทยาการจัดการ ภาควิชาบริหารธุรกิจ, (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๕๗-๕๘.

ความต้องการที่จะเดินทาง หรือวางรูปแบบที่ใช้เพื่อการท่องเที่ยว หรือเป็นสิ่งที่กำหนดรูปแบบพฤติกรรมในการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวให้มีความแตกต่างกัน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สิ่งกระตุ้นที่เกิดจากภายในตัวนักท่องเที่ยวเอง ได้แก่ สิ่งกระตุ้นทางด้านจิตใจ ทางด้านร่างกาย ทัศนคติ ความรู้สึก เป็นต้น

๒) สิ่งกระตุ้นที่เกิดจากภายนอก เช่น การให้บริการทางการท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ความปลอดภัยในการท่องเที่ยว เป็นต้น ลักษณะความสัมพันธ์ของสิ่งกระตุ้นทั้ง ๒ ประเภททางการท่องเที่ยวนั้น มีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน และเป็นไปตามลำดับขั้น บางครั้งไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน แรงจูงใจที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมการตัดสินใจในการเดินทางของนักท่องเที่ยว ประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐาน ๔ ประการ คือ

(๑) สิ่งกระตุ้นความต้องการในการท่องเที่ยว (Energizers of Demand) หมายถึง ความน่าสนใจของสิ่งจูงใจต่าง ๆ ของสถานที่ท่องเที่ยวอันเป็นสิ่งชักนำให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจที่จะเดินทางเพื่อการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ดังกล่าว หรือช่วงเวลาที่นักท่องเที่ยวสามารถที่จะเดินทางเพื่อการพักผ่อน หรือทำกิจกรรมต่าง ๆ

(๒) สิ่งกลั่นกรองความต้องการ (Filterers of Demand) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้ความต้องการทางการท่องเที่ยวถูกระงับ หรือทำให้นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกต้องการในการเดินทางลดน้อยลง อันได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม ทัศนคติทางด้านวัฒนธรรม ปัจจัยทางด้านจิตวิทยา

(๓) สิ่งกระทบ (Affecters) หมายถึง ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่นักท่องเที่ยวได้รับทั้งทางตรงและทางอ้อมจากแหล่งข้อมูล หรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมการขาย ซึ่งส่งผลให้นักท่องเที่ยวเกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ ทัศนคติและมองภาพของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ แตกต่างกันไป

(๔) บทบาทของนักท่องเที่ยว (Roles) หมายถึง สถานภาพของนักท่องเที่ยวที่แตกต่างกันไปในแต่ละสถานการณ์ หรือในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และส่งผลให้เกิดพฤติกรรมตัดสินใจหรือรูปแบบ ทางการท่องเที่ยวนั้นแตกต่างกันไปด้วย

ธรรณชนก เพชรานนท์^{๗๕} กล่าวว่า ประเด็นเกี่ยวกับแรงจูงใจนั้นเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการศึกษาและการพัฒนาการท่องเที่ยว ทฤษฎีแรงจูงใจของมาสโลว์ เป็นพื้นฐานที่สำคัญที่นักจิตวิทยา นักสังคมวิทยาและนักคิดทั้งหลาย ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายทัศนคติ พฤติกรรม รวมถึงแรงจูงใจของมนุษย์ในการท่องเที่ยว ทำให้ทราบถึงกระบวนการคิด กระบวนการตัดสินใจ และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว แรงจูงใจทางการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้บุคคลหนึ่งที่ต้องการแสวงหาความพอใจด้วยพฤติกรรมที่มีเป้าหมาย โดยการเดินทางไปท่องเที่ยวยังสถานที่หนึ่ง ๆ

^{๗๕} ธรรณชนก เพชรานนท์, “แรงจูงใจในการเดินทางท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตพื้นที่การค้าชายแดน จังหวัดเชียงราย”, *สุทธิปริทัศน์*, ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๙๔ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๙), หน้า ๔๗.

มนตรี สืบดวง^{๗๖} ศึกษา แรงจูงใจในทางพุทธศาสนา เพื่อต้องการหาคำตอบเกี่ยวกับลักษณะ และกระบวนการเกิดขึ้นของแรงจูงใจ แรงจูงใจหมายถึง ความต้องการหรือความอยากที่สามารถที่จะแบ่งออกได้เป็น ๒ ฝ่ายตามองค์ประกอบของการเกิด ถ้าเกิดขึ้นจากความต้องการที่มีฐานมาจากอกุศลมูล ๓ อย่าง คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ถือว่าเป็นแรงจูงใจฝ่ายไม่ดี คือ ตัณหา แต่ถ้าเกิดขึ้นจากความต้องการที่มีฐานมาจากกุศลมูล ๓ อย่าง คือ ไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ถือว่าเป็นแรงจูงใจฝ่ายดี คือ ฉันทะ แรงจูงใจฝ่ายไม่ดี มักเกิดขึ้นได้อยู่เสมอกับมนุษย์ เพราะธรรมชาติของมนุษย์ถูกครอบงำด้วยความอยากโดยเฉพาะอยากได้ อยากมี อยากเป็น ความยินดีพอใจในสิ่งที่ตนมี หรือในสิ่งที่ตนหามาได้ตามกำลังความสามารถจึงจะช่วยให้ความอยากด้านนี้ลดลง ส่วนแรงจูงใจฝ่ายดีคือ ฉันทะ ต้องสร้างให้เกิดมีขึ้นซึ่งควรจะเริ่มจาก ๒ ส่วนด้วยกัน คือ เริ่มจากกระบวนการภายนอก ได้แก่ การได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีอันจะทำให้ได้พบคนดี มีความรู้ที่จะได้ช่วยแนะนำสั่งสอนในทางที่ดี (กัลยาณมิตร) และกระบวนการภายใน คือ การคิดอย่างถูกวิธีที่เป็นโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการกระทำในทางที่ถูกที่ควร ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า การคิดหรือจิตใจเป็นต้นเหตุของพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ พฤติกรรมจะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับความคิดก่อนกระทำ แรงจูงใจซึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจจึงมีส่วนต่อพฤติกรรมของมนุษย์เป็นอย่างมาก

สรุป มีนักการศึกษาบางคน เรียกแรงผลักดันภายในว่า ปัจจัยผลักดัน และเรียกแรงดึงดูดจากสถานที่ปลายทางว่า ปัจจัยดึงดูด บางคนมองแรงจูงใจในเชิงหลายมิติ เช่น มิติด้านร่างกาย (กายภาพ) มิติทางอารมณ์ มิติด้านวัฒนธรรม เป็นต้น ในขณะที่นักการศึกษาบางคนมองลึกลงไปในเรื่อง กระบวนการเกิดขึ้นของแรงจูงใจ โดยนำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มาประสมกับแรงจูงใจที่เกิดขึ้นจากฐานของความต้องการ ความอยากมี อยากได้ อยากเป็น จนเกิดเป็นแรงจูงใจฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ซึ่งสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา ในส่วนของการปฏิบัติธรรมได้เช่นกัน

๒.๓.๒.๔ แนวทางการประยุกต์ใช้ทฤษฎีแรงจูงใจกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา (ในส่วนของการปฏิบัติธรรม)

นับตั้งแต่สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการหลากหลายในการสร้างแรงจูงใจเพื่อดึงคนเข้าหาพุทธธรรม ขอยกตัวอย่างบางส่วนที่รวบรวมจากหนังสือทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) พระองค์ใช้บุคลิกภาพของพระองค์ในการสร้างแรงจูงใจ กับปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕, พระอนุชาและพระอัครสาวกใช้ผ้าขาวและคำภีร์เป็นตัวสร้างแรงจูงใจ, นางกสิกาโคตรมี พระองค์ทรงใช้ประสบการณ์ที่นางพบเห็นและเข้าใจเป็นตัวสร้างแรงจูงใจ, พระนันทะ พระองค์ทรงใช้ความอยาก สิ่งแวดล้อมและสภาวะจิตใจของพระนันทะเป็นตัวสร้างแรงจูงใจ เป็นต้น สรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าสร้างแรงจูงใจเพื่อให้บุคคลและคณะบุคคลต่าง ๆ เกิดความพร้อมก่อนจะแสดงธรรม จนประสบ

^{๗๖} มนตรี สืบดวง, “การศึกษาแรงจูงใจในทางพุทธศาสนา”, ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วารสารศิลปศาสตร์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

ผลสำเร็จ โดยใช้บุคลิกภาพของพระองค์, คุณธรรมคือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงสามารถในการใช้สื่อจากสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งเห็นได้ง่ายและเข้าใจชัดเจนโดยการอุปมา^{๗๗}

๒) ฉันทะ แปลว่า ความพอใจ ความชอบใจ ความยินดี ความต้องการ ความรักใคร่ไฝปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ^{๗๘} คือ แรงจูงใจทางพระพุทธศาสนา ที่ผู้สร้างแรงจูงใจต้องสร้างให้เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในแนวทางที่ถูกต้อง แรงจูงใจที่ผิดไปจากคุณความดีคือ ตัณหา แปลว่า ความทะยานอยาก ความร่ำรอน ความแสหา ความอยากเสพ^{๗๙} เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ ทำความเข้าใจและพยายามไม่ให้เกิดขึ้น

แรงจูงใจที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับบุคคลและกลุ่มบุคคล ก็เพื่อลตอวิชาคือ ความไม่รู้จริง ความหลงอันเป็นเหตุที่ไม่รู้จริง^{๘๐} ทรงสอนเพื่อให้รู้และลดตัณหาลงไปเป็นขั้น ๆ นักปราชญ์และพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา จึงประยุกต์เอาแรงจูงใจที่พระองค์สอนมาเป็นแบบอย่างในการเผยแผ่แก่ชาวพุทธด้วยกัน รวมทั้งชาวต่างชาติที่สนใจใฝ่รู้ในพระพุทธศาสนาด้วย อย่างน้อยก็เพื่อสร้างสันติให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก และอย่างสูงที่สุดในพระพุทธศาสนาก็คือ พระนิพพาน อันเป็นที่สิ้นสุดของสังสารวัฏแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ดังคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

... เพราะว่าไม่รู้เบื้องต้นและเบื้องปลายของสังสารวัฏนี้ เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป อุปมานี้ฉันใด อุปมัยก็ฉันนั้น การได้รับความทุกข์ ได้รับความลำบากเป็นเวลายาวนาน เพราะเหตุนี้จึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด และควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง^{๘๑}

การเดินทางไปปฏิบัติธรรมของนักท่องเที่ยงทั้งคนไทยและคนต่างชาตินั้น เกิดจากการที่ได้เห็นรูปจากโฆษณาในสื่อต่าง ๆ การได้เห็นตัวอย่างเชิงประจักษ์ด้วยตาตัวเอง หรือ การที่หูได้ยินเสียงจากโฆษณาในสื่อต่าง ๆ การได้ยินจากเพื่อนและญาติมิตร เหล่านี้สามารถเกิดแรงจูงใจผลักดันอยู่ภายในให้เกิดการอยากลอง อยากเรียนรู้ อยากทำในสิ่งที่ตนปรารถนา ซึ่งพระพุทธเจ้า ได้เคยตรัสไว้ว่า “การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมาย การพูด การเปล่งวาจา การกล่าว การบารวร้อง การโฆษณา ของบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตไม่เป็นกุศล หรือมีจิตเป็นกลาง ๆ รูปที่เป็นปัจจัยภายนอกนี้ ได้ชื่อว่า เป็นวชิบัญญัติ”^{๘๒}

^{๗๗} พระมนัส ธมมโรโต (มีมณี), “ศึกษาวิธีสร้างแรงจูงใจจากพุทธวิธีการสอน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๗๖.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๑.

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๒๐.

^{๘๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๖.

^{๘๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๘๕๐/๒๓๔.

๒.๓.๓ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม

๒.๓.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทางสังคม

ในยุคปัจจุบันนี้ ความสัมพันธ์ของคนในสังคมถือเป็นเรื่องใหญ่ ถึงแม้ว่าตำแหน่งและสถานะภาพของบุคคลจะเป็นปัจจัยกำหนดทั้งคุณภาพชีวิต และความอยู่รอดของผู้คนในสังคมส่วนรวม แต่ความสัมพันธ์ของบุคคลที่เป็นหน่วยย่อย ๆ ในสังคม ยังสามารถใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม มาช่วยอธิบายความสัมพันธ์ของบุคคลต่อบุคคลและบุคคลต่อกลุ่มได้ และพบว่า การศึกษาของผู้คนในสังคมสามารถพัฒนาชาติและพัฒนาคนให้มีความทัดเทียมกันได้ แนวคิดของทฤษฎีนี้เชื่อว่า มนุษย์มีความคิดเชิงเหตุผลต่อการกระทำหรือกิจกรรมที่กระทำอยู่เสมอ การกระทำหรือกิจกรรมที่คนสร้างขึ้น มีแรงผลักดันมาจากการได้รับประโยชน์ ทั้งในรูปของความพึงพอใจ จนถึงการหวังผลในรูปของรางวัล

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม^{๘๓} นี้มุ่งความสนใจไปที่การวัดคุณค่าของบุคคล โดยมองว่า บุคคลสามารถให้อะไรกับสังคมได้ สังคมก็ตอบแทนกับบุคคลเช่นนั้นเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น เยาวชนถือว่าเป็นกลุ่มคนที่มีคุณค่าต่อสังคม และสังคมยังเห็นคุณค่าของคู่สมรสว่ามีมากกว่าคนโสด หรือเป็นหม้าย หรือหย่าร้าง เป็นต้น

๒.๓.๓.๒ หลักการของทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม

- ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม^{๘๔} (Social exchange theory) พัฒนา ขึ้นขึ้นโดยนักสังคมวิทยา ชาวอเมริกัน ชื่อ จอร์จ ซี. โฮแมน (George C. Homans) เกิดขึ้นจากการมอง พฤติกรรมทางสังคมว่า เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้า ไม่ใช่เพียงแค่สินค้าที่เป็นวัตถุ แต่หมายรวมถึงสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุด้วย เช่น การยินยอมหรือศรัทธา โดยดูพฤติกรรมของคนว่า คนที่ให้คนอื่นมากก็จะพยายามที่จะให้ได้มากจากคนอื่นเช่นกัน ในขณะเดียวกัน คนที่ได้รับจากคนอื่นมากจะถูกกดดันให้ให้กลับผู้อื่นมากเช่นกัน กระบวนการนี้จะทำให้เกิดความสมดุลในการแลกเปลี่ยนในสังคม และผลงานเขียนของเขาในหนังสือชื่อ The Human Group^{๘๕} ได้กล่าวถึง รูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลนั้น เกิดขึ้นจากกระบวนการสร้างความคิด (อธิบายแนวคิด) ในการอธิบาย ๒ ระดับ

ระดับแรก มีชื่อตามคำภาษาอังกฤษคือ First order abstraction เป็นการอธิบาย การกระทำหรือกิจกรรม (การแสดงออก) ของบุคคลต่อบุคคลในบริบทของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

ระดับที่สองคือ Second order abstraction เป็นการอธิบายปัจจัยที่ก่อให้เกิด ความสัมพันธ์ ซึ่งเกี่ยวกับสถานะภาพหรือตำแหน่งของบุคคล และสิ่งที่เป็นนามธรรมอยู่ภายในตัว

^{๘๓} วราห์ เห่งฟุ่ม, Social exchange theory, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http://www.lawreform . go.th/ lawreform /index.php?option=com_content&task/downloadmedia&file.html](http://www.lawreform.go.th/lawreform/index.php?option=com_content&task/downloadmedia&file.html). [๑๕ เมษายน ๒๕๖๑].

^{๘๔} A. Javier Trevino, George C. Homans : History, Theory, and Method, (Oxford: Charles Tilly. Boulder, Paradigm Publishers, 2006), p. 45.

^{๘๕} George C. Homans, อ้างใน สันทัด เสริมศรี, “คำอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม ในบริบททฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม”, วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๑), หน้า ๓.

คน เช่น ค่านิยม ความเชื่อ การรับรู้หรือความศรัทธา เป็นต้น ซึ่งทั้งสองระดับมีความเกี่ยวข้องกัน และมีผลต่อกันและกัน ทฤษฎีนี้เชื่อว่า คนเรานั้นมีเหตุผลทั้งในเรื่องความรู้สึกนึกคิด และการกระทำ บุคคลคิด และกระทำก็เพื่อตอบสนองความรู้สึกที่ดีให้กับตนเอง เช่น การกระทำที่ทำแล้วเกิดความสุขสบายใจ และรวมถึงการกระทำที่ให้ผลประโยชน์ทั้งในรูปรางวัลที่เห็นได้ และไม่เห็นเป็นรูปร่าง ดังนั้น เมื่อบุคคลติดต่อกับอีกบุคคลหนึ่ง หรือสร้างความสัมพันธ์กับอีกกลุ่มบุคคล บุคคลก็จะใช้สถานะหรือตำแหน่งที่ตนมีสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม หรือทำให้กิจกรรม และการกระทำดำเนินไปในทิศทางที่ประสงค์ ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงหมายถึง การกระทำหรือกิจกรรมที่บุคคลมีต่ออีกบุคคลหรือกลุ่มบุคคล กิจกรรมและการกระทำจะดำเนินต่อไปหรือยุติในเวลาหนึ่ง โดยคาดหวังว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะสามารถดำเนินการต่อไปได้ในอนาคต ความสัมพันธ์ทางสังคมยังหมายถึง บุคคลทำงานให้กับอีกบุคคลหนึ่งโดยตกลงกันเรื่องค่าจ้าง ค่าตอบแทนในการทำงาน ตลอดจนภาระหน้าที่และงานที่ต้องทำ ความสัมพันธ์ทางสังคม จึงรวมถึงกรณีเพื่อนช่วยเพื่อน พี่ช่วยน้อง น้องช่วยพี่ พ่อช่วยแม่ ผู้ซื้อกับผู้ขาย และผู้โดยสารกับพนักงานขับรถ เป็นต้น โดยลักษณะความสัมพันธ์นี้มีความเข้าใจโดยทั้งสองฝ่ายที่จะร่วมกิจกรรมกัน นั่นเอง

ในส่วนของกระบวนการสร้างความคิด ระดับแรกที่อยู่เบื้องหลังการกระทำหรือกิจกรรม ที่บุคคลสร้างความสัมพันธ์ มีกรอบแนวคิดเบื้องต้น ๕ ประการ

๑) บุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคล โดยใช้ประสบการณ์เป็นตัวบ่งบอกกิจกรรมที่จะกระทำ

๒) บุคคลกระทำหรือมีกิจกรรม โดยใช้ผลตอบแทนในกิจกรรมเดียวกันนี้ หรือคล้ายกันนี้ในอดีตเป็นตัวกำหนด

๓) บุคคลกระทำหรือมีกิจกรรม โดยประเมินผลตอบแทนที่สร้างความพึงพอใจให้กับตน

๔) บุคคลหลีกเลี่ยงการกระทำกิจกรรมที่ต่างไปจากกิจกรรมที่เคยได้รับผลตอบแทน ซึ่งให้ความพึงพอใจกับตนมาก่อน

๕) บุคคลจะพยายามยุติการกระทำหรือกิจกรรม ในกิจกรรมที่เห็นว่าจะไม่ได้รับความพอใจและการตอบรับที่ยุติธรรม

จากแนวคิดระดับแรกดังกล่าวนี้ ใช้อธิบายในส่วนกระบวนการสร้างความคิดระดับที่สอง คือ ด้านสถานะและตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลที่กระทำกิจกรรม สรุปได้คือ

๑) ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลเพิ่มขึ้น เมื่อบุคคลทั้งสองฝ่ายมีความคล้ายกันมากขึ้น

๒) เมื่อความสัมพันธ์ของบุคคลมีมากขึ้น จะทำให้ความคล้ายกันของบุคคลเพิ่มขึ้นด้วย และยังสร้างความผูกพันระหว่างกันเพิ่มขึ้น

๓) ผู้มีสถานะและตำแหน่งสูง จะทำกิจกรรมตามบรรทัดฐานของสังคม

๔) ผู้มีสถานะและตำแหน่งที่สูง มีกิจกรรมจำนวนมากและกับบุคคลที่หลากหลาย

๕) บุคคลที่มีสถานะและตำแหน่งทางสังคมเท่าเทียมกันหรือใกล้เคียงกัน ส่งผลต่อการมีกิจกรรมร่วมกัน

๖) ความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีบ่อยขึ้น จะสร้างความรู้สึกผูกพันให้บุคคล

Homans ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญ^{๘๖} คือ กระบวนการของการเสริมแรง (Process Reinforcement) ในการอธิบายปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ โดยเสนอว่า พฤติกรรมของมนุษย์เป็นเรื่องของ การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างกัน การที่บุคคลคนหนึ่งจะแสดงพฤติกรรมอย่างไร ย่อมมีเหตุผลมาจากรางวัลหรือการลงโทษ ซึ่งเป็นการเสริมแรงทางบวกและทางลบ สิ่งที่ Homans ใช้เป็นตัวชี้วัดเพื่อสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวคือ ปริมาณของการกระทำ (Quantity of Activity) และระดับของคุณค่าของการกระทำ (Value of Activity) การที่บุคคลจะเลือกกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในเชิงปริมาณ (หลักเศรษฐศาสตร์) มนุษย์จะเลือกหนทางที่ให้ผลกำไรสูงสุด ในขณะที่ระดับคุณค่านั้น มนุษย์จะเลือกใช้หลักอุปสงค์-อุปทาน มาเชื่อมโยงกับแนวคิดทางจิตวิทยาพฤติกรรมคือ ความพอเพียงและความขาดแคลน

Homans กล่าวถึง ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม ว่าจะมองจากพฤติกรรมของคนในสังคมกระทำในแง่ของการแลกเปลี่ยนว่า ประกอบไปด้วยหน่วย (Elements) ที่สำคัญ มีด้วยกัน ๓ หน่วย คือ

๑) กิจกรรม (Activities) คือ การกระทำต่าง ๆ ของคนในสถานการณ์ที่กำหนด เพื่อมุ่งที่จะได้รับรางวัล

๒) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (Interaction) คือ การกระทำที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อต้องการรางวัล และหลีกเลี่ยงการลงโทษจากบุคคลอื่น

๓) ความรู้สึก (Sentiments) คือ ความรู้สึกของบุคคลในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำระหว่างกัน เช่น ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ

จากหน่วยทั้ง ๓ ข้างต้น การแลกเปลี่ยนจะมีตัวแปรอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอีก ได้แก่

- คุณค่า (Values) เป็นระดับคุณค่าของรางวัลที่ได้รับ - บรรทัดฐาน (Norms) เป็นความคิดเห็นพ้องต้องกัน ในเรื่องของความรู้สึกและการกระทำที่เหมาะสมร่วมกัน - ปริมาณ (Quantity) เป็นจำนวนหน่วยที่กระทำร่วมกัน - ราคา (Cost) เป็นการตีค่าหรือราคาที่ทำร่วมกัน ได้รับรางวัลหรือไม่ได้รับรางวัล หรือการลงโทษเป็น การเปลี่ยนรางวัลหนึ่งไปสู่อีกรางวัลหนึ่ง - ทุน (Investments) เป็นสิ่งที่บุคคลมีมาแต่เดิม ได้แก่ สติปัญญา ทักษะ ฐานะทางเศรษฐกิจ การศึกษา เพศ เชื้อชาติ - กำไร (Profit) เป็นสิ่งที่ได้เพิ่มขึ้น - การประเมิน (Distributive Justice) เป็นสิ่งที่บุคคลประเมินดูก่อนว่าจะได้กำไรหรือขาดทุน ก่อนที่จะแสดงพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์นั้น

• ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมของ Peter Michael Blau^{๘๗} (ปี ค.ศ. 1942) นักสังคมวิทยาชาวออสเตรเลีย เป็นอีกท่านหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการอธิบายพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในแง่ของสังคม ในเชิงปฏิสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด (Face to Face Interaction) เขาได้พัฒนาต่อยอดจากทฤษฎีของ G.C. Homans โดยขยายขอบเขตให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น มีการผสมผสานทฤษฎีพฤติกรรมทางสังคม (Social Behavioral Theory) เข้ากับทฤษฎีข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Fact Theory) เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมบนพื้นฐานของการวิเคราะห์กระบวนการทาง

^{๘๖} ธนพฤษ ขามะรัตน์, (๒๖ ก.ค. ๒๕๕๕). “สถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดเครือข่ายทางสังคม”, **บทความทางวิชาการ**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : v-reform.org/u-knowledges.pdf, [๑๕ เมษายน ๒๕๖๑].

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

สังคม (Social Process Analysis) ที่ควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ จุดสนใจของท่านอยู่ที่กระบวนการแลกเปลี่ยน (Process of Exchange) ซึ่งเป็นสิ่งชี้้นำพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ เขาได้เสนอ ๔ ขั้นตอนจากการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลไปสู่โครงสร้างสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้แก่

ขั้นที่ ๑ การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลก่อให้เกิด...

ขั้นที่ ๒ ความแตกต่างระหว่างสถานภาพและอำนาจซึ่งก่อให้เกิด...

ขั้นที่ ๓ ความชอบธรรมและองค์การซึ่งเป็นการหว่านเมล็ดพืชของ...

ขั้นที่ ๔ ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การแลกเปลี่ยนทางสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสมัครใจของปัจเจกบุคคลที่ถูกใจ (Motivation) ด้วยผลกำไรหรือรางวัลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากผู้อื่น ซึ่งต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จึงเป็นกลไกหนึ่งของการสร้างความสัมพันธ์ เป็นการพึงพาอาศัยก่อให้เกิดความผูกพันที่ดีต่อกัน เมื่อได้ขยายขอบเขตของทฤษฎีจากพื้นฐานทางพฤติกรรมไปสู่โครงสร้างที่มีความซับซ้อน ดังได้กล่าวมาในข้างต้นแล้ว ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีพฤติกรรมทางสังคมไม่สามารถวิเคราะห์สังคมที่มีความซับซ้อนได้ แต่ต้องผสมผสานข้อเท็จจริงทางสังคมเข้าไปร่วมด้วย โดยกลไกที่เป็นตัวเชื่อมประสาน (Link) ระหว่างโครงสร้าง คือ ปทัสถาน (Norms) และค่านิยม (Values) ที่มีอยู่ในสังคมนั้นเอง

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม จะทำให้เกิดภาระหน้าที่ ที่ไม่เฉพาะเจาะจงเมื่อบุคคลหนึ่งปฏิบัติต่ออีกบุคคลหนึ่งเป็นอย่างดี บุคคลนั้นก็จะมีความคาดหวังเกี่ยวกับผลตอบแทนบางอย่างในอนาคต ถึงแม้ว่าจะไม่มีความชัดเจนเกี่ยวกับเวลา และรูปแบบของการตอบแทนอย่างแท้จริง กล่าวคือ การแลกเปลี่ยนทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นว่า การแสดงโมติวิจิตจะได้รับการตอบแทนในอนาคต การแลกเปลี่ยนทางสังคมจึงต้องอาศัยความไว้วางใจ ว่าผู้อื่นจะชดใช้ภาระหน้าที่ของตน เกิดความไว้วางใจในความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น

จากทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม จะเห็นได้ว่า หากมีการดำเนินกิจกรรมเพื่อสังคมขององค์กร องค์กรก็จะมีความคาดหวังเช่นกันว่า กลุ่มเป้าหมายที่องค์กรได้เข้าไปช่วยเหลือจะให้ผลตอบแทนกลับคืนสู่องค์กรในอนาคต ซึ่งอาจเป็นในรูปของความไว้วางใจ ความเชื่อมั่น หรือเป็นการตอบแทนด้วยการเป็นพลเมืองที่ดีต่อสังคม โดยการแลกเปลี่ยนระหว่างองค์กรกับสังคมนั้นถูกเชื่อมด้วยกิจกรรมเพื่อสังคมที่ให้คนที่เป็นตัวแทนกับองค์กร เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่เป็นเป้าหมายในการทำกิจกรรมด้วยความรู้สึกที่ดีต่อกัน ซึ่งเป็นไปตามหลักการที่ Homans ได้กล่าวไว้

จากแนวคิดของ Homans ไปสู่การทำความเข้าใจโครงสร้างที่มีความซับซ้อนของ Peter M. Blau ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นความพยายามในการปรับเปลี่ยนรูปร่างของทฤษฎีเพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาด้านข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Fact) ที่จำเป็นต้องได้รับการเสริมแรง (Reinforcement) ด้วยทฤษฎีระดับมหภาค (Macro Theory) และผู้ที่ก้าวเข้ามาทำหน้าที่ในการเชื่อมโยงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล (จุลภาค) กับโครงสร้างสังคม (มหภาค) ในรูปแบบของการบูรณาการในระดับที่สูงขึ้น และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาทฤษฎีนี้ให้มั่นคงเชิงโครงสร้างมากยิ่งขึ้น นั่นคือ

• ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมของ Richard Emerson^{๘๘} (ปี ค.ศ. 1972)

Emerson มองหาหนทางที่จะสร้างทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมในลักษณะการบูรณาการที่มากขึ้น โดยเขาได้ใช้แนวคิดเรื่องอำนาจ (Power) การใช้อำนาจ และความสมดุลเชิงอำนาจ มาขยายขอบเขตของทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม ให้มีนัยเชิงโครงสร้าง Emerson ได้ตีพิมพ์เรียงความ (Essay) สำคัญ ๒ เรื่อง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน โดยพัฒนาทฤษฎีในรูปแบบบูรณาการ ในเรียงความเรื่องแรก เขาได้ให้ความสำคัญกับพื้นฐานทางจิตวิทยา สำหรับการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange) ในฐานะผู้แสดงเดี่ยว (Single Actor) แต่ละคน รวมถึงความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนกับสภาพแวดล้อมของเขาด้วย ส่วนในเรียงความเรื่องที่สอง เขาได้ขยับความสนใจมาสู่การวิเคราะห์ระดับมหภาค (Macro Level) และความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนในโครงสร้างเครือข่าย (Network Structure) ผลงานดังกล่าว Emerson ได้เสนอ ๓ ปัจจัยพื้นฐานในงานของเขา ประกอบด้วย

๑) อำนาจและการพึ่งพา (Power and Dependence)

๒) พฤติกรรมนิยม (Behaviorism)

๓) ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relation) ซึ่งเขาถือว่า ปัจจัยตัวสุดท้ายนี้ เป็นหน่วยการวิเคราะห์ (Social Relations as Units of Analysis) สำหรับบรรดาตัวแสดงในทฤษฎีการแลกเปลี่ยนระดับมหภาค (Macro Level Exchange Theory) ของ Emerson อาจเป็นได้ทั้งปัจเจกบุคคล (Individuals) หรือหมู่คณะ (Collectivities) ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนามาสู่ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน และเครือข่าย (Exchange Relationships and Networks) ซึ่งปัจเจกบุคคลหรือหมู่คณะจะมีปฏิสัมพันธ์กัน ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนกันภายในเครือข่ายของตนเอง โดย Emerson เสนอว่า ภายในเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนใด ๆ จะประกอบไปด้วย

๑) โครงข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคม (Web of Social Relation)

๒) ตัวแสดงที่หลากหลาย (Various Actors) ซึ่งมีโอกาสในการแลกเปลี่ยน (Exchange Opportunities) รวมถึงมีความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน (Exchange Relations) ซึ่งกันและกัน

๓) การแลกเปลี่ยนระดับบุคคลจะเป็นการสร้างโครงสร้างเครือข่ายเดี่ยว (Single Network Structure) ในประเด็นของการใช้อำนาจ และความสมดุลเชิงอำนาจ

Emerson ชี้ให้เห็นถึง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบพึ่งพา (Power-Dependency Relations) ที่สะท้อนจากแบบแผนการพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คน อันเป็นพื้นฐานในการก่อกำเนิดโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับการผสมผสานการรวมหมู่ผู้คน หรือการจำแนกแยกแยะผู้คนเป็นกลุ่ม หรือประเภท ในขณะที่ความสัมพัทธ์เชิงพึ่งพาอาศัยระหว่างกันของคนในกลุ่ม จะช่วยบ่มเพาะให้สมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ดังกล่าวให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลให้อำนาจของสมาชิกในกลุ่มไม่เท่าเทียมกัน โดยหากฝ่ายหนึ่งพึ่งพาอีกฝ่ายหนึ่งมาก

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

จนเกินไป (Over Dependency) อำนาจก็จะไม่สมดุล (Unbalance Power) และฝ่ายที่เป็นที่พึ่งก็จะได้เปรียบเชิงอำนาจต่ออีกฝ่ายหนึ่ง แต่ถ้าหากต่างคนต่างพึ่งพาอาศัยกันอย่างทัดเทียมกันแล้ว อำนาจนั้นก็จะสมดุล ในทฤษฎีของ Emerson อำนาจเป็นศักยภาพในเชิงโครงสร้างที่มาจากความสัมพันธ์ที่พึ่งพาระหว่างผู้กระทำด้วยกัน ส่วนการใช้อำนาจ หมายถึง พฤติกรรมที่ใช้อำนาจดังกล่าว ในขณะที่โครงสร้างอำนาจก็จะเป็นสิ่งที่กำหนดแบบแผน และลักษณะของการแลกเปลี่ยน (Exchange Patterns and Characteristics) ระหว่างผู้กระทำการ (Agency) ที่มีอำนาจไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เสมอภาค (Unbalance Power Relations) ซึ่งในที่สุดแล้วความไม่เท่าเทียมเสมอภาค ดังกล่าว มักจะนำไปสู่กระบวนการที่ทำให้อำนาจมีความสมดุลมากขึ้นจากเดิม กล่าวได้ว่า คุณูปการของ Emerson คือ การเชื่อมโยง (Link) จุลภาคกับมหภาคจากแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม ซึ่งเกี่ยวพันไปถึงทฤษฎีเครือข่าย (Network Theory)

ผลงานของ Emerson ดังกล่าว มีส่วนสำคัญที่ช่วยให้วงการสังคมวิทยาในปัจจุบันกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นของแนวคิด “เครือข่ายทางสังคม” (Social Network)

สรุป ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม มีรากฐานแนวคิดมาจาก การกระทำที่ต้องการประโยชน์สูงสุด ลงทุนน้อยสุด หรือคนจะคิดคำนวณความสัมพันธ์เป็นรางวัลหรือผลตอบแทน ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ในความสัมพันธ์นั้นก็จะมีการแลกเปลี่ยนความคิด ค่านิยม ความเชื่อต่าง ๆ รวมอยู่ด้วยเสมอ และทฤษฎีนี้ต่อมาได้มีการบูรณาการมากขึ้น เกิดเป็นความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยระหว่างกันของคนในกลุ่มเป็นเครือข่าย ซึ่งช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

๒.๓.๓.๓ แนวทางการประยุกต์ใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา (ในส่วนของการปฏิบัติธรรม) ดังนี้

ฐานคิดของทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม เกิดขึ้นจากความสมัครใจของบุคคลที่ถูกจูงใจ ซึ่งจะเป็นหลักการที่ตรงกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในส่วนของการปฏิบัติธรรมมาก เพราะกล่าวถึง ผลประโยชน์สูงสุดในรูปของรางวัลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์นั้นก็เป็กลไกหนึ่งของการสร้างความสัมพันธ์ ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะทำให้เกิดความสมดุลในการแลกเปลี่ยนทางสังคม ถึงแม้ว่าในส่วนของการปฏิบัติธรรม บุคคลจะมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในระดับที่ต่ำมาก แต่ในทางพระพุทธศาสนาแล้วถือว่า เกิดประโยชน์สูงสุดในทางธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน ญัตตสูตร^{๘๙} ว่า

ภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ปฏิบัติกิจกรรมเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้เกิดประโยชน์สูงสุด ได้แก่

- ๑) ชักชวนทำกิจกรรมในกายกรรมที่สมควร
- ๒) ชักชวนทำกิจกรรมในวจีกรรมที่สมควร
- ๓) ชักชวนทำกิจกรรมในธรรมที่สมควร

^{๘๙} วจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑/๑๔๙.

๒.๓.๔ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม

๒.๓.๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายทางสังคม (Social network) เป็นเรื่องที่ทันสมัยมากในยุคปัจจุบันและเกี่ยวข้องกับทุก ๆ วงการ โดยเฉพาะด้านสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และวิทยาการด้านการสื่อสาร สำหรับวิชาในทางสังคมศาสตร์ เครือข่ายทางสังคมสามารถอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลหรือสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงลักษณะโครงสร้างของเครือข่าย ความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในเครือข่าย และการไหลเวียนของข้อมูลสารสนเทศและทรัพยากรภายในเครือข่ายนั้น เพื่อประโยชน์ในการเสริมสร้างทุนทางสังคม^{๙๐} และเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่าย อาจจะมีมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ การเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี ๓ ลักษณะ^{๙๑} คือ

๑) เครือข่ายการแลกเปลี่ยน

๒) เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร

๓) เครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน

เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครทำอะไรได้ แต่ละคน/กลุ่มองค์กรต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอ ๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม/องค์กรมากนัก

๒.๓.๔.๒ หลักการของทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม

ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Social Network Theory) มีพัฒนาการมาจากพื้นฐานของทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม โดยนักคิดคนสำคัญ คือ Richard Emerson ซึ่งต่อยอดความคิดมาจาก George C. Homans โดยมีฐานคติ (Assumption) คือ ในเครือข่ายสังคมจะประกอบไปด้วยบุคคลหรือตัวแสดง (Actor) ที่มีความสัมพันธ์ (Relation) ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ^{๙๒} ในปัจจุบันสถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดนี้ได้ถูกใช้ในการศึกษา

^{๙๐} รุจเรชา วิทยาอุทพิฏล, “การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม กับงานวิจัยทางสารสนเทศศาสตร์”, **วารสารบรรณศาสตร์ มศว.** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๕), บทนา.

^{๙๑} Boissevain, Jeremy and J. Clyde Mitchell. **Network Analysis : Studies in Human Interaction.** Netherlands: Mouton & Co. (1973), p. 113.

^{๙๒} ภัทรกร พลพนาธรรม และคณะ, “เครือข่ายทางสังคมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวตลาดน้ำบางน้อย”, **รายงานวิจัย,** (ทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

ความเป็นเพื่อน ญาติพี่น้อง ผู้ร่วมงาน การพูดคุย การให้คำแนะนำ การให้ความไว้วางใจ การแลกเปลี่ยนสารสนเทศ การติดต่อสื่อสารผ่านอีเมลและสื่อสังคมออนไลน์ การให้ความร่วมมือ ความเป็นผู้แต่งร่วม และการอ้างอิงผลงานวิจัย เป็นต้น สมาชิกเครือข่ายอาจเป็นได้ทั้งมนุษย์ที่เป็นปัจเจกบุคคล คณะบุคคล หรือสิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ก็ได้เช่น องค์กร สถาบัน บทบาทหน้าที่ ตำแหน่ง สัตว์ สิ่งของ บทความวารสาร และเว็บเพจ เป็นต้น ส่วนเนื้อหาของทรัพยากรที่แลกเปลี่ยนไหลเวียนระหว่างกัน ในเครือข่ายทางสังคมมีได้หลายชนิด ทั้งทรัพยากรที่จับต้องได้ เช่น สินค้า วัตถุดิบ บริการ เงิน และทรัพยากรที่จับต้องไม่ได้ เช่น ข้อมูลสารสนเทศ การสื่อสาร ความเชื่อ และอิทธิพลทางสังคม เป็นต้น

๒.๓.๔.๔ องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม

องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย มีไว้เพื่อวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรม หรือการผลิระหว่างองค์กรและมวลสมาชิก ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อน แล้วจึงทำความตกลงเป็นองค์กรเครือข่ายกันในภายหลัง องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ควรมีอยู่อย่างน้อย ๗ ประการ^{๙๗} ด้วยกัน คือ

๑) มีการรับรู้และมุมมองที่เหมือนกัน (common perception) สมาชิกในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิด และการรับรู้เหมือนกันถึงเหตุผลในการเข้ามาร่วมกันเป็นเครือข่าย เช่น มีความเข้าใจในตัวปัญหาและมีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ประสบกับปัญหาอย่างเดียวกันหรือต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาหรือลดความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

๒) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (common vision) การที่สมาชิกมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตที่เป็นภาพเดียวกัน มีการรับรู้และเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และมีเป้าหมายที่จะเดินทางไปด้วยกัน การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันจะทำให้กระบวนการขับเคลื่อนเกิดพลัง มีความเป็นเอกภาพ และช่วยผ่อนคลายความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของสมาชิกบางกลุ่มขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มนั้นก็จะเริ่มแตกต่างจากแนวปฏิบัติที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น แม้ว่าจะต้องเสียเวลามากกับความพยายามในการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน แต่ก็จำเป็นจะต้องทำให้เกิดขึ้นหรือถ้าสมาชิกมีวิสัยทัศน์ส่วนตัวอยู่แล้ว ก็ต้องปรับให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของเครือข่ายให้มากที่สุด แม้จะไม่ซ้อนทับกันแบบสนิทจนเป็นภาพเดียวกัน แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

๓) มีความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน (mutual interests/benefits) ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ไม่ใช่ตัวเงิน เป็นความต้องการ (need) ของมนุษย์ในเชิงปัจเจก เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า สุข ความพึงพอใจ ฯลฯ

๔) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย (stakeholders participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย เป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่าง

^{๙๗} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชัคเชสมิเดีย จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖-๔๓.

เข้มแข็ง ดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่าย ควรมีความเท่าเทียมกันทุกคนอยู่ในฐานะ “หุ้นส่วน (partner)” ของเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ในแนวนราบ (horizontal relationship) คือ ความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน มากกว่าความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (vertical relationship) ในลักษณะเจ้านาย ลูกน้อง ซึ่งบางครั้งก็ทำได้ยากในทางปฏิบัติ เพราะต้องเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่าย โดยการสร้างบริบทแวดล้อมอื่น ๆ เข้ามาประกอบ แต่ถ้าทำได้จะสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายมาก

๕) มีการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (complementary relationship) องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็สร้างความเข้มแข็งให้กันและกัน โดยนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วทำให้ได้ผลลัพธ์เพิ่มขึ้นในลักษณะพลังทวีคูณ ($1+1 > 2$) มากกว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อต่างคนต่างอยู่

๖) มีการเกื้อหนุนพึ่งพากัน (interdependent) เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน การที่สมาชิกเครือข่ายตกอยู่ในสภาวะจำกัดด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง จะไม่สามารถทำงานให้บรรลุเป้าหมายอย่างสมบูรณ์ได้ด้วยตนเองโดยปราศจากเครือข่าย จำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย การทำให้หุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันอย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกได้ว่า หากเอาหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของเครือข่าย การเกื้อหนุนพึ่งพากันในลักษณะนี้จะส่งผลให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

๗) มีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน (interaction) สมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียน การพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน โดยที่ผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย

ลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ควรเป็นการแลกเปลี่ยนกัน (reciprocal exchange) มากกว่าที่จะเป็นผู้ให้หรือเป็นผู้รับฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็จะเกิดความผูกพันระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ทำให้การเชื่อมโยงแน่นแฟ้นมากขึ้น มีการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น สร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย องค์ประกอบข้างต้นไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์ในการนำไปช่วยจำแนกระหว่างเครือข่ายแท้ กับเครือข่ายเทียมเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่จะมีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วย

๒.๓.๔.๕ ประเภทของเครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายทางสังคมนั้น มีขอบข่ายที่กว้าง มีนักวิชาการหลายท่านแบ่งประเภทของเครือข่ายทางสังคมไปในหลายรูปแบบ และมักได้รับการนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน พอสรุปได้โดยสังเขป ดังนี้

เครือข่ายกล่าวโดยรวม อาจแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท^{๙๘} ได้แก่

๑) เครือข่ายทางสังคม เช่น เครือข่ายของบุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กร เป็นต้น

๒) เครือข่ายสารสนเทศ เช่น เครือข่ายเวิลด์ไวด์เว็บ (WWW.) เครือข่ายการอ้างอิงบทความวิจัย เป็นต้น

๓) เครือข่ายทางเทคโนโลยี เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต เครือข่ายอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ เครือข่ายคมนาคมขนส่ง เครือข่ายโทรศัพท์ เป็นต้น

๔) เครือข่ายทางชีววิทยา เช่น เครือข่ายใยประสาท เครือข่ายสายใยอาหาร เครือข่ายการควบคุมยีน เครือข่ายวิวัฒนาการในเซลล์ของสิ่งมีชีวิต เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่เครือข่ายในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์และสังคม ที่จัดว่าเป็นเครือข่ายทางสังคมแทบทั้งสิ้น

ประเภทของเครือข่ายทางสังคม เพื่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท^{๙๙} ได้แก่

๑) เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area network) หมายถึง การรวมตัวของกลุ่ม องค์กร เครือข่าย ที่อาศัยพื้นที่ดำเนินการเป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกัน เป็นกระบวนการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการที่ไม่แยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงพื้นที่ สามารถจัดได้หลายระดับตามพื้นที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้น อาทิ

๑. การแบ่งเครือข่ายตามระบบการปกครองของภาครัฐ เช่น - เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ - เครือข่ายระดับจังหวัด เช่น เครือข่ายประชาคม - เครือข่ายระดับภูมิภาค เช่น เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ - เครือข่ายระดับประเทศ เช่น เครือข่ายสมพันธ์เกษตรกรแห่งประเทศไทย - เครือข่ายองค์กรระหว่างประเทศ เช่น เครือข่ายการพัฒนาของ UNDP เป็นต้น

๒. การแบ่งพื้นที่ตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น - เครือข่ายลุ่มน้ำปิง - เครือข่ายอ่าวปัตตานี เป็นต้น

๒) เครือข่ายเชิงประเด็น (issue network) หมายถึง เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรม หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กร โดยมองข้ามมิติในเชิงพื้นที่ มุ่งเน้นการจัดการในประเด็นกิจกรรมนั้น ๆ อย่างจริงจัง และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับภาคีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม สามารถแบ่งได้อย่างมากมายตามประเด็นกิจกรรม และความสนใจที่เกิดขึ้นของฝ่ายต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน โดยไม่ยึดติดกับพื้นที่ดำเนินการ แต่ใช้หลักของกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นตัวกำหนดความเป็นเครือข่าย เช่น - เครือข่ายป่าชุมชน - เครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน - เครือข่ายสุขภาพ เป็นต้น

^{๙๘} Newman, M. E. J., “The Structure and Function of Complex Network”. *SIAM Review*. (2003), 45(2), p. 167-256.

^{๙๙} พระมหาสุทิตย์ อาภากร, เอกสารคำสอน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๖๒-๖๓.

๓) เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ หมายถึง เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยภารกิจ/กิจกรรม และการก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นแนวทางในการแบ่งเครือข่าย ซึ่งอาจแบ่งเป็นเครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเครือข่ายต่าง ๆ ดังกล่าวมุ่งเน้นการดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของหน่วยงาน หรือโครงสร้างหลักของกลุ่มผลประโยชน์นั้น ๆ โดยกลุ่มผลประโยชน์อาจให้การสนับสนุนในการจัดตั้งองค์กรและเครือข่ายให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และมีกระบวนการที่สอดคล้องกับภารกิจ ซึ่งเครือข่ายในแต่ละภาคส่วนนั้น อาจมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเชิงพื้นที่ และเครือข่ายประเด็นกิจกรรมก็ได้ ถ้าแต่ละฝ่ายเห็นความสำคัญในการรวมพลัง เพื่อการแก้ไขปัญหาในภาพรวม

นันทิยา หุตานุวัตร^{๑๐๐} ได้จำแนกประเภทของเครือข่ายไว้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑) ประเภทของเครือข่าย แบ่งตามลักษณะของงาน สามารถแบ่งเครือข่ายออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

๑. เครือข่ายกิจกรรม เป็นเครือข่ายที่มีกิจกรรมทำเหมือนกันหรือคล้ายกัน เครือข่ายประเภทนี้ อาจจะครอบคลุมพื้นที่หลายหมู่บ้าน หลายตำบล หลายอำเภอหรือหลายจังหวัด ตัวอย่างของเครือข่ายประเภทนี้ เช่น - เครือข่ายประเภทที่สนับสนุนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคอีสาน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

๒. เครือข่ายพื้นที่ เป็นเครือข่ายที่มีกิจกรรมแตกต่างกัน แต่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน เครือข่ายประเภทนี้ มักจะครอบคลุมพื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพเหมือนกัน เช่น อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน อยู่ในตำบลเดียวกัน อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน ตัวอย่างของเครือข่ายประเภทนี้ เช่น - เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย และชุมชนองค์กรพัฒนาชุมชนขอนแก่น - เครือข่ายใหญ่ไทรสกล จังหวัดสกลนคร มีกิจกรรมออมทรัพย์ เป็นกิจกรรมหลักร่วมกันและมีกิจกรรมย่อย ๆ แตกต่างกันไป - สหเครือข่าย ในอำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่รวมเครือข่ายหลายเครือข่ายในพื้นที่เข้าด้วยกัน เช่น เครือข่ายชุมชนป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด เครือข่ายชุมชนพัฒนาคนและสิ่งแวดล้อม

๒) ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามความเป็นนิติบุคคล อาจแบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. เครือข่ายนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่จดทะเบียนตามกฎหมาย หรือตามระเบียบของส่วนราชการ เช่น กลุ่มเกษตรกรสหกรณ์ สมาคม มูลนิธิ เป็นต้น

๒. เครือข่ายไม่เป็นนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่มีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ชมรมต่าง ๆ เป็นต้น

เครือข่ายทางสังคม หากจำแนกตามประเภทของเครือข่ายทางสังคมมิติ สามารถจำแนกออกได้เป็น ๔ มิติ^{๑๐๑} ดังนี้

๑) จำแนกมิติตามพื้นที่ดำเนินการ เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาคและประเทศ

^{๑๐๐} นันทิยา หุตานุวัตร และคณะ, “การพัฒนาองค์กรชุมชน”, เอกสารประกอบการสอน (คณะเกษตรศาสตร์ : มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓-๘๑.

^{๑๐๑} ภัทรภร พลพนาธรรม และคณะ, “เครือข่ายทางสังคมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวตลาดน้ำบางน้อย”, หน้า ๑๒-๑๓.

๒) จำแนกมิติตามกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายที่ทำงานด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม

๓) จำแนกมิติตามอาชีพหรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายด้านแรงงาน เครือข่าย กลุ่มพระสงฆ์ เครือข่ายครูพิทักษ์สิทธิเด็ก เครือข่ายสารวัตรนักเรียน

๔) จำแนกมิติตามรูปแบบโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ ทำให้เกิดเครือข่ายใน ๒ ลักษณะ คือ เครือข่ายตามแนวตั้ง คือ

๑. เครือข่ายที่มีโครงสร้างเป็นช่วงชั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายใน เครือข่ายไม่เท่ากัน

๒. เครือข่ายตามแนวนอน เป็นเครือข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายใน เครือข่ายเท่าเทียมกัน

และยังอาจจำแนกได้ตามระดับของการศึกษาวิเคราะห์เครือข่าย (Network Analysis) แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑) เครือข่ายระดับปัจเจกบุคคล (Individual Level Network)

๒) เครือข่ายระดับหน่วยธุรกิจ (Business Unit Level Network)

๓) เครือข่ายระดับองค์กร (Organization Level Network)

๔) เครือข่ายระดับอื่น ๆ (Other Level Network) หรือระดับระหว่างองค์กร

๒.๓.๔.๖ การเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายทางสังคมแต่ละเครือข่าย ต่างมีจุดเริ่มต้น หรือถูกสร้างมาด้วยวิธีการที่ต่างกัน สามารถแบ่งชนิดของการก่อเกิดเครือข่ายออกเป็น ๓ ลักษณะ^{๑๐๒} คือ

๑) เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ เครือข่ายชนิดนี้มักเกิดจากการที่ผู้คนมีใจตรงกัน ทำงานคล้ายคลึงกันหรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อน เข้ามารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ ร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า การดำรงอยู่ของกลุ่มสมาชิกในเครือข่ายเป็นแรงกระตุ้นที่เกิดขึ้นภายในตัวสมาชิกเอง (ฉันทะ) เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดขึ้นในพื้นที่อาศัยความเป็นเครือญาติ เป็นคนในชุมชนหรือมาจากภูมิลำเนาเดียวกันที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ คล้ายคลึงกัน มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มโดยจัดตั้งเป็นชมรมที่มีกิจกรรมร่วมกันก่อน เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้น จึงขยายพื้นที่ดำเนินการออกไป หรือมีการขยายเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ ของกลุ่มมากขึ้น ในที่สุดก็พัฒนาขึ้นเป็นเครือข่ายเพื่อให้ครอบคลุมต่อความต้องการของสมาชิกได้กว้างขวางขึ้น

เครือข่ายประเภทนี้ มักใช้เวลาก่อร่างสร้างตัวที่ยาวนาน แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มักจะเข้มแข็ง ยั่งยืน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวเพิ่มขึ้น

๒) เครือข่ายจัดตั้ง เครือข่ายจัดตั้งมักจะมี ความเกี่ยวข้องกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ การจัดตั้งอยู่ในกรอบความคิดเดิมที่ใช้กลไกของรัฐผลักดันให้เกิดงานที่เป็นรูปธรรมโดยเร็ว และส่วนมากภาคีหรือสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมักจะไม่ได้อำนาจ ความต้องการ ความคิด ความเข้าใจ หรือมุมมองในการจัดตั้งเครือข่ายที่ตรงกันมาก่อนที่จะเข้ามารวมตัว

^{๑๐๒} การสร้างเครือข่ายสังคม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.ped.si.mahidol.ac.th/site/data/mykku_med/70100019/Networking. [๙ มิถุนายน ๒๕๖๑].

กัน เป็นการทำงานเฉพาะกิจชั่วคราวที่ไม่มีความต่อเนื่อง และมักจะจางหายไปในที่สุด เว้นแต่ว่าเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดี ดำเนินงานเป็นขั้นตอนจนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เกิดเป็นความผูกพันระหว่างสมาชิกจนนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลุ่มสมาชิกจะยังคงรักษาสถานภาพของเครือข่ายไว้ได้ แต่มีแนวโน้มที่จะลดขนาดของเครือข่ายลงเมื่อเปรียบเทียบกับระยะเริ่มก่อตั้ง

๓) เครือข่ายวิวัฒนาการ เป็นการถือกำเนิดโดยไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติตั้งแต่แรก และไม่ได้เกิดจากการจัดตั้งโดยตรง แต่มีกระบวนการพัฒนาผสมผสานอยู่ โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล/องค์กรมารวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้าง ๆ ในการสนับสนุนกันและเรียนรู้ไปด้วยกัน โดยยังไม่ได้สร้างเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เฉพาะที่ชัดเจนนัก หรืออีกลักษณะหนึ่งคือ ถูกจุดประกายความคิดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการได้รับฟัง หรือการไปได้เห็นการดำเนินงานของเครือข่ายอื่นๆ มาแล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกัน สร้างพันธสัญญาเป็นเครือข่ายช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง เครือข่ายที่ว่านี้ แม้จะไม่ได้เกิดจากแรงกระตุ้นภายในโดยตรงตั้งแต่แรก แต่ถ้าสมาชิกมีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดี เมื่อได้รับการกระตุ้นและสนับสนุน ก็จะสามารถพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งทำนองเดียวกันกับเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เครือข่ายในลักษณะนี้พบเห็นอยู่มากมาย เช่น เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายโรงเรียนสร้างเสริมสุขภาพ เป็นต้น

๒.๓.๓.๗ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคมในทัศนะของนักวิชาการต่าง ๆ

อคิน รพีพัฒน์^{๑๐๓} ได้ให้ภาพการมองสังคมตามเครือข่ายว่า สังคมที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายจะคล้ายใยแมงมุม บุคคลคือ จุดที่เส้นใยของเครือข่ายมาพบกัน กล่าวง่าย ๆ คือ บุคคลหนึ่งย่อมมีความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นจำนวนมากในหลายรูปลักษณะและสถานการณ์ โดยมีข้อสันนิษฐานเบื้องต้นในการศึกษาประการหนึ่งว่า บุคคลที่มีเส้นใยความสัมพันธ์ที่กว้างขวางทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ย่อมมีความสำคัญในสังคม และการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านมากกว่าคนอื่น ๆ ที่มีเส้นสายความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับคนอื่นจำนวนน้อย บุคคลที่เป็นจุดรวมของสายสัมพันธ์จำนวนมากนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นจุดรวม (Node) ของความสัมพันธ์ในท้องที่หรือชุมชนนั้น ๆ

Paul Starkey^{๑๐๔} ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน ในลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง จากการสังเคราะห์เครือข่ายในหลายประเทศ Starkey พบว่าเครือข่ายอาจจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการจากหน่วยราชการ หรือหน่วยงานพัฒนาเอกชน หรืออาจเกิดขึ้นแบบไม่เป็นทางการด้วยการวางแผน และการทำกิจกรรมร่วมกันของบุคคล หรือองค์กรที่

^{๑๐๓} อคิน รพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๔.

^{๑๐๔} Starkey, Paul. **Networking for Development**, IFRTD (The International Forum for Rural Transport and Development), (1997), p. 57.

สมัครใจ โครงสร้างของเครือข่ายมีได้หลายรูปแบบ แต่ก็มีความสำคัญน้อยกว่ากระบวนการติดต่อกัน หลายทิศทางของสมาชิกภายในเครือข่าย เครือข่ายไม่ใช่การส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อเท่านั้น แต่ต้องมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน ช่องทางการแลกเปลี่ยนและร่วมมือภายในเครือข่ายสามารถจัดขึ้นในลักษณะการประชุม การประชุมเชิงปฏิบัติการ หรือการทดลอง การสัมมนา การเผยแพร่เอกสาร และการทำกิจกรรมร่วมกัน

Adam Burke^{๑๐๕} กล่าวว่า เครือข่ายสามารถดำรงอยู่ได้ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เพื่อเป็นศูนย์รวมของการสนับสนุน เพื่อให้เกิดประโยชน์จากการที่มีประสบการณ์แตกต่างกัน เพื่อเป็นช่องทางสำหรับแหล่งทุน เครือข่ายเป็นเวทีในการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ หน่วยงานจะสนับสนุนการสร้างเครือข่ายก็ด้วยเป้าหมาย ๒ ประการ คือ

- ๑) เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและสนับสนุนการเสริมสร้างอำนาจแก่ประชาชน
- ๒) เพื่อเป็นช่องทางสำหรับการให้บริการแก่ประชาชน

Burke อธิบายว่า เครือข่ายกับการติดต่อสื่อสารมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ที่ระดับชุมชน การติดต่อสื่อสารทำได้อย่างรวดเร็วแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้น โครงการพัฒนามีส่วนควบคุมกระบวนการดังกล่าวผ่านการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรชุมชน หรือประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ วิธีการแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้นถูกนำมาใช้ และค่อนข้างประสบความสำเร็จ รูปแบบนี้เป็นลักษณะที่สำคัญของวิธีการติดต่อสื่อสารแบบมีส่วนร่วม บางทีปัจจัยหลักที่เกี่ยวข้องคือ ความสมดุลระหว่างเครือข่ายหลวม ๆ ที่มีอยู่ของชุมชน กับโครงสร้างแบบทางการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนได้ดีขึ้นที่นักพัฒนานำเข้ามา เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้านในประเทศ Bangladesh. เครือข่ายใน Burkina Faso. การศึกษาของ UNICEF ใน West Africa ชี้ให้เห็นว่า โครงการที่ดำเนินการในพื้นที่ดังกล่าว ต้องมุ่งวางเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อกับการทำกิจกรรมขั้นต่อไป ซึ่งรวมถึงการสร้างศักยภาพของประชาชน และกลุ่มองค์กร เพื่อให้โครงสร้างหรือองค์กรในท้องถิ่นสามารถดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ในการสร้างเครือข่ายตั้งแต่การจูงใจเพื่อนมาร่วมเครือข่าย จนถึงการใช้กลไกกล่อมระดับนโยบายให้สนับสนุนกิจกรรมของเครือข่าย การทำให้เกิดเครือข่ายระดับชุมชน กิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพนั้นจะแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่

๒.๓.๔.๘ วิธีการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม (Social Network Analysis)

แนวคิดวิธีการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น ในทางสังคมวิทยาจะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายสังคมว่า จะส่งผลต่อพฤติกรรมซึ่งกันและกันอย่างไร ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยเรื่องรูปแบบ และลักษณะของเครือข่ายสังคม มาอธิบายพฤติกรรมของบุคคลด้วย ในเรื่องนี้มีการศึกษาหลายท่านได้นำเสนอไว้ ดังนี้

^{๑๐๕} Burke, Adam. *Communications & Development : a practical guide*. London: Social Development Division Department for International Development, (1999), p. 76-79.

Boissevain ได้นำเสนอ ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคม ที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ ๔ ลักษณะด้วยกัน^{๑๐๖} ดังนี้

๑) ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Transactional Contact) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายทางสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange Theory) แต่เนื่องจากบุคคลไม่เพียงทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวัง (Expect Role/Functions) ในสังคม หรือ ตามปทัสถาน (Norms) ที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้ และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ เช่น เงินทอง สิ่งของ หรือความช่วยเหลือที่ก่อให้เกิดบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันในภายภาคหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือกหรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง เช่น ความเป็นเพื่อนระหว่างนาย A กับนาย B อาจเป็นไปได้ทั้งในเรื่องของความรัก ความซื่อสัตย์ ความสนิทสนม การให้ของกำนัล การให้ยืมเงินทอง แต่ทั้งคู่ก็อาจเลือกที่จะแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้น ๆ ด้วย

๒) ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน (Directional Flow) ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน (Cooperative) หรือแข่งขันกัน (Competitive) ซึ่งอาจก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุล (Balance Reciprocity) และการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกัน (Negative Reciprocity) ขึ้น

๓) ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship) ความถี่ของความสัมพันธ์ ถือเป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่ของความสัมพันธ์ ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรมนั้น จึงขึ้นอยู่กับความถี่และความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบขึ้นอยู่ที่ช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่ง บ่อยครั้งและมีระยะเวลาของการรู้จักกันนานเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น แต่ความถี่ของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือพฤติกรรมของบุคคลได้ เช่น หากเราเดินทางไปทำงาน และพบกับพนักงานทำความสะอาดทุกวัน ก็ไม่ได้หมายความว่า พนักงานทำความสะอาดนั้นจะมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของเรา ในทางตรงกันข้าม แม้ว่าเราจะไม่ได้เจอน้องชายถึงสองปี แต่เราก็มีความรักให้แก่เขาและยินดีที่จะทำตามคำขอของเขา ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กัน อาจใช้เป็นตัวชี้วัด (Indicator) ในการทำนายอิทธิพลที่จะมีต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าความถี่ของการพบปะกัน

^{๑๐๖} Boissevain, Jeremy. *Friends of Friends : Network, Manipulators and Coalitions*. (1974). อ้างใน ภัทรกร พลพาธรรม และคณะ, “เครือข่ายทางสังคมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวตลาดน้ำบางน้อย”, หน้า ๑๔-๑๕.

๔) ความสัมพันธ์อันหลากหลาย ด้วยบทบาทที่มีในสังคม อันมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อน เนื่องจากในเครือข่ายทางสังคมนั้นจะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ โดยที่บุคคลแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน เช่น บทบาทของแม่ บทบาทลูก บทบาทอาจารย์ บทบาทนักศึกษา บทบาทของเพื่อน เป็นต้น ดังนั้น บุคคลสองคนอาจมีความสัมพันธ์กันได้ทั้งในบทบาทเดียว (Single Role) หรือหลายบทบาทประกอบกัน (Multiple Roles) เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (Single-Relation) และความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex or Multi-Relation) ตามลำดับ ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีปทัสถาน (Norms) และความคาดหวัง (Expectation) เป็นตัวชี้แนะทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกันและกัน

วิธีการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม^{๑๐๗} มีต้นกำเนิดมาจากการงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ จากการศึกษาของนักจิตวิทยาชื่อ จาค็อบ โมเรโน เขาได้คิดค้นวิธีวัดความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงปริมาณที่เรียกว่า สังคมมิติ (sociometry) และนำเสนอรูปแบบเครือข่ายความสัมพันธ์ออกมาในลักษณะแผนผังสังคมสัมพันธ์ (sociogram) ต่อมาช่วงศตวรรษที่ 1970 ได้มีการนำเอาทฤษฎี และวิธีการเครือข่ายทางสังคมมาใช้ในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ และนำมาประยุกต์ใช้ในสาขาวิชาต่าง ๆ กันอย่างแพร่หลาย เช่น การแพทย์ การสาธารณสุข สัตวแพทย์ เป็นต้น การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม จึงเป็นเครื่องมือและวิธีการวิจัยที่สำคัญอย่างหนึ่ง สำหรับผู้สนใจศึกษาเครือข่ายทางสังคม โดยเครือข่ายทางสังคมเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ หรือความเชื่อมโยง (linkage) ต่าง ๆ ของหน่วยที่ศึกษา (unit of interest) ไม่ว่าจะเป็นบุคคล กลุ่มหรือองค์กร และสามารถศึกษากระบวนการ (process) ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่ม ซึ่งเน้นถึงกระบวนการปรับตัวและความสามารถในการปรับตัวของมนุษย์

เครือข่ายทางสังคม^{๑๐๘} เป็นกลุ่มของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กัน การวิเคราะห์เครือข่ายสังคมจึงเน้นที่บุคคลที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงแต่ละบุคคล หรือกลุ่มบุคคลเข้าด้วยกันเป็นจุดสำคัญ การวิเคราะห์เครือข่ายสังคมจึงไม่เพียงเป็นวิธีการวิเคราะห์ แต่เป็นกลุ่มของทฤษฎี โมเดลและการประยุกต์ที่อธิบายแนวคิดของความสัมพันธ์ และกระบวนการความสัมพันธ์ที่อธิบายโดยการเชื่อมโยงระหว่างหน่วยของแต่ละบุคคล เช่น ครู นักเรียน เขตพื้นที่การศึกษา เป็นต้น เรียกว่าเป็นแนวคิดของการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม นอกเหนือจากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์แล้ว การวิเคราะห์เครือข่ายสังคมยังเกี่ยวข้องกับการที่แต่ละบุคคล และการกระทำของแต่ละบุคคลเป็นอิสระ การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นโอกาสของการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างกัน รูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นโครงสร้างสังคมที่เกิดสภาพแวดล้อมที่ให้โอกาสแต่ละบุคคล และรูปแบบเครือข่ายสังคมทำให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

^{๑๐๗} สุพจน์ หนูปัทยา, “การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมของการเคลื่อนย้ายโย-กระบือในจังหวัดสุโขทัย”, หน้า ๑๐.

^{๑๐๘} รุจเรขา วิทยาอุทตุมกุล, “การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม กับงานวิจัยทางสารสนเทศศาสตร์”, หน้า ๑๒๘.

เครือข่ายทางสังคม^{๑๐๙} ประกอบด้วย สมาชิกของเครือข่ายที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน การปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิกในเครือข่าย การสื่อสารภายในเครือข่าย และการมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน วิธีการที่อยู่ในการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมซึ่งได้นำมาใช้เป็นแนววิธีการวิเคราะห์ ใช้ในการอธิบายถึงระดับของความเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นในเครือข่าย และลักษณะของความเป็นศูนย์กลาง (Centrality) โดยตัวแสดงหรือศูนย์รวมกิจกรรมที่ว่าสำคัญนี้ จะวางตัวอยู่ในตำแหน่งอย่างมีนัยเชิงยุทธศาสตร์ของเครือข่าย ซึ่งการวัดค่าความเป็นศูนย์กลางมี ๓ ประเภท ได้แก่ Degree centrality, Closeness centrality, และ Betweenness centrality.

Degree centrality ศูนย์กลางในเครือข่าย คือ ศูนย์รวมกิจกรรมที่มีความเชื่อมโยงเป็นส่วนใหญ่กับศูนย์รวมกิจกรรมอื่น ๆ ศูนย์รวมกิจกรรมที่มีค่าความเป็นศูนย์กลางสูง ย่อมถือว่าเป็นศูนย์รวมกิจกรรมที่มีระดับของกิจกรรมในเครือข่ายมากตามไปด้วย

Closeness centrality เป็นการวัดถึงความไวของศูนย์รวมกิจกรรมหนึ่ง ๆ ที่จะสามารถทำการเชื่อมโยงต่อไปยังศูนย์รวมกิจกรรมอื่น ๆ ในเครือข่ายได้ ศูนย์รวมกิจกรรมใดมีค่าคะแนนของ closeness สูงหมายถึง ความมีประสิทธิภาพในการสื่อสาร ข่าวสารข้อมูลหรือข้อความเห็นได้ทั่วถึงตลอดทั้งเครือข่าย และมีความจำเป็นน้อยที่ต้องพึ่งพาศูนย์รวมกิจกรรมอื่น ๆ ในการส่งผ่านข่าวสารข้อมูลอีกด้วย

Betweenness centrality อยู่บนสมมติฐานที่ว่า ศูนย์รวมกิจกรรมใดก็ตามซึ่งอยู่ระหว่างกลางการเชื่อมโยงของศูนย์รวมกิจกรรมอื่น ๆ สามารถควบคุมการมีปฏิสัมพันธ์ของศูนย์รวมกิจกรรมต่าง ๆ ที่มาเชื่อมโยงผ่านตัวเองได้ ซึ่งทำการวัดจากความเชื่อมโยงทางอ้อมระหว่างศูนย์รวมกิจกรรมต่าง ๆ ในเครือข่าย การที่มีค่า Betweenness centrality สูงหมายถึง ภาวะซ่อนเร้นจากผิวนอกของเครือข่าย

สรุป ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม สามารถอธิบายลักษณะทางสังคมที่เชื่อมต่อกันด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวได้ และทุก ๆ ความสัมพันธ์นั้น มีความเป็นอิสระ ไม่มีขอบเขต ไม่มีใครบังคับใครได้ จึงทำให้ความเป็นเครือข่าวนั้นมีความซับซ้อนกว่ากลุ่มหรือองค์กร แต่ในความซับซ้อนนั้นจะมีบทบาท หน้าที่อันเป็นองค์ประกอบสำคัญแฝงอยู่ หากสมาชิกในเครือข่ายยังยึดปฏิบัติไว้มั่นคง ความเป็นเครือข่าวนั้นจะดำรงความเข้มแข็งและบรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ปัจจุบันการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมถูกนำมาประยุกต์ใช้ในสาขาวิชาต่าง ๆ รวมทั้งงานวิจัยทางด้านการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา ในส่วนของการปฏิบัติธรรมนี้ด้วย

๒.๓.๔.๙ แนวทางการประยุกต์ใช้ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคมกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในส่วนของการปฏิบัติธรรม

การนำทฤษฎีเครือข่ายทางสังคมและการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม มาประยุกต์ใช้ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ในส่วนของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา เฉพาะด้านการเดินทางไปของบุคคลเพื่อปฏิบัติธรรมนั้น จากประสบการณ์ของผู้วิจัย พบว่า เป็นความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ

^{๑๐๙} อรรถัย ณรงค์ชัย และคณะ, “การประยุกต์ใช้การวิเคราะห์เครือข่ายในการศึกษาบทบาทของการเชื่อมโยงการบริหารต่อเงินฝากของสถาบันการเงินไทย”, JOURNAL OF ECONOMICS CHIANG MAI UNIVERSITY, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-มิถุนายน ๒๕๕๓), หน้า ๗๘-๗๙.

คือ มีความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ในช่วงสั้น ๆ หรือเกือบจะไม่มีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์กันเลยระหว่างผู้ปฏิบัติด้วยกัน ตลอดระยะเวลาที่ปฏิบัติธรรม เพราะวัตถุประสงค์ของการเดินทางมาปฏิบัติธรรมก็เพื่อฝึกสติที่ติดจากการสัมผัสของอายตนะทั้ง ๖ ซึ่งหากผู้ปฏิบัติไม่สำรวมระวัง ก็จะเป็นปัญหาให้กับสำนักปฏิบัติได้ แต่ในส่วนวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมจะเป็นไปในทิศทางตรงกันข้ามคือ มีความสัมพันธ์กันอย่างมั่นคง ในฐานะที่เป็นวัดสาขาบ้าง ในฐานะพระอาจารย์กับศิษย์บ้าง หรือในฐานะที่เป็นสหธรรมิก เป็นต้น

การนำแนวคิด ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคมกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในส่วนของการปฏิบัติธรรมมาประยุกต์ใช้ อาจเป็นสิ่งใหม่ในการศึกษาที่เป็นรูปธรรม ในความเป็นจริงแล้ว เครือข่ายของการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมนั้นมีมานานหลายสิบปี และมีความเป็นเครือข่ายกันมากมายหลายสำนัก การนำเอาหลักพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้กับวิชาการทางโลก โดยเฉพาะทฤษฎีการรับรู้ และ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม ที่เป็นแบบแนวคิดของคนตะวันตก อาจมีความไม่สอดคล้องกันในหลาย ๆ ประเด็น แต่ในส่วนของทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม ถือได้ว่า เป็นศาสตร์สมัยใหม่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์และสังคม การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม จึงเป็นเครื่องมือและวิธีการวิจัยที่สำคัญ ดังนั้น การทบทวนวรรณกรรมจากเอกสารและบทความงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสามารถให้ความรู้ ความเข้าใจในเรื่องทฤษฎีและวิธีการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมในภาพรวม เพื่อเป็นความรู้พื้นฐาน และเป็นแนวทางในการนำไปประยุกต์ใช้ในการทำวิจัยทางด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในส่วนของการปฏิบัติธรรมต่อไป

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูสันติธรรมาภีรต (บุญชัย สนติกโร)^{๑๑๐} ได้ศึกษาเรื่อง ศาสนสถานแหล่งท่องเที่ยวในพระพุทธศาสนา โดยทำการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและวิจัยเชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและมีคุณค่าทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีองค์ประกอบอยู่ ๔ ด้าน คือ ด้านเกจิอาจารย์ ด้านรูปเคารพและวัตถุมงคล ด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรม และด้านสถานที่ปฏิบัติธรรม วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่า เพราะเป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรม มีทรัพยากรทางกายภาพ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพียงแต่จะถ่ายทอดออกไปได้อย่างไร? ถ้าเราไปแยกส่วน ไม่ได้มองอย่างต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผล เราก็จะทำได้เพียงแค่ถ่ายรูป บางครั้งก็มาทำกริยาที่ไม่เหมาะสม คนไทยบางกลุ่มมาก็ไม่ได้สร้างเสริมปัญญา ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะวัดไม่ได้แสดงบทบาทอย่างชัดเจนว่า จะพัฒนาสังคม ทั้งที่บทบาทของวัดสามารถสนองประโยชน์ได้ทั้ง ๒ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม และด้านการนำรายได้เข้ามาทำนุบำรุงวัด ทำนุบำรุงท้องถิ่น จังหวัดและประเทศโดยรวม ขณะเดียวกันวัดก็เป็นแหล่งที่สามารถให้ความรู้ความคิดที่กว้างขวางขึ้น ให้ความสงบ ความร่มเย็นกับผู้มาเยือน ทำให้

^{๑๑๐} พระครูสันติธรรมาภีรต, (บุญชัย สนติกโร), “ศาสนสถานแหล่งท่องเที่ยวในพระพุทธศาสนา”, *บทความวิชาการ, JOURNAL OF NAKHONRATCHASIMA COLLEGE*, Vol.8 No.1 (January–June, 2014), p. ๙๒-๙๓.

พุทธศาสนิกชนเข้าใจพุทธศาสนาได้ดีขึ้น วัฒนธรรมของชุมชนของสังคมไม่ว่าที่ใดในโลก ไม่มีอะไรเป็นหลักดีเท่ากับศาสนา ศาสนาเป็นรากเหง้าของการตั้งชุมชนและสังคม

พระมหาสุริยา มะสันเทียะ^{๑๑๑} ศึกษาเรื่อง ประสิทธิผลของกลยุทธ์การตลาดที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณค่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า กิจกรรมการตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา เป็นแรงจูงใจทางด้านศาสนา โดยมีปัจจัยภายในที่มีอิทธิพลต่อนักท่องเที่ยว ได้แก่ การมีโอกาสไปร่วมแสงบุญ เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา ช่วยให้เกิดความสุขทางใจแก่นักท่องเที่ยว ผู้วิจัยแบ่งกิจกรรมเป็นปัจจัยย่อย ๆ ดังนี้

๑) กิจกรรมการเข้าร่วมพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันวิสาขบูชา เป็นต้น

๒) กิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นการเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ โดยเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นภายในบริเวณวัดเป็นสำคัญ เช่น งานประจำปี งานวัดในเทศกาลต่าง ๆ เช่น วันสงกรานต์ วันลอยกระทง วันขึ้นปีใหม่ เป็นต้น

๓) กิจกรรมการปฏิบัติธรรม เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการขึ้นภายในวัด อาจจะจัดในรูปของโปรแกรมการปฏิบัติธรรม ซึ่งจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามวิธีการของผู้จัด เช่น การนั่งสมาธิ การสมาทานศีล ๕ การฟังธรรมเทศนา เป็นต้น

๔) กิจกรรมการสืบทอดพระพุทธศาสนา เช่น งานเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่าง ๆ ของวัด งานกฐิน งานผ้าป่า งานบวชนาค เป็นต้น

๕) กิจกรรมการเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นตามความประสงค์ส่วนตัว เช่น การทำบุญตักบาตร การถวายดอกไม้ธูปเทียนเพื่อใช้บูชาพระ เป็นต้น

๖) กิจกรรมการเช่าวัตถุมงคล เป็นกิจกรรมที่วัดได้จัดทำขึ้น เพื่อหาเงินรายได้เข้าวัด เพื่อนำไปทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาหรือปฏิสังขรณ์ภายในวัด และจัดให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้เช่าบูชาตามกำลังศรัทธา เป็นต้น

วงศ์ระวิทย์ น้อมนำทรัพย์ และคณะ^{๑๑๒} ศึกษาเรื่อง แผนยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนในจังหวัดนครปฐม ทำการวิจัยแบบผสมผสานเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ประเทศไทยได้เข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN economic community : AEC) ก่อให้เกิดความได้เปรียบทางการแข่งขัน ประเทศไทยเป็นประตูเชื่อมระหว่างด้านทิศตะวันตก (เมียนมา-อินเดีย และประเทศทางแถบยุโรป) สู่ด้านทิศตะวันออก (ลาว-กัมพูชา-เวียดนาม และ ทะเลจีนใต้) และทิศเหนือ (เมียนมา-ลาว และจีน) สู่ทิศใต้ (มาเลเซีย-อินโดนีเซีย และออสเตรเลีย) จึงถือได้ว่าประเทศไทยเป็นศูนย์กลางของการท่องเที่ยว (tourism hub) ของภูมิภาคอาเซียน อีกทั้งให้ความสำคัญกับ

^{๑๑๑} พระมหาสุริยา มะสันเทียะ, “ประสิทธิผลของกลยุทธ์การตลาดที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณค่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร”, **บทความวิชาการ**, วารสารวิทยาลัยพาณิชยศาสตร์บูรพาปริทัศน์, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๘), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๑๒} วงศ์ระวิทย์ น้อมนำทรัพย์ และคณะ, “แผนยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนในจังหวัดนครปฐม”, **วารสารวิจัยสหวิทยาไทย**, Volume 11 No. 4 (July – August, 2016), บทนำ.

ภาคบริการการท่องเที่ยว และกำหนดให้เป็นยุทธศาสตร์ของชาติที่มุ่งเน้นกลยุทธ์ทางการตลาด และสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับความสนใจพิเศษของกลุ่มนักท่องเที่ยว หนึ่งในรูปแบบใหม่นั้นคือ การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา (Buddhist Tourism) ซึ่งเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวเฉพาะด้าน ที่มีกลุ่มนักท่องเที่ยวจำนวนมากให้ความสนใจศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา ชื่นชมสถาปัตยกรรม หรือประวัติศาสตร์ และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนมัสการพระเกจิอาจารย์ รวมถึงการปฏิบัติกิจกรรมของแต่ละศาสนา

ศิวินิต อรรถวุฒิกุล และคณะ^{๑๓๓} ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของจังหวัดราชบุรี โดยใช้แบบสอบถาม แนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีเสวนา และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม พบว่า การพัฒนาประเทศโดยมุ่งเน้นวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง ทำให้คนทั้งหลายห่างเหินจากวัด ซึ่งในอดีตวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งการศึกษาของคนในยุคอดีต ขณะที่ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะนักเรียน นิสิต นักศึกษา มักจะเลยไม่ใส่ใจกับการเข้าวัด ทำบุญ ไหว้พระ ฟังธรรม แม้แต่ในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วันมาฆบูชา เป็นต้น แต่กลับมุ่งเน้นเพียงการบริโภคนิยมเป็นหลักใหญ่ และใช้ห้างสรรพสินค้าเป็นแหล่งบันเทิง ทำให้ผู้คนห่างไกลจากแหล่งธรรมะ คือ “วัด” อันเป็นผลมาจากระบบการศึกษาที่ใช้รูปแบบการพัฒนา ตามแบบประเทศตะวันตก ได้สร้างความแปลกแยกกับแหล่งเรียนรู้ที่เป็นวัด ทั้งที่วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ทางการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม การปลูกฝังหล่อหลอมและขัดเกลาให้คนเป็นคนดีในสังคม เมื่อผู้คนละเลย ห่างไกลจากวัด ยุทธศาสตร์หนึ่งในการดึงผู้คนให้หันกลับเข้ามาใช้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ คือ การใช้การท่องเที่ยว นั่นคือ การท่องเที่ยวในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Religion Tourism หรือ Meditation Tourism) ผสมผสานกับการท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-Meditation Tourism) หมายถึง การเดินทางเพื่อทัศนศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากปรัชญาทางศาสนา หากความรู้ ศักดิ์ธรรมแห่งชีวิต มีการฝึกทำสมาธิ เพื่อมีประสบการณ์และความรู้ใหม่เพิ่มขึ้น มีคุณค่าและคุณภาพชีวิตที่ดีเพิ่มขึ้น นับเป็นการท่องเที่ยวชุมชนรูปแบบหนึ่ง การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ เป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ที่ชุมชนสามารถจัดการได้ด้วยตนเอง (Self-determination) ทั้งยังเป็นการทำให้คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมนำมาสู่มูลค่าในเชิงเศรษฐกิจแบบสร้างสรรค์ (Creative Economy) รั้งสรรค์ธรรมชาติ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมชุมชน ทำให้เกิด “การเรียนรู้ ความอุมัญญะ รู้แจ้งเห็นธรรม” อันนำมาซึ่งความอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เน้นการยึดวัตถุเป็นตัวตั้งเพียงประการเดียว แต่ยึดหลักธรรมนำความพอเพียง จึงเป็นการจัดกิจกรรมที่เหมาะสมในรูปแบบการท่องเที่ยวแนวใหม่ และเชื่อมโยงเส้นทางธรรมเพื่อการทำบุญไหว้พระ

พระระพิน พุทธิสาร^{๑๓๔} ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวคิดการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว (วัด) ในพุทธศาสนา : ทัศนคติ หลักการ และวิถีปฏิบัติ โดยการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการสังเกตถึงพฤติกรรมและปรากฏการณ์ทางสังคม ผลการวิจัยสรุปว่า จากการสำรวจข้อมูล

^{๑๓๓} ศิวินิต อรรถวุฒิกุล และคณะ, “การพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของจังหวัดราชบุรี”, Veridian E-Journal, Silpakorn University, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐), บทนำ.

^{๑๓๔} พระระพิน พุทธิสาร, “แนวคิดการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว (วัด) ในพุทธศาสนา : ทัศนคติ หลักการ และวิถีปฏิบัติ”, รายงานวิจัย, ภาควิชารัฐศาสตร์ (คณะสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๔.

การจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เงื่อนไขของพระพุทธศาสนา ได้มีการพยายามออกแบบการท่องเที่ยวหรือการเข้าไปกำหนดการท่องเที่ยวโดยใช้ทรัพยากรทางศาสนา เช่น วัด โบราณสถาน หรือศาสนสถานในทางศาสนา โดยมีเป้าหมายเป็นการจัดการท่องเที่ยวตามวิถีทางศาสนา หรือการท่องเที่ยวในเชิงของสิ่งที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในงานวิจัยหลายเรื่อง เช่น การส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวในวัดพุทธทางศาสนา หรือการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มการท่องเที่ยวตามแนวพุทธ ที่มีผลการวิจัยของ นัฐพร เกิดกลาง และคณะ^{๑๑๕} ในงานวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานครของผู้เยี่ยมเยือนชาวไทย” ให้ข้อมูลว่า วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ชาวไทย และชาวต่างชาตินิยมเป็นอันดับต้น ๆ โดยเฉพาะวัดที่เป็นแหล่งโบราณสถานสำคัญ เช่น การเที่ยวพระธาตุ กลุ่มเจดีย์พระธาตุต่าง ๆ โดยผูกโยงกับวันเดือนปีเกิด เช่น การไหว้พระธาตุ สำหรับกลุ่มเจดีย์ที่เนื่องกับพระพุทธศาสนาและบรมสารีริกธาตุ กลุ่มปฏิบัติธรรมตามสำนักปฏิบัติธรรมสำคัญ ๆ ทั่วประเทศ กลุ่มไหว้พระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดต่าง ๆ เช่น พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ส่วนการท่องเที่ยวแหล่งสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ทิววัด ชมวัง แหล่งโบราณสถานอาจถูกจัดอยู่ในกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) การท่องเที่ยวเชิงพุทธ (Buddhist Tourism) การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Management) การจัดการพุทธศิลป์ (Buddhist Arts Management) การเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา/วัฒนธรรมไทย (Learning on Buddhism/Thai Culture) เป็นต้น

พระมหาสุทิตย์ อาภากร^{๑๑๖} วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๙ วัดในกรุงเทพมหานคร มีขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยวัดให้ความสำคัญกับคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในเชิงรูปธรรม พุทธศิลปกรรม และมีการนำความรู้ทางพระพุทธศาสนามาเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว สำหรับรูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า มี ๔ รูปแบบคือ ๑. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด (เชิงวัดพุทธธรรม), ๒. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวตามเทศกาล ประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (เชิงวัฒนธรรม), ๓. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ (เชิงนามธรรมการเรียนรู้), ๔. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาในเชิงลึก เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม เป็นต้น และพบว่าปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในวัดมีมากมาย นับตั้งแต่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ และวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อมและขาดความเป็นระเบียบในการเข้าชม การรบกวนของร้านค้าขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชนไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม ทั้งนี้พบว่า วัดทั้ง ๙ สามารถเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้มีการ

^{๑๑๕} นัฐพร เกิดกลาง และคณะ, “พฤติกรรมการท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานครของผู้เยี่ยมเยือนชาวไทย”, วารสารพฤติกรรมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓, [ออนไลน์], หน้า ๗๗-๗๘, แหล่งที่มา : <https://www.tci-thaijo.org/index.php/JBSD/article/download/>. [๑๐ ก.ค. ๒๕๖๐].

^{๑๑๖} พระมหาสุทิตย์ อาภากร, “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, รายงานการวิจัย, (๒๕๕๔), หน้า ๙๑-๙๒.

จัดการที่ดีเช่น มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และสถาปัตยกรรมภายในวัดได้ในระดับดี รองลงมาได้แก่ มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม มีการจัดพื้นที่ภายในวัดเช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป สถานที่นั่งพักผ่อน ที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยว ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าวัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย

วรสิกา อังกูร และคณะ^{๑๑๗} ศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาแหล่งการเรียนรู้ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ ผลการวิจัยพบว่า วัดพระเชตุพนฯ จัดเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกและเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะนอกจากแหล่งรวมองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ แล้วยังมีการนำความรู้ทางธรรมสอดแทรกไปควบคู่กับองค์ความรู้ต่าง ๆ ได้อย่างกลมกลืน ทั้งวิธีการในการเรียนรู้นั้นยังมีลักษณะเป็น “กระบวนการเรียนรู้” ที่ครบถ้วนสมบูรณ์กล่าวคือ มีทั้งการเรียนรู้ที่มีทั้งผู้เรียนผู้สอน การศึกษาโดยใช้วิธีการจากการชมของจริง ชมผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อวัสดุการศึกษา สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และโดยอาศัยประสบการณ์จริง ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ ช่วยทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและได้รับความรู้ควบคู่ไปกับคุณธรรมอย่างแท้จริง รูปแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้มี ๔ รูปแบบคือ ๑. การจัดทัศนศึกษานำชมวัด ๒. หอสมุดสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ๓. ศิลาจารึก ๔. หอสมุด ๕. โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณ แต่การศึกษาพบปัญหาในการจัดการแหล่งเรียนรู้คือ ปัญหาด้านข้อมูล บุคลากร ทักษะและเทคนิควิธีการถ่ายทอดวิชา การดูแลรักษาองค์ความรู้ที่จารึกอยู่ตามโบราณสถาน มีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการเตรียมความพร้อมในการจัดการวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ครบองค์ประกอบ ๔ ประการคือ ๑. ความพร้อมทางกายภาพ ๒. ความพร้อมในเชิงนโยบาย ๓. ความพร้อมด้านบุคลากร ๔. ความพร้อมด้านการบริหารจัดการ

สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา^{๑๑๘} ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ผลการศึกษาสรุปได้ว่า การที่วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เป็นการช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพราะการที่นักท่องเที่ยวเดินทางมาชมสถาปัตยกรรม และความงดงามต่าง ๆ ของพุทธศิลป์ภายในวัด จะส่งผลให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนามากขึ้นด้วยเหตุที่นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้ศิลปกรรมได้จากงานพุทธศิลป์ และสถาปัตยกรรมภายในวัดหรือจากกิจกรรมประจำวันของพระสงฆ์ที่ตักบาตร ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างภายในวัดสามารถบ่งบอกและอธิบายถึงความเป็นพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน และหากนักท่องเที่ยวได้รับข้อมูลที่ดีจากผู้นำเที่ยวและพระสงฆ์ ก็จะทำให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้พุทธศาสนามากยิ่งขึ้นอีกด้วย แต่ในทางกลับกันวัดที่จัดการท่องเที่ยวเน้นไปในเชิงพาณิชย์ ในบางครั้งวัดต้องคำนึงถึงอุดมคติที่ควรจะเป็นด้วย

^{๑๑๗} วรสิกา อังกูร และคณะ, “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาแหล่งการเรียนรู้ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ”, รายงานวิจัย, (๒๕๕๓), หน้า ๘๘.

^{๑๑๘} สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา, “การท่องเที่ยวและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม”, บทความย่อ.

กล่าวคือ วัดควรเป็นสถานที่แห่งการเรียนรู้ในหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา รวมไปถึงเป็นสถานที่รวบรวมศิลปกรรม พุทธศิลป์ต่าง ๆ ที่มีคุณค่า เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เป็นต้น หากทำให้วัดได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ควรคำนึงถึงผลกระทบต่าง ๆ ที่จะตามมาโดยการศึกษาถึงผลดีและผลเสียอย่างจริงจัง เพื่อนำผลที่ได้มาใช้เป็นหลักในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ภายในวัด โดยต้องคงเอกลักษณ์และบทบาทของวัดเอาไว้เพื่อพุทธศาสนิกชน และเป็นการสืบต่อของพระพุทธศาสนาเพื่อชนรุ่นหลังต่อไป ดังนั้น บทบาทของวัดและพระสงฆ์ควรเป็นไปในรูปแบบของการส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมทางด้านจิตใจของพุทธศาสนิกชน และนักท่องเที่ยวโดยผ่านศิลปกรรม พุทธศิลป์และกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางวัดจัดขึ้น ส่วนบทบาทของพระสงฆ์สำหรับการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว คือ ส่งเสริมและเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่นักท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ซึมซับถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนพระสงฆ์ควรปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป

จุฑาภรณ์ หินซุย และคณะ^{๑๑๙} ศึกษาเรื่อง แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ กรณีศึกษาวัดประชาคมวนาราม อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีเชิงพรรณนา จากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมากขึ้น มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากนิยมเดินทางไปวัดเพื่อร่วมกิจกรรมทางศาสนาและการปฏิบัติธรรม ดังจะเห็นได้จากการเดินทางเชิงพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในหมู่นักท่องเที่ยวทุกกลุ่ม ซึ่งมักใช้เวลาวันหยุดเทศกาล โดยเฉพาะช่วงเทศกาลวันสำคัญทางศาสนาจะมีการถือศีล ปฏิบัติธรรม และประชาชนในท้องถิ่นบางส่วนได้เล็งเห็นผลประโยชน์จึงเริ่มมีการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้อง หรือเข้ามาใช้พื้นที่ของวัดในการประกอบอาชีพมากขึ้น ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ กระทรวงการท่องเที่ยวและการกีฬาได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์ภูวักฤต และมาตรการกระตุ้นการท่องเที่ยว โดยเน้นที่ประเภทแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ ประเภทเที่ยวชมวัด โบราณสถานโบราณวัตถุ และประเพณีวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้วางกรอบยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว เพื่อส่งเสริมให้การท่องเที่ยวของประเทศไทยเติบโตอย่างยั่งยืน รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวภายในประเทศ ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการสร้างสรรค์ประโยชน์ทั้งต่อสถาบันครอบครัวและต่อสังคมโดยรวม

ภัทรบถ ฤทธิ์เต็ม^{๑๒๐} ศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด ผลการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยววัดในยุคปัจจุบัน ได้มีการให้ความหมายใหม่ที่ตอบสนองต่อรูปแบบการใช้ชีวิต (Life Style) ของคนในยุคปัจจุบันมากขึ้น เช่น การท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับเส้นทางการท่องเที่ยวในวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และมีการจัดการท่องเที่ยวเพื่อรองรับการเดินทางมาเที่ยวชมของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะวัดที่มีการสร้างใหม่จะมุ่งเน้นในการแสดงศิลปกรรมที่โดดเด่นและมีเอกลักษณ์ รวมทั้งมีการ

^{๑๑๙} จุฑาภรณ์ หินซุย และคณะ, “แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ กรณีศึกษาวัดประชาคมวนาราม”, วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑/๒๕๕๗, บทนำ.

^{๑๒๐} ภัทรบถ ฤทธิ์เต็ม, “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด”, วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ปีที่ ๑๑ เล่ม ๑ (สิงหาคม-ตุลาคม ๒๕๕๘), หน้า ๑๒-๑๓.

ผสมผสานกับศิลปกรรมในภูมิภาคอื่น ๆ และศิลปกรรมของต่างประเทศ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติจากการก่อสร้างศาสนสถาน ที่มีความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักไปสู่การประยุกต์แนวคิดมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากขึ้น โดยมีการจัดกลุ่มตามกิจกรรมดังนี้

กลุ่ม ๑) วัดที่มีกิจกรรมเชิงวัตถุธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์ คือ มีการก่อสร้างและจัดแสดงศาสนสถานและศาสนวัตถุด้านพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย

กลุ่ม ๒) วัดที่มีกิจกรรมเชิงคติธรรมที่เน้นกิจกรรมเกี่ยวกับความศรัทธา ความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรม คือ เป็นวัดที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของท้องถิ่นนั้น ๆ หรือในระดับประเทศ เนื่องจากเป็นวัดที่มีความเป็นมาด้านประวัติศาสตร์และเป็นที่ประดิษฐานศาสนสถาน ศาสนวัตถุที่ได้รับความเคารพนับถือในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง

กลุ่ม ๓) วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา คือ วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน รวมไปถึงการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านศิลปกรรม จิตรกรรม และงานสถาปัตยกรรมที่สำคัญ

กลุ่ม ๔) วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ วัดที่มีชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นที่รู้จักในระดับท้องถิ่นและประเทศ รวมไปถึงเป็นที่รู้จักในระดับนานาชาติ

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และคณะ^{๑๒๑} วิจัยเรื่อง รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา จากการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยวที่ผ่าน ๆ มาได้มีลักษณะของการทำลายทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม และการเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเช่น การกดขี่ทางเพศ หรือการกระทำที่ก่อให้เกิดอันตรายแก่ชีวิต ทรัพย์สิน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมนั้น ๆ อันเป็นการครอบงำและลดศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้น การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จากการศึกษาในเบื้องต้นของคณะผู้วิจัย พบว่า นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้สนใจและฝึกปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาในวัดและสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในบรรดานักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ยังมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ความสนใจศึกษา และปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง นับว่าเป็นการเดินทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์และความสงบสุขต่อผู้เดินทางและเพื่อนมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมจะได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น แต่รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้คุณค่า ความหมาย และสาระสำคัญของการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด ทั้งในด้านหลักพุทธธรรม พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม วัฒนธรรมประเพณี ประวัติวัดและชุมชน รวมทั้งกระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในสถานที่ต่าง ๆ ยังไม่มีกระบวนการสื่อสารเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงองค์ความรู้ และแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมหรือชัดเจน การศึกษาครั้งนี้

^{๑๒๑} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และคณะ, รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา, (๒๕๕๓), บทนำ.

จึงพยายามเสริมสร้างฐานความรู้ด้านการท่องเที่ยวประเภทวัด และแนวทางการปฏิบัติในเชิงลึก เพื่อให้เห็นคุณค่าความงดงามของศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา

ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ^{๑๒๒} บทความงานวิจัยเรื่อง รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยาม เพื่อความงามของจิตใจและปัญญา สรุปผลการศึกษาโดยภาพรวมพบว่า รูปแบบและเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดนั้น สามารถนำไปสู่การพัฒนาบุคคลและสังคมได้อย่างเหมาะสม เป็นการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาจิตใจและปัญญาของบุคคลให้งอกงามได้ด้วยหลักพุทธธรรม และหลักการตามธรรมชาติ ดังนั้น การจัดกระบวนการสื่อสารและกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสม ย่อมสามารถที่จะพัฒนาบุคคลและสังคมได้ โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๑) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวของวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิวิปัสสนา แก่นักท่องเที่ยวผู้สนใจ โดยมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรที่ให้การสนับสนุนทั้งความรู้ กระบวนการ และงบประมาณที่สอดคล้องกัน เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็นศูนย์รวมในการแสดงข้อมูล เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในประเทศไทย

๒) จากผลการศึกษาพบว่า มีนักท่องเที่ยวสนใจการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวกลุ่มอื่น ๆ เพื่อเสนอเป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และวัดควรมีการส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรมระยะสั้น แก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศร่วมกัน ตามสถานที่ที่เหมาะสม

๓) วัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทย ส่วนใหญ่ มีความพร้อมในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ยังมีขาดทักษะและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สถาบันการศึกษา ควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพด้านการท่องเที่ยว และการให้ข้อมูลความรู้ในมิติการจัดการ

๔) การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรลงพื้นที่เพื่อสำรวจและเก็บข้อมูลในด้านท่องเที่ยว รวมทั้งควรมีการเชื่อมโยงกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ และการปฏิบัติธรรมเข้าด้วยกันโดยคำนึงถึงคุณภาพ และระวังไม่ให้เกิดกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อกฎระเบียบของวัด หลักการทางพระพุทธศาสนา โบราณสถาน และกิจกรรมการท่องเที่ยว

๕) การท่องเที่ยวประเทศไทย และหน่วยงานอื่น ๆ ควรมีการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยววัดควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางโบราณคดี และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมด้วย มิใช่มุ่งเน้นการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้กับประเทศเท่านั้น ซึ่งอาจจะส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อดังกล่าว ชุมชน และโบราณสถานต่าง ๆ ในระยะยาว

^{๑๒๒} ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ, “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา”, บทความงานวิจัย, (คณะพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๔.

๖) วัดและชุมชน สามารถพัฒนาการเรียนรู้และมีเครือข่ายการทำงานภาคสังคมที่เหมาะสม แต่ยังคงขาดเรื่องการบริหารจัดการที่สอดคล้องกับการบริหารจัดการสมัยใหม่ ดังนั้น จึงควรร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและจัดการระบบสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ และควรมีมาตรการที่เหมาะสมในการรองรับทางการท่องเที่ยว เพื่อมิให้เกิดผลกระทบต่อวัดและพระพุทธศาสนา โดยอาจแนะนำหรือกำหนดระเบียบขั้นต้นเพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้าใจ และจัดกิจกรรมที่เหมาะสมตามพื้นฐานความรู้ของนักท่องเที่ยว

๗) ในแต่ละวัดที่มีสถานที่ปฏิบัติธรรม และโบราณวัตถุโบราณสถาน หรือศิลปกรรมที่สำคัญ ควรจะมีการสร้างความร่วมมือกับผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ด้วยประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมมาช่วยในการจัดการเพื่อให้เกิดทัศนียภาพที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

มานิช พรหมปัญโญ และคณะ^{๑๒๓} นำเสนอเรื่อง แนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ผลการศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน จำเป็นต้องให้ภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน กำหนดนโยบายร่วมกัน โดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ควรเป็นไปในลักษณะ “ศาสนานำการท่องเที่ยว” และนโยบายดังกล่าวควรอยู่ในกรอบการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ที่เสนอสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา โดยสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการพิจารณาจะต้องคำนึงถึงประเด็นดังต่อไปนี้

๑. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามบริบทของแต่ละแหล่ง เพื่อไม่ให้เกิดส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานีไปกระทบต่อวิถีชาวพุทธ และให้ความสำคัญกับการเข้าถึงหลักคำสอน

๒. การพัฒนาการตลาดและการประชาสัมพันธ์ ทั้งป้ายบอกทางวัดในจังหวัด และป้ายชี้แนะการปฏิบัติศาสนกิจภายในวัด และการรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเรื่องราวการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อกระตุ้นและสร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยว

๓. การพัฒนาระบบสนับสนุนการท่องเที่ยวประเภทการคมนาคมขนส่งมวลชน

๔. การจัดการระบบที่เอื้อต่อความเชื่อมั่นความปลอดภัยในทรัพย์สินภายในวัด

๕. การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธภายในประเทศและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงบริบททางศาสนาประจำชาติ และกำลังซื้อของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน

๖. การส่งเสริมภาคการศึกษาให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างยั่งยืน

^{๑๒๓} มานิช พรหมปัญโญ และคณะ, “แนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน”, วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖), หน้า ๔๒-๔๓.

สายชล ปัญญชิต และคณะ^{๑๒๔} เรื่อง การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของภาคใต้ : การพัฒนาเส้นทางและผลกระทบ ผลการศึกษาพบว่า ประการที่หนึ่ง การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในภาคใต้ มีรูปแบบเป็นการบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐด้านการท่องเที่ยว เครือข่าย ชุมชนและวัด โดยรูปแบบการท่องเที่ยวประเภทนี้ สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากที่สุด เพราะมุ่งเน้นส่งเสริมการอธิบายความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้กับนักท่องเที่ยวผ่านช่องทางที่หลากหลาย อาทิ การอธิบายผ่านพุทธศิลป์กรรม สื่อประชาสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งเอกสารที่จะมีผู้นำท่องเที่ยวคอยอธิบายเพิ่มเติม โดยสามารถเชื่อมโยงวิถีการท่องเที่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างสอดคล้องกัน ประการที่สอง พบว่า เส้นทางทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้มี ๓ เส้นทางที่สำคัญ ได้แก่ ๑. เส้นทางพุทธธรรมเชิงบูรณาการ: การท่องเที่ยวตามจาริกประวัติศาสตร์ศรีวิชัย และพระธาตุแดนใต้ ๒. เส้นทางท่องเที่ยวเชิงธรรมะ ๓. เส้นทางท่องเที่ยววิถีชีวิตวิถีธรรม: เส้นทางธรรม แหล่งท่องเที่ยวศูนย์รวมจิตใจในชุมชน ประการที่สาม การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในภาคใต้ ได้มีส่วนส่งเสริมกระบวนการทำงาน และการปรับปรุงการเรียนรู้เพื่อการแก้ไขปัญหา ส่งผลให้เกิดการพัฒนากิจกรรมตลอดจนการบริหารจัดการของเครือข่ายชุมชนและวัด ด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

กรณีศึกษา คำดี^{๑๒๕} ศึกษาเรื่อง วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว ผลการวิจัยพบว่า

๑) มุมมองของพระภิกษุที่มีต่อการท่องเที่ยวภายในวัด คือ พระภิกษุต้องการให้นักท่องเที่ยวเข้ามาปฏิบัติธรรมเป็นหลัก และการพักผ่อนหย่อนใจเป็นเรื่องรอง

๒) ความคาดหวังของพระภิกษุที่มีต่อนักท่องเที่ยว อยากให้นักท่องเที่ยวมาปฏิบัติธรรม โดยให้ปฏิบัติตามครูบาอาจารย์

๓) ความคาดหวังของพระภิกษุที่มีต่อชุมชนและชาวบ้าน อยากให้ชุมชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือวัด อยากให้ปฏิบัติตามข้อวัตร อยากให้มาทำบุญตามประเพณี อยากให้สนับสนุนกิจกรรมของวัด มุมมองของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวภายในวัด มี ๒ แนวคิด แนวคิดที่ ๑ เห็นด้วย แนวคิดที่ ๒ ไม่เห็นด้วย เพราะวัดควรเป็นที่ประกอบศาสนกิจและศาสนพิธี ความคาดหวังของนักท่องเที่ยวที่มีต่อวัด วัดควรเป็นแหล่งเรียนรู้ หลักธรรมคำสอนของศาสนา อยากสนทนาธรรม โดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติ การทำสมาธิ การภาวนา ความคาดหวังของนักท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชนและชาวบ้าน ชุมชนควรให้ความร่วมมือเมื่อสอบถามข้อมูลการท่องเที่ยว มุมมองของชุมชนและชาวบ้านเกี่ยวกับการท่องเที่ยวภายในวัด ชุมชนเห็นด้วยกับการท่องเที่ยวแนวพุทธ และท่องเที่ยวเชิงพักผ่อน

^{๑๒๔} สายชล ปัญญชิต และคณะ, “การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของภาคใต้ : การพัฒนาเส้นทางและผลกระทบ”, วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๑๘ (ฉบับเดือนมกราคม-ธันวาคม ๒๕๕๘), หน้า ๒๔๘.

^{๑๒๕} กรณีศึกษา คำดี, “วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว”, วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๖ ฉบับ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐), บทคัดย่อ.

หย่อนใจ ความคาดหวังของชุมชนและชาวบ้านที่มีต่อวัด วัดควรเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ศาสนา ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นของทั้งผู้ใหญ่และเยาวชน ความคาดหวังของชุมชน และชาวบ้านที่มีต่อนักท่องเที่ยว อยากให้นักท่องเที่ยวให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามกฎของวัด และช่วยรักษาสภาพแวดล้อม ข้อเสนอแนะในการวิจัย ควรเปิดโอกาสให้ผู้นำและคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการ ควรจัดหาสิ่งของพื้นฐานที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อจัดแสดงพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรม และศาสนา ควรจัดแบ่งเขตบริเวณท่องเที่ยว และร้านค้าให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ควรมีการสร้างสื่อต่าง ๆ ในการประชาสัมพันธ์ให้หลากหลายยิ่งขึ้น โดยการจัดทำวิดีโอข้อมูลประวัติสถานที่ท่องเที่ยว คู่มือการเกี่ยวกับท่องเที่ยว ควรมีมีคฤศคพาศมสถานที่ และอธิบายประวัติความเป็นมา ประโยชน์ ความสำคัญของสถานที่ ควรมีห้องสนทนาธรรม ให้พระสนทนาธรรมด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย

บุญญา วิวิชจร^{๑๒๖} ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักการสอนวิปัสสนาของสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ ตามแนวสติปัฏฐานสูตร พบว่า ปัจจุบันมีสำนักปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นมากมาย และเปิดการอบรมหลักสูตรต่าง ๆ กันอย่างแพร่หลาย และยังมีการใช้สถานที่ในการอบรมและปฏิบัติแตกต่างกันไป แต่ปัญหาที่พบส่วนมากคือ วิธีการเรียนและหลักสูตรที่สอนยังไม่มี ความชัดเจนเพียงพอ เกิดปัญหาและความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้องในการปฏิบัติ อันเป็นเหตุที่ส่งผลให้เกิดความไม่มั่นใจและเคลือบแคลงสงสัยในตัวผู้สอนและแนวทางการปฏิบัติ และอาจมีผลกระทบถึงหลักธรรมที่ผู้อธิบายมีความคลาดเคลื่อนเป็นอันตรายต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามการมีสำนักปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นมาก และเปิดหลักสูตรการสอนวิปัสสนากรรมฐานที่หลากหลาย เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่มีความใส่ใจ และสนใจในการปฏิบัติกรรมฐานมากขึ้น การสอนที่เน้นความถูกต้องตามแนวทางการปฏิบัติ สามารถสร้างเสริมปัญญามาช่วยแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ การรู้เท่าทันความคิดและการกระทำได้เร็ว ทำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนามีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และการฝึกฝนปฏิบัติอย่างจริงจังทั้งของชาวไทยและชาวต่างชาติ จะพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงคุณธรรมความดี ส่งผลให้ทุกคนได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และนำสันติภาพอันถาวรมาสู่สังคมโลกได้

สรุป จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎีที่มีความสอดคล้องกับเนื้อหาหลายทฤษฎีด้วยกัน เช่น แนวคิด ทฤษฎีการรับรู้และการเรียนรู้ เพื่อช่วยอธิบายว่ามีกระบวนการต่าง ๆ ของการแปลความหมายจากความรู้สึภายในของบุคคล และแสดงออกเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ส่งผ่านมาทางการเรียนรู้จากปัญญาความคิด กระบวนการรับรู้และการเรียนรู้เป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงอยู่ของสรรพชีวิต และมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการปฏิบัติธรรม แนวคิด ทฤษฎีแรงจูงใจในการท่องเที่ยว เป็นผลมาจากการรับรู้และการเรียนรู้ของบุคคล ซึ่งเป็นพลังกระตุ้นภายในของแต่ละบุคคลให้นักท่องเที่ยวออกเดินทางท่องเที่ยว แรงจูงใจนี้ทำให้เกิดเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่หลากหลายไปตามความต้องการ ตามความสนใจของแต่ละบุคคล แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาตามแต่ประสบการณ์และตามช่วงชีวิตที่สะสมไว้ ซึ่งนักท่องเที่ยวที่มีประสบการณ์สูงจากการปฏิบัติธรรม เมื่อได้บรรลุตามความปรารถนาของตน

^{๑๒๖} บุญญา วิวิชจร, “การพัฒนาหลักการสอนวิปัสสนาของสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ ตามแนวสติปัฏฐานสูตร”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร., ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๐), หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

ในระดับสูงจะทำให้รู้จักใจของตนเองมากขึ้นตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ส่วนแนวคิด ทฤษฎี การแลกเปลี่ยนทางสังคมและแนวคิด ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม รวมทั้งการวิเคราะห์เครือข่ายทาง สังคม จะช่วยให้เห็นกระบวนการของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทางความคิด และประสบ- การณ์ทางด้านการปฏิบัติ ได้เห็นความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่มที่แสดงความเชื่อมโยง กันเป็นเครือข่ายในเฉพาะส่วนของการปฏิบัติธรรม ทั้งนี้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการรองรับความ เจริญก้าวหน้าทางด้านการปฏิบัติธรรมตามแนวทางที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักธรรมสูงสุดใน คำสั่งสอนขององค์พระศาสดา.

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑. เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ๒. เพื่อศึกษาบทบาทการส่งเสริมของวัด และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม ๓. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยวด้านการปฏิบัติธรรม

ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ผสมผสานกันกับงานเชิงเอกสาร (Document Research) และการวิเคราะห์เชิงคุณภาพในภาคสนาม โดยมีวิธีการวิจัยดังนี้

๓.๑.๑ การศึกษาเชิงเอกสาร ทำการศึกษาข้อมูลจากหนังสือเกี่ยวกับการท่องเที่ยว รายงานการวิจัยการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา วารสารแนะนำการท่องเที่ยวของวัดต่าง ๆ ข้อมูลแนะนำวัดทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และเอกสารแนะนำการปฏิบัติธรรมของวัดในสังคมไทย โดยศึกษา ร่วมกับพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙. เป็นหลัก

๓.๑.๒ การศึกษาเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูล และคัดเลือกวัดที่มีความโดดเด่นในด้านการพุทธศิลปกรรม และวัดที่มีชื่อเสียงในด้านการเผยแผ่การปฏิบัติธรรม โดยการสุ่มเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ให้เป็นวัดกรณีศึกษา ได้แก่ วัดในกรุงเทพมหานคร จำนวน ๖ วัด และวัดใน ๔ ภูมิภาค จำนวน ๔ วัด

วัดในกรุงเทพมหานคร จำนวน ๖ วัด ได้แก่

๑. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์)
๒. วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร (วัดอรุณ)
๓. วัดไตรมิตรวิทยาราม วรวิหาร (วัดไตรมิตร)

๔. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร (วัดมหาธาตุ)

๕. วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร (วัดพิชัยญาติ)

๖. วัดธรรมมงคล (เกาะบุญญานันทวิหาร)

วัดใน ๔ ภูมิภาค จำนวน ๔ วัด ได้แก่

๑. วัดมเหยงคณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภาคกลาง

๒. วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์) จังหวัดสุราษฎร์ธานี ภาคใต้

๓. วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) จังหวัดอุดรธานี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔. วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ภาคเหนือ

๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม^๑ (Non-participant Observation) เพื่อศึกษาองค์ประกอบที่มีอยู่ในวัดนั้น ๆ และสัมภาษณ์ผู้ทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด และผู้มียุทธศาสตร์ที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม โดยมีกรอบแนวทางการสังเกตและการสัมภาษณ์ไว้ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. ศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่วัดมีอยู่ เช่น เอกลักษณ์ความโดดเด่น การส่งเสริมกิจกรรมที่แสดงบทบาทต่อสังคม และการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แก่นักท่องเที่ยว

๒. ศึกษาการใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร ในการนำเสนอสถานที่ท่องเที่ยวของวัด เช่น การใช้สัญลักษณ์ที่เป็นสากลชัดเจน ผังบอกสถานที่ที่ควรเข้าชมภายในวัด การสื่อสารเรื่อง ทิศทางการเข้า-ออกที่เข้าใจง่าย การใช้เครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัย

๓. ศึกษาการส่งเสริมการสร้างแรงจูงใจของวัดที่เป็นรูปธรรม เช่น เอกสาร/วัสดุแนะนำ ป้ายคำสอน คติธรรมต่าง ๆ แผ่นป้ายจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา

๔. ศึกษาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เช่น เอกสารประชาสัมพันธ์เชิญชวนปฏิบัติธรรม อาคารสถานที่ปฏิบัติธรรม รูปแบบของการปฏิบัติธรรม

๓) ขั้นตอนการลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูลและการขอสัมภาษณ์ ดังนี้

๑. ออกแบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วัดในกรุงเทพมหานคร ทั้ง ๖ วัด ส่งให้คณะกรรมการที่ปรึกษาตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา

๒. ติดต่อกับวัดในกรุงเทพมหานคร ทั้ง ๖ วัด โดยเดินทางไปด้วยตัวเอง เพื่อขอทราบนามของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงทำเรื่องเสนอบัณฑิตวิทยาลัย เพื่อขอเอกสารตามระเบียบวิธีวิจัย ในการอนุเคราะห์เก็บข้อมูล ถ่ายภาพและขอสัมภาษณ์

^๑ เป็นการสังเกตจากสายตาของคนภายนอก เสมือนเป็นนักท่องเที่ยว, ชาย โพธิ์ลีตา, ศาสตราจารย์และศิลปินแห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๘๙.

๓. ติดต่อกับวัดใน ๔ ภูมิภาค รวม ๔ วัด โดยทางจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (Email) เพื่อขออนุญาตเข้าไปเก็บข้อมูล ถ่ายภาพและขอสัมภาษณ์ จากนั้นจึงทำเรื่องเสนอบัณฑิตวิทยาลัย เพื่อขอเอกสารตามระเบียบวิธีวิจัย ในการอนุเคราะห์เก็บข้อมูล

๔. ลงพื้นที่ตามวัน เวลาที่กำหนด นัดหมาย โดยมีแนวทางการเก็บข้อมูล ดังนี้

- ใช้แบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เก็บข้อมูลเชิงประจักษ์
- เก็บข้อมูล โดยสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ

ภายในวัด และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่มีบทบาทต่อการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

- เก็บข้อมูล โดยสัมภาษณ์เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๒.๑ สภากวาดล้อมทางกายภาพ การใช้สื่อและสัญลักษณ์ การสร้างแรงจูงใจต่าง ๆ

๓.๒.๒ วัดในกรุงเทพมหานคร ได้แก่ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด และผู้มีบทบาทที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม วัดละ ๒ รูป ดังนี้

๑. พระราชเวที	ดูแลด้านโบราณสถาน	วัดพระเชตุพน
๒. พระมหานนท์ โพธิเมธี	ดูแลส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	วัดพระเชตุพน
๓. พระมหาชุมพร นิติสารโ	เจ้าหน้าที่เผยแผ่กิจกรรมฯ	วัดอรุณ
๔. พระอาจารย์จිරเดช จิรเตโช	เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	วัดอรุณ
๕. พระราชสิทธิมนิ วิ.	ดูแลฝ่ายส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	วัดมหาธาตุ
๖. พระสุวิมลธรรมาภรณ์	ดูแลเผยแผ่การจัดกิจกรรมฯ	วัดมหาธาตุ
๗. พระวิสุทธิญาณเมธี วิ.	ดูแลฝ่ายส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	วัดพิชัยญาติ
๘. พระครูวิศิษฐ์สรการ	เจ้าหน้าที่เผยแผ่กิจกรรมฯ	วัดพิชัยญาติ
๙. พระราชเมธี	ดูแลเผยแผ่การจัดกิจกรรมฯ	วัดไตรมิตร
๑๐. พระสุวรรณมหาพุทธาภิบาล	ดูแลด้านโบราณวัตถุ	วัดไตรมิตร
๑๑. พระปลัดเสริมพร ธมมวโร	ดูแลส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	วัดธรรมมงคล
๑๒. พระครูสังฆกิจวิทยา จิรปญโญ	เจ้าหน้าที่เผยแผ่กิจกรรมฯ	วัดธรรมมงคล

๓.๒.๓ วัดใน ๔ ภูมิภาค รวม ๔ วัด เป็นการสัมภาษณ์เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม จำนวน ๔ ท่าน ดังนี้

๑. พระภาวนาเขมคุณ วิ.	เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์
๒. พระภาวนาโพธิคุณ วิ.	เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์)
๓. พระภาวนาธรรมาภินันท์	เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดนาหลวง
๔. พระพรหมมงคล วิ.	เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดพระธาตุศรีจอมทอง

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยนี้ ศึกษาโดยการเก็บข้อมูลจากพระไตรปิฎก หนังสือ เอกสารงานวิจัย แบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น เน้นวิธีการแสวงหาความรู้จากการลงไปในภาคสนาม โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ดังนี้

๓.๓.๑ วัดในกรุงเทพมหานคร จำนวน ๖ วัด ใช้แบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม บันทึกแบบ Checklist และถ่ายภาพ

๓.๓.๒ วัดในกรุงเทพมหานคร จำนวน ๖ วัด ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกับพระภิกษุสงฆ์ ที่เป็นเจ้าหน้าที่ดูแลกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในวัด โดยขออนุญาตบันทึกเสียง และบันทึกสถานที่เป็นภาพถ่าย

๓.๓.๓ วัดใน ๔ ภูมิภาค จำนวน ๔ วัด ใช้แบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกับเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม โดยขออนุญาตบันทึกเสียง และบันทึกสถานที่เป็นภาพถ่าย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในการลงพื้นที่ ดังนี้

๓.๔.๑ การลงพื้นที่ในกรุงเทพมหานครกับวัดทั้ง ๖ โดยใช้แบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เริ่มลงพื้นที่ ดังนี้

- วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วันจันทร์ ที่ ๒๕ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑
สัมภาษณ์ วันอังคาร ที่ ๒๖ เดือน มิถุนายน.
- วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วันศุกร์ ที่ ๒๙ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑
สัมภาษณ์ วันอาทิตย์ ที่ ๑ เดือน กรกฎาคม.
- วัดอรุณราชวราราม วันพุธ ที่ ๔ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑
สัมภาษณ์ วันศุกร์ ที่ ๖ เดือน กรกฎาคม.
- วัดธรรมมงคล วันจันทร์ ที่ ๙ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑
สัมภาษณ์ วันอังคาร ที่ ๑๐ เดือน กรกฎาคม.
- วัดไตรมิตรวิทยาราม วันพฤหัสบดี ที่ ๑๒ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑
สัมภาษณ์ วันเสาร์ ที่ ๑๔ เดือน กรกฎาคม.
- วัดพิชยญาติการาม วันพฤหัสบดี ที่ ๑๙ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑
สัมภาษณ์ วันศุกร์ ที่ ๒๐ เดือน กรกฎาคม.

๓.๔.๒ การลงพื้นที่ภาคสนามวัดใน ๔ ภูมิภาค โดยใช้แบบบันทึกการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เริ่มลงพื้นที่ ดังนี้

- วัดมเหยงคณ์	วันอังคาร ที่ ๒๑ เดือน สิงหาคม ถึงวันเสาร์ ที่ ๒๕ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๑
- วัดธารน้ำไหล	วันจันทร์ ที่ ๓ เดือน กันยายน ถึงวันเสาร์ ที่ ๘ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑
- วัดนาหลวง	วันพุธ ที่ ๑๒ เดือน กันยายน ถึงวันอาทิตย์ ที่ ๑๖ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑
- วัดพระธาตุศรีจอมทอง	วันเสาร์ ที่ ๑๓ เดือน ตุลาคม ถึงวันพฤหัสบดี ที่ ๑๘ เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งด้านเอกสาร ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้จากแบบบันทึกการสังเกต และการสัมภาษณ์ เป็นกระบวนการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นศึกษาเนื้อหาของแบบบันทึกการสังเกต และการสัมภาษณ์ในส่วนของกิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้างความเชื่อมโยงเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานคร เพื่อ ๑. สรุปรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และ ๒. สรุบบทบาทการส่งเสริมของวัด และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม ส่วนการสัมภาษณ์เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมในวัดทั้ง ๔ มุ่งเน้นไปที่เพื่อวิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม ตามประเด็นหัวข้อ ดังนี้

๓.๕.๑ ดำเนินการศึกษา โดยนำข้อมูลภาคสนาม ที่ได้มาจากแบบบันทึกการสังเกต และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ มาจำแนกให้เห็นถึงรูปแบบของวัดที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประเภทชมงานด้านพุทธศิลปกรรม ทำบุญ ไหว้พระ ขอมพร และกิจกรรมการส่งเสริมด้านอื่น ๆ ที่วัดมีไปตามบริบทตามรายกรณี และสรุบบทบาทการส่งเสริมของวัดและความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรมของวัด ในกรุงเทพมหานครทั้ง ๖ วัด

๓.๕.๒ ดำเนินการวิเคราะห์ โดยนำข้อมูลภาคสนาม ที่ได้มาจากแบบบันทึกการสังเกตและการสัมภาษณ์เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม มาจำแนกให้เห็นถึงบทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม เพื่อวิเคราะห์สาระสำคัญของบทบาท และการจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรมที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยใช้วัดที่มีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ วัดใน ๔ ภูมิภาคเป็นกรณีศึกษา

๓.๕.๓ สรุปรผลการวิเคราะห์ หรือข้อค้นพบว่า การจัดให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา เกี่ยวเนื่องกับประเทศชาติ ประเพณีและวัฒนธรรม เป็นการสร้างความเชื่อมโยงให้ไปสู่การท่องเที่ยวในเชิงนามธรรมได้ และจะเป็นการเข้าสู่ระบบของเครือข่ายการปฏิบัติธรรมที่ครอบคลุมอยู่ทั่วในสังคมไทย เพียงแต่

ปัจจุบันนี้กระแสของการปฏิบัติธรรม มีแนวโน้มของความนิยมมากขึ้นในหมู่ของนักท่องเที่ยวยุคใหม่ชาวไทยและชาวต่างชาติ องค์กรที่กำลังก้าวไกลอยู่จึงต้องมีการดำเนินงาน เพื่อสร้างมาตรฐานของแนวทางการปฏิบัติและช่วยพัฒนาเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อทุกสังคมในชาติ และการส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการปฏิบัติธรรมที่กว้างไกลออกไปในระดับสากล จะช่วยให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติในระดับสังคมโลก

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” เป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพ ข้อมูลทั้งหมดที่ได้รับรวบรวมมาจะถูกนำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์สังเคราะห์เป็นบทสรุปการวิจัยและผลการวิจัย โดยผู้วิจัยได้นำเสนอตามวัตถุประสงค์ตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

๑.๓.๓ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย การปฏิบัติธรรม

๔.๒ วิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

๔.๓ วิเคราะห์การจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

๑. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

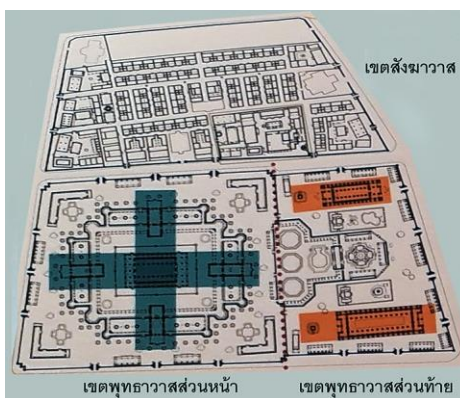
ข้อมูลพื้นฐานของวัดกรณีศึกษาทั้ง ๑๐ วัด มีผลการศึกษารายกรณี ดังนี้

วัดพระเชตุพน

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดพระเชตุพน แต่เดิมชื่อว่า วัดโพธาราม เป็นวัดเก่าที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางเจ้าทรงกรม ช่างสิบหมู่ในราชสำนัก อำนวยการบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ใช้ระยะเวลาทั้งสิ้น ๗ ปี ๕ เดือน ๒๘ วันจึงแล้วเสร็จ การบูรณปฏิสังขรณ์ในครั้งรัชกาลที่ ๑ นั้นได้เปลี่ยนรูปแบบผังของวัดใหม่ทั้งหมด โดยปรับเปลี่ยนหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก และกำหนดขอบเขตพื้นที่เป็น ๒ ส่วนชัดเจนคือ เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส จนได้ชื่อว่าเป็นวัดที่มี

การออกแบบการวางผังได้สมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะเขตพุทธาวาสส่วนหน้าซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก เป็นที่ตั้งของกลุ่มอาคารประธาน มีการออกแบบโดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มอาคารแบบกากบาท ซึ่งให้ความสำคัญกับแนวแกนและส่วนปิดล้อม เน้นความเป็นเอกภาพของกลุ่มอาคารหลัก รอบพระอุโบสถปรากฏพระวิหาร ๔ ทิศและระเบียงคด สร้างตามคติไตรภูมิ โดยให้พระอุโบสถเป็นเสมือนเขาพระสุเมรุ และให้วิหารทิศทั้งสี่เป็นเสมือนทวีปหลักทั้งสี่ ส่วนเขตพุทธาวาสส่วนท้ายซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ได้ออกแบบวางผังแบบแกนขนาน โดยวางอาคารต่อเนื่องกันอย่างเป็นระเบียบ อาคารแต่ละหลังตั้งอยู่ในผังเป็นเอกเทศ ผนวกเข้ากับลานวัดซึ่งมีการตกแต่งด้วยสวนไม้ เขามอหรือสวนหย่อม เป็นสวนหินปลูกไม้ประดับที่รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ก่อเป็นภูเขาเป็นสวนประดับรอบวัด ปลูกต้นไม้ไว้ตามเชิงเขาและบนเขา มีทั้งสลับและเสาโคมแบบจีน รูปตุ๊กตาจีนและรูปสัตว์จัตุบาท (สัตว์สี่เท้า) ต่าง ๆ เรียงรายอยู่ทั่วไปทั้งบนเขา และเชิงเขา เขามอมีทั้งหมด ๒๔ ลูก เช่น เขาประดู่ เขาสะเดา เขาโศก เขาสมอ เขาฤๅษีตัดตน เขาควิลีงค์ เป็นต้น และโปรดเกล้าฯ ให้มีการฉลองเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๔ ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” ซึ่งต่อมารัชกาลที่ ๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนทำนามวัดเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” มาจนถึงปัจจุบัน วัดพระเชตุพน มีชื่อที่เรียกกันทั่วไปว่า “วัดโพธิ์” เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร สังกัดมหานิกาย มีชื่อเรียกเต็ม ๆ ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร” เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๑ แห่งราชวงศ์จักรี ตั้งอยู่ในเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๔.๑ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดพระเชตุพน

ที่มา : ป้ายแสดงในส่วนประวัติการสร้างวัด ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดพระเชตุพน เป็นวัดที่ประกอบไปด้วยถาวรวัตถุที่เป็นแหล่งให้ศึกษาเรียนรู้มากมายอยู่ภายในเขตพุทธาวาส วัดนี้แบ่งเขตพุทธาวาสออกจากเขตสังฆาวาสอย่างชัดเจน โดยมีถนนเชตุพนคั่นกลาง ทั้งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสปิดล้อมด้วยกำแพงคอนกรีตสูงใหญ่รอบด้าน จุดที่โดดเด่นที่สุดต่อการเที่ยวชมและศึกษาอยู่ในเขตพุทธาวาสทั้งหมด

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

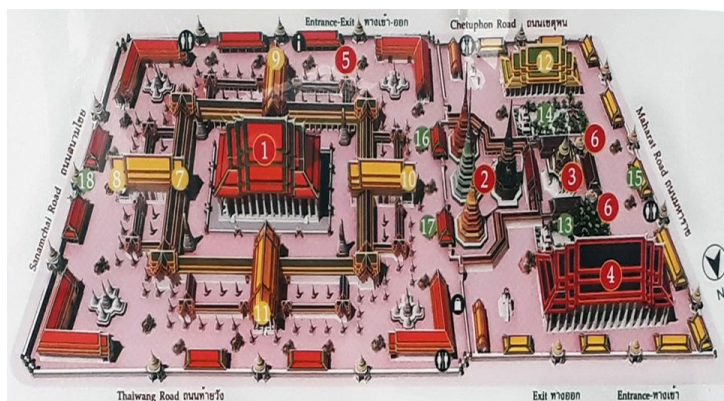
วัดพระเชตุพน ตั้งอยู่เลขที่ ๒ ถนนสนามไชยและถนนมหาราช เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ ติดกับพระบรมมหาราชวัง เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐาน มี

ถนนที่การจราจรคับคั่งอยู่โดยรอบทั้งสี่ด้าน ด้านทิศตะวันตกมีชุมชนขนาดใหญ่ ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา เชื่อว่า ตลาดท่าเตียน เคยได้ชื่อว่า เป็นตลาดค้าที่ใหญ่ที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และท่าเรือข้ามฟากไปยังท่าวัดอรุณ ของฝั่งธนบุรี ปัจจุบันเป็นทั้งตลาดและสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยม มีร้านอาหารและร้านกาแฟเป็นจำนวนมาก หากมองดูจากภายนอกเข้ามาภายในวัดจะเห็นเพียงยอดพระเจดีย์ และหลังคาพระอุโบสถหลังคาพระวิหาร ซึ่งดูละลานตา และมีสีสันทันเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวไม่พลาดโอกาสที่จะเข้าไปเยี่ยมชม

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

วัดพระเชตุพน เอกลักษณ์ที่โดดเด่นของการท่องเที่ยวทั้งหมดมีอยู่เฉพาะภายในเขตพุทธาวาส ที่ประกอบไปด้วยสิ่งล้ำค่าที่ควรเก็บไว้ในความทรงจำมากมาย เป็นวัดที่ได้ชื่อว่า มี ๙ สิ่งมหัศจรรย์ประดิษฐานอยู่ มีความพร้อมในการต้อนรับนักท่องเที่ยวทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ ถึงแม้ภายในเขตพุทธาวาสนี้จะมีสถาปัตยกรรม และพระเจดีย์มากมาย แต่การวางผังอาคารที่มีความเป็นระเบียบสวยงาม ทำให้การเข้าไปเที่ยวชมพุทธศิลปกรรม ศึกษาค้นคว้าสรรพวิชาและประวัติศาสตร์ของชาติ ศิลปวัตถุทุกชิ้นบอกเล่าประวัติความเป็นมา มีข้อความและแปลไว้เป็นหลายภาษาอยู่ในแผ่นป้ายเดียวกัน สามารถสร้างความประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติได้เป็นอย่างมาก พร้อมกับมีแผ่นพับ^๑ แนะนำสถานที่ภายในแจกไว้เป็นคู่มือให้นักท่องเที่ยวเลือกหยิบไปศึกษาเรียนรู้ได้ ซึ่งมีภาษาให้เลือกหยิบถึง ๓ ภาษาคือ แผ่นพับฉบับภาษาไทย แผ่นพับฉบับภาษาอังกฤษและแผ่นพับฉบับภาษาจีน สถานที่ภายในถึงแม้จะมีต้นไม้ผู้น้อย แต่วัดก็พยายามสร้างมุมสวนหย่อม ทางวัดได้ปรับปรุงเป็นสวนหินประดับด้วยไม้ดอก ไม้ใบเป็นมุนั่งพักผ่อนที่เพลินตา ดูเป็นธรรมชาติและมีบรรยากาศน่ารื่นรมย์ มีน้ำตกเล็ก ๆ ประดับกับหุ่นปั้นฤาษีช่วยให้นักท่องเที่ยวผ่อนคลายได้ มีเส้นทางเดินเชื่อมต่อถึงกันหมด ภายในบริเวณกำแพงแก้วทั้ง ๒ ส่วน เมื่อมีการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา งานบุญประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ และวันสำคัญ ๆ ของชาติ จะมีการจัดการแบ่งเขตพื้นที่จัดงานกันภายในนี้เกือบทั้งหมด ส่วนเขตสังฆาวาสจะอยู่แยกออกไปอีกส่วนหนึ่งต่างหาก กันด้วยถนนและกำแพง เป็นเขตที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ หอประชุมสงฆ์และเป็นสำนักเรียนชั้นต่าง ๆ ของพระภิกษุและสามเณร รวมทั้งโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา สังกัดคณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) และโรงเรียนวัดพระเชตุพน เปิดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล ๑ ถึงประถมศึกษาปีที่ ๖

^๑ สัมภาษณ์ พระราชเวที, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

ภาพที่ ๔.๒ ผังภายในเขตพุทธาวาสของวัดพระเชตุพน
ที่มา : แผนผังโลหะด้านข้างพระอุโบสถ ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดพระเชตุพน จัดแสดงป้ายแผนผังรวมที่มีความสวยงาม และทันสมัยเห็นได้เด่นชัดอยู่ในภายในตรงส่วนหน้าของแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงมีการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสากล และมีหลายภาษาจึงเป็นประโยชน์มากในการเข้าถึงสิ่งทีวัดต้องการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวได้เห็น การใช้สัญลักษณ์^๒ ที่ออกแบบสวยงาม และทันสมัยเป็นเสมือนการใส่ใจในรายละเอียดที่ช่วยเสริมความประทับใจได้ดีอีกทางหนึ่ง สถานที่เดินเที่ยวชมของวัดพระเชตุพน มีพื้นที่กว้าง มีจุดให้เที่ยวชมมากมาย ทางวัดจึงมีป้ายแสดงทางเดินสัญจรภายในที่ชัดเจน ช่วยให้นักท่องเที่ยวไม่สับสน ไม่หลงทิศทาง และสามารถบริหารเวลาในการเที่ยวชมได้ดี ส่วนการที่วัดมีนักท่องเที่ยวเข้ามามากมาย ส่วนหนึ่งเกิดจากการโฆษณาผ่านโทรทัศน์และสื่อสิ่งพิมพ์ ผ่านการสื่อสารโดยการบอกต่อจากผู้ที่เคยมาเยี่ยมชมแล้ว และส่วนใหญ่เกิดจากการสื่อสารทางอิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วผ่านคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลการติดต่อของวัดคือ เว็บไซต์ <http://www.watpho.com>

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดพระเชตุพน มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยอยู่ตลอดปี และโดยเฉพาะงานเกี่ยวกับบูรพมหากษัตริย์ไทย และร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสอดแทรกการเจริญจิตตภาวนา นั่งสมาธิถวายเป็นพระราชกุศล

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

ปัจจุบันภายในเขตพุทธาวาส ของวัดพระเชตุพน ถือได้ว่าเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติไทย เป็นวัดคู่กับวังหลวงคือ พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีถนนท้ายวังคั่นกลาง เป็นวัดอันดับที่ ๑ ของประเทศไทย ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ด้านศาสนวัตถุ โบราณสถาน และเป็นศูนย์รวมความรู้ด้าน

^๒ สัมภาษณ์ พระราชเวที, วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

ต่าง ๆ มากมาย ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างที่สวยงาม มีเจดีย์มากที่สุดในประเทศไทยมากถึง ๙๙ องค์ วัดพระเชตุพน รวบรวมงานศิลปกรรมต่าง ๆ จัดแสดงไว้ตามพระระเบียงวิหาร เช่น ภาพแกะสลักนูนต่ำ ภาพแกะสลักนูนสูง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนที่บอกเล่าเรื่องราวการบูรณะ ปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ พร้อมมีป้ายข้อความประวัติที่มาไว้หลายภาษา รวมทั้งจารึกภูมิปัญญาโบราณหลายแขนงทั้งประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และการแพทย์ เป็นต้น ซึ่งรัชกาลที่ ๓ โปรดให้จารึกลงบนแผ่นหินอ่อนประดิษฐานไว้ตามศาลารายรอบเขตพุทธาวาส เสมือนเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย ซึ่งองค์การยูเนสโกได้ขึ้นทะเบียนเป็น “มรดกความทรงจำโลกของภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก” เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ และเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ขึ้นทะเบียนจารึกวัดโพธิ์ จำนวน ๑,๔๔๐ ชิ้น เป็นมรดกความทรงจำโลกในทะเบียนนานาชาติ โดย “จารึกวัดโพธิ์” นั้นมีคุณค่าต่อมนุษยชาติ ความเป็นเอก มีความโดดเด่นทั้งในด้านเวลา เนื้อหาสาระ สถานที่ บุคคล อีกทั้งยังมีความหายาก มีความสมบูรณ์และเป็นของแท้ที่มีมาแต่โบราณ อันล้วนเป็นมรดกภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยทั้งสิ้นที่ได้สร้างสรรค์พิถีพิถันไว้เพื่อเป็น “มรดกความทรงจำแห่งโลกของไทย เพียงรายการเดียวที่ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกทั้งสองระดับคือ ระดับภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิกและระดับนานาชาติ นับว่าเป็นเกียรติเป็นศักดิ์ศรี และเป็นความภาคภูมิใจของคนไทยทั้งแผ่นดิน” วัดพระเชตุพน เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ที่ได้รับความนิยมมากสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ จนได้รับการจัดอันดับให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยม อันดับที่ ๑๗ ของโลก และเป็นอันดับ ๓ ของเอเชีย ประจำปี ๒๕๖๑ (ข้อมูลจาก TripAdvisor เว็บไซต์การท่องเที่ยวของ USA.) ในส่วนของการดูแลและทำนุบำรุงพระอารามที่เป็นมรดกความจำของโลกนั้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ วัดพระเชตุพน ร่วมกับภาครัฐได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เพื่อให้วัดมีความสวยงามมั่นคงอยู่เสมอ ดังนั้น วัดพระเชตุพน จึงถือเป็นวัดประจำราชวงศ์จักรีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เฉพาะภายในเขตพุทธาวาสของวัดพระเชตุพน ประกอบไปด้วยสิ่งล้ำค่าที่ควรเก็บไว้ในความทรงจำมากมาย จึงเป็นวัดที่ได้ชื่อว่ามี ๙ สิ่งมหัศจรรย์ประดิษฐานอยู่ ได้แก่

๑. มหัศจรรย์พระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระพุทธรูปก่ออิฐถือปูนปิดทองทั้งองค์ ในพระอิริยาบถนอน ปางโปรดอสุรินทราหู มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ ๓ ของประเทศ ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารตั้งอยู่ประตูทางเข้าทิศตะวันตก โดยมีพุทธลักษณะพิเศษคือ วางพระบาทซ้อนเสมอกัน ที่ฝ่าพระบาททั้งสองข้าง มีลวดลายประดับมุกเป็นภาพมงคล ๑๐๘ ประการ ตรงกลางเป็นรูปจักรตามตำรามหาปฐิสลักษณ์ ผสมผสานกันระหว่างคติความเชื่อที่รับมาจากอินเดียและจีน

๒. มหัศจรรย์ตำราสรรพวิชา นับเป็นบันทึกที่รวบรวมสรรพวิชา ซึ่งอาจแบ่งความรู้ต่าง ๆ ออกได้เป็น ๘ หมวด ได้แก่ หมวดประวัติการสร้างวัดพระเชตุพน หมวดตำรายาแพทย์แผนโบราณ หมวดอนามัย หมวดประเพณี หมวดวรรณคดีไทย หมวดสุภาษิต หมวดทำเนียบ (จารึกหัวเมืองขึ้นของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น) และหมวดพระพุทธรศาสนา ทำให้ได้รับการกล่าวขานว่า เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย

๓. มหัตศจรรย์มหาเจดีย์สี่รัชกาล เป็นมหาเจดีย์ขนาดใหญ่ ๔ องค์ องค์พระเจดีย์นั้น เป็นแบบเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ อันประกอบด้วย พระมหาเจดีย์สี่ รัชกาล : พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๑, รัชกาลที่ ๒, รัชกาลที่ ๓, รัชกาลที่ ๔

๔. มหัตศจรรย์ต้นตำนานสงกรานต์ไทย คติความเชื่อตำนานสงกรานต์ ซึ่งรัชกาลที่ ๓ ทรงให้จารึกลงในแผ่นศิลาที่วัดโพธิ์ เป็นเรื่องเล่าถึงความเป็นมาของประเพณีดังกล่าว โดยสมมุติ ผ่านเรื่องราวพระธรรมบาลกุมารและนางสงกรานต์ทั้งเจ็ด เทียบได้กับแต่ละวันในสัปดาห์

๕. มหัตศจรรย์มรดกโลกวัดโพธิ์ รัชกาลที่ ๓ ทรงให้นำองค์ความรู้จากปราชญ์ของไทย เช่น ตำราการแพทย์แผนไทย โบราณคดี วรรณกรรม โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน จารึกลงบน แผ่นหินอ่อนประดับไว้ตามผนังภายในศาลา ซึ่งความรู้ที่จารึกไว้บนแผ่นศิลาในปัจจุบันรวมเรียกว่า “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” โดยองค์การยูเนสโกมีมติรับรองขึ้นทะเบียนศิลาจารึกวัดพระเชตุพน ให้เป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก

๖. มหัตศจรรย์ตำนานยักษ์วัดโพธิ์ บอกเล่าเรื่องราวตำนานเกี่ยวกับยักษ์วัดโพธิ์กับ ยักษ์วัดแจ้ง ที่บาดหมางใจกันซึ่งทำให้เกิดท่าเตียนในปัจจุบัน

๗. มหัตศจรรย์ผ่านภพกรุงรัตนโกสินทร์ พระอุโบสถหลังเก่าของวัดโพธาราม (ชื่อ เดิม) ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ภายหลังมีการสถาปนาพระอุโบสถหลังใหม่ของวัดพระเชตุพน แล้ว จึงได้ลดฐานะเป็นศาลาการเปรียญ โดยภายในมี “พระพุทธรูปศาสดา” ประดิษฐานเป็นพระองค์ ประธาน ปัจจุบันได้แปลงเป็น ศูนย์ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

๘. มหัตศจรรย์จิตรตระการตาภายในพระอุโบสถ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เทวปฏิมากร พระพุทธรูปปางสมาธิ ซึ่งรัชกาลที่ ๑ ัญเชิญมาจากวัดศาลาสีหะเนา (ปัจจุบันคือ วัด คูหาสวรรค์ กรุงเทพฯ) ชุ่มประตุนหน้าต่างภายนอกเป็นรูปมณฑปประดับกระจก ภายในมีบุษบก เก้าแก่ที่สวยงาม ฝาผนังมีภาพเขียนจิตรกรรม

๙. มหัตศจรรย์ต้นตำรับนวดแผนไทย รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ รวบรวมการ แพทย์แผนโบราณ และศิลปะวิทยาการที่มีมาแต่เดิม ทรงให้นำเอาทำดัดตนอันเป็น การพักผ่อนอิริยาบถแก่มื่อยขบตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ศิลาจารึกตำรา นวดแผนโบราณ มี จิตรกรรมลายเส้นบอกตำแหน่งต่าง ๆ ของอวัยวะภายในร่างกายและจุดต่าง ๆ สำหรับการนวด ประยุกต์กับคตินิยมไทยที่ยกย่องฤๅษีเป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการต่าง ๆ ปั้น/หล่อเป็นรูปฤๅษี ดัดตน แต่งโคลงสี่สุภาพเพื่อบรรยายสรรพคุณท่าต่าง ๆ แสดงไว้ถึง ๘๐ ท่าด้วยกัน (ปัจจุบันเหลือ ๒๔ ท่า) เพื่อให้ราษฎรทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียน และใช้รักษาโรคได้อย่างกว้างขวาง ปัจจุบันศาลา นวดอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถ

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

วัดพระเชตุพน เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการส่งเสริมการเรียนรู้ เป็นความ ภาคภูมิใจสูงสุดของคณะสงฆ์วัดพระเชตุพน ที่ได้รับเลือกจากคริสตจักรแห่งนครรัฐวาติกัน ให้ พระสงฆ์ในวัดพระเชตุพน เป็นผู้ปริวรรต (ถอดอักษร) คัมภีร์อักษรขอมโบราณ เพื่อนำไปแปลเป็น ภาษาอื่น ๆ อีก ๗ ภาษา จึงนับเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนขึ้นในชาติตะวันตก และ ภายในศาลารายที่มีอยู่รอบวัดทั้งหมด ๑๖ หลัง มีจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง นิบาตรชาดก (พระเจ้าห้า ร้อยห้าสิบชาติ) เขียนศาลาละ ๓๖ เรื่อง มีภาพสลักไม้ในวรรณคดีพระอภัยมณี และวิถีชีวิตพื้นบ้าน

ในอดีตให้ผู้คนรุ่นปัจจุบันได้ศึกษาเรียนรู้ และที่ศาลารายคู่หน้าพระมหาเจดีย์ ซึ่งอยู่ระหว่างพระมหาเจดีย์กับพระอุโบสถ มีศาลารายหลังเหนือ (ศาลาหมอนวด) จารึกตำรานวดแผนโบราณ มีจิตรกรรมประเภทเขียนลายเส้นบอกตำแหน่งนวด จำนวน ๓๒ แผ่น เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้มีคณะแพทย์แผนโบราณ ขออนุมัติจากกระทรวงสาธารณสุข ตั้งโรงเรียนสมาคมแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพน ขึ้นเปิดสอนการแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณ ได้ทำการสอนอยู่ที่ศาลารายด้านทิศตะวันออก ๒ หลัง การนวดแผนโบราณที่ปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้มี ๒ วิธี คือ การนวดตามแบบท่าฤาษีดัดตน และการนวดประคบด้วยสมุนไพร ปัจจุบันโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพน ได้พัฒนาองค์ความรู้ ตลอดจนปรับปรุงมาตรฐานการเรียนการสอน จนเป็นที่เชื่อถือและยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีการขยายสาขาเพื่อเผยแพร่ความรู้ จัดการฝึกอบรมทางด้านการนวดและการแพทย์แผนไทย ออกไปในชื่อ “โรงเรียนนวดแผนโบราณและโรงเรียนสุขภาพเชตุวัน” ให้ผู้สนใจเข้าฝึกอบรมและประกอบเป็นอาชีพเลี้ยงครอบครัวได้ ปัจจุบันนี้วัดพระเชตุพน เป็นวัดที่มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เข้ามาเยี่ยมชม ๕,๐๐๐-๖,๐๐๐ คนในแต่ละวัน^๓ เฉลี่ยไม่ต่ำกว่าปีละ ๒ ล้านคน ทางวัดจึงมีความจำเป็นต้องจัดเจ้าหน้าที่เป็นจำนวนมากดูแลเรื่องความปลอดภัย ดูแลความสะดวกต่าง ๆ และช่วยเหลือบริการความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวที่มีทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนาและทุกวัน ดูแลให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของการเข้าชมภายในวัด เช่น เรื่องการแต่งกายที่เหมาะสม กิริยาอาการที่ต่างวัฒนธรรม เป็นต้น

จากการประชุมใหญ่ของสมัชชาสหประชาชาติ เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๒ ได้กำหนดและยกย่องให้ “วันวิสาขบูชา” หรือ “INTERNATION DAY” เป็นวันสากลของโลก วัดพระเชตุพนฯ จึงร่วมประกาศความเป็นวันสำคัญอย่างยิ่งใหญ่ทุกปี ด้วยการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา “วันวิสาขบูชาและวันอัฐมีบูชา” ซึ่งนอกจากมีการสวดมนต์ ทำบุญ ไหว้พระและเวียนเทียนรอบพระอุโบสถเป็นพุทธบูชาตามปกติแล้ว ยังมีการเชิญชวนนักท่องเที่ยวแต่งกายด้วยชุดไทยสวยงามตามแนวคิด “ย้อนยุคกรุงรัตนโกสินทร์” และจัดกิจกรรมต่าง ๆ เติมรูปแบบ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทุกคนรวมถึงเยาวชนของชาติ ได้เข้าถึงและใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น อาทิ การจัดประกวดโคมอุบะดอกไม้สด การประกวดการจัดโต๊ะหมู่บูชา ประกวดการสวดมนต์ ทำนองสรภัญญะของเยาวชน ประกวดสวดโอ้เอ้วิหารราย การจัดนิทรรศการและสัมมนาวิชาการ เรื่อง วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น และวัดพระเชตุพน ได้รับคัดเลือกจากรัฐบาล ให้เป็นสถานที่นำร่องในการนำผลิตภัณฑ์สินค้าสมุนไพรตามแนวพระราชดำริ มาตั้งวางในร้านค้าจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว ถือเป็นการช่วยชาวบ้านให้มีรายได้อีกทางหนึ่ง จึงนับว่าเป็นการสนับสนุนสร้างอาชีพแก่คนในชุมชนได้

๑.๓.๓ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

วัดพระเชตุพน มีการจัดกิจกรรมงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม และวันสำคัญของชาติมิได้ว่างเว้น เช่น จัดกิจกรรมวันมาฆบูชา งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา (วันวิสาขบูชาและวันอัฐมีบูชา) วันนมัสการพระพุทธไสยาส

^๓ วารสารวัดพระเชตุพน (ฉบับพิเศษ), หน้า ๒๗๘.

(เทศกาลสงกรานต์) งานพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศแด่บูรพมหากษัตริย์ไทย วันข้าวกันบาตร (สำหรับเยาวชน) และบวชนกขัมมจารีอุทิศถวายเป็นพระราชกุศล เป็นต้น ซึ่งกิจกรรม^๔ ที่จัดขึ้นนี้ จะมีการจัดทำแผ่นป้ายเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวทั้งที่เป็นชาวพุทธ และมีชาวพุทธ ได้ร่วมกันนั่งสมาธิเจริญจิตภาวนา จึงนับว่าเป็นบทบาทสำคัญที่เกื้อหนุนให้ผู้เข้าร่วมการปฏิบัติได้มีการพัฒนาความคิดและจิตใจไปในทางที่สูงขึ้นตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

ในเขตพุทธาวาสของวัดพระเชตุพน ถึงแม้ภายในเขตพุทธาวาสจะไม่มีสถานที่ให้ก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ได้อีก จึงมีโครงการการบูรณะ^๕ เปลี่ยนแปลงศาลาการเปรียญที่เคยเป็นพระอุโบสถหลังเดิม มาทำเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรม ชื่อว่า “ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวัดพระเชตุพน” ปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ จัดให้มีการปฏิบัติเป็นประจำทุกเดือน เดือนละ ๕-๗ วัน ส่วนการแนะนำให้ไปปฏิบัติต่อในไถ่โน้น ไม่มีการเจาะจง สะดวกที่ใดก็ได้ไปที่นั่น เพราะส่วนใหญ่ก็จะเป็นแนวเดียวกันคือ สติปัฏฐาน ๔ รวมทั้งที่นี้เป็นที่จัดปฏิบัติธรรมเพิ่มพิเศษในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ เช่น วันมาฆบูชา วันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น ดังนั้นในเขตพุทธาวาสของวัดพระเชตุพน จึงได้ชื่อว่า เป็นแหล่งเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่นักท่องเที่ยวทั้งทางวัตถธรรมทางโลกและหลักพุทธธรรมที่เป็นนามธรรมควบคู่กันไปได้อย่างดี

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดพระเชตุพน ใช้หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพองหนอ-ยุบหนอ มีการจัดปฏิบัติแบบ ๑ เดือนต่อครั้ง และจัดให้มีขึ้นในวันสำคัญ ๆ เป็นพิเศษด้วย

สรุป : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร เป็นวัดที่เน้นส่งเสริมให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทชมงานด้านพุทธศิลปกรรม ทำบุญ ไหว้พระ ขอพร และเป็นแหล่งส่งเสริมอาชีพของคนในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็ได้เผยแผ่หลักพุทธธรรมให้แก่นักท่องเที่ยวที่สนใจวัตถธรรมทางโลก (พุทธศิลป์) ให้หันมาสนใจสิ่งที่เป็นามธรรมอันได้แก่ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการเป็นผู้นำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น สามารถที่จะเป็นตัววัดความสำเร็จของวัด ในการนำเสนอเอกลักษณ์ที่โดดเด่นให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเยี่ยมชมในสิ่งที่เป็นวัดธรรม แล้วเกิดความศรัทธา เกิดความยินดี เกิดความสนใจ อันจะนำไปสู่การเรียนรู้หลักธรรมและการปฏิบัติ ที่เป็นองค์คุณสูงสุดหลักตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

วัดอรุณราชวราราม

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดอรุณ เดิมชื่อว่า วัดมะกอก เป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามประวัติดั้งเดิมกล่าวว่า เมื่อพระยาตากสิน เสร็จจากการทำศึกสงครามได้นำทัพมาเพื่อเลือกชัยภูมิที่ตั้งราชธานีแห่งใหม่ พระองค์เสด็จมาถึงวัดมะกอกในเวลารุ่งแจ้ง เมื่อทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว จึงได้ปฏิสังขรณ์และสถาปนาวัดมะกอกเป็นพระอารามหลวง

^๔ สัมภาษณ์ พระมหานนท์ โพธิเมธี, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

^๕ สัมภาษณ์ พระมหานนท์ โพธิเมธี, วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

วัดอรุณ แบ่งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสชัดเจนด้วยแนวถนนและกำแพงปูน ส่วนเขตธรณีสงฆ์ ได้แบ่งให้เอกชนเช่าเป็นที่ค้าขายทำมาหากิน มีอยู่ทางด้านเหนือติดกับกำแพงวัด หลังโรงเรียนประถมทวีธาภิเศก และด้านทิศตะวันตกของถนนอรุณอมรินทร์ออกไป มีเนื้อที่ประมาณ ๓๓ ไร่ สำหรับในเขตพุทธาวาส มีพื้นที่กว้างขวาง เป็นสถานที่ตั้งของพระอุโบสถ พระวิหารและเจดีย์ศาลารายน้อยใหญ่มากมาย เป็นสถานที่ท่องเที่ยวอดนียมอีกแห่งหนึ่งโดยเฉพาะชาวต่างชาติ จะมีนักท่องเที่ยวข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาเยี่ยมชมองค์พระปรางค์ไม้ชาดสาย พื้นที่นี้เป็นแบบเปิดโล่ง รอบองค์พระปรางค์เป็นรั้วเหล็กโปร่ง ลวดลายเรียบสะอาดตา มีพื้นที่สีเขียวของต้นไม้และสวนหย่อมให้พักสายตา เฉพาะภายในเขตพุทธาวาสของวัดอรุณ ประกอบไปด้วยสิ่งล้ำค่าที่ควรเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของแผ่นดิน และมีคุณค่าต่อการเข้าเยี่ยมชมหลายประการ ได้แก่

๑. พระปรางค์ ได้ชื่อว่าเป็น “พระมหาเจดีย์ที่ยิ่งใหญ่และสง่างามที่สุดแห่งกรุงรัตนโกสินทร์” ก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ จาน ชามเบญจรงค์ และเปลือกหอยที่เป็นลายดอกไม้ ใบไม้ และลายอื่น ๆ ยอดพระปรางค์เป็นนภศูล และมงกุฎปิดทอง มีความสูง ๘๑.๘๕ เมตร

๒. พระอุโบสถ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งมีพระประธานพระนามว่า “พระพุทธธรรมมิศรราชโลกธาตุดิลก” หล่อในรัชกาลที่ ๒ กล่าวกันว่า พระพักตร์เป็นฝีพระหัตถ์รัชกาลที่ ๒ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๓ ศอกคืบ ประดิษฐานเหนือแท่นไพฑูริย์ บนฐานชุกชี

๓. พระประธานในพระวิหารวัดอรุณ พระนามว่า พระพุทธชัยมงคลมหาบุรุษ ลักษณะอัสติยานุบุพิตร ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๖ ศอก หล่อด้วยทองแดงปิดทอง มีประวัติว่า รัชกาลที่ ๓ โปรดให้หล่อขึ้นพร้อมกับพระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม

๔. พระรุ่มอรุณหรือพระแจ้ง ในพระวิหารวัดอรุณ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย สร้างด้วยทองสีต่าง ๆ หน้าตักกว้าง ๕๐ เซนติเมตร และมีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ประดิษฐานอยู่บนแท่น หน้าพระแจ้งในวิหารหน้าตักกว้าง ๗๐ เซนติเมตร

๕. ซุ้มประตูยอดมงกุฎ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นซุ้มจัตุรมุข หลังคาลาด ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี มียอดเป็นทรงมงกุฎ ประดับด้วยถ้วยกระเบื้องสลักสี

๖. ประติมากรรมปูนปั้นยักษ์ยืนถือตะบอง หน้าซุ้มประตูยอดมงกุฎ มี ๒ ตน ยักษ์กายสีเขียวคือ ทศกัณฐ์, ยักษ์กายสีขาวคือ สหัสเดชะ

๗. มณฑปพระพุทธรูปจำลอง อยู่ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร ภายในมีพระพุทธรูปจำลอง เป็นหินสลักจากกวางตุ้ง

๘. ศาลาทำน้ำทรงเก๋งจีน มี ๖ หลัง ตั้งอยู่ที่เขื่อนหน้าวัด สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓

วัดอรุณ เปิดต้อนรับนักท่องเที่ยวทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา ทุกวัน ระหว่างเวลา ๐๗.๓๐ ถึง ๑๗.๓๐ น. นักท่องเที่ยวต่างชาติ เสียค่าเข้าเยี่ยมชมภายในองค์พระปรางค์เพียง ๕๐ บาท เพื่อช่วยการบำรุงจัดหาเจ้าหน้าที่ดูแลความปลอดภัย ดูแลความสะอาด และการบริการความสะดวกภายในบริเวณวัด ซึ่งเป็นการจัดการตามบทบาทของวัดที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทชมงานพุทธศิลป์กรรม งานสถาปัตยกรรม และทำบุญ ไหว้พระ ขอพร

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดอรุณ จัดแสดงป้ายผังรวมที่มีความสวยงาม แข็งแรงเห็นได้เด่นชัดอยู่ตรงส่วนหน้าของแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงมีการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสากล และมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จึงเป็นประโยชน์มากในการเข้าถึงสิ่งทีวัดต้องการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวได้เห็น สถานที่เดินเที่ยวชมของวัดอรุณ มีพื้นที่กว้าง มีจุดให้เที่ยวชมหลายจุด แต่ไม่ซับซ้อน วัดจัดป้ายแสดงทางเดินสัญจรภายในที่ชัดเจน ช่วยให้นักท่องเที่ยวไม่สับสน ไม่หลงทิศทาง และสามารถบริหารเวลาในการเที่ยวชมได้ดี ส่วนการที่วัดมีนักท่องเที่ยวเข้ามามากมาย ส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้สัญลักษณ์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) ที่นำเสนอภาพ กราฟิกรูปองค์พระปรางค์ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และโทรทัศน์ ซึ่งเริ่มใช้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ และผ่านการสื่อโดยการใช้เหรียญกษาปณ์ และส่วนใหญ่เกิดจากการสื่อสารทางอิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วผ่านคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลการติดต่อของวัดคือ เว็บไซต์ : <http://www.watarun.org>

ภาพที่ ๔.๔ สัญลักษณ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและเหรียญกษาปณ์
ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดอรุณ มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยอยู่ตลอดปี และโดยเฉพาะงานเกี่ยวกับบวงสรวงพระเจ้าตากสินมหาราช จะจัดอย่างยิ่งใหญ่เป็นพิเศษ และร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสวดแหกการเจริญจิตตภาวนา นั่งสมาธิถวายเป็นพระราชากุศล

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

วัดอรุณ เป็นวัดที่มีพระเจดีย์ทรงปรางค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้เสริมพระปรางค์หน้าวัดให้สูงขึ้น และให้ยืมมงกุฎที่หล่อสำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่จะเป็นพระประธานวัดนางนอง มาติดต่อบนยอดนภศูล เป็นสถาปัตยกรรม ประเภทหนึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทยที่สร้างสืบเนื่องมาจากความศรัทธาในพุทธศาสนา แต่เดิมถือว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะของขอม โดยมีความเชื่อในศาสนาฮินดูว่า เป็นสัญลักษณ์ของเขาวพระสุเมรุ ในสังคมไทยเรียกอีกชื่อหนึ่งของพระปรางค์วัดอรุณ

ว่าเป็น พุทธปรางค์^๖ มีเอกลักษณ์โดดเด่น สูงใหญ่ คนไทยเรียกกันติดปากว่า “พระปรางค์วัดอรุณ” ถือได้ว่าเป็นศิลปกรรมที่สง่าและโดดเด่นที่สุด หันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา องค์พระปรางค์มีขนาดความสูงจากฐานถึงยอดนภศูลบนสุด ๘๑.๘๕ เมตร ตั้งประดิษฐานอย่างเด่นชัด ไม่มีทัศนียภาพใดบดบัง ถือได้ว่าพระปรางค์องค์นี้ เป็นสัญลักษณ์การท่องเที่ยวของประเทศไทยที่ชาวโลกรู้จักกันดี องค์พระปรางค์แม้มีขนาดสูงใหญ่ แต่ดูไม่เทอะทะ หากแต่ดูสมส่วนงดงามลงตัว มีสัดส่วนเป็น “ทรงจอมแห”^๗ หมายถึง รูปทรงของพระปรางค์ที่สร้างโครงรูปเส้นรอบนอกให้มีลักษณะแอ่นโค้ง เหมือนอาการทึงน้ำหนักตัวของแหจับปลาที่ถูกยกขึ้น รูปทรงเช่นนี้ถูกนำมาใช้กับการออกแบบพระเจดีย์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาก่อนแล้ว ก่อนจะนำมาพัฒนาใช้กับรูปทรงพระปรางค์บ้าง เป็นความงามคู่กับกรุงเทพมหานคร และจัดเป็นปูชนียสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของไทย ถึงพร้อมด้วยพุทธศิลป์ไทยที่คงเอกลักษณ์ แฝงบดด้วยศิลปะประดิษฐ์ดอกไม้ ผสานกับความเป็นไทยอย่างแท้จริง ตำแหน่งของชุดองค์พระปรางค์แฝงคติความเชื่อของคนไทยในอดีต สมมติให้องค์พระปรางค์ประธานขนาดสูงใหญ่เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีเจดีย์ทรงปรางค์เป็นบริวารประจํามุมทั้ง ๔ ทิศ หมายถึง มหาสมุทรทั้ง ๔ มณฑลทั้ง ๔ ทิศ หมายถึง ท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ ซึ่งเป็นเทวดาที่รักษาทุกข์ สุข ของมนุษย์โลกและทำหน้าที่ป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่มนุษย์โลกทั้งหลาย บนพระปรางค์ประดับด้วยเครื่องกระเบื้องเคลือบและเครื่องถ้วยชามเบญจรงค์ที่นำเข้ามาจากจีน ซึ่งมีลวดลายงดงาม บริเวณโดยรอบพระปรางค์ใหญ่วัดอรุณ ประกอบด้วยพระปรางค์เล็ก ๔ องค์ อยู่รอบทั้ง ๔ ทิศ มีประตูเข้า ๙ ประตู ภายในมีรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ กำแพงแก้วกัน มีฐานทักษิณ ๓ ชั้น มีรูปปั้นมารและกระบี่แบกฐานสลักกัน นอกจากนั้นมีซุ้ม ๔ ซุ้ม มีพระนารายณ์อวตาร เหนือขึ้นไปเป็นยอดปรางค์ มีเทพพนมรสังข์เพื่อปราบยักษ์ องค์พระปรางค์ก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยชั้นเปลือกหอย กระเบื้องเคลือบ จานชามเบญจรงค์สีต่าง ๆ เป็นลายดอกไม้ ใบไม้ และลวดลายอื่น ๆ พระปรางค์วัดอรุณ ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๖๖ ตอนที่ ๖๔ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๒. วัดอรุณ นอกจากจะมีพระปรางค์องค์ใหญ่แล้ว ยังมีผลงานทางด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมที่นักท่องเที่ยวนิยมเข้าไปชม เช่น พระอุโบสถยกพื้นสูง หลังคาลดระดับ ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีทองและสีเขียวใบไม้ ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ ลงรักปิดทอง ประดับกระจก หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังสลักด้วยไม้ลงรักปิดทอง ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้ง ๔ ด้าน ฝีมือวาดงดงามมาก บนผนังตอนเหนือหน้าต่างกับผนังด้านหน้าพระประธาน และด้านหลังพระประธานเป็นภาพพุทธประวัติ ตามปกติตามวัดทั่ว ๆ ไป จิตรกรรมจะนิยมเขียนเป็นภาพมารผจญเต็มทั้งผนัง แต่ที่พระอุโบสถวัดอรุณนี้กลับเขียนภาพมารผจญขึ้นไว้สูงสุดเหนือภาพพุทธประวัติ และมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ผนังด้านใต้เหนือบานหน้าต่างเป็นภาพพระเวสสันดรชาดก ตามช่องระหว่างหน้าต่างทุกช่องเป็นภาพชาดกในเรื่องทศชาติ บานหน้าต่างด้านในเป็นภาพต้นไม้และสัตว์ ด้านในประตูพระอุโบสถทั้ง ๘ บาน เป็นภาพต้นไม้กลีผลหรืออนาริผล ตาม

^๖ สัมภาษณ์ พระมหาชุมพร นิตฺติสาโร, วัดอรุณราชวราราม, วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^๗ หนังสือ, ประวัติวัดอรุณราชวราราม “จัดพิมพ์ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมสิริชัย (บุญเลิศ โฆสโก), ๑๙ เมษายน ๒๕๔๒, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒.

รักแร้ประตูและหน้าต่าง เป็นภาพในเมืองนรกและภาพเกี่ยวกับสุภาชิตโบราณ เช่น นิ้วด้วนได้ แหวน เป็นต้น บริเวณหน้าประตูซุ้มยอดมงกุฏ หน้าทางเข้าพระอุโบสถด้านทิศตะวันออก มีประติมากรรมยักษ์ ๒ ตนเฝ้าประตู คือ ทศกัณฐ์ (สีเขียว) และยักษ์ สหัสเดชะ (สีขาว) สร้างด้วยปูนปั้นประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี มือถือตะบองใหญ่เป็นอาวุธ แฝงไว้ด้วยคติความเชื่อในการทำหน้าที่เป็นเทพพิทักษ์ ปกป้องรักษาสถานที่สำคัญทางศาสนา และมีตุ๊กตาทหารจีนแกะจากหินแกรนิตสีเขียวและสีเทา ตั้งรายรอบกระเบื้องพระอุโบสถถึง ๑๔๔ ตัว บริเวณด้านหน้าขององค์พระปรารักษ์มีโบสถ์น้อย วิหารน้อยที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในส่วนของการดูแลและทำนุบำรุงพระอารามและโบราณสถานนั้น มีการบูรณปฏิสังขรณ์กันเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่กาลเวลาที่ยาวนานทำให้ชุดองค์พระปรารักษ์ทรุดโทรมลงอย่างมาก ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้ดำเนินการบูรณะครั้งใหญ่ เพื่อเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงปลายปี ๒๕๖๐ และสำเร็จจุล่งไปแล้วด้วยดี

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

วัดอรุณ นับเป็นอีกหนึ่งศาสนสถานสำคัญที่ทรงคุณค่า งดงามด้วยพุทธศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมมากมายที่ควรค่าแก่การศึกษา วัดอรุณ จัดกิจกรรมสำคัญ ๆ เกี่ยวกับองค์พระปรารักษ์ และประวัติศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทุกปี เช่น การเชนบวงสรวงสังเวย การถวายสักการะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พิธีสวดมนต์ข้ามปี การแสดงแสง สี เสียงมหากาพย์นิทานแผ่นดิน และทำบุญตักบาตรต้อนรับปีใหม่ นิทรรศการเล่าขานตำนานวัดอรุณ นิทรรศการเล่าเรื่อง ๒๕๐ ปี กรุงธนบุรี นิทรรศการภาพถ่ายวัดอรุณตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลาดย้อนยุคแสดงวัฒนธรรมไทยด้านอาหารคาวหวาน การแสดงหนังใหญ่ การแสดงตลกอลังการ แข่งขันกีฬาพื้นบ้านเช่น ตะตะกร้อลอดบ่วง เป็นต้น เป็นการสนับสนุนกีฬาของชุมชน และความมหัศจรรย์ของวัดสวยที่เป็นพุทธสถานสำคัญ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและสืบสานศิลปวัฒนธรรม^๘

วัดอรุณ ได้จัดพื้นที่ค้าขายเป็นสัดส่วนในเขตที่เป็นธรณีสงฆ์ ไม่บดบังทัศนียภาพของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมงานทางพุทธศิลปกรรม ถ่ายภาพ และไหว้พระ ขอพร มีการส่งเสริมให้คนในชุมชนหลังวัดได้มีพื้นที่ค้าขาย และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดจะให้ความสำคัญกับชุมชนคนหลังวัดด้วยเสมอ ชุมชนหลังวัดอรุณ เป็นชุมชนที่มีความสามัคคีกันมาก วัดจะทำกิจกรรมใดชุมชนจะร่วมมือด้วยเสมอ^๙ ขณะเดียวกันชุมชนจะสร้างสรรค์กิจกรรมใด ก็จะขอคำชี้แนะปรึกษากับพระผู้ใหญ่เสมอ เช่น การจัดสรรพื้นที่ให้ค้าขาย บริเวณส่วนหน้าวัดมีการสร้างสรรค์เป็นหุ่นนางรำนางละครในวรรณคดีไทยให้นักท่องเที่ยวใส่หน้ากากเข้าไปในช่องเจาะเพื่อถ่ายภาพ หรือถ้าใครอยากจะทำชุดไทยถ่ายรูปคู่กับวัดอรุณ ก็มีบริการให้เช่าชุด ซึ่งเป็นที่ถูกใจนักท่องเที่ยวต่างชาติกันเป็นอย่างมาก วัดอรุณ เป็นวัดที่ชาวไทยนิยมมาไหว้พระ สวดมนต์ข้ามปีกันที่บริเวณองค์พระปรารักษ์กันเป็นจำนวนมาก เพราะเป็นสถานที่เปิดโล่งและงดงามด้วยแสงไฟประดับ นักท่องเที่ยว

^๘ สัมภาษณ์ พระมหาชุมพร นิตินาโร, วัดอรุณราชวราราม, วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^๙ สัมภาษณ์ พระมหาชุมพร นิตินาโร, วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

ต่างชาตินิยมนั่งเรือชมวิถีชีวิตริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งจะมีการขึ้นมาเที่ยวชม และไหว้หลวงพ่อรุ่งอรุณ เพื่อเสริมความเป็นสิริมงคลก่อนที่จะออกเดินทางท่องเที่ยวทางน้ำต่อไป

๑.๓.๓ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

วัดอรุณ มีการจัดกิจกรรมงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากพระพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม และวันสำคัญของชาติมิได้ว่างเว้นเช่น จัดกิจกรรมวันมาฆบูชา งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา งานวันพีธีเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น วัดอรุณ เป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่ร่วมกับองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร จัดงานเพื่อการปกป้องพระพุทธศาสนา ด้วยการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการปฏิบัติต่อพระพุทธรูป และสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งกิจกรรมที่วัดจัดขึ้นนี้จะมีการเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวทั้งที่เป็นชาวพุทธ และมีชาวพุทธ ได้ร่วมกันนั่งสมาธิเจริญจิตภาวนา ซึ่งภายในคณะ ๖ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส ได้มีการจัดตั้งเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรม ชื่อว่า “ศูนย์ปฏิบัติพุทธธรรมและบำเพ็ญกุศลนานาชาติ” ทำการสอนปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อการดำเนินชีวิตให้เกิดประโยชน์และความสุข และสงเคราะห์เด็กยากจนและเด็กด้อยโอกาส^{๑๐} ถึงแม้สถานที่ปฏิบัติธรรมจะไม่เด่นชัดนักสำหรับประชาชนทั่ว ๆ ไป แต่ในหมู่นักท่องเที่ยวต่างชาติ ที่ใคร่อยากศึกษา ทดลองการปฏิบัติ สามารถเข้าไปเรียนรู้และทดลองปฏิบัติได้ จึงนับว่าวัดอรุณ ถึงแม้จะเป็นวัดที่ส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยว ประเภทชมวัตถุธรรมทางโลก ในขณะเดียวกันก็มีความเชื่อมโยงส่งเสริมให้มีการเรียนรู้หลักพุทธธรรม อันเป็นนามธรรมภายในด้วยการสอนการปฏิบัติธรรมควบคู่กันไป

สรุป : วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร เป็นวัดที่เน้นส่งเสริมให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทชมงานด้านพุทธศิลปกรรม งานสถาปัตยกรรม ไหว้พระ ขอพร และเป็นแหล่งส่งเสริมอาชีพของคนในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็ได้เผยแผ่หลักพุทธธรรมให้แก่นักท่องเที่ยวที่สนใจวัฒนธรรมทางโลก (พุทธศิลป์) ให้หันมาสนใจสิ่งที่เป็นนามธรรม โดยการเป็นผู้นำสอนการปฏิบัติธรรมในเบื้องต้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้นำเสนอเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของวัดอรุณ ให้นักท่องเที่ยวจากทั่วโลกได้ประจักษ์ผ่านตราสัญลักษณ์มาเป็นเวลากว่า ๕๗ ปีแล้ว และพระปรางค์วัดอรุณ ยังเป็นหนึ่งในความภาคภูมิใจของคนไทย ในขณะเดียวกันการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักสถานที่ปฏิบัติธรรม และแนะนำเชิญชวนให้เข้าไปทดลองปฏิบัติเรียนรู้พุทธธรรม นับได้ว่าเป็นสิ่งที่วัดในสังคมไทยควรส่งเสริมให้มีเป็นอย่างยิ่ง

วัดไตรมิตรวิทยาราม

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดไตรมิตร เดิมมีชื่อว่า วัดสามจีน จากบันทึกโบราณตามหลักฐานในการขอพระราชทานยกขึ้นเป็นพระอารามหลวง กล่าวว่า เป็นวัดที่สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๗๔ หากนับรวมถึงปัจจุบันมีอายุกว่า ๑๘๐ ปี โดยมีชาวจีนจากโพ้นทะเลเป็นเพื่อนกัน ๓ คน แสวงโชคเดินทางมาสร้างเนื้อสร้างตัวในเมืองไทยช่วยกันสร้างขึ้น เหตุที่ได้ชื่อว่า “วัดสามจีนได้” มีคำเล่าว่า วัดสามจีน เดิมมีอยู่สามวัด คือ วัดสามจีนที่อยู่ในคลองบางอ้อ ด้านตรงข้ามกับ

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระอาจารย์จรัสเดช จิรเตโช, วัดอรุณราชวราราม, วันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

เทเวศร์วัดหนึ่ง วัดสามจีนเหนือ บางท่านก็ว่าอยู่ที่บางขุนพรหม บางท่านก็ว่าอยู่ที่จังหวัดนนทบุรี สำหรับวัดที่อยู่บางขุนพรหม คือ วัดสังเวชวิศยาราม ส่วนที่อยู่จังหวัดนนทบุรี ได้แก่ วัดโชติการาม อำเภอเมือง นนทบุรี และวัดสามจีนใต้ ได้แก่ วัดไตรมิตรวิทยาราม แต่เดิมสภาพพื้นที่ เมื่อครั้งมีนามว่า วัดสามจีนใต้ สภาพทั่ว ๆ ไปในบริเวณวัดเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกโสโครก เป็นที่พักสุกรสำหรับส่งเข้าโรงฆ่า สิ่งปลูกสร้างเป็นห้องแถวชั้นเดียวเตี้ย ๆ หลายแถว มีกรรมกร พ่อค้าแม่ค้าเช่าอาศัยอยู่ ห้องแถวเหล่านี้ชำรุดทรุดโทรม เปียกเสียด มีช่องทางเดินกว้างไม่เกิน ๑ เมตร แอมน้ำโสโครกซังแฉะแฉะอยู่ที่ถนนและข้างถนน ได้ทุนห้องแถวเหล่านี้ทั่วไปมีฝูงเป็ดและสุกรเที่ยวหาอาหารอยู่ระเกะระกะ ผู้เช่าที่มีอาชีพในการทำเส้นหมี่ ได้ตากเส้นหมี่ไว้หน้าห้องแถวเลอะเทอะไปทั่ว แม่ค้าพ่อค้าหาบเร่ขายของ ทั้งเศษอาหารเศษขนมเกลื่อนกล่น เน่าเหม็น มีการกระทำอันผิดศีลธรรมก็มาก สภาพบริเวณนั้นนอกจากทำให้เกิดที่สกปรกโสโครกเฉพาะเชื้อโรคแล้ว ยังเป็นสถานที่ซึ่งมิบังควรจะอยู่ในที่ของลานวัดใกล้กุฏิ อันจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่พระภิกษุและพระพุทธศาสนาได้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ จึงได้รับการอนุมัติจากมหาเถรสมาคม ให้ดำเนินการจัดการรื้อถอนห้องแถวกรู้งรังในลานวัด และรื้อกุฏิเก่าที่ชำรุดทรุดโทรมออกไป แล้วจัดการถมพื้นที่ที่รื้อถอนรวมทั้งคูคลองให้เป็นลานวัดที่สะอาดเรียบร้อย เพื่อใช้เป็นที่ก่อสร้างเสนาสนะ และโรงเรียนมัธยมวัดสามจีนใต้ให้ถูกสุขลักษณะ ฉะนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ จึงได้สร้างกุฏิคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น จำนวน ๑๔ หลัง ขึ้นแทนกุฏิที่ได้ทำการรื้อถอนไป รื้อถอนศาลาการเปรียญไม้ที่มีสภาพชำรุดทรุดโทรม สร้างเป็นศาลาการเปรียญคอนกรีต ๒ ชั้น ศาลารายที่ใช้เป็นโรงเรียนสอนบาลีและนักธรรมนั้น มีสภาพเก่าคร่ำคร่าได้ทำการรื้อถอนออก แล้วสร้างเป็นตึกคอนกรีต ๒ ชั้น ขึ้นแทนใช้เป็นสำนักสอนบาลีและสอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร มีชื่อเรียกเต็ม ๆ ว่า “วัดไตรมิตรวิทยาราม วรวิหาร” สังกัดมหานิกาย เรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า วัดไตรมิตร

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดไตรมิตร ตั้งอยู่ในย่านการค้าขายของชาวจีน มีมหรสพที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทองคำ เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะไทยที่โดดเด่นที่สุดในย่านนี้ มีสภาพแวดล้อมภายนอกสภาพแวดล้อมภายใน และสัญลักษณ์การสื่อสาร ดังนี้

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดไตรมิตร ตั้งอยู่เลขที่ ๖๖๑ ทางทิศตะวันตกของสถานีรถไฟหัวลำโพง ถนนเจริญกรุง แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐ วัดไตรมิตรเป็นหมู่เรือนอาคารทรงไทย ที่ถูกล้อมรอบไปด้วยอาคารพาณิชย์ อาคารที่อยู่อาศัยและการจราจรที่คับคั่ง ทิศเหนือจรดถนนพระราม ๔ ทิศใต้ติดกับถนนตรีมิตร ทิศตะวันออกติดกับซอยสุกร ๑ และทิศตะวันตกติดกับถนนเจริญกรุง

ภาพที่ ๔.๕ ทศนียภาพวัดไตรมิตรวิทยาราม

ที่มา : ภาพถ่ายจาก The trippacker : Mr. Phanthit Malesuwan.

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

วัดไตรมิตร มีเนื้อที่ของวัด ๑๔ ไร่ ๒ งาน ๓๑ ตารางวา และมีที่ธรณีสงฆ์ อีก ๑ ตารางวา กับ ๑ ตารางศอก พื้นที่ทั้งหมดเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั่วทั้งภายในบริเวณวัด มีการแบ่งเขตส่วนของนักท่องเที่ยวและที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ สามเณรด้วยแนวนอนเล็ก ๆ ห้องน้ำห้องสุขามีเจ้าหน้าที่ดูแลสะอาดเรียบร้อย ด้านหน้าเยื้องกับพระมಹามณคปเล็กน้อย มีพระอุโบสถที่ได้สร้างขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๙๐ เป็นทรงจัตุรมุข หลังคาสามชั้น มีชานรอบพระอุโบสถ บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธศพลญาณ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้นลงรักปิดทอง ประชาชนทั่วไปเรียกว่า หลวงพ่อโตบ้าง หลวงพ่อวัดสามจีนบ้าง มีพุทธศาสนิกชนมากกราบไหว้ บูชา ขอพรกันอยู่เสมอ ๆ ด้วยพวงมาลัยดอกมะลิ ในครั้งอดีตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยทรงเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และได้ตรัสยกย่องว่า เป็นพระพุทธรูปที่มีพระพุทธรลักษณะงดงามยิ่งนัก แต่สิ่งที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเข้าไปชม เข้าไปศึกษามากคือ ในพระมಹามณคปซึ่งมีทั้งหมด ๔ ชั้น บริเวณชั้นบนสุดเป็นที่ประดิษฐานหลวงพ่อดอกคำ ภายในตกแต่งสวยงาม เปิดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปกราบไหว้ บูชา และชมความงดงามของพุทธรลักษณะได้ทุกวัน นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเสียค่าเข้าชมเฉพาะชั้นนี้ ๔๐ บาท ส่วนชั้นที่ ๓ เป็นห้องแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับหลวงพ่อดอกคำ “จากพุทธศิลป์สู่โซทัย สู่วัฒนธรรมปัจจุบัน” โดยแบ่งเป็นหัวข้อนิทรรศการ ตั้งแต่บทนำ การกำเนิดพระพุทธรูป การสร้างพระพุทธรูปสุวรรณภูมิกร และเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลวงพ่อดอกคำ ผ่านสื่อมัลติมีเดียต่าง ๆ เช่น วิดีทัศน์แสดงขั้นตอนการก่อสร้างพระมಹามณคป และพิธีอัญเชิญพระพุทธรมหาสุวรรณภูมิกร จนถึงพิธีสมโภชพระมಹามณคป แสดงบอร์ดนิทรรศการ หุ่นจำลองการสร้างองค์พระของช่างไทยสมัยโบราณที่น่าสนใจ รวมทั้งประวัติเหตุการณ์ปูนกะเทาะจนเผยให้เห็นองค์พระพ่อดอกคำก็อยู่ในชั้น ๓ นี้เช่นกัน (มีตารางแสดงรอบการฉายวิดีโอทัศน์) และชั้นที่ ๒ ซึ่งจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน “ศูนย์ประวัติศาสตร์เยาวราช : ความรุ่งเรืองบนถนนสายทองคำ” นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจะเสียค่าเข้าชม ๑๐๐ บาท เปิดให้เข้าชมเฉพาะวันอังคารถึงวันอาทิตย์ สรุปว่านักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจะต้องจ่ายค่าเข้าชม ๑๔๐ บาท ถ้าต้องการเข้าชมทั้งหมด ส่วนบริเวณชั้น

ล่างสุด เป็นส่วนฐานของพระมหามณฑปที่กว้างขวาง ใช้ประกอบพิธีการฝ่ายสงฆ์ การจัดกิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ และสามารถปรับเปลี่ยนเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมเจริญจิตตภาวนาได้

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดไตรมิตร มีการเชิญชวนนักท่องเที่ยวให้เข้ามาร่วมทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ร่วมสวดมนต์ และเจริญจิตภาวนาภายในวัด ด้วยอุปกรณ์การสื่อสารจอภาพดิจิทัลขนาดใหญ่ ติดตั้งถาวรริมถนนภายในวัด มีการแสดงป้ายข้อความปฏิบัติของนักท่องเที่ยวตรงจุดข้อบ่งชี้เข้าชม ซึ่งหากได้รับการออกแบบทำให้สวยงามและติดตั้งเป็นมาตรฐาน ก็สามารถที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่วัดอื่น ๆ นำไปทำตามได้ มีการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสากล และมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จึงเป็นประโยชน์มากในการเข้าถึงสิ่งที่วัดต้องการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวได้เห็น สถานที่เดินเที่ยวชมของวัดไตรมิตร มีพื้นที่ไม่กว้างนัก มีจุดให้เที่ยวชมไม่ซับซ้อน วัดจัดป้ายแสดงทางเดินสัญจรภายในที่ชัดเจน ช่วยให้นักท่องเที่ยวไม่สับสน ไม่หลงทิศทาง และสามารถบริหารเวลาในการเที่ยวชมได้ดี การที่วัดมีนักท่องเที่ยวเข้ามามาก ส่วนหนึ่งเกิดจากนักท่องเที่ยวที่มักเป็นกลุ่ม เป็นคณะในย่านเอเชียด้วยกันที่นับถือศาสนาพุทธ โดยการโฆษณาผ่านสื่อต่าง ๆ เรื่องการค้นพบพระพุทธรูปทองคำ และส่วนใหญ่เกิดจากการสื่อสารทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวาง และรวดเร็วผ่านคอมพิวเตอร์ และโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลการติดต่อของวัดคือ เว็บไซต์ : <http://www.wattraimitrwithayaram.com>

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดไตรมิตร มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาตินงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยอยู่ตลอดปี และโดยเฉพาะงานเกี่ยวกับพระราชวงศ์จักรี และร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสอดแทรกการเจริญจิตตภาวนา นั่งสมาธิถวายเป็นพระราชกุศล

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

วัดไตรมิตร ได้รับการเลือกให้เป็นตัวแทนงานศิลปสถาปัตยกรรมหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือสยามประยุกต์ (Modern Thai) โดยเน้นความหนักแน่น มีเหลี่ยม มีน้ำหนักและมีลวดลายไทย^{๑๑} สิ่งที่แสดงให้เห็นชัดเจนในวัด คือ พระอุโบสถ หมู่กุฏิ และพระมหามณฑป นับเป็นวัดมีชื่อเสียงวัดหนึ่งที่มีปูชนียวัตถุสำคัญทางพระพุทธศาสนาและของโลก วัดไตรมิตร ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและนักท่องเที่ยวชาวจีนเข้ามกราบไหว้ บูชา ขอพร พระพุทธรูปในพระอุโบสถกันมากขึ้นด้วย วัดไตรมิตร มีความโดดเด่นอันเป็นเอกลักษณ์ที่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาตินิยมเข้ามาเยี่ยมชม คือ ๑. พระมหามณฑปเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา ๒. พระพุทธรูปมหาสุวรรณปฏิมากร (พระพุทธรูปทองคำ) และ ๓. พระอุโบสถ

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระสุวรรณมหาพุทธรูปบาล, วัดไตรมิตรวิทยาราม, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

๑. พระมหามณฑปเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษาในรัชกาลที่ ๙ เป็นอาคารขนาดใหญ่ที่สร้างจากหินอ่อนทรงไทยวิจิตรศิลป์ จุดประสงค์เพื่อใช้เป็นທີ່ประดิษฐานพระพุทธรมหาสุวรรณปฏิมากร (พระพุทธรูปทองคำ) หรือ “หลวงพ่ทองคำ” พระมหามณฑปนี้สร้างขึ้นในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี และทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ โดยประชาคมนักธุรกิจเขตสัมพันธวงศ์ ชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีน และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ร่วมกับวัดไตรมิตร ได้จัดให้มี “โครงการจัดสร้างพระมหามณฑปประดิษฐานพระพุทธรมหาสุวรรณปฏิมากร” ขึ้น โดยการออกแบบยึดถือหลักปรัชญา ดังนี้

- ความศักดิ์สิทธิ์และสง่างาม : เพื่อให้สมกับฐานะบารมีของหลวงพ่ทองคำ และเหมาะสมคู่ควรแก่การเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นโอกาสมหามงคลยิ่ง จึงออกแบบโดยเน้นให้มีโครงสร้างขนาดใหญ่ เพื่อให้เกิดความรู้สึกสง่างาม น่าเกรงขาม ขณะเดียวกัน ก็รักษาคุณค่าทางสถาปัตยกรรมไว้ครบถ้วนทั้งงานพุทธศิลป์ สถาปัตยกรรมศิลป์ และวิจิตรศิลป์

- ความมั่นคง ถาวร : ด้วยมุ่งหวังให้เป็นภูมิสถาปัตยกรรมใหม่ของย่านเยาวราช และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าสืบทอดไปชั่วลูกหลาน ในการออกแบบจึงคำนึงถึงอายุของวัสดุการใช้งานเป็นหลัก โครงสร้างของอาคารจึงเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก และคัดสรรวัสดุก่อสร้างที่มีคุณสมบัติโดดเด่นในเรื่องของความคงทนถาวร อาทิ หินอ่อน เป็นต้น

- ความร่วมสมัย : ในการออกแบบพระมหามณฑปนี้ เน้นการออกแบบที่เรียบง่าย แต่สร้างสรรค์ โดยคำนึงถึงความจำเป็น ประโยชน์ใช้สอย และบริบทแวดล้อมเป็นหลัก โดยรวมเอาพื้นที่ใช้สอยที่จำเป็นเข้าไปในอาคารหลังนี้ อันได้แก่ พระมหามณฑป พิพิธภัณฑสถาน และพื้นที่จอดรถ

๒. พระพุทธรมหาสุวรรณปฏิมากร (พระพุทธรูปทองคำ) พระพุทธรมหาสุวรรณปฏิมากร ได้ถูกค้นพบเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘ และอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนพระวิหารหลังเดิมตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ความงดงามแห่งพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ได้ถูกถ่ายทอดแก่สายตาชาวโลกผ่านพระวิหารหลังเดิมตลอดมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๕๑ จึงได้ถูกอัญเชิญเคลื่อนย้ายเป็นครั้งสุดท้าย เพื่อประดิษฐาน ณ พระมหามณฑป เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ รวมระยะเวลาที่ประดิษฐานในพระวิหารหลังเดิมทั้งสิ้น ๕๒ ปี เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัย สร้างด้วยทองคำเนื้อเจ็ด แต่เดิมมีปูนปั้นหุ้มปกปิดไว้ตลอดทั้งองค์และลงรักปิดทอง ต่อมาขณะทำการเคลื่อนย้ายไปสู่พระวิหารที่เพิ่งสร้างเสร็จ ได้เกิดเหตุการณ์ปูนกะเทาะทำให้องค์พระพุทธรูปทองคำที่ซ่อนอยู่ภายในปรากฏออกมา จึงกลายเป็นพระพุทธรูปทองคำอันล้ำค่าของไทย ทั้งทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม พระพุทธรมหาสุวรรณปฏิมากร ได้รับการบันทึกจากหนังสือ กินเนสส์บุ๊ก ฉบับปี ค.ศ. ๑๙๙๑ (พ.ศ. ๒๕๓๔) ระบุว่า “พระพุทธรมหาสุวรรณปฏิมากร นับเป็นพระพุทธรูปทองคำบริสุทธิ์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก” “เป็นปูชนียวัตถุที่มีมูลค่าสูงที่สุดในโลก” องค์พระพุทธรูปมีหน้าตักกว้าง ๓.๐๑ เมตร สูง ๓.๙๑ เมตร องค์พระสามารถถอดได้ ๙ ส่วน จากฐานขององค์พระขึ้นไปเป็นเนื้อทองบริสุทธิ์ ๔๐% พระพักตร์มีเนื้อทอง ๘๐ % ส่วนพระเศวตมีน้ำหนัก ๔๕ กิโลกรัมเป็นเนื้อทองบริสุทธิ์ ๙๙.๙๙ % น้ำหนักองค์พระประมาณ ๕.๕ ตัน

๓. พระอุโบสถ เป็นพระอุโบสถที่ได้สร้างขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ หลวงวิศาลศิลปกรรม เป็นผู้ออกแบบพระอุโบสถ การก่อสร้างใช้แบบเพอร์โรคอนกรีต ทรงจัตุรมุข หลังคาสามชั้น มีชานรอบพระอุโบสถ บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำ พระประธานในพระอุโบสถ คือ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้น ลงรักปิดทอง มีธรรมเนียมปฏิบัติของการกราบไหว้ บูชาองค์พระประธาน คือ จุดธูปเทียนบูชากันที่ด้านนอกหน้าพระอุโบสถ จากนั้นจึงเข้าไปกราบพระประธานขอพรด้านใน

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

ภายในพระมณฑปของวัดไตรมิตร^{๑๒} มีพื้นที่กว้างใหญ่ และได้จัดส่วนแสดงกิจกรรมต่าง ๆ ไว้ในชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓ พระภิกษุที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในส่วนต่าง ๆ จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้การบริหารจัดการ การดูแล และการจัดนิทรรศการต่าง ๆ กับองค์กรภายนอกที่มีการบริหารจัดการงานประเภทเดียวกันเช่น มิวเซียมสยาม เป็นต้น เพราะวัดไตรมิตร มีการจัดนิทรรศการและมีความทันสมัยเหมือนกัน ซึ่งนั่นก็หมายความว่ามีความยากลำบากที่จะต้องดูแลรักษา และการบริหารจัดการ ดังนั้นจึงได้มีการสนับสนุนให้พระภิกษุได้ออกไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ เพื่อเพิ่มพูนทักษะ และนำข้อดีต่าง ๆ ของแหล่งเรียนรู้เข้ามาเป็นแนวทางในการบริหารสืบต่อไป ในส่วนการเรียนรู้อื่น ๆ ภายในวัดไตรมิตร ได้จัดให้มีสถาบันการเรียนรู้ภาษาจีน ห้องเรียนภาษาจีนขงจื้อเพื่อเยาวชนไทย มีการแข่งขันในนามของโครงการ “เพชรยอดมงกุฎ” ทุกปี และจัดกิจกรรมที่สามารถทำให้สัมผัสถึงวัฒนธรรมของชนชาวจีนได้ โดยผ่านการบอกเล่าของมัคคุเทศก์น้อยจากสถาบันขงจื้อ วัดไตรมิตร มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกันมานานกับโรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย มีบันทึกของวัดกล่าวว่า พระสมุห์กล่อม อดีตเจ้าอาวาสวัดสามจีนใต้รูปที่ ๒ เป็นบูรพาจารย์ของโรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย และท่านเจ้าอาวาสรูปต่อ ๆ มาก็ได้ให้ความอุปถัมภ์แก่โรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัยต่อเนื่องด้วยดี

วัดไตรมิตร ตั้งอยู่ในย่านชุมชนค้าขายที่เจริญแล้วของชาวจีน ซึ่งการส่งเสริมวิถีชุมชนและวัฒนธรรม จึงบอกเล่าผ่านมาจากภายในพระมณฑปของวัดไตรมิตร ชั้นที่ ๒ จัดให้เป็นพิพิธภัณฑ์ ศูนย์ประวัติศาสตร์เยาวราช “ความรุ่งเรืองบนถนนสายทองคำ” ภายในห้องจัดนิทรรศการชนิดถาวร สามารถสัมผัสได้ถึงบรรยากาศการค้าขายที่ถนนทรงวาดสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นความเจริญรุ่งเรืองของย่านการค้าเยาวราช มีการนำเสนอภาพลักษณ์ที่โดดเด่น ๔ แห่งมุมของเยาวราชที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ ถนนสายทองคำ ย่านตลาดใหญ่ที่สุดของประเทศ แหล่งวัฒนธรรมประเพณีจีน และแหล่งรวมอาหารอร่อย โดยห้องแสดงนิทรรศการต่าง ๆ มีทั้งหมด ๖ ห้อง ซึ่งแบ่งออกตามช่วงเวลาและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับ คือ

๑. เต็บใหญ่ไต้ร่มพระบารมี : ฟังคำบอกเล่าจากอากงชาวเยาวราช เพื่อทำความรู้จักเบื้องต้นกับชุมชนชาวจีนสำเพ็งและเยาวราช

๒. กำเนิดชุมชนจีนแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔) จุดกำเนิดของชุมชนจีน-สำเพ็ง และการเข้ามาของชาวจีนโพ้นทะเลในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑-๓ จนกระทั่งกลายเป็นย่านการค้าที่ใหญ่ที่สุดของกรุงเทพฯ

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระราชเมธี, วัดไตรมิตรวิทยาราม, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

๓. เส้นทางสู่ยุคทอง (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๕๐๐) พัฒนาการของชุมชนจีนจากตลาดสำเพ็งสู่ความเป็นย่านธุรกิจสมัยใหม่บนถนนเยาวราช เรื่องราววิถีชีวิตที่ช่วยให้ผู้ชมเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อวิถีทางสังคมของชาวเยาวราชในยุคหนึ่ง

๔. ตำนานชีวิต Hall of Fame ประกอบด้วยวีดิทัศน์แสดงตำนานชีวิตของบุคคลชาวเยาวราชที่เป็นแบบอย่างและแรงบันดาลใจให้แก่อนุชนรุ่นหลัง

๕. พระบารมีปกเกล้าฯ แกลเลอรีภาพถ่ายและวีดิทัศน์ แสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ พระบรมวงศานุวงศ์ ในรัชกาลปัจจุบันต่อชุมชนเยาวราช

๖. ไข่น้ำทาว์นวันนี้ ภาพลักษณ์อันโดดเด่นในแง่มุมของเยาวราชที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็น “ไข่น้ำทาว์น” ของประเทศไทย

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดไตรมิตร มีการจัดกิจกรรมงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และวันสำคัญของชาติมิได้ว่างเว้น เช่น จัดกิจกรรมงานวันมาฆบูชา งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา (วันวิสาขบูชาและวันอัฐมีบูชา) งานพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศแด่พระมหากษัตริย์ เป็นต้น ผู้คนในชุมชนทั้งชาวไทย-จีนและผู้มีศรัทธารอบ ๆ วัดไตรมิตร^{๑๓} ได้จัดตั้งชมรมหนึ่งชื่อ ชมรมธรรมทัศน์ ที่กำหนดให้ทุกวันจันทร์ของแต่ละสัปดาห์ มีการสวดมนต์ทำวัตรปฏิบัติธรรม ทุกวันเสาร์-อาทิตย์แรกของเดือนจัดให้มีการปฏิบัติธรรมประจำเดือน และจัดให้มีการปฏิบัติธรรมเจริญจิตตภาวนาทุกวันศุกร์ บริเวณภายในชั้นล่างของพระมณฑป ซึ่งเป็นการหมั่นฝึกฝนการปฏิบัติธรรมเป็นเบื้องต้น ก่อนแล้วค่อยพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ และในทุกกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น นอกจากจะได้มีการเผยแผ่หลักพุทธธรรม ยังมีการส่งเสริมการนั่งสมาธิ เจริญจิตตภาวนากันมากขึ้นด้วย

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

ผู้ที่ปฏิบัติธรรม เจริญจิตตภาวนาได้ดีแล้วจากที่นี่ ใครที่จะได้ประพฤติดุปฏิบัติให้สูงขึ้น ก็สามารถไปศึกษาและปฏิบัติต่อได้ที่ “ศูนย์การศึกษาปริยัติธรรมวัดไตรมิตรวิทยาราม” ตั้งอยู่เขาแม่ชี อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นเครือข่ายของวัด^{๑๔}

สรุป : วัดไตรมิตร เป็นวัดที่เน้นส่งเสริมให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทชมงานด้านพุทธศิลปกรรม งานสถาปัตยกรรม ทำบุญ ไหว้พระ ขอพร แม้จะเป็นวัดที่มีถาวรวัตถุโดดเด่นเพียง ๒ อย่าง แต่ก็มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติจำนวนมากเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมจำนวนมากทุกวัน แต่แม้กระนั้นก็ยังมีการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมเกี่ยวกับวันสำคัญของชาติ และจัดชมรมการปฏิบัติธรรม เจริญจิตตภาวนาตั้งแต่ระดับขั้นต้น จนสามารถพัฒนาไปสู่ขั้นสูงได้ การนำเสนอเอกลักษณ์ที่โดดเด่นให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเยี่ยมชมในสิ่งที่เป็นวัดพุทธธรรม แล้วเกิดความศรัทธา เกิดความยินดี เกิดความสุขใจ อันจะนำไปสู่การเรียนรู้หลักพุทธธรรม และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่สูงยิ่งขึ้น

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระราชเมธี, วัดไตรมิตรวิทยาราม, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระราชเมธี, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

ย่อมจะนำไปสู่ความเป็นชาวพุทธที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งการปฏิบัติบูชาด้วยพระธรรม ตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

วัดมหาธาตุ

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เดิมชื่อ วัดสลัก สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงบูรณปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จจึงเปลี่ยนชื่อเป็น วัดนิพพานาราม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ใช้เป็นสถานที่ชำระพระไตรปิฎก เปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็น วัดพระศรีสรรเพชญ์ และทรงเปลี่ยนชื่ออีกครั้งว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชวรรมหาวิหาร แต่คนทั่วไปนิยมเรียกกันว่า “วัดมหาธาตุ” ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุและสามเณรได้เจริญขึ้นมาก จึงโปรดให้ย้ายสถานที่เรียนพระปริยัติธรรมจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาจัดตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” เป็นแห่งแรกที่ใช้นามวิทยาลัยในประเทศไทย และในภายหลังได้พระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ได้วางระเบียบและหลักสูตรอนุโลมตามหลักสากล และเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกของไทย ที่เรียกชื่อว่า “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อเป็นพระเกียรติยศสืบไป ต่อมาพระองค์มีพระราชดำริที่จะสร้างสังฆิกเสนาสน์ให้เป็นถาวรวัตถุ สำหรับให้เป็นวิทยาลัยที่เล่าเรียนสำหรับพระภิกษุและสามเณร ประจวบกับขณะนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร สวรรคต พระองค์จึงทรงสร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยขึ้นภายในวัดมหาธาตุด้านหน้าติดกับท้องสนามหลวง เพื่อจะใช้เป็นที่ตั้งพระศพแทนการสร้างเมรุมาศที่ท้องสนามหลวง และเพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมชั้นสูงสืบไปภายหน้า แล้วพระราชทานนามวัดเป็น “วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์” เพื่อเฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร และดัดรูปตราจุลมงกุฎไว้ที่หน้าบันพระวิหาร ปัจจุบันวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรรมหาวิหาร สังกัดมหานิกาย มีชื่อเรียกเต็ม ๆ ว่า “วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร” ตั้งอยู่ในเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

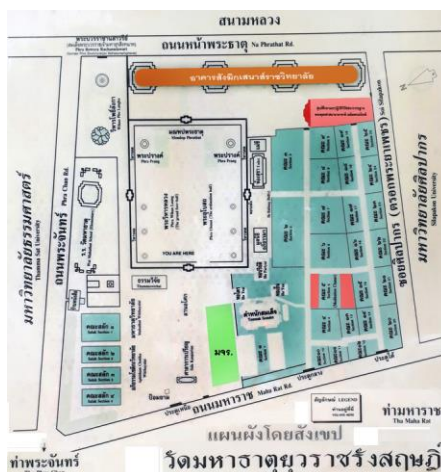
๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่มีอายุเก่าแก่วัดหนึ่งในเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นวัดที่มีความโดดเด่นในด้านการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่อยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง มีถนนล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน ทิศเหนือติดกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทิศใต้ติดกับมหาวิทยาลัยศิลปากร ทิศตะวันออกติดกับท้องสนามหลวง และทิศตะวันตก เป็นตลาดท่าพระจันทร์แหล่งค้าขายอยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา และท่าเรือข้ามฝากไปฝั่งโรงพยาบาลศิริราช จึงเป็นย่านที่มีผู้คนสัญจรไปมามาก ปัจจุบันได้มีการจัดระเบียบการตั้งวางสินค้า การค้าขายและข้อบังคับการจราจร จึงทำให้ย่านนี้มีความสะอาดและคล่องตัวในการเดินทาง

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

ภาพที่ ๔.๖ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดมหาธาตุ

ที่มา : ป้ายหน้าทางเข้าประตูเขตพุทธาวาส ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

ภายในวัดมหาธาตุ มีพื้นที่ส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาสอยู่ในพระระเบียงที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่รายรอบถึง ๑๑๒ องค์ เป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ พระวิหารหลวง มณฑปพระธาตุ และพระปรางค์อีก ๒ องค์ ในเขตที่เป็นสังฆาวาส มีหมู่กุฏิอยู่ด้านใต้ของเขตพุทธาวาส แบ่งเป็นคณะรวม ๒๕ คณะและอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เรียกว่า คณะสลักอีก ๔ คณะ รวมเป็น ๒๙ คณะ ส่วนพื้นที่นอกพระระเบียง ส่วนใหญ่จะเป็นอาคารสิ่งก่อสร้างที่มีความเก่าแก่ เช่น ศาลาการเปรียญที่ถูกสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ หอบริยัติในส่วนของเขตธรณีสงฆ์ มีอาคารเรียนของพระภิกษุ สามเณรและแม่ชี อุบาสก อุบาสิการวมอยู่หลายอาคารเช่น อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยา ตึกอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ตึกมหาธาตุวิทยาลัย ตึกธรรมวิจัย และอาคารศึกษาและปฏิบัติธรรมนานาชาติ ที่สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นต้น วัดมหาธาตุแม้ไม่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศิลป์ แต่ก็มีสิ่งสำคัญ ๆ อยู่หลายประการ เช่น

๑. มณฑปพระธาตุ ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมทรงไทย หลังคาลด ๒ ชั้น ประดับช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันสร้างด้วยไม้แกะสลัก ปิดทองประดับกระจก ตรงกลางเป็นรูปพระลักษณะทรงหนุมานยืนแท่น ซึ่งเป็นตราพระราชลัญจกรของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

๒. พระอุโบสถ ลักษณะเป็นอาคารทรงไทยฐานสูง หลังคามุงกระเบื้องดินเผา มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันเป็นไม้แกะสลัก ปิดทองประดับกระจก เป็นภาพนารายณ์ทรงครุฑขนาดแวดล้อมด้วยภาพเทวดาเหาะด้านละ ๓ องค์ เหนือขึ้นไปเป็นเทพนม พื้นลายทั่วไปเป็นลายใบเทศก้านต่อดอก รอบพระอุโบสถมีพัทธสีมาตั้งประจำทั้ง ๔ ทิศ ใบเสมาสลักเป็นภาพครุฑขนาดมีพระศรีสรรเพชญ์ เป็นพระประธานในพระอุโบสถ

๓. พระวิหารหลวง เป็นอาคารทรงไทยฐานสูง มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง หน้าบันพระวิหารเป็นรูปตราพระราชลัญจกรในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

สยามมกุฎราชกุมาร มีอักษรย่อว่า ร.จ.บ.ต.ว.ห.จ. (เราจะบำรุงตระกูลวงศ์ให้เจริญ) มีพระศรีศากยมุนี (หลวงพ่โต) เป็นพระประธานในพระวิหารหลวง

๔. พระปรางค์และพระเจดีย์ราย ตั้งอยู่ในเขตพระระเบียง ด้านเหนือพระวิหาร และด้านใต้ของพระอุโบสถ มีเจดีย์ด้านละ ๒ องค์ พระปรางค์ด้านละองค์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ หุ้มด้วยติ๊ก และซ่อมในสมัยรัชกาลที่ ๓ เอาติ๊กออก พระปรางค์องค์ใหญ่ ๒ องค์ด้านหน้าพระมณฑป สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) และสมเด็จพระสังฆราช (มี)

๕. พระวิหารโพธิ์ลังกา เคยเป็นตำหนักที่ประทับของรัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งทรงพระผนวช ตั้งอยู่ทางตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ถวาย “พระนาค” พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย อันเป็นพระพุทธรูปสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๔ มาประดิษฐานเป็นพระประธานในวิหารน้อยนี้

๖. พระบรมราชานุสาวรีย์ สร้างเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท ผู้ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุ อยู่ด้านหน้าพระวิหารโพธิ์ลังกา หันพระพักตร์ออกสู่สนามหลวง พระหัตถ์ทั้งสองยกพระแสงดาบเป็นท่าจับเป็นพุทธรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

๗. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นสถานที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายคู่กับมหามงกุฎราชวิทยาลัย มีพระราชประสงค์จะให้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ โดยมอบพระราชภาระให้อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุเป็นผู้ดำเนินการ ปัจจุบันมีชื่อตามพระราชบัญญัติว่า “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”

๘. ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช อาคารที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใช้เป็นคลังเก็บเครื่องประดับศพของหลวง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชอุทิศพระราชทรัพย์ส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เพื่อปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ รวมถึงตำหนักสมเด็จพระสังฆราชทั้งหมด เพื่อใช้เป็นที่สถิตของอธิบดีสงฆ์ตั้งแต่ก่อน

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่จัดให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติถึง ๒ สถานที่ด้วยกัน และมีพื้นที่สำหรับการท่องเที่ยวดูโบราณสถานอยู่เฉพาะภายในเขตพุทธาวาสเท่านั้น มีการจัดแสดงป้ายผังรวมเห็นได้เด่นชัดอยู่ตรงส่วนหน้าของประตูใหญ่ทางเข้าเขตพุทธาวาส มีจุดให้เที่ยวชมอยู่ภายในวิหารหลวงและพระอุโบสถเท่านั้น ไม่ซับซ้อน วัดมีประตูเข้า-ออกหลายทาง จัดป้ายแสดงทางเดินสัญจรภายในที่ชัดเจน ช่วยให้นักท่องเที่ยวไม่สับสน ไม่หลงทิศทาง และสามารถบริหารเวลาในการเที่ยวชมได้ดี มีการสื่อสารทางอิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวาง และรวดเร็วผ่านคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลการติดต่อของวัดคือ เว็บไซต์ : <http://www.watmahathat.com>

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่เป็นต้นแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่สะสมชื่อเสียงมาหลายสิบปี ปัจจุบันยังคงรักษาความเป็นวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมอย่างดียิ่ง โดยมีกองการวิปัสสนาธุระคณะ ๕ และ ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระพุทธศาสนานานาชาติ เป็นผู้นำ และมีเครือข่ายการปฏิบัติธรรมหลายแห่งทั้งในสังคมไทยและต่างประเทศ

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

จากการที่วัดมหาธาตุ เป็นวัดที่เน้นด้านการเล่าเรียนของพระภิกษุและสามเณรมานับแต่อดีต ปัจจุบันวัดมหาธาตุ ยังคงรักษาพระราชปณิธานเดิมในงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งงานด้านการเล่าเรียนพระอภิธรรมชั้นสูง ที่ชื่อว่า “อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย” และงานด้านวิปัสสนาธุระซึ่งมี ๒ แห่งในวัดเดียวกัน คือ กองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ ที่สร้างชื่อเสียงไปในหมู่ของผู้นับถือศาสนาพุทธ และผู้นับถือต่างศาสนาที่สนใจการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ มีความพร้อมในการสอนนักท่องเที่ยวที่สนใจการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ^{๑๕} และอีกแห่งหนึ่งคือ ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระพุทธศาสนานานาชาติ อาคารเบญจมาราชรานุสรณ์ ที่มีหลักสูตรทั้งระยะสั้นและระยะยาว สามารถมาปฏิบัติแบบไป-กลับได้ทุกวัน และหลักสูตรพิเศษเปิดสอนทุกวัน ที่ ๑-๗ ของทุกเดือน เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำกรุงเทพมหานคร แห่งที่ ๔ และได้รับเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่นในปี ๒๕๕๓

ความมีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ของวัดมหาธาตุ^{๑๖} เริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๔ เมื่อสมเด็จพระพุทธปาพจนจารย์ อดีตพระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุได้มีโอกาสเป็นตัวแทนรัฐบาลไทยไปร่วมทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่ประเทศพม่า ท่านได้เห็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบ ต่อมาอีกหนึ่งปี ท่านจึงได้ส่งพระธรรมธีรราชมหามุนี (พระมหาโชดก ญาณสิทธิ) ไปศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่สำนักมหาสิริยาตอ กรุงย่างกุ้ง เมื่อท่านกลับมาประเทศไทยแล้ว สมเด็จพระพุทธปาพจนจารย์จึงได้จัดตั้ง “กองการวิปัสสนาธุระขึ้นให้เป็นศูนย์วิปัสสนากรรมฐานที่คณะ ๕” และได้แต่งตั้งให้ท่านเป็นผู้อำนวยการกองการวิปัสสนาธุระ และนับแต่นั้นมาคณะ ๕ ได้จัดให้มีการสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานขึ้น โดยปรับแต่งพื้นที่ภายในคณะ ๕ สร้างเป็นห้องปฏิบัติกรรมฐานรับผู้ประสงค์จะเข้าอบรมการปฏิบัติ ให้เข้าปฏิบัติได้ตลอดเวลา ทั้งประเภทอยู่ประจำและไม่ประจำ คือ เข้ามารับการอบรมจากพระอาจารย์แล้วไปปฏิบัติที่บ้าน จากนั้นจึงมารับการสอบอารมณ์ หรือมาปฏิบัติในเวลารว่างแล้วกลับไปพักที่บ้าน เป็นต้น พระธรรมธีรราชมหามุนี ได้อุทิศชีวิตให้การอบรมและเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบ ติดต่อกมาเป็นเวลายาวนานประมาณ ๔๐ ปี จึงมีศิษยานุศิษย์และมีผู้เคารพศรัทธาเลื่อมใสมาก ทั้งชาวไทย ชาว

^{๑๕} สัมภาษณ์ พระครูวิมลธรรมรังสี, วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระราชสิทธิมนี วิ., วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

ต่างชาติ และบุคคลผู้มาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในครั้งนั้น มีทุกระดับชั้น ทุกฐานะอาชีพเช่น ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ครั้งท่านดำรงสมณศักดิ์ที่ พระอุดมวิชาญาณเถร ท่านได้เป็นพระอาจารย์ ถวายงานวิปัสสนากรรมฐานแด่สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ (สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี) ซึ่งได้เสด็จมาสมათานพระกรรมฐาน เมื่อวันอังคารที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๘ ณ มณฑลพระบรมธาตุวัดมหาธาตุ เป็นต้น ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ท่านเริ่มต้นเดินทางไปสอนวิปัสสนากรรมฐานที่ประเทศอังกฤษ ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์สมาคมแห่งประเทศไทย จากนั้นจึงเป็นหัวหน้าพระธรรมทูตประจำประเทศอังกฤษ ท่านริเริ่มสร้างวัดไทยในประเทศอังกฤษ ปัจจุบันได้สร้างเป็นวัดไทยโดยสมบูรณ์ชื่อ วัดพุทธประทีป ที่วัดมหาธาตุท่านได้รับชาวต่างประเทศให้ได้เข้ารับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และช่วยเหลือให้ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาด้วย จึงนับได้ว่า พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้สร้างชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้เจริญขึ้นในต่างแดน และสร้างคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างมาก

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

วัดมหาธาตุ เป็นแหล่งสำหรับการศึกษาด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่อดีต และปัจจุบันก็ยังคงรักษาสถานภาพนั้นไว้ มีการส่งเสริมการเล่าเรียนด้านพระพุทธศาสนาแก่อบาสกอุบาสิกาทั่วไป แม่ชีและพระภิกษุ ได้แก่ การเล่าเรียนพระอภิธรรมตั้งแต่ชั้นเริ่มต้นจนถึงชั้นสูง ที่ชื่อว่า อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย รวมทั้งจัดการศึกษางานด้านวิปัสสนาธุระ เช่น การอบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามธรรมเนียมของพระ เณรอาคันตุกะที่มาเล่าเรียนบาลีในวัดมหาธาตุ โดยคณะ ๒๑ การปฏิบัติที่ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระพุทธศาสนา นานาชาติ เฉลิมพระเกียรติ อาคารเบญจมราชวรานุสรณ์ และที่สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ ซึ่งกิจกรรมการเรียนรู้ของวัดมหาธาตุ จะเน้นหนักไปในทางของผู้ที่สนใจงานด้านพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับนามธรรม ถึงกับติดตั้งป้ายตัวอักษรขนาดใหญ่เชิญชวนนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เข้ามาชมงานพุทธศิลป์และสถาปัตยกรรม และชาวไทยที่เข้ามาทำบุญ ไหว้พระ ขอพร ขึ้นในบริเวณเขตพุทธาวาส ให้ได้ใช้โอกาสนี้เข้าไปร่วมปฏิบัติธรรม

ภาพที่ ๔.๗ ป้ายตัวอักษรเชิญชวนด้านซ้ายและขวาของพระปรารักษ์
ที่มา : ภาพป้ายตัวอักษรในเขตพุทธาวาส ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

วัดมหาธาตุ นับตั้งแต่ที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราช ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถหลังใหญ่ พระวิหารหลวง จนมีรากฐาน

มั่นคง ต่อมารัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงสร้างอาคารถาวรเพื่อการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุและสามเณรอีกหลายหลัง และภายหลังได้อนุญาตให้ใช้เป็นที่พักศึกษาเรียนรู้แก่ประชาชนที่สนใจเกี่ยวกับงานด้านพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นภายในวัดมหาธาตุ นอกจากจะมีเครื่องราชูปโภคอันเป็นผลงานของศิลปะช่างวังหน้าที่ทรงถวายให้แก่วัดแล้ว ยังมีงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าหลายหลังให้นักท่องเที่ยวได้เข้าชม มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ภายในพระวิหารหลวง ๕ พระองค์ให้นักท่องเที่ยวชาวไทยได้สักการะบูชาทุกวัน พร้อมกับติดป้ายเชิญชวนชาวพุทธร่วมใจกันปฏิบัติตามแนวศีล ๕^{๑๗} ไว้ตามป้ายกำแพงระเบียงในเขตพุทธาวาส เพื่อความเป็นมงคลของชีวิตและเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง และถึงแม้ว่าวัดจะเน้นไปในการสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แต่กระนั้นคณะสงฆ์ก็ได้มีจัดสัมมนาสนับสนุน โครงการบูรณาการการบริหารจัดการ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาขึ้น เพื่อหาทางสร้างมูลค่าเพิ่ม เพื่อสนับสนุนรัฐบาลรับปีท่องเที่ยววิถีไทยและส่งเสริมงานเผยแผ่พุทธศาสนาไปในตัวด้วยเช่นกัน

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดมหาธาตุ มีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบ โดยยึดหลักตามแบบการสอนและการสอบอารมณ์ของพระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชดก ญาณสิทธิ) ปัจจุบันวัดมหาธาตุ^{๑๘} มีศูนย์สำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ๒ แห่ง คือ ที่ “สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕” และที่ “ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระพุทธศาสนานานาชาติ เฉลิมพระเกียรติ อาคารเบญจมาราชรานุสรณ์” โดยทั้ง ๒ แห่งนี้ใช้รูปแบบของการปฏิบัติธรรม การกำหนดรู้ และการสอบอารมณ์เหมือนกันคือ แบบวิปัสสนาตามแนวทางของสติปัฏฐาน ๔ คือ เน้นดูกาย ดูเวทนา ดูจิต และดูธรรม พัฒนาจิตให้เกิดสติและปัญญารู้เท่าทันอารมณ์ทุกขณะ การจัดปฏิบัติกรรมฐานที่คณะ ๕ วัดมหาธาตุ ยังคงดำเนินการอยู่อย่างเข้มแข็ง โดยเปิดให้ประชาชนทั่วไป ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ตลอดจนภิกษุสามเณรที่สนใจได้เข้ามาปฏิบัติกรรมฐานได้ทุกวัน พร้อมมีอาหารและที่พักให้สำหรับคนที่ต้องการค้างคืน ส่วนผู้ปฏิบัติที่ต้องการไป-กลับก็ได้ตามอัธยาศัย และที่ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนานาชาติ อาคารเบญจมาราชรานุสรณ์ก็เช่นกัน เปิดให้ผู้สนใจมาปฏิบัติธรรมได้ทุกเมื่อ ทำให้คนที่มีความว่างน้อยไม่มีโอกาสได้เรียนรู้ธรรม ไม่มีโอกาสได้ปฏิบัติ ให้ได้มีสถานที่ที่ไม่กำหนดวัน-เวลาในการเข้าปฏิบัติ หากเมื่อใจพร้อมกายพร้อมมาได้ทันที เพียงขอให้เมื่อตั้งใจมาแล้วก็ตั้งใจเต็มที่ กำลัง ปฏิบัติตามกฎที่สำนักกำหนดไว้อย่างเต็มที่ โดยหวังว่าธรรมะจะช่วยนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่การพ้นทุกข์ที่แท้จริงได้ในที่สุด^{๑๙}

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระสุวิมลธรรมาภรณ์, วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระราชสิทธิมนี วิ., วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระราชภาวนาวิริยคุณ วิ., วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๑.

สรุป : วัดมหาธาตุ จัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทส่งเสริมการปฏิบัติ วิปัสสนาธรรม ซึ่งมีกองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ เป็นต้นแบบแล้วยังมีศูนย์ศึกษาและปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานนานาชาติ อาคารเบญจมาศรวรรณสรณ์ ที่เปิดให้ผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้เข้ามาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ได้ตลอดเวลาเท่าที่จะสามารถหาโอกาสเข้ามาปฏิบัติฝึกฝน อบรมตน และพัฒนาจิตใจของตนเองได้ วัดมหาธาตุ นอกจากจะมีชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติ วิปัสสนาแล้ว ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าวัด ทำบุญ ไหว้พระ รักษา ศิล ส่งเสริมอาชีพแก่ชุมชนในเรื่อง การจำหน่ายสินค้าชุมชนรอบ ๆ กำแพงวัด และภายในวัดมีสิ่งที่เป็น ถาวรวัตถุที่สำคัญทางพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตหลายอย่าง เช่น พระอุโบสถขนาดใหญ่ พระวิหาร พระมณฑป วิหารโพธิ์ลังกา (วิหารน้อย) ที่เปิดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม และสักการบูชาได้ ทุกวัน

วัดพิชัยญาติการาม

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

เดิมเป็นวัดร้าง ไม่มีหลักฐานว่าสร้างเมื่อไรและใครเป็นผู้สร้าง เป็นวัดที่มี รูปแบบศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๒-๒๓๗๕ พระยาศรีพิพัฒน์ (ตำแหน่งขณะนั้น) ได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อสร้างแล้วเสร็จจึงได้น้อมเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ต่อมาท่านได้ดำรงตำแหน่ง สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บัญญา) พระองค์จึงพระราชทานนามวัดนี้ว่า “วัดพระยาญาติการาม” ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพิชัยญาติการาม” แต่คนทั่วไปนิยมเรียกกันว่า วัดพิชัยญาติ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงให้มีการสร้างอาคารเรียนทรงยุโรปขึ้นภายในวัด เพื่อให้เป็นที่เล่าเรียนแห่งแรกของประชาชนในย่านฝั่งธนบุรี (เดิม) ปัจจุบันวัดพิชัยญาติการาม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร สังกัดมหานิกาย มีชื่อเรียกเต็ม ๆ ว่า “วัดพิชัยญาติการาม วรวิหาร” ตั้งอยู่ริมคลองสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดพิชัยญาติ เป็นวัดที่มีโบราณสถานลักษณะรูปแบบศิลปะจีน มีสภาพแวดล้อม ภายนอก สภาพแวดล้อมภายใน การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร ดังนี้

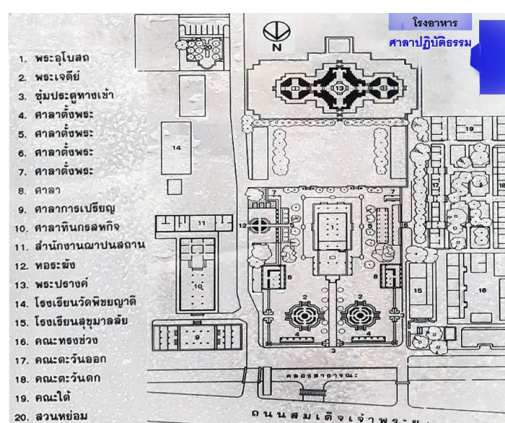
๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดพิชัยญาติ ตั้งอยู่เลขที่ ๖๘๕ ถนนประชาธิปไตย แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐ เป็นวัดที่ติดกับถนน ๒ ด้าน คือ ด้านทิศเหนือติดถนน สมเด็จเจ้าพระยา ทิศตะวันตกติดกับถนนประชาธิปไตย ทิศตะวันออกติดกับวัดอนงคาราม ที่สร้างขึ้น คู่กับวัดพิชัยญาติ แล้วถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชกาลที่ ๓ เช่นกัน ส่วนทิศใต้เป็นชุมชนที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

วัดพิชัยญาติ เป็นวัดที่มีบริเวณสวยงาม มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น คือ พระอุโบสถศิลปะแบบจีน อยู่ตรงส่วนหน้าของวัด และพระปรางค์ขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานสูงที่อยู่บริเวณท้ายวัด พระอุโบสถหลังคาลดหล่น ๒ ชั้นเป็นศิลปะแบบจีน ภายในพระอุโบสถเป็นที่

ประดิษฐานองค์พระประธานที่มีนามว่า “พระสิทธิารถ” พระพุทธรูปเก่าแก่สมัยสุโขทัย (เป็นพระพุทธรูป ๑ ใน ๗ องค์ที่อัญเชิญมาจากเมืองพิษณุโลก) เป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามตามแบบสกุลช่างสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชศรัทธามาก ทรงเสด็จมาถวายผ้าพระกฐิน และโปรดฯ ให้ช่างหลวงสร้างฉัตรขาวห้าชั้นมาถวาย แต่ชาวบ้านนิยมเรียกพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามนี้ว่า “หลวงพ่อสมปรารถนา” ด้านนอกพระอุโบสถ ไม่มีช่อฟ้าไม่มีใบระกา รอบ ๆ พระอุโบสถที่ฐานด้านนอกมีภาพแกะสลักหินอ่อนที่ดูมีชีวิตชีวา เป็นพงศาวดารจีนเรื่อง สามก๊ก อยู่ระหว่างเสาแต่ละต้นรวม ๒๒ ภาพด้วยกัน ด้านหลังพระอุโบสถมีพระปรางค์รวม ๓ ยอด พระปรางค์ใหญ่มีความสูง ๒๑ วาเศษ ภายในพระปรางค์องค์ใหญ่ที่อยู่ตรงกลางประดิษฐานพระพุทธรูปเจ้า ๔ พระองค์ หันพระพักตร์ไปสู่วิศุทิศทั้งสี่ ได้แก่ พระกฤษณะพุทธเจ้า, พระโกนาคมนะพุทธเจ้า, พระกัศสปะพุทธเจ้า และพระโคตมะพุทธเจ้า พระปรางค์องค์เล็ก ๒ องค์ ด้านทิศตะวันออก เป็นที่ประดิษฐานพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมุตตรัย พระปรางค์องค์ทิศตะวันตก เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลอง ๔ รอยจำหลักแผ่นศิลาหินอ่อน

ภาพที่ ๔.๘ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดพิชัยญาติ

ที่มา : แผ่นป้ายโลหะด้านหน้าเขตพุทธาวาสของวัด ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย

วัดพิชัยญาติ จัดเป็นโบราณสถานโบราณวัตถุ ที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่ง และมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ของประเทศไทย ถาวรวัตถุเหล่านี้ ส่วนหนึ่งได้รับการบันทึกเป็นรายการในทะเบียนโบราณสถาน เช่น เจดีย์ พระอุโบสถ พระปรางค์ พระวิหารคด เป็นต้น โดยกรมศิลปากรได้ดำเนิน การขึ้นทะเบียนวัดพิชัยญาติการาม ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๘ ตอนที่ ๖๔ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ และประกาศระวางแนวเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๔ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๒๐ ถาวรวัตถุที่สำคัญ ได้แก่ ๑. พระปรางค์ ๓ องค์ ๒. เจดีย์คู่ ทรงระฆังคว่ำ ศิลปะแบบลังกา ๓. พระอุโบสถ รูปทรงพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงจั่วลักษณะแบบจีน ๒ ชั้นไม่มีช่อฟ้า ไม่มีใบระกา ๔. วิหารคด (ศาลาตั้งพระอสีติมหาสาวก) ๕. ศาลาการเปรียญ รูปทรงพระตำหนักศิลปะสมัยอยุธยา ๖. โรงเรียนสุโขบาลย์ โรงเรียนแห่งแรกในเขตคลองสาน ๗. กุฏิทรงช่วย สถาปัตยกรรมแบบยุโรป ปรากฏนามตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงสละพระราชทรัพย์ในการช่วยสร้าง ๘. ตำหนักแก่งจัน สถาปัตยกรรมจีน รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชทาน ๙. หอระฆัง ๓ ชั้น ทรงแปดเหลี่ยม

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดพิชัยญาติ เป็นวัดที่จัดให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง แบบรายสัปดาห์ และรายเดือนแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ และในขณะเดียวกันมีการจัดกิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน มีพื้นที่สำหรับการท่องเที่ยวดูโบราณสถานอยู่เฉพาะภายในเขตพุทธาวาสเท่านั้น มีการจัดแสดงป้ายผังรวมเห็นได้เด่นชัดอยู่ตรงส่วนหน้าของประตูใหญ่ทางเข้าเขตพุทธาวาส มีจุดให้เที่ยวชมและกราบไหว้บูชาพระ อยู่ภายในพระอุโบสถและพระปรารค์ ๓ องค์เท่านั้น พื้นที่ไม้ซับซ้อน ภายในเขตพุทธาวาสนี้ จัดให้มีแผ่นป้ายคติเตือนใจแก่ผู้มาท่องเที่ยวในวัดแสดงในช่องทางเดินสัญจรอยู่มาก แสดงปฏิทินการจัดกิจกรรมตลอดปี และป้ายเชิญชวนให้ผู้มาเยี่ยมเยือนได้มีโอกาสแก่ตัวเองในการปฏิบัติธรรม เป็นต้น การติดต่อกับวัดพิชัยญาติมีการสื่อสารทางอิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ ที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวาง และรวดเร็วผ่านคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลการติดต่อของวัดคือ เว็บไซต์ : <https://th.Wikipedia.org/wiki/วัดพิชัยญาติ>

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดพิชัยญาติ เป็นวัดที่มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยอยู่ตลอดปี และโดยเฉพาะงานที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยจะจัดได้อย่างยิ่งใหญ่ และร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสอดแทรกการฟังเทศน์ ฟังธรรม และการเจริญจิตตภาวนา

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

วัดพิชัยญาติ จัดว่าเป็นวัดที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้ง ๒ รูปแบบอย่างชัดเจน^{๒๐} เพราะสามารถจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาได้ตลอดทั้งปี ทั้งในเรื่องของการเชิญชวนผู้มีจิตศรัทธาเข้าวัดทำบุญ ไหว้พระ ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา งานประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของไทยเช่น การจัดให้มีเทศน์มหาชาติ พระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ จัดงานสารท เดือน ๑๐ พิธีชิงเปรต พิธีบำเพ็ญกุศลแด่บรรพบุรุษ เป็นต้น ส่วนการจัดการด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ยังคงมีการจัดอยู่เป็นประจำทุกเดือน แต่อาจยังไม่บริบูรณ์นัก เพราะปัจจุบันวัดมีอาคารที่เป็นลักษณะเอนกประสงค์ ใช้เป็นที่จัดกิจกรรมทุกอย่างทั้งของราชการของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและของวัดเอง แต่ในขณะนี้ ได้มีโครงการสร้างอาคารขนาดใหญ่ ชื่อว่า “ปราสาทนครหลวงจำลอง” ความสูง ๖ ชั้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนาอย่างถาวร เป็นที่พักผู้ปฏิบัติและเป็นพิพิธภัณฑ์

วัดพิชัยญาติได้ชื่อว่า เป็นวัดที่มีเอกลักษณ์เป็นแบบไทยผสมจีน พระอุโบสถมีลักษณะเหมือนกังหัน ไม่มีข้อฟ้าใบระกา หน้าบันเป็นลายปูนปั้นรูปมังกรประดับกระเบื้องสี เสาประดับด้วยลายมังกรและลายต้นกลีปพฤกษ์ มีนักท่องเที่ยวต่างชาติแวะเวียนเข้าไปเที่ยวชมอยู่เสมอ ๆ แต่เมื่อวัดว่างเว้นจากการจัดงานจะมีความเงียบสงบมาก ในขณะเดียวกันงานด้านการเผยแผ่พุทธธรรมด้วยการสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ก็สามารถทำได้

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระครูวิศิษฐ์สรการ, วัดพิชัยญาติการาม, วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

อย่างต่อเนื่อง เป็นวัดที่มีบุคลากรและสถานที่พร้อมสมบูรณ์ วัดพิชัยญาติ^{๒๑} ร่วมกับภาครัฐ ดำเนินการปฏิบัติธรรมตลอดมามิได้ขาดเช่น กิจกรรมการปฏิบัติธรรม เณิมพระเกียรติและถวาย พระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ เนื่องในโอกาสวันเฉลิม พระชนมพรรษา ๘๖ พรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๑ ถวายเป็นพระราชกุศล เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ ประชาชนทุกกลุ่ม ทั้งเด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ คนพิการ และผู้ด้อยโอกาส ได้เรียนรู้หลักธรรมทาง ศาสนา ปฏิบัติธรรม รักษาศีล เจริญจิตภาวนา และทำกิจกรรมจิตอาสาอย่างทั่วถึง เท่าเทียม เป็น ต้น เนื่องจากพื้นที่ของวัดมีการแยกเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ (เขตปฏิบัติ กรรมฐาน) ไว้เป็นสัดส่วน ทำให้การบริหารจัดการสามารถทำได้อย่างคล่องตัว หากจะกล่าว โดยเฉพาะด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแล้ว วัดพิชัยญาติจัดให้มีคอร์สการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว คอร์สการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานระยะสั้น จัดให้มีขึ้น เวลา ๐๘.๐๐-๑๖.๓๐ น. ทุกวันเสาร์ถึงวันอาทิตย์ตลอดปี เป็นการปฏิบัติแบบถ้อยศีล ๘ มี จุดประสงค์เพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์เพื่อพักผ่อนกาย ใจ จากการดำเนินชีวิตประจำวัน และเพื่อ เป็นการเริ่มต้นของการพัฒนาจิตใจให้ก้าวขึ้นสู่ระดับที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนคอร์สการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานระยะยาว จัดให้มีทุกเดือน ๆ ละ ๑๐ วัน เป็นการปฏิบัติแบบเข้มข้น มุ่งฝึกปฏิบัติให้เกิด ปัญญาญาณ ทั้งการฝึกอบรมแบบระยะสั้นและแบบระยะยาว ได้กำหนดวันโดยขึ้นป้ายใหญ่ตลอด ทั้งปี ไว้ที่หน้าสำนักงานลงทะเบียน จากการที่วัดพิชัยญาติมีความพร้อมในเรื่องของอาคารปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน พระวิปัสสนาจารย์ และสถานที่ในการพำนักอาศัยของผู้เข้าปฏิบัติ วัดพิชัยญาติ จึงได้รับเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่นในปี ๒๕๕๓ และเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำ กรุงเทพมหานคร แห่งที่ ๓๓ และในอนาคต เมื่ออาคารปราสาทนครหลวงจำลองเสร็จสมบูรณ์ วัด แห่งนี้จะสามารถเป็นที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบถาวรอีกแห่งหนึ่งในสังคมไทย

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

จากการที่วัดพิชัยญาติ เป็นวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรม แต่การจัดกิจกรรมที่ ส่งเสริมด้านวัฒนธรรมและวิถีชุมชน ส่วนมากจะเกี่ยวเนื่องกับงานทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก เช่น การสวดมนต์ข้ามปี การสวดมนต์ทุกวันพระ สวดมนต์มหาสังคัลป์หลวงอันเป็นวัฒนธรรม ชาวเหนือ จัดงานบุญพิธีห่มผ้าจีวรหลวงพ่อบรมปรารถนา การท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด การจัดงาน สารทเดือน ๑๐ ประเพณีชิงเปรตอันเป็นประเพณีของชาวไทยเชื้อสายจีน พิธีบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานใน ราชวงศ์จักรี เป็นต้น แต่เดิมในอดีตภายในวัด มีโรงเรียนชื่อ “โรงเรียนสุขุมาลัย” โดยสมเด็จพระ ปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี (พระอัครราชเทวีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ ๕) ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างอาคารทรงปั้นหยา ศิลปะสถาปัตยกรรมแบบ ยุโรป เป็นอาคารเรียน ๒ ชั้น แผนกมัธยม เพื่อใช้ประโยชน์สำหรับเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนของ ประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นเขตคลองสาน ซึ่งถือว่าเป็นโรงเรียนแห่งแรกในเขตฝั่งธนบุรี มีบุคคล ระดับประเทศเช่น พลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) อดีตนายกรัฐมนตรีคนแรก ของไทยก็เป็นศิษย์เก่าโรงเรียนสุขุมาลัยนี้ด้วย ปัจจุบันวัดพิชัยญาติ เป็นวัดที่มีสถาบันการศึกษา ทั้งของพระภิกษุ สามเณรและเยาวชน เป็นที่ตั้งวิทยาเขตของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระพิศิษฐ์วิหารการ, วัดพิชัยญาติการาม, วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

วิทยาลัย สำนักเรียนบาลีศึกษาสอนพระภิกษุ สามเณรถึงระดับปริญญาตรี และโรงเรียนประณมวัดพิชัยญาติ เปิดทำการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลจนถึงประถมศึกษาปีที่ ๖ ตามแผนการศึกษาชาติ ในสังกัดของกรุงเทพมหานคร

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดพิชัยญาติ กำลังมีการสร้างอาคารสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร เพิ่มอีก ๑ หลัง ซึ่งจะสามารถให้การศึกษาด้านปริยัติและการปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง^{๒๒} เป็นสำนักปฏิบัติกรรมฐานดีเด่นของกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. ๒๕๕๓ การปฏิบัติธรรมในวัดพิชัยญาติ ปัจจุบันมี ๒ รูปแบบ คือ

- แบบระยะสั้น ทุกวันเสาร์-อาทิตย์ ตลอดปี (๒ วัน ๑ คืน) เป็นการปฏิบัติธรรมถือศีล ๘ สอนโดยคณะแม่ชี ผู้สนใจปฏิบัติสามารถเดินทางไปยังวัดได้เลย ไม่ต้องลงทะเบียนล่วงหน้า โดยมีระเบียบการปฏิบัติ ดังนี้ ๑. จะต้องมาบวชพราหมณ์ นุ่งขาว ห่มขาวที่วัด (บวชเช้าวันเสาร์ลาสิกวันอาทิตย์) ๒. กรอกใบสมัครและรับหมายเลขที่ทางวัดจัดเตรียมไว้ให้ ในเช้าวันเสาร์ไม่เกินเวลา ๐๖.๓๐ น. ๓. รับชุดขาวพร้อมหนังสือสวดมนต์ได้ที่โต๊ะลงทะเบียน (สำหรับเครื่องนอนแจกให้หลังสวดมนต์ทำวัตรเย็น) ๔. ของใช้ส่วนตัว ให้จัดเตรียมมาเอง ๕. ห้ามส่งเสียงดังและปิดโทรศัพท์ในขณะที่สวดมนต์ และในขณะที่ศึกษาพุทธธรรม ๖. รับประทานอาหารได้ที่โรงทาน ในตอนเช้าและเที่ยงวัน ๗. ช่วยกันรักษาความสะอาด ห้องน้ำ ห้องนอน โรงทาน อุโบสถ และบนพระปรารักษ์ (ไม่อนุญาตินำอาหารไปทานโดยเด็ดขาด) ๘. สักในวันอาทิตย์ ก่อนสักช่วยกันทำความสะอาดห้องน้ำ ห้องนอน และบริเวณวัด เพื่อเป็นบุญกุศลแก่ตัวเอง ๙. คืนชุดขาว เครื่องนอน และหนังสือสวดมนต์

- แบบระยะยาว^{๒๓} จัดเป็นคอร์สปฏิบัติ ๑๐ วันของทุกเดือน เป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติมาจากพม่าและถูกยกสถานะเป็นสถาบันวิปัสสนาธุระ สังกัดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยพิจารณาอาการพอง-ยุบของหน้าท้องขณะหายใจ กำหนดอาการท้องพอง ท้องยุบอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เอาสติเป็นฐานที่ตั้งกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งตามความเป็นจริงมีเพียง รูปกับนาม พิจารณาจนเห็นสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และการจัดการปฏิบัติที่เป็นระยะยาวนี้ จัดให้มีขึ้นในศาลาปฏิบัติธรรมสมเด็จพระพุทธชินวงศ์สภา ผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติได้จนก้าวหน้าและใคร่ที่จะปฏิบัติให้ต่อเนื่อง สามารถไปปฏิบัติต่อได้ที่ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อ. หนองน้ำแดง จ. นครราชสีมา หรือที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง จ. เชียงใหม่ ได้เพราะมีความเป็นเครือข่ายด้านการปฏิบัติแนวเดียวกัน

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, วัดพิชัยญาติการาม, วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระวิสุทธิญาณเมธี วิ., วัดพิชัยญาติการาม, วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดพิชัยญาติ ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบ กำหนดอาการฟอง-ยุบของท้อง ซึ่งมีเครือข่ายการปฏิบัติเป็นสาขาที่ส่งผู้ปฏิบัติต่อไปยังศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา และสำนักอื่น ๆ ที่มีแนวปฏิบัติเดียวกันทั่วประเทศไทย

สรุป : วัดพิชัยญาติ จัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ที่เน้นส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นหลัก แต่ก็สามารถจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาได้ตลอดทั้งปี นอกจากจะมีชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ภายในวัดนิยมนิทรรศการป้ายข้อความเชิญชวนให้ผู้เข้ามาเยี่ยมชมในวัด ได้มีโอกาสฝึกฝนอบรมการปฏิบัติธรรม และเข้าร่วมกิจกรรมในงานบุญ งานประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้น เพื่อการอนุรักษ์คุณค่าของความเป็นไทย รวมทั้งมีสิ่งที่เป็นถาวรวัตถุที่สำคัญทางพุทธศาสนาหลายอย่าง เช่น พระอุโบสถ ศิลปะแบบจีน พระสิทธารถ (หลวงพ่อบรมปรารถนา) พระประธานในพระอุโบสถ และพระปรารค์ ๓ องค์ประดิษฐานพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ซึ่งเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก

วัดธรรมมงคล

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดธรรมมงคล แต่เดิมนั้นพื้นที่ที่เป็น วัดธรรมมงคล ในปัจจุบันนี้ เป็นป่าสะแกของนายเถา นางบุญมา นามสกุล อยู่ประเทศ มีเจตจำนงที่จะมอบที่ดินแปลงนี้ถวายพระสงฆ์ ให้สร้างเป็นวัดในช่วงชีวิตของตน และเคยถวายพระไปแล้วหลายครั้งแต่ทุกครั้งก็ได้รับความผิดหวัง เมื่อเวลาผ่านไปหลายปี หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร (ขณะนั้นเป็นพระครูญาณวิริยะ) ใช้เป็นที่ปักกลดพักธุดงค์ในระหว่างเดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ ประชาชนบ้านใกล้เคียง มีความศรัทธาเลื่อมใสในจริยวัตรของท่าน จึงพากันมาทำบุญและฟังธรรม รักษาศีล นั่งสมาธิ จากจำนวนน้อยก็เพิ่มมากขึ้นทุกวัน ทั้งผู้มีศรัทธาต่อปฏิปทาของหลวงพ่อก็ถวายที่ดินให้ท่าน โดยมีจิตมุ่งมั่นและวัตถุประสงค์ที่จะให้สถานที่ปฏิบัติธรรมแห่งนี้เป็นวัดให้จงได้ ด้วยพลังศรัทธาของประชาชนและเจ้าของที่ดินจึงได้ร่วมกันทำบุญเรื่อยมา หลวงพ่อจึงสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นวัดที่ ๖ ที่หลวงพ่อดีสร้างขึ้น และเป็นวัดแรกที่สร้างอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งชื่อเป็นทางการตามนามผู้ถวายว่า “วัดธรรมมงคลเถาบุญญนนท์วิหาร” และตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ (ปัจจุบันขึ้นกับกระทรวงวัฒนธรรม) เรียกกันโดยย่อว่า “วัดธรรมมงคล” เป็นประเภทวัดราษฎร์ สังกัดธรรมยุติกนิกาย เป็นวัดปฏิบัติสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๓ พรรษา พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมมงคลญาณ (ฝ่ายวิปัสสนาธุระ)

๑.๒ สถาปัตยกรรมทางกายภาพ

วัดธรรมมงคล เป็นวัดที่มีพระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ สัณฐานทรงสี่เหลี่ยม สูงที่สุดในประเทศไทยขณะนี้ และมีพระพุทธรูปแกะจากหยกเขียวใหญ่ที่สุดในโลก มีสภาพแวดล้อมภายนอก สภาพแวดล้อมภายใน และการใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร ดังนี้

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดตั้งอยู่เลขที่ ๑๓๒ ถนนสุขุมวิท ซอย ๑๐๑ ตรอกปทุมณวิถี ๒๐ แขวงบางจาก เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๖๐ มีเนื้อที่ทั้งหมด ๓๒ ไร่ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นวัดที่อยู่ใจกลางชุมชนใหญ่ มีโครงการบ้านจัดสรรมากมายรายล้อมอยู่ การเดินทางเข้า-ออกอาจมีช่องทางคับแคบ และอาจหลงทางได้ง่ายสำหรับผู้ที่ยังไม่เคยเข้าไปครั้งแรก แต่เมื่อเข้าถึงบริเวณวัดแล้วจะรู้สึกโปร่งโล่ง สบายตา สงบแบบวัดป่าที่อยู่ในเมือง ด้านข้างของวัดในหมู่บ้านรังสิตา ซึ่งมีประตูเชื่อมถึงกันเป็นที่ตั้งศูนย์สมาธิวิริยานุภาพ ที่หลวงพ่อสั่งสร้างขึ้นเพื่อช่วยให้อุบาสก อุบาสิกาผู้มาปฏิบัติสมาธิได้มีที่พักอาศัยสะดวก ภายในมีห้องพักรวม ๘๐ ห้อง มีทั้งห้องเดี่ยว ห้องคู่ และห้องรวมสำหรับครอบครัว รองรับผู้มาปฏิบัติสมาธิพักค้างคืนได้ตั้งแต่ ๓ วัน ถึง ๗ วัน มีห้องนั่งสมาธิ บริเวณเดินจงกรม มุมหนังสือธรรมะ

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

ภาพที่ ๔.๙ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดธรรมมงคล

ที่มา : <http://www.dhammamongkol.com>

วัดธรรมมงคล มีเอกลักษณ์โดดเด่นที่สำคัญที่สุด คือ พระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอัฐิธาตุ และศาลาหลวงพ่อยก ประดิษฐานพระพุทธรูปหยก ได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๙ ว่า “พระพุทธรูปปางสมาธิ ศรีไทย” เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ที่สลักจากหยกชิ้นใหญ่ที่ถูกพบใต้ทะเลสาบน้ำแข็งในประเทศแคนาดา บนเพดานทรงโดมแก้วมีพุทธศิลป์ลายนูน บอกเล่าเรื่องราวของพระพุทธประวัติที่สวยงาม และบริเวณด้านหลังพระพุทธรูปองค์นี้ยังมี พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์กวนอิมหยก ประดิษฐานในลักษณะยืน ซึ่งใช้หยกก้อนเดียวกันกับที่ใช้แกะสลักองค์พระหยก ที่ขึ้นบนของ

ศาลาพระหยกนั้นมีทางเดินเชื่อมต่อไปยังพระอุโบสถ มีพระประธานนามว่า พระพุทธสุพิณภาส ศาสดา หรือหลวงพ่อใหญ่ เป็นพระพุทธรูปโลหะสัมฤทธิ์สมัยรัตนโกสินทร์ที่ออกแบบและปั้นขึ้นจากนิมิตของหลวงพ่อวิริยงค์ ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้มีความหมายตามชื่อว่า แสงสว่างอันสวยงาม เจิดจรัสทั่วทั้งจักรวาล และสถานที่สำคัญอีกแห่งที่อยู่บริเวณส่วนท้ายของวัด เนื้อที่ประมาณ ๔ ไร่เศษ เรียกว่า ถ้ำวิปัสสนา เป็นสถานปฏิบัติธรรมของผู้ที่มารับการฝึกอบรมพระกรรมฐาน และนักศึกษาครุสมาธิ ตลอดทั้งผู้มาถือศีลอุโบสถ เป็นการจำลองบรรยากาศของการปฏิบัติธรรมในป่าในถ้ำ ลักษณะเป็นป่าไม้และภูเขา อันมีความเงียบสงบ ปลอดภัยจากสัตว์ ยุงและแมลง และเป็นสถานที่สัปปายะ เหมาะแก่การปฏิบัติของผู้ที่อยู่ในเมืองและไม่มีเวลามากพอในการเดินทางไปปฏิบัติในที่ไกลจากบ้าน

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดธรรมมงคล จัดเป็นวัดที่เน้นทั้งรูปแบบชมพุทธศิลป์และรูปแบบด้านการสอนการปฏิบัติธรรม ภายในพระมหาเจดีย์ที่จัดเป็นส่วนการท่องเที่ยว มีการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสากล และมีหลายภาษาจึงเป็นประโยชน์มากในการเข้าถึงสิ่งที่วัดต้องการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวได้เห็น ส่วนศาลาหลวงพ่อหยก เป็นสถานที่กราบไหว้บูชา ขอพรจากพระพุทธรูปหยก แสดงภาพพุทธประวัติที่สวยงาม ตลอดทั่วบริเวณวัดมีการใช้สัญลักษณ์เป็นป้ายที่ได้รับการออกแบบอย่างสวยงาม ทั้งป้ายแสดงทางเดินสัญจรภายในที่ชัดเจน ป้ายคำสอนต่าง ๆ ของครูอาจารย์มีให้เห็นมาก ชั้นล่างของพระมหาเจดีย์มีเอกสารแนะนำเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมของวัดและเอกสารเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิ การที่วัดมีนักท่องเที่ยวเข้ามามาก ส่วนหนึ่งเกิดจากการโฆษณาผ่านโทรทัศน์และสื่อสิ่งพิมพ์ ผ่านการสื่อสารโดยการบอกต่อจากผู้ที่เคยมาเยี่ยมชมแล้ว และส่วนใหญ่เกิดจากการสื่อสารทางอิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ที่มีการเชื่อมโยงข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วผ่านคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลการติดต่อของวัดคือ เว็บไซต์ : <http://www.Dhammamongkol.com>

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดธรรมมงคล มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยตลอดทั้งปี กิจกรรมบวชชีพรหมณ์และสวดลักขี โดยเฉพาะงานเกี่ยวกับบูรพาจารย์ที่เคยสั่งสอนอบรมมา และร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสวดแหกรการเจริญจิตตภาวนา วัดธรรมมงคล เป็นวัดสายวัดป่า ถือนิกายแบบธรรมยุต จะให้ความสำคัญกับการเจริญสมาธิและเน้นสร้างสาขาให้เป็นเครือข่ายช่วยเหลือกันในเรื่องการฝึกเจริญสมาธิ

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

วัดธรรมมงคล^{๒๔} ถึงแม้จะเน้นส่งเสริมทางด้านนามธรรมมากกว่าด้านวัตถุธรรมคือ การสอนการปฏิบัติสมาธิ แต่ส่วนที่เป็นด้านวัตถุธรรมในวัดที่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและ

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระครูสังฆกิจวิทยา จิรปัญโญ, วัดธรรมมงคล, วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

ชาวต่างชาติ นิยมเข้าไปเที่ยวชมและศึกษาหาความรู้ก็มีเป็นอันมาก และส่วนใหญ่จะอยู่ใน “พระวิริยะมงคลมหาเจดีย์ ศรีรัตนโกสินทร์” มีความสูง ๙๔.๗๘ เมตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นเจดีย์ที่สูงที่สุดในประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๙ เวลา ๑๔.๔๙ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ภูมิพลอดุลยเดช, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ได้เสด็จมาทรงวางศิลาฤกษ์พระมหาเจดีย์รูปทรงขององค์เจดีย์เป็นสี่เหลี่ยม จำลองแบบมาจากพุทธคยา ประเทศอินเดียใช้เวลาก่อสร้างรวม ๙ ปี ยอดฉัตรทำด้วยทองคำแท้ประดับเพชร ภายในแบ่งเป็น ๑๔ ชั้น มีพื้นที่ภายในรวม ๔,๘๐๐ ตารางเมตร นักท่องเที่ยวที่เข้าชมในพระมหาเจดีย์ จะได้พบกับความสวยงามภายในทั้งที่เป็นวัตถุธรรมและนามธรรม ดังนี้

ชั้นที่ ๑ (ฐานของพระเจดีย์) มีชื่อว่า “ภูมมาเทวา” หรือนครธรรม เป็นที่ตั้งของ “สถาบันพลังจิตตานุภาพ (Willpower Institute)” หรือโรงเรียนครูสอนสมาธิ เป็นสถาบันที่มีหน้าที่สอนหลักสูตรครูสมาธิให้แก่บุคคลทั่วไป ทำการสอนเกี่ยวกับสมาธิเบื้องต้นตั้งแต่การเริ่มบริการ จนถึงสมาธิขั้นสูง โดยหลวงพ่อดำนำความรู้จากพระอาจารย์ใหญ่ทางวิปัสสนา ได้แก่ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และ พระอาจารย์กงมา รวมถึงประสบการณ์ในการปฏิบัติสมาธิของท่านเอง มาสอนสมาธิให้แก่ชาวพุทธที่สนใจการฝึกสมาธิ ทั้งสมณะ-วิปัสสนาให้เข้าใจหลักการปฏิบัติ และสามารถเป็นครูสอนสมาธิให้แก่บุคคลอื่นได้โดยถูกต้องตามแบบแผนของท่านด้วย ทางสถาบันมีหมายกำหนดการนั่งสมาธิและสอนสมาธิตลอดทั้งเดือน

ชั้นที่ ๒ มีชื่อว่า “จตุมหาราชิกาเทวา” เป็นชั้นระเบียงวิหาร ประดิษฐาน “หลวงพ่อดำองค์ดำ” หรือ “พระพุทธรูป ภ.ป.ร.” พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี มาเททองหล่อเพื่อเป็นพระประธานในวิหารของพระมหาเจดีย์ พร้อมกับทรงวางศิลาฤกษ์พระมงคลมหาเจดีย์ ด้วยในคราวเดียวกัน และที่รอบ ๆ ระเบียงวิหารยังมีพระพุทธรูปสำคัญอีกหลายองค์ อาทิ พระอัฐฐาฬส พระโศกพญา (หลวงพ่อดำพันปี) รูปหล่อพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระสุโขทัยและพระเชียงแสน เป็นต้น

ชั้นที่ ๓ มีชื่อว่า “ดาวดึงษาเทวา” เป็นส่วนของ พิพิธภัณฑสถานกรุงเทพมหานคร เขตพระโขนง แม้จะเป็นพิพิธภัณฑสถานเล็ก แต่ก็มีประวัติความเป็นมาของเขตพระโขนงแห่งนี้ให้ได้เรียนรู้ และนอกจากนี้ยังมีการแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ในเขตพระโขนง และเป็นห้องสมุดของโรงเรียนพระปริยัติธรรม

ชั้นที่ ๔-๖ มีชื่อว่า “ยามาเทวา” “ดุสิตาเทวา” “นิมานรดีเทวา” ตามลำดับ เป็นห้องเรียนของโรงเรียนพระปริยัติธรรม

ชั้นที่ ๗-๘ มีชื่อว่า “ปรนิมมิตสวสดีเทวา” “มหาพรหมา” ตามลำดับ เป็นสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา ศูนย์ให้การศึกษาวัดธรรมมงคล

ชั้นที่ ๙-๑๑ มีชื่อว่า “ปริตตภาพรหมา” “อาภัสสรพรหมา” “เวฬุปรมาพรหมา” ตามลำดับ ซึ่งจัดเป็นพิพิธภัณฑสถานของวัด เป็นที่รวบรวมของโบราณประเภทพระพุทธรูปเก่าแก่ของวัด เช่น พระพุทธรูปเชียงแสนหลวง ๕ องค์ที่มีความเก่าแก่นับร้อยปี และเครื่องปั้นดินเผาต่าง ๆ ที่ขุด

ค้นพบ ตำราโบราณ รวมถึงใบโพธิ์จากต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา ประเทศอินเดีย ที่หลวงพ่อดำ
เก็บมาเป็นที่ระลึกเมื่อครั้งท่านเดินทางได้ไปปฏิบัติธรรม

ชั้นที่ ๑๒ มีชื่อว่า “สุทฺธสพรหมา” เป็นชั้นที่ใช้นั่งสมาธิ มีรูปวาดบนฝาผนังแสดง
ปฏิจสมุปบาท หรือหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิด การดำเนินไป และการดับไปของ
ชีวิต รวมถึงคำอธิบายเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ

ชั้นที่ ๑๓ มีชื่อว่า “สุทฺธสพรหมา” เป็นชั้นลอยขององค์พระมหาเจดีย์ มีพระพุทธรูป
เก่าจำนวนมาก ที่ประชาชนผู้ศรัทธานำมาถวายให้กับหลวงพ่อดำ เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งขององค์พระ
มหาเจดีย์ โดยเก็บและจัดเรียงกันไว้เป็นระเบียบและสมคุณค่า

ชั้นที่ ๑๔ มีชื่อว่า “อภินิหารพรหมา” ซึ่งเป็นยอดสูงสุดของเจดีย์ เป็นที่ประดิษฐาน
พระเกศา พระอัฐมอัฐ และพระบรมสารีริกธาตุ ที่ได้ัญเชิญมาจากประเทศบังคลาเทศ ดังนั้น
ชั้นนี้จึงมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย นักเรียน นักศึกษาและชาวต่างชาติ ให้ความสนใจกราบไหว้ บูชา
และเยี่ยมชมกันเป็นจำนวนมากในทุก ๆ วัน

มีวัตถุธรรมที่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ นิยมเข้าไปสักการะบูชา กราบไหว้
ขอพรและชมความสวยงามอีกจุดหนึ่งคือ พระพุทธรูปที่พระเจ้าอยู่ฯ รัชกาลที่ ๙ ทรงพระราชทาน
นามว่า “พระพุทธรูปมงคลธรรมศรีไทย” แกะสลักจากหยกเขียวบริสุทธิ์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก หน้าตัก
กว้าง ๑.๖๖ เมตร สูง ๒.๒๐ เมตร ปางสมาธิ ประดิษฐานในศาลาหลังคาโดมแก้ว

ตามปณิธานของหลวงพ่อดำวิริยงค์ ในการสร้าง “นครธรรม” ไว้ที่ชั้นฐานของพระมหา
เจดีย์ ซึ่งประกอบด้วยการสื่อสารอันทันสมัย เพื่อย่นระยะการศึกษาและการปฏิบัติธรรมให้สั้นลง
ท่านได้เขียนหลักสูตรเป็นตำราสมาธิขึ้นเต็มรูปแบบ สามารถใช้เป็นคู่มือในการเรียน การสอนวิชา
สมาธิได้ โดยท่านใช้เวลาในการทบทวนและรวบรวมการเขียนตำราถึง ๕ ปี จัดทำเป็นรูปเล่มรวม
๓ เล่ม มีระดับการสอนสมาธิขั้นพื้นฐาน ขั้นกลางและขั้นสูง ซึ่งเหมาะแก่การศึกษาและปฏิบัติ
สมาธิ เพื่อเพิ่มพลังจิตแก่ผู้เรียน ทุกเพศ ทุกวัย และทุกอาชีพ มีด้วยกัน ๗ หลักสูตร คือ

๑. หลักสูตรครูสมาธิ หลักสูตรนี้เหมาะสำหรับผู้ที่มิประสบการณ์ในการปฏิบัติ
มาแล้ว เพราะต้องรักษาศีล ๘ และปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจึงจะได้ผลดี เป็นหลักสูตรเพื่อสอนสมาธิให้
ประชาชนสามารถเป็นครูสอนสมาธิได้

๒. หลักสูตรคณะสาสมาธิ (สมาธิเข้ม) เป็นหลักสูตรสำหรับผู้ที่ยกหลักสูตรครู
สมาธิแล้ว มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ปฏิบัติสมาธิอย่างต่อเนื่อง โดยมีกิจกรรมดังนี้คือ การเดินจงกรม
การทำสมาธิ และการฟังพระธรรมเทศนา

๓. หลักสูตรชินนสาสมาธิ (การชนะใจตนเอง) เป็นหลักสูตรการฝึกสมาธิในระดับ
เบื้องต้น ผู้เข้ารับการอบรมจะต้องถือศีล ๕ หรือศีล ๘ ซึ่งสามารถเลือกปฏิบัติได้ตามความสมัครใจ
ฝึกการนั่งสมาธิ การเดินจงกรม และการฟังพระธรรมะ วิธีการเรียนการสอนจะมีการบรรยายเกี่ยวกับ
พื้นฐานของการทำสมาธิ ให้ผู้เข้ารับการอบรมปฏิบัติตามทฤษฎีที่ได้เรียนมา และเปิดโอกาสให้
ผู้เข้ารับการอบรมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับสิ่งที่ได้รับจากการปฏิบัติ

๔. หลักสูตรนิรสาสมาธิ (สมาธิตัดความกังวล) เป็นหลักสูตร ๓ วัน ๒ คืน สำหรับ
ผู้ที่จบหลักสูตรครูสมาธิแล้ว และบุคคลทั่วไปที่ผ่านการฝึกอบรมสมาธิเบื้องต้น (ชินนสาสมาธิ) ๓
ครั้งขึ้นไป หลักสูตรนี้เน้นการปฏิบัติเป็นหลัก ให้ทุกคนทำสมาธิอย่างต่อเนื่อง เพื่อความก้าวหน้า

แห่งการทำสมาธิ และเป็นการพัฒนาจิตใจตนเองเป็นสำคัญ ผู้เข้าปฏิบัติต้องถือศีล ๘ กำหนดเดือนละ ๑ ครั้ง และไปปฏิบัติจุดคั่นนอกสถานที่ทุก ๓ เดือน (มินิจุดคั่น)

๕. หลักสูตรยวสาสมาธิ ฝึกเยาวชนให้ทำความสงบแก่จิตใจโดยการทำสมาธิ เพิ่มพูนพลังจิต เพื่อที่เยาวชนจะได้เจริญวัยทั้งร่างกายและจิตใจอย่างสมบูรณ์ มีพัฒนาการในการรักษาศีล การใช้สมาธิ และการใช้ปัญญาเพื่อการศึกษาเล่าเรียน ประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของเยาวชน และดำเนินชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคตอย่างมีคุณภาพ ประพฤติตนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมสมวัย อันจะยังผลให้เป็นเยาวชน มีเป้าหมายเพื่อ ๑. มีความเฉลียวฉลาดเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ได้ง่ายและรวดเร็ว ๒. มีความจำดี ๓. มีความคิดสร้างสรรค์ ๔. มีความโปร่งใสในการใช้ความคิดแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ดี ๕. มีความสงบ สุขุมเยือกเย็น

๖. หลักสูตรคณะสาสมาธิ (สมาธิสัญญา) เป็นหลักสูตร ๑ วัน สำหรับครูสมาธิและบุคคลทั่วไปที่ไม่ได้ผ่านการเรียนหลักสูตรครูสมาธิ หลักสูตรนี้เน้นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีกันระหว่างครูสมาธิแต่ละรุ่น ตลอดจนบุคคลทั่วไปที่ไม่ได้เป็นนักศึกษาครูสมาธิ ได้ร่วมกันทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและพระศาสนา คือ ได้ร่วมกันปฏิบัติสมาธินอกสถานที่ ทั้งยังได้ทำบุญร่วมกันตามวัดต่าง ๆ ตามแต่สถาบันพลังจิตตานุภาพจะกำหนดในแต่ละครั้ง กำหนด ๓ เดือน ๑ ครั้ง

๗. หลักสูตรอรรถสาสมาธิ (ธรรมศึกษา) เป็นหลักสูตรสำหรับผู้จบหลักสูตรครูสมาธิแล้วหรือกำลังศึกษาอยู่ และผู้ที่เคยผ่านการอบรมหลักสูตรต่าง ๆ มาแล้ว มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ปฏิบัติสมาธิอย่างต่อเนื่อง นอกจากจะทำสมาธิแล้วยังได้มีการศึกษาธรรมศึกษา ในระดับตรี, โท, เอก พร้อมกันไปด้วย เพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง ทั้งยังได้ทราบหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา รับสมัครปีละ ๑ ครั้ง ในช่วงเข้าพรรษา

แต่ละหลักสูตรมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันไป มีความเป็นขั้นเป็นตอน จากหลักสูตรของการปฏิบัติสมาธิทั้ง ๗ เล่มนี้ นับว่าเป็นการทุ่มเททั้งกาย ใจ ให้แก่การเผยแผ่พุทธธรรมโดยแท้ และท่านจะให้โอกาสแก่ชาวพุทธเสมอ โดยการให้ผู้สนใจจะเข้าฝึกปฏิบัติสมาธิในเวลาและวันใดก็ได้ ตามที่สะดวกและเหมาะสมแก่ตัวเอง และที่วัดแห่งนี้ผู้มาปฏิบัติสมาธิสามารถจัดทำตารางสะสมบุญได้ตลอดทั้งปี

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

การสร้าง “นครธรรม” ไว้ที่ฐานของพระมหาเจดีย์ ซึ่งประกอบด้วยการสื่อสารอันทันสมัย แสดงป้ายสวยงามและมั่นคงที่มีคำสอนและหลักการดำเนินชีวิต มีห้องเรียนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติที่เกี่ยวกับทางด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น ห้องถ้ำนั่งสมาธิ ห้องเดินจงกรม ห้องสวดมนต์และห้องชมเนื้อหาธรรมะด้วยสไลด์มัลติวิชชั่น มีห้องสนทนาธรรม รวมทั้งมีสำนักงานโครงการประทีปเด็กไทย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเด็กก่อนวัยเรียน (เด็กแรกเกิดถึง ๖ ขวบ) ทั่วประเทศทั้ง ๗,๐๐๐ ตำบล ก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๘ ร่วมมือกับกรมพัฒนาชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มศักยภาพและทักษะต่าง ๆ ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจของเด็ก ตลอดจนดูแลเรื่องของโภชนาการ และการเสริมสร้างสติปัญญา สรุปรวมตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๑๔ เป็นส่วนที่มีการส่งเสริมการเรียนรู้ได้ทั้งผู้ที่เป็นพระภิกษุ แม่ชี และอุบาสก อุบาสิกา และโดยเฉพาะชั้นที่ ๑๒ เป็นชั้นที่เหมาะสมกับคนทุกเพศทุกวัย ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏอัน

ยาวไกลนี้ โดยการเรียนรู้คำสอนอันลึกซึ้งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ในชั้นที่ ๑ หลวงพ่อได้เปิดหลักสูตร “การอบรมสมาธิภาวภาษาอังกฤษ” ให้กับคนต่างชาติที่อาศัยอยู่ในเมืองไทย ที่มีความสนใจการทำสมาธิให้ได้มีโอกาสเรียนรู้วิธีการเสริมสร้างพลังจิต และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยปราศจากอุปสรรคทางด้านภาษา เพื่อนำเอาไปใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งในด้านการทำงานและในครอบครัว หลักสูตรการอบรมนี้เปิดกว้างสำหรับคนทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา

ในส่วนของความสำคัญอื่น ๆ ที่เป็นการช่วยเหลือสังคมที่มีอยู่ภายในวัดธรรมมงคล ได้แก่ ๑. การสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ในนาม โรงเรียนอนุบาลธรรมศาลา ที่หลวงพ่อร่วมมือกับกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ตั้งอยู่ภายในพื้นที่ส่วนท้ายของวัด ๒. ศูนย์ฝึกอาชีพ ร่วมมือกับสำนักงานเขตพระโขนง เป็นกิจกรรมพิเศษอีกประการหนึ่งที่ต่างออกไปจากวัดทั่ว ๆ ไปคือ การจัดให้มีศูนย์ฝึกอาชีพฟรีแก่ผู้คนที่ทั่วไป เรียกว่า ศูนย์ฝึกอาชีพวัดธรรมมงคล มีหลากหลายวิชาที่เปิดสอน เช่น หลักสูตรตัดผมชาย-หญิง หลักสูตรซ่อมเครื่องยนต์ หลักสูตรทำขนม เป็นต้น ผู้สนใจสามารถมาลงทะเบียนเรียน และฝึกหัดฝึกทดลองจนชำนาญนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตและครอบครัวได้ และ ๓. สถาบันออกแบบนานาชาติชนาพัฒน์ (Chanapatana International Design Institute : CIDI) ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยได้รับความร่วมมือทางวิชาการจากสถาบัน Academia Italiana เพื่อเพิ่มขีดความสามารถนักออกแบบไทยในตลาดโลก มุ่งเน้นสอน ๓ สาขา คือ ออกแบบแฟชั่น ออกแบบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม และออกแบบเครื่องหนัง โดยอาจารย์ผู้สอนชาวอิตาลี ผู้สำเร็จการศึกษาสามารถเดินทางไปศึกษาต่อที่อิตาลีได้ และได้รับการรับรองหลักสูตรจากคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล พร้อมกับส่งนักศึกษาระดับปริญญาตรี ปี ๓ และ ปี ๔ มาร่วมศึกษาด้วย

๑.๓.๓ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

วัดธรรมมงคล เป็นวัดที่เน้นการเรียนการสอนปฏิบัติสมาธิ แต่การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมด้านวัฒนธรรมและวิถีชุมชน ส่วนมากจะเกี่ยวเนื่องกับประเพณีที่มีพระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเสมอเช่น ร่วมสวดมนต์ เวียนเทียน วันมาฆบูชา การสวดมนต์เคาท์ดาวนข้ามปี การสาธยายมนต์ทุกวันพระ จัดงานบุญบวชชีสวดลักขี (สวดพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ) พิธีสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุ พระอัฐิธาตุและพระเกศาธาตุ พิธีบำเพ็ญกุศลแด่บรรพบุรุษ เป็นต้น

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดธรรมมงคล ยึดหลักแนวทางการปฏิบัติของ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติทางด้านจิตใจและเน้นการทำสมาธิสะสมพลังจิต เป็นการปฏิบัติสายอานาปานสติ คือ ฝึกสมาธิแบบ “สมถภาวนา” จุดประสงค์ของทางสถาบันคือ เน้นเรื่องการเพิ่มพูนของพลังจิต พิจารณาลมหายใจเข้า-ออก บริกรรมภาวนาว่า “พุทโธ” เป็นแบบที่นิยมมาแต่เดิม ศึกษาทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เมื่อเสร็จสิ้นการปฏิบัติทุกครั้งและแต่ละครั้งจะมีการให้การบ้าน โดยการให้ผู้เรียนนำสมาธิไปฝึกเองที่บ้านแล้วจดเป็นการบ้านมาว่า มีการพัฒนาสมาธิไปถึงไหนบ้าง สะสมพลังจิตหรือมีการพัฒนาอย่างไร เพื่อจะได้เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างแต่ละช่วงเวลาฝึกปฏิบัติสมาธิ เป็นการประเมินผลการศึกษาจากที่ได้เรียนรู้ และความก้าวหน้าในการ

ปฏิบัติของตนเอง การสอนสมาธิของสถาบันพลังจิตตานุภาพ^{๒๕} ของหลวงพ่อวริย์รงค์ เริ่มขึ้นตั้งแต่วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ จนถึงปัจจุบัน และได้ทำการจดทะเบียนจัดตั้งเป็น มูลนิธิสถาบันพลังจิตตานุภาพ รับรองทางกฎหมายกับกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ เพื่อทำงานการกุศลและเป็นไปตามเจตนารมณ์ที่จะสืบทอดความตั้งใจของหลวงพ่อวริย์รงค์ ปัจจุบันแนวการสอนสมาธิได้แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง มีสาขาของวัดในสังคมไทยถึง ๒๕๐ สาขา และอีก ๙ สาขาในประเทศแคนาดาและสหรัฐอเมริกา ผู้สนใจเรียนและฝึกฝนสมาธิสามารถศึกษาข้อมูลและปฏิบัติได้ในสาขาใกล้บ้าน

สรุป : วัดธรรมมงคล จัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทส่งเสริมการปฏิบัติธรรมเผยแผ่หลักการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ ทำการสอนเกี่ยวกับสมาธิเบื้องต้นตั้งแต่การเริ่มบริการ จนถึงสมาธิขั้นสูง ผู้เรียนจะเข้าใจการทำสมาธิ ทั้งสมถะและวิปัสสนา อย่างถ่องแท้ และยัง สามารถเป็นครูสอนสมาธิให้แก่บุคคลอื่นได้ ภายในวัดมีการจัดการอย่างกลมกลืนและเชื่อมโยงกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่พุทธธรรมไปสู่ประชาชนทั่วไปที่สนใจในพระพุทธศาสนา หลวงพ่อวริย์รงค์ ห่มเทกาย ใจให้กับพระพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างยิ่งตลอด ๗๗ พรรษา ขณะเดียวกัน ท่านได้นำการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ ออกไปเผยแผ่ในต่างแดนจนมีชื่อเสียงเป็นที่ ยอมรับของชาวต่างชาติ เพราะท่านมั่นคงอยู่กับคำว่า “สัมมาสมาธิ เป็นเครื่องบำรุงสติและ ปัญญา” นอกจากนี้วัดธรรมมงคล ยังมีกิจกรรมพิเศษอีกประการหนึ่งที่ต่างออกไปจากวัดทั่ว ๆ ไป คือ การจัดให้มีศูนย์ฝึกอาชีพฟรีแก่บุคคลทั่วไป มีหลายอาชีพที่เปิดสอน รวมทั้งศูนย์ออกแบบ นานาชาติที่ร่วมมือทางวิชาการจากสถาบันในประเทศอิตาลี เพื่อเพิ่มขีดความสามารถนักรออกแบบ ไทยในตลาดโลก ผู้สนใจสามารถมาลงทะเบียนเรียนและฝึกหัดทดลองจนชำนาญ สามารถนำไป ประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตและครอบครัวได้ หลวงพ่อได้พัฒนาถาวรวัตถุและให้การศึกษากับทุก ๆ ด้าน แก่ผู้คนทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา และทุกวัย

วัดมเหยงคณ์

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดมเหยงคณ์ แต่เดิมเป็นวัดพระอารามหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า วัดนี้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นและมีการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ซึ่งพงศาวดารบันทึกไว้ว่า “ในปีฉลู เอกศก (พ.ศ. ๒๒๕๒) นั้น มีพระราชบริหารให้ช่างปฏิสังขรณ์วัดมเหยงค์ พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรช่างกระทำการก่อสร้างวัดอยู่เนือง ๆ บางครั้งก็เสด็จอยู่ที่ตำหนักกรมวัดมเหยงค์ เดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง ว่าราชการอยู่ที่นั่น สร้างอยู่ ๓ ปีเศษ วัดจึงสร้างสำเร็จบริบูรณ์” วัดนี้เคยถูกใช้เป็นที่ตั้งฐานทัพหลวงของพระเจ้าหงสาวดี เมื่อคราวยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา จนต้องเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ และกลายเป็นวัดร้างตั้งแต่นั้นมา ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวัดมเหยงค์ เป็นโบราณวัตถุ โบราณสถานของชาติ และ

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระปลัดเสริมพร ธมมวโร, วัดธรรมมงคล, วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

ตั้งแต่วันที่ ๘ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ กรมศิลปากรจึงจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวชมโบราณสถานแห่งหนึ่งของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในส่วนของวัดมเหยงคณ์ที่เป็นโบราณสถานนี้ เรียกว่า เขตพุทธาวาส ส่วนเขตสังฆาวาสอยู่นอกโบราณสถาน มีแนวถนนและรั้วเหล็กโปร่งคั่นกลาง เป็นที่พำนักสงฆ์และเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของภิกษุสงฆ์ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายทั้งปวงนี้ เริ่มต้นจากปี พ.ศ. ๒๕๒๗ พระครูเกษมธรรมทัต (สมณะศักดิ์ปัจจุบัน พระภาวนาชมคุณ วิ.) ได้เข้ามาบุกเบิกก่อตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมฐานขึ้นในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกัน ใช้ชื่อ วัดมเหยงคณ์ ตามวัดในโบราณสถาน เป็นวัดราษฎร์ สังกัดมหานิกาย ตั้งอยู่ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดมเหยงคณ์ เป็นวัดที่มีบรรยากาศ ๒ แบบ ในส่วนที่เป็นชื่อ วัดมเหยงคณ์เดิมจะเป็นพื้นที่ของโบราณสถานที่น่าท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมอดีตที่เคยรุ่งเรืองได้ และส่วนที่เป็นวัดมเหยงคณ์ใหม่ จะเป็นเขตสังฆาวาสและเขตปฏิบัติธรรม มีการจำลองพื้นที่เป็นภูเขาและถ้ำ

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดมเหยงคณ์ ในส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาส เป็นที่ตั้งของวัดมเหยงคณ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา และรกร้างมาตั้งแต่หลังเสียกรุง ปัจจุบันจึงมีโบราณวัตถุที่กรมศิลปากร ได้บูรณะและขึ้นบัญชีไว้เป็นโบราณสถานแห่งชาติ ประกอบด้วยพระอุโบสถ เจดีย์ราย เจดีย์ประธาน และฉนวนทางเดิน เป็นต้น

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

ในส่วนของเขตสังฆาวาส ซึ่งปัจจุบันเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่มีความสงบ ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และสร้างอาคารต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การปฏิบัติธรรมและที่พำนักอาศัย มีเรือนสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมตั้งอยู่ด้านตรงข้ามกับส่วนปฏิบัติธรรมและส่วนที่พำนักสงฆ์ โดยมีคลองขุดและถนนคั่นกลาง บริเวณพื้นที่กว้างขวางของเขตสังฆาวาสนี้ ประกอบด้วย

๑. อุโบสถปราสาทพระบรมธาตุเจดีย์มหายาวาร เป็นพุทธศาสนสถาน รวม ๓ สิ่งสำคัญในอาคารเดียวกัน คือ ๑. อุโบสถ ๒. ปราสาทพระบรมธาตุเจดีย์ ๓. มหายาวาร (อาคารขนาดใหญ่อยู่ระหว่างทำการก่อสร้าง)

๒. ลานปฏิบัติธรรม ร่มรื่นอยู่ภายใต้ต้นไม้ใหญ่ สงบเงียบ เหมาะแก่การเดินจงกรม นั่งสมาธิและฟังธรรมจากเสียงตามสายในตอนบ่าย เรียกว่า ลานอมตธรรม เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่ไม่เคยว่างเว้นไปจากผู้ปฏิบัติ

๓. สระน้ำขนาดใหญ่ที่รายล้อมด้วยเรือนพัก เรือนเดินจงกรมแบบมีหลังคา เรือนรับรอง ซึ่งเรือนแต่ละหลังสร้างเลียนแบบธรรมชาติ มีต้นไม้ ภูเขา ถ้ำ น้ำตก

๔. โรงเรียนสอนพระปริยัติธรรม เพื่อให้ความรู้ทั้งพระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชี และประชาชนทั่วไป

๕. อาคารปฏิบัติธรรม มีทั้งอาคารที่เป็นส่วนของพระภิกษุสงฆ์-สามเณร และส่วนของอุบาสก อุบาสิกา เป็นอาคารที่สร้างขึ้นหลายรูปแบบ ตามลักษณะของการเข้ารับการปฏิบัติซึ่งมีหลายรูปแบบ แต่อาคารส่วนใหญ่จะถูกออกแบบให้กลมกลืนกับธรรมชาติ เช่น ห้องปฏิบัติธรรม

จำลองเป็นถ้ำ (ถ้ำอมตธรรม) ป่าอสิปตนมฤคทายวัน น้ำตก เป็นต้น สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เช่น เสาไฟจำลองเป็นต้นไม้ แม้แต่ห้องน้ำ ห้องส้วม ก็สร้างอิงแบบธรรมชาติ สอดคล้องกับคำขวัญของวัดที่ว่า “ร่มรื่น ชื่นใจ แมกไม้ธรรมชาติ สงบ สะอาด สะอาด ประกาศสัจธรรม”

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดมเหยงคณ์ เป็นวัดที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม จึงมีระเบียบกฎเกณฑ์เป็นแผ่นป้ายที่ทุกคนต้องอ่านและปฏิบัติตาม กำหนดให้งดใช้เสียงโดยคู่ป้ายและสัญลักษณ์ที่จัดติดตั้งไว้ในจุดสำคัญเช่น ทางไปสถานปฏิบัติธรรม สถานที่เดินจงกรม เขตสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดมเหยงคณ์ แบ่งพื้นที่เป็น ๒ ส่วนชัดเจน ใช้เขตพุทธาวาสเป็นแหล่งส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม และใช้ในการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา เช่น การเดินเวียนเทียนสวนมนต์ และนั่งสมาธิในวันวิสาขบูชา เป็นต้น ใช้เป็นสถานที่จัดงานวันสำคัญของชาติ และงานด้านวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ

๑.๓.๑ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

วัดมเหยงคณ์ ในส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาส กรมศิลปากรได้จัดระเบียบให้ชาวบ้านได้ค้าขายในส่วนที่จัดไว้ให้ และให้สำนักงานวัดมเหยงคณ์ ทำหน้าที่จัดเก็บอัตราค่าเช่าแผงนักท่องเที่ยวชาวไทยคนละ ๑๐ บาท นักท่องเที่ยวต่างชาติคนละ ๕๐ บาท หรือซื้อในแบบเหมารวมเพื่อเข้าชมในวัดอื่น ๆ และพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ในเกาะเมืองอยุธยา ภายใน ๓๐ วันได้ คนไทย ๔๐ บาท ชาวต่างชาติ ๒๒๐ บาท เป็นการสงเคราะห์และเอื้อเฟื้อกันตามแบบวิถีชุมชน

๑.๓.๒ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

วัดมเหยงคณ์ มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยอยู่ตลอดปี และโดยเฉพาะงานเกี่ยวกับบุรพมหากษัตริย์ไทย และร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสอดแทรกการเจริญจิตภาวนา นั่งสมาธิถวายเป็นพระราชกุศล

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดมเหยงคณ์ นอกจากจะส่งเสริมวิถีชุมชนที่อยู่รอบ ๆ วัดให้ได้มีอาชีพเลี้ยงชีวิตและครอบครัวแล้ว ยังให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น จะมีการจัดงานทำบุญ เวียนเทียน นั่งสมาธิและปฏิบัติธรรมกันในส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาส คือ ส่วนของโบราณสถาน และในทุก ๆ กิจกรรมวันสำคัญของทั้งทางโลกและทางศาสนา จะมีการบวชนกขัมมภาวนา เรียกว่า บวชในช่วงเทศกาลวันสำคัญได้ตลอดทั้งปี ซึ่งการบวชนกขัมมภาวนานี้แบ่งการปฏิบัติธรรมออกเป็น ๓ แบบ ผู้สนใจใฝ่ธรรมสามารถศึกษาข้อมูลได้จาก เว็บไซต์, อีเมลล์, เฟซบุ๊กส์ และ ทวิตเตอร์ ของวัดได้ ส่วนการบวชนกขัมมภาวนาประจำวัน (นอกเทศกาล) ผู้มีศรัทธาสามารถเดินทางมาบวชได้ทุกวัน ไม่ต้องจองล่วงหน้า มีทั้ง

เดินทางมาปฏิบัติตอนเช้ากลับตอนเย็น หรือมาอยู่เฉพาะในวันหยุดสุดสัปดาห์ หรือมาปฏิบัติตามโครงการที่วัดกำหนดขึ้น เพื่อเป็นการชำระล้างความขุ่นข้องหมองใจ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจและเจริญปัญญา เป็นการเข้าไปบวชแบบสั้น ๆ ใช้เวลาเพียง ๑ วัน เรียกว่า “บวชเนกขัมมภavanaถือศีล ๘” ปฏิบัติได้ทั้งชายและหญิง โดยมีพิธีบวชทุกวัน ในเวลา ๙.๐๐ น. จุดประสงค์เพื่อคลายทุกข์แก่ผู้มีทุกข์ การได้ไปถือศีลบวช ๑ วัน ได้ฟังธรรมะ ทำวัตรสวดมนต์ เดินจงกรม นั่งสมาธิ ได้อยู่กับตัวเอง ได้พิจารณาความคิดและจิตใจของตัวเอง มีครูอาจารย์ช่วยแนะนำเท่ากับได้มาปรับสภาพจิตใจ เพิ่มพูนปัญญา รู้เท่าทันปัจจุบันและพร้อมจะกลับไปใช้ชีวิตได้อีกในสังคมเป็นต้น

ภาพที่ ๔.๑๐ บทบาทการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม วัดมเหยงคณ์
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย

สำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์ เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดอยุธยา แห่งที่ ๔ และเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ต้นแบบ ตามมติของมหาเถรสมาคม จัดกิจกรรมหลักเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ดังนี้

- จัดบวชเนกขัมมภavana ถือศีล ๘ ประจำวัน (บวชเวลา ๙ โมงเช้า ลาสิก ๖ โมงเย็นทุกวัน รับไม่จำกัดจำนวน)
- จัดบวชเนกขัมมภavana ประจำเดือน รับไม่จำกัดจำนวน
- จัดบวชเนกขัมมภavana ในช่วงเทศกาลวันสำคัญของศาสนา ของชาติ และวันตามขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ปีละ ๘ ครั้ง รับไม่จำกัดจำนวน
- จัดบวชพระภิกษุ-สามเณร ประจำเดือนเพื่อการปฏิบัติธรรม
- จัดให้มีการถือศีลอุโบสถ พัก ๑ คืนที่วัดทุกวันพระ ตลอดทั้งปี
- จัดอบรมปฏิบัติธรรมพิเศษให้กับคณะข้าราชการ หรือเอกชนที่ขอเข้ารับการอบรมกรรมฐานเป็นกลุ่ม
- จัดอบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ (รับเฉพาะผู้สนใจใหม่เท่านั้น) ระยะเวลา ๙ วัน เป็นประจำทุกเดือน ๆ ละ ๑ ครั้ง ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ จำนวนจำกัดรุ่นละ ๓๕ คน พักเดี่ยว ปฏิบัติเดี่ยว และเคร่งครัดในระเบียบปฏิบัติ โดยต้องสมัครเข้าอบรมล่วงหน้า

การสอนตามแนวสติปัฏฐานสูตรของพระภิกษุญาณโณ วิ. แห่งวัดมเหยงคณ์ ซึ่งท่านทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายกรรมฐานและพระวิปัสสนาจารย์ด้วย เน้นการปฏิบัติให้จริงจังและเคร่งครัด แต่ไม่บังคับให้ทำตามรูปแบบให้ทำตามจริตของตนไปก่อน ศึกษาและปฏิบัติไปสมาธิ จิตใจและร่างกายจะช่วยปรับให้เข้าสู่ความเป็นรูปแบบได้เอง ผู้ใดเคยฝึกมาอย่างใดให้ปฏิบัติอย่างนั้นไป แต่ให้เน้นมีสติระลึกรู้ทุกลมหายใจเข้า ลมหายใจออก มีสติระลึกรู้อาการที่เกิดขึ้นกับกายกับใจของตัวเอง ฝึกรู้ไปเรื่อย ๆ จนเคยชิน ปัญญาแห่งการเจริญสติจะเกิดขึ้น ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ใน อานาปานสติสูตร^{๒๖} ว่า

“เรากล่าวลมหายใจเข้า-ลมหายใจออกนี้ว่า เป็นกายชนิดหนึ่งในบรรดากายทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ การพิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา (โลภอยากได้ของเขา, คิดเพ่งเล็งจะเอาของของคนอื่น) และโทมนัส (ความเสียใจ, ความเป็นทุกข์ใจ) อานาปานสติที่เจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ได้...”

ท่านแนะนำให้ผู้ที่ตัดสินใจเข้าร่วมปฏิบัติแบบระยะเวลา ๙ วัน ได้อ่านข้อกำหนดและระเบียบการเข้าร่วมอบรมให้ชัดเจน หากคิดว่าไม่สามารถปฏิบัติตามได้ ก็ควรสมัครแบบระยะสั้นก่อน เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้แก่ผู้ที่ตั้งใจว่าสามารถปฏิบัติได้จริง การปฏิบัติธรรมในสำนักของท่านเริ่มด้วยการเดินจงกรม นั่งสมาธิ กำหนดรู้รูป-นาม ในเวลาช่วงบ่ายของทุก ๆ วัน เป็นช่วงผู้ปฏิบัติธรรมจะได้ผ่อนคลายจากการปฏิบัติมาตั้งแต่เช้า ด้วยการฟังเสียงธรรมโมทนา คำกลอนจากเสียงตามสาย และเพราะท่านมีวัดสาขาที่เป็นเครือข่ายอยู่เป็นจำนวนมาก บางครั้งต้องฟังเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ เช่น video conference, MP3 เพื่อช่วยให้การศึกษาปฏิบัติและการปฏิบัติเป็นไปอย่างต่อเนื่องและราบรื่น

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

สำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์ นอกจากจะเป็นวัดที่มีชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แล้ว จากความรู้และประสบการณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระภิกษุญาณโณ วิ. จึงทำให้มีความศรัทธาเลื่อมใสเกิดขึ้นตามมาเป็นอย่างมาก อุบาสกอุบาสิกาบางท่านที่มีกำลังทรัพย์ มีที่ดินจึงใคร่ที่จะได้มีสถานปฏิบัติธรรมอยู่ใกล้บ้าน โดยให้อยู่ในความดูแลของพระอาจารย์ ท่านให้เหตุผลของการสร้างสำนักสาขาไว้ ๓ หลักใหญ่^{๒๗} คือ

๑. เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวพุทธในพื้นที่ได้มีสถานที่ปฏิบัติธรรมใกล้บ้าน เพราะเป็นความต้องการของเจ้าสำนักในพื้นที่ที่มีความยินดีจะร่วมเป็นเครือข่ายของการปฏิบัติธรรมในแนวเดียวกันกับท่าน และมีอุบาสก-อุบาสิกาที่เป็นญาติโยมในท้องถิ่นให้การสนับสนุน

^{๒๖} ม.อ. (ไทย) ๖/๑๔๘/๒๕๗-๒๕๘.

^{๒๗} สัมภาษณ์ พระภิกษุญาณโณ วิ., วัดมเหยงคณ์, วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๑.

๒. เพื่อรองรับผู้ปฏิบัติธรรมจากวัดหลัก ขอนี้มาจากการที่สำนักปฏิบัติธรรมของท่านได้รับความนิยมมาก ประกอบกับวัดมีคอร์สการปฏิบัติให้เลือกได้ตามความเหมาะสมของผู้ปฏิบัติไว้หลายรูปแบบ ทำให้สถานที่คับแคบ ดังนั้นการปฏิบัติในคอร์สอบรมการเจริญสติปัญญา แนวสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีระยะเวลา ๗ วัน จะมีผู้สนใจแสดงความจำนงสมัครเข้ามามาก จำเป็นต้องให้อาสาคนใหม่ที่ยังไม่เคยเข้าแบบ ๗ วันได้เข้ารับการอบรมบ้าง ส่วนผู้ที่เคยเข้ารับการอบรมแล้วให้ไปปฏิบัติที่วัดสาขาใกล้เคียง แล้วท่านจะเดินทางไปช่วยสอนการปฏิบัติเพิ่มเติม เป็นการได้ประโยชน์ทั้งผู้ปฏิบัติเก่าและผู้ปฏิบัติใหม่ในสำนักสาขา

๓. เพื่อเผยแผ่พุทธธรรมให้มั่นคงและช่วยกันส่งเสริมความรุ่งเรือง การสร้างสำนักสาขาเพื่อการปฏิบัติธรรม เป็นการเผยแผ่งานพระพุทธศาสนาในเชิงรุก มุ่งพัฒนาคนทางด้านจิตใจ ส่งเสริมให้บุคคลและสังคมเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน โดยให้สถาบันพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาพฤติกรรมให้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคม ได้พึ่งพาอาศัยกันด้วยความเกื้อกูล ไม่เบียดเบียนกันจนเกินไป และหากวัดในสังคมไทยที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมมีความพร้อม ทั้งด้านกำลังคน ด้านกำลังทรัพย์ได้ช่วยกันสร้างเครือข่ายของการปฏิบัติธรรมโดยการสร้างสำนักสาขา หรือวิธีการอย่างอื่นเท่าที่กว่าได้ช่วยกันส่งเสริมความรุ่งเรืองแก่พระพุทธศาสนาด้วย ปัจจุบันบทบาทการสอนของพระภาวนา เขมคุณ วิ. แห่งวัดมเหยงคณ์ เป็นที่ถูกจริตแก่ผู้มาฝึกปฏิบัติมาก จึงทำให้เครือข่ายการปฏิบัติธรรมในองค์กรของท่านมีความเข้มแข็งมาก ทุกสำนักสาขาที่ท่านเดินทางไปสอนจะมีผู้ศรัทธาเข้าร่วมปฏิบัติมากเป็นพิเศษ แม้ว่าท่านจะใช้สื่อการสอนสมัยใหม่มาเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์แทนการเดินทางเช่น VDO Conference หรือ MP3 กับสำนักสาขาที่อยู่ห่างไกล แต่เครือข่ายการปฏิบัติธรรมของท่านยังคงเหนียวแน่น และทวีมากขึ้นที่มองเห็นเป็นรูปธรรมเด่นชัดคือ การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้มาปฏิบัติธรรมในวัดหลักที่ท่านเป็นเจ้าสำนัก ท่านจะลงมาสอน แนะนำด้วยตัวจริงเสียงจริงเสมอ ๆ ทำให้เกิดพลังเครือข่ายการปฏิบัติธรรมที่เข้มแข็งและจะกว้างขวางต่อไปในอนาคต

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๖๑ วัดมเหยงคณ์ ภายใต้การนำของพระภาวนาเขมคุณ วิ. ได้สร้างเครือข่ายเป็นสาขาสำนักปฏิบัติธรรมไว้ในสังคมไทย จำนวน ๒๐ แห่ง และในต่างประเทศคือ ประเทศอังกฤษและประเทศสวีเดนอีกประเทศละ ๑ แห่ง

สรุป : วัดมเหยงคณ์ จัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทส่งเสริมการปฏิบัติธรรม พระภาวนาเขมคุณ วิ. ได้พัฒนาวัดของท่านเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ต้นแบบ ตามมติของมหาเถรสมาคม มีการส่งเสริมคุณภาพวิถีชีวิตของผู้คนรอบข้างวัด และเป็นวัดที่มีการบริหารจัดการเครือข่ายการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยใช้เครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ช่วยทำหน้าที่ พร้อมกับมีกิจกรรมการจัดอบรมการปฏิบัติแก่พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ตลอดทั้งปี ในขณะเดียวกันก็ได้ละเลยกิจกรรมวันสำคัญของทางโลก และวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษา วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา เป็นต้น โดยมีการจัดงานทำบุญ เวียนเทียน นั่งสมาธิและเจริญจิตตภาวนาร่วมกันในส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาส

วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม)

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ท่านพุทธทาส ได้มาสร้างวัดที่บริเวณธารน้ำไหล เชิงเขาพุทธทอง ชื่อว่า “วัดธารน้ำไหล” แต่ชาวบ้านยังคงเรียกกันว่า วัดสวนโมกขพลาราม เพราะก่อนหน้านั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านพุทธทาสได้พัฒนาวัดตระพังจิก ซึ่งเป็นวัดร้างในตำบลพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อบูรณะเสร็จได้ตั้งชื่อนี้ใหม่ว่า สวนโมกขพลาราม เพื่อใช้เป็นที่แสวงหาความสงบและเป็นที่ยกปฏิบัติธรรม ซึ่งท่านให้ความหมายคำว่า สวนโมกขพลาราม ว่าเป็น “สวนอันเป็นกำลังแห่งความหลุดพ้น” ต่อมาท่านพุทธทาสได้ย้ายมาสร้างวัดแห่งใหม่ มีชื่อเรียกเป็นทางการว่า “วัดธารน้ำไหล” อยู่บริเวณเขาพุทธทอง ภูมิประเทศเป็นป่าเขา บริเวณนี้เดิมเป็นสวนผลไม้ มีลำธารสายหนึ่งไหลผ่านจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ลงสู่พรุและคลองท่าปูน มีเนื้อที่ ๒๙๗ ไร่ วัดตั้งอยู่เลขที่ ๖๘/๑ ถนนเพชรเกษม หมู่ ๖ ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐ ริมทางหลวงหมายเลข ๔๑ บริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๑๓๔ ซึ่งในระยะเริ่มแรก (ประมาณ ๒ ปี) ท่านพุทธทาสยังไม่ได้มาพักอยู่ที่วัดธารน้ำไหลนี้ แต่ให้พระมหาเถรียง จากวัดชยาราม มาอยู่เป็นองค์แรก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ท่านจึงได้ย้ายมาอยู่ที่นี่เป็นการถาวรและได้ยกเลิกสวนโมกข์ที่พุมเรียงโดยสิ้นเชิง จุดประสงค์ตั้งแต่ต้น ท่านต้องการให้สวนโมกขพลาราม (ไชยา) แห่งใหม่เป็นองค์การอิสระ ไม่ต้องทำตามระเบียบของวัด แต่ด้วยข้อกฎหมายของทางคณะสงฆ์ไทย ภายหลังได้ยกให้เป็นวัดธารน้ำไหลทั้งหมด ปัจจุบันวัดธารน้ำไหล เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี แห่งที่ ๑ เป็นวัดราษฎร์ สังกัดมหานิกาย

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตนวนอุทยานเขานางเอ มีสิ่งปลูกสร้างถาวรสำหรับการอยู่อาศัยและการศึกษาหาความรู้ ส่วนสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาจะให้เป็นเรื่องของธรรมชาติเช่น พระอุโบสถ ลานเทศน์ลานธรรม เป็นต้น

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดธารน้ำไหล อยู่บริเวณเขาพุทธทอง ภูมิประเทศเป็นป่าเขา บริเวณนี้เดิมเป็นสวนผลไม้ มีลำธารสายหนึ่งไหลผ่านจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ลงสู่พรุและคลองท่าปูน มีเนื้อที่ ๒๙๗ ไร่ วัดตั้งอยู่เลขที่ ๖๘/๑ ถนนเพชรเกษม หมู่ ๖ ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐ ริมทางหลวงหมายเลข ๔๑ บริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๑๓๔ ด้านหน้าวัดมีร้านค้าเรือนแถวที่ปลูกสร้างถาวรถูกจัดระเบียบให้ดูสะอาดตา กลายเป็นชุมชนค้าขายและแหล่งจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง ของฝากของที่ระลึกที่เป็นของดีของจังหวัดสุราษฎร์ธานี บริการให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามากราบไหว้ บูชา นั่งสมาธิ ฟังธรรม และศึกษาหาความรู้จากแหล่งความรู้ที่มีอยู่มากมายภายในวัด ถัดจากร้านค้าติดกับถนนเพชรเกษม มีอาคารคณะธรรมทาน เป็นอาคารในส่วนของการเผยแพร่สื่อธรรมะ ซึ่งเป็นผลงานด้านวรรณกรรมของท่านพุทธทาส ทั้งที่เป็นลายลักษณ์

อาคารได้จัดแบ่งเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงวัตถุสิ่งของเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนา ภาพชุดปรีชาธรรม ฉายภาพยนตร์ประกอบความรู้ทางธรรมะและความรู้ทั่วไป เพื่อน้อมนำจิตใจนักท่องเที่ยวให้เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพื่อย้อมจิตใจของนักศึกษาที่มายุ่ยมชมให้อยากชวนช่วยในการสร้างคุณงามความดี ท่านพุทธทาส มีวัตถุประสงค์ในการสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ ๓ ประการคือ ๑. บรรจุภาพวาดสอนธรรมะและเป็นที่รวบรวมภาพปรีชาธรรมต่าง ๆ ๒. ใช้เป็นที่ประชุมของนักธรรมทั่วไป ๓. ใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ๔. ใช้เป็นที่ฟังบรรยายธรรม เป็นห้องฉายสไลด์/ภาพยนตร์ ประกอบการเรียนรู้ธรรมะ

๓. ธรรมวารีนาวาอิศรกุลณมิตร : อุปมาการชนสัตว์ข้ามห้วงทุกข์ เป็นอาคารรูปเรือขนาดเท่าของจริง ใต้ท้องเรือเป็นที่เก็บน้ำฝน สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก เชื่อมต่อกับโรงมหรสพทางวิญญาณ ภายนอกของเรือทั้ง ๒ ด้านติดภาพปั้นปรีชาธรรม บนดาดฟ้าเรือจัดสวนหินลักษณะแนวคิดของพุทธศาสนาแบบเซนเพื่อประกอบการศึกษาธรรมชาติ ด้านหัวเรือสร้างเป็นสถูปสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ท้ายเรือจัดเป็นมุขสงบสำหรับนั่งพักผ่อน สนทนาธรรม อ่านหนังสือ หรือพิจารณาธรรม ตามลำพังหรือเป็นกลุ่ม ถัดมาเป็นอาคารธรรมวารีนาวา เรือลำที่ ๒ มีขนาดใหญ่กว่าลำแรก ใต้ท้องเรือใช้เป็นที่เก็บน้ำฝนเช่นกัน ภายในเรือจัดเป็นห้องฝึกอบรมขนาดใหญ่ และเป็นที่ตั้งของห้องสมุดโมกขบรรณาลัย สำหรับบริการผู้สนใจทั่วไปได้เข้ามาศึกษาหาความรู้

๔. โรงปั้นภาพ อยู่หลังเนินเขาพุทธทอง เป็นโรงฝึกปั้นภาพของพระภิกษุ สามเณร และผู้สนใจ ภาพปั้นส่วนใหญ่ใช้ปูนซีเมนต์หล่อเบา เรียกว่า ภาพปั้นหินเทียม หรือ ภาพสลักหินเทียม ภาพส่วนใหญ่เป็นภาพพุทธประวัติ ซึ่งจำลองแบบมาจากพุทธประวัติหินสลักชุดแรกของโลกที่อินเดียในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ลักษณะเด่นของภาพปั้นยุคนี้คือ เป็นภาพยุคก่อนที่จะมีการปั้นรูปเป็นพระพุทธรูป แต่ใช้วิธีปั้นเป็นสัญลักษณ์แทน เช่น ดอกบัวบานแทนการประสูติ ธรรมจักรแทนการปฐมเทศนา บัลลังก์ที่วางเปล่าแทนพระพุทธรูป เป็นต้น สื่อถึงการไม่มี “ตัวตน” ไม่ต้องการให้ผู้มีศรัทธายึดติดกับวัตถุที่สร้างเป็นรูปพระพุทธรูป อันเป็นเหตุให้ผู้มีศรัทธาหลงยึดติดอยู่กับตัวตน ทำให้ไม่อาจเข้าถึงหลักธรรมคำสอนขององค์พระศาสดาได้ ภาพปูนปั้นที่เป็นภาพดอกบัว นำมาประดับเล่าเรื่องราวอยู่ที่ด้านนอกโรงมหรสพทางวิญญาณถึง ๖๐ ภาพ

๕. สระนาฬิเกร์ เป็นปรีชาธรรมระดับชั้นโลกุตระธรรมในพระพุทธศาสนา อิงอยู่กับ “วัฏสงสาร” และ “พระนิพพาน” สระนาฬิเกร์ เป็นสระที่ขุดขึ้นมีเกาะอยู่กลางสระ บนเกาะมีต้นมะพร้าว ๑ ต้น มีความหมายว่า พระนิพพานนั้นอยู่เหนือวัฏสงสาร น้ำในสระเหมือนทะเลขี้ผึ้ง คือ เป็นได้ทั้งบุญทั้งบาป เมื่อร้อนขี้ผึ้งมีสถานะเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อเย็นขี้ผึ้งก็มีสถานะเป็นอย่างหนึ่งตามธรรมดาของมัน ต้นมะพร้าวที่อยู่กลางทะเลขี้ผึ้งนั้นมันไม่รู้สึกรับรู้อะไร เรียกว่า ฝนตกไม่ต้องพาร้องไม่ถึง อยู่ใต้กลางทะเลขี้ผึ้ง ซึ่งเต็มไปด้วยความร้อน ความเย็น อุปมาว่า ยามทะเลร้อนคนยังมีบาปไม่สามารถข้ามไปได้ ยามเมื่อทะเลเย็นและขี้ผึ้งแข็งตัว มนุษย์ผู้พ้นบาปก็ถึงบุญ พ้นบุญก็ถึงพระนิพพานได้

๖. พระอุโบสถธรรมชาติ โบสถ์แบบสวนโมกข์แห่งนี้ มีลักษณะเป็นลานกว้าง ประกอบ ด้วยพระประธาน ๑ องค์ เสาสูงสี่ทิศแสดงเขตสีมา ต้นไม้รอบข้างเป็นผนังโบสถ์ เมฆขาวฟ้าครามเบื้องบนเป็นหลังคา และยอดไม้ที่ไหวล่อลมเป็นข้อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ ใช้เป็นที่ทำ

สังฆกรรม ลงอุโบสถ เวียนเทียน ประกอบพิธีสำคัญทางพุทธศาสนา ท่านพุทธทาส นำแนวคิด อุโบสถธรรมชาตินิยมพุทธกาลมาปลุกกระแสการศึกษาของชาวพุทธเพื่อเข้าถึงแก่นธรรม ไม่ส่งเสริมให้ชาวพุทธหลงวัตถุนิยม หันมาประพฤติปฏิบัติที่ขัดเกลาจิตใจตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์

๗. อาคารคณะธรรมทาน เป็นงานในส่วนของการเผยแพร่สื่อธรรมะ ซึ่งเป็นผลงานด้านวรรณกรรมของท่านพุทธทาส ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและรูปแบบอื่น ๆ เช่น เทป ซีดี และภาพปริศนาธรรมสื่อสอนธรรมะ เป็นต้น ท่านผลิตผลงานเขียนไว้มากมาย ใช้นามปากกาแตกต่างกัน เช่น ถ้าเขียนบทความใช้ “ธรรมโฆษณ์” เขียนงานเกี่ยวกับธรรมะทั่วไปใช้ “พุทธทาสภิกขุ” เขียนหนังสือใช้ “อ.ป.” ย่อมาจาก อินทปัญญา เป็นต้น ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ครุสภาได้ให้การยกย่องเชิดชูเกียรติท่านว่า เป็นผู้ทำคุณประโยชน์อย่างสูงยิ่งต่อการศึกษาชาติ และในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ องค์การยูเนสโก ประกาศยกย่องให้ท่านพุทธทาส เป็นบุคคลสำคัญของโลก ด้านส่งเสริมสันติธรรม สันติธรรม วัฒนธรรม ความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีของมวลมนุษยชาติ อาคารคณะธรรมทาน เป็นสถานที่ติดต่อประสานงาน กิจกรรมต่าง ๆ ของสวนโมกข์ ห้องประชุม และหอจดหมายเหตุ เป็นอาคาร ๔ ชั้น ติดถนนใหญ่อยู่นอกรั้ววัด

๘. ธรรมสถาน อยู่ฝั่งตรงข้ามกับสวนโมกข์ เดินทางไปตามถนนสายย่อยระยะทางราว ๒ กิโลเมตร เป็นเขตปฏิบัติธรรมที่เงียบสงบและสัปปายะ ท่านพุทธทาสตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ แบ่งเป็น ๓ ส่วนคือ

- ธรรมาศรมสมาธินานาชาติ หรือ สวนโมกขนานาชาติ เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนา เช่น การประชุมระหว่างชาติ ศาสนา นิกายต่าง ๆ เพื่อความร่วมมือและนำไปสู่สันติภาพของโลก รวมทั้งเป็นสถานจัดอบรมธรรมะ ทั้งด้านทฤษฎีและการปฏิบัติเป็นประจำทุกเดือน โดยวันที่ ๑-๑๑ ของทุกเดือนจัดอบรมและฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา สำหรับชาวต่างชาติ, วันที่ ๑๙-๒๗ ของทุกเดือน จัดอบรมและฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา สำหรับชาวไทย

- ธรรมาศรมธรรมทูต เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมสำหรับชาวต่างชาติผู้ต้องการศึกษาธรรมอย่างลึกซึ้ง สามารถถ่ายทอดธรรมสู่ชาวต่างชาติด้วยกันได้

- ธรรมาศรมธรรมมาตา สถานที่ฝึกอบรมและปฏิบัติธรรมสำหรับสตรี สอนโดยสตรี เพื่อช่วยให้สตรีได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มกำลัง และนำไปเผยแผ่ได้ต่อไป

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดธารน้ำไหล มีการใช้ป้ายเป็นการสื่อสารมากเป็นพิเศษ เนื่องจากท่านพุทธทาส อดีตเจ้าอาวาส มีความสามารถในการประพันธ์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และที่วัดสามารถผลิตป้ายชนิดถาวรได้เอง ทว่าทั้งบริเวณวัดจึงมีป้ายคำคม ป้ายคำสอนและบทกลอนสอนใจมากมาย และสวยงามเป็นที่ถูกใจนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก ตลอดทางเดินเท้าจะมีป้ายและสัญลักษณ์ชนิดถาวรชี้บอกทาง ทุกแห่งที่เป็นแหล่งเรียนรู้จะมีแผ่นป้ายบอกรายละเอียดไว้ชัดเจน

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดธารน้ำไหล ส่งเสริมการสอนพุทธธรรมแก่นักท่องเที่ยว ปัจจุบันนี้ก็มีคณะนักศึกษาและคณะเยาวชนเข้ามาเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมะของพระพุทธศาสนา และธรรมะในปริศนาธรรมกันเป็นจำนวนมากในแต่ละวัน ซึ่งสามารถเดินทางไปศึกษาได้ทั้ง ๒ แห่งคือ ที่วัดธารน้ำไหล และที่ธรรมสถาน (สวนโมกขนานาชาติ) ซึ่งเป็นหนึ่งในเครือข่ายที่อยู่ใกล้ ๆ กัน

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

วัดธารน้ำไหล ใช้หลักการของธรรมชาติด้านวัฒนธรรม เป็นการสอนให้เห็นถึงการเกิดขึ้น การตั้งอยู่และการสลายไป ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติที่ไม่ต้องการให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นของเรา เป็นต้น

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

วัดธารน้ำไหล เป็นวัดที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชน แต่ในอดีตสมัยที่วัดยังเจริญรุ่งเรือง ได้เกิดชุมชนแหล่งค้าขายอยู่บริเวณหน้าวัด ปัจจุบันยังมีร่องรอยของอาคารร้านค้า ที่อยู่อาศัย ที่จัดสรรไว้อย่างเป็นระเบียบ แต่ภายในวัดยังคงมีการรักษาธรรมเนียมปฏิบัติเหมือนเจ้าอาวาสรูปเดิมยังมีชีวิตอยู่ ยังใช้กฎเกณฑ์ของการร่วมอยู่ร่วมอาศัยเช่นเดิม

๑.๓.๓ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

วัดธารน้ำไหล หลังจากที่ท่านพุทธทาสได้ละสังขารไป แต่มรดกที่มีคุณค่าที่ท่านได้สร้างไว้ยังคงอยู่ และยังใช้ได้ดีในปัจจุบัน นั่นคือ ลานหินโค้ง สถานที่ฟังเทศน์ฟังธรรมของนักท่องเที่ยวและนักแสวงบุญ พระอุโบสถธรรมชาติ ที่ใช้ทำกิจกรรมของสงฆ์ และธรรมสถานนานาชาติที่ใช้สำหรับการปฏิบัติธรรม

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดธารน้ำไหล จัดให้มีการอบรมสมาธิภาวนาแบบอานาปานสติ ซึ่งเป็นวิธีที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติจนตรัสรู้ และทรงแนะนำให้ศึกษาปฏิบัติให้มาก เพราะอำนวยการประโยชน์ทั้งด้านความสงบ (สมณะ) และ ความรู้รอบ (วิปัสสนา) สำหรับผู้สนใจศึกษาธรรมะ และต้องการปฏิบัติจนเห็นผลด้วยตนเอง จุดประสงค์ของการอบรม เพื่อชี้แนะหลักธรรมที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ที่สามารถนำไปใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้จริง และเพื่อฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา จนสามารถสัมผัสความสงบเย็นภายใน และความเป็นอิสระของจิตใจ อันเกิดจากความประจักษ์ในสังขารธรรม มีรูปแบบการจัดอบรม ดังนี้ ถิ่นแนวทางการพัฒนาระดับคุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์ครบถ้วนตามระบบองค์รวมแห่งพุทธธรรมทั้งสามด้าน กล่าวคือ ศีล-สมาธิ-ปัญญา อันจะนำไปสู่วิถีชีวิตที่สุขสงบ เย็น เป็นประโยชน์ มีคุณภาพและยั่งยืน ทั้งส่วนตนและสังคมโดยรวม กล่าวคือ

๑. ศีล : ฝึกการใช้ชีวิตที่สงบ เย็น เรียบง่าย เป็นอิสระจากพันธนาการทางวัตถุ ส่วนเกินให้มากที่สุด ให้ความสำคัญต่อการรักษา ปฏิบัติตามระเบียบวินัยอันดีของชุมชน ดำรงชีวิต

อย่างมีคุณค่า เป็นประโยชน์ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นและตนเอง โดยถือแนวการปฏิบัติศีลแปดเป็นบรรทัดฐานขั้นต่ำ

๒. สมาธิ : ฝึกหัดพัฒนาระดับความมีคุณภาพและประสิทธิภาพของจิต ทั้งทางด้านสติและสมาธิ ด้วยระบบอานาปานสติภาวนา โดยฝึกหัดปฏิบัติในทุกอิริยาบถของการดำรงชีวิตตลอดระยะเวลาของการอบรม

๓. ปัญญา : ด้วยการนำเสนอหลักธรรมที่เป็นแก่นหลักของพุทธธรรม เพื่อเป็นแนวทางและพื้นฐานความรู้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ จนเกิดการพัฒนาปัญญาญาณ รู้เห็นแจ้งสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารแห่งชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง

การปฏิบัติธรรมในส่วนของธรรมาตรมณานาชาติ ซึ่งเป็นชุมชนแห่งพุทธะ (ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน) เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่ท่านอาจารย์โพธิ์ มีบทบาทในฐานะครูผู้สอนและผู้สร้างกำลังใจให้แก่ผู้ปฏิบัติธรรม เป็นชุมชนแห่งสันติสงบร่มเย็น และใช้การฝึกฝนพัฒนาตนเองตามแนวทางที่ท่านพุทธทาส ให้ไว้เป็นหลักการความเป็นอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง ๒. เป็นอยู่อย่างง่าย มุ่งกระทำสิ่งที่ยาก ๓. ใช้ชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติ (ธรรมะ) ให้มากที่สุด สอนโมกขนานาชาติ ยังคงได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเข้ามาเรียนรู้และฝึกหัดปฏิบัติธรรมกันเป็นจำนวนมาก ท่านอาจารย์โพธิ์ซึ่งสอนธรรมะและสอนการปฏิบัติธรรมเป็นภาษาอังกฤษได้ ทำให้การมีปฏิสัมพันธ์เป็นไปโดยราบรื่น ท่านกล่าวว่า^{๒๘} ธรรมะของพระพุทธองค์เป็นคำสอนที่ลึกซึ้ง หากมีการสื่อสารที่ไม่ถูกต้อง ผลที่ได้อาจไม่เป็นไปตามเป้าประสงค์ของผู้ที่ตั้งใจเข้ามาเรียนรู้และฝึกฝนการปฏิบัติ ย่อมเกิดผลเสียแก่พระพุทธศาสนาได้ ท่านอาจารย์แนะนำว่า ชาวต่างชาติกำลังแสวงหาความหมายของการมีชีวิต จึงต้องเป็นหน้าที่ของพระภิกษุที่มีประสบการณ์ด้านการปฏิบัติธรรม มีภาษาอังกฤษที่สื่อสารกันได้อย่างเข้าใจ และพระภิกษุในสังคมไทยควรมีน้ำใจให้กับนักท่องเที่ยวที่เป็นชาวต่างชาติ ที่สนใจการปฏิบัติธรรมเป็นพิเศษ เพราะจะเป็นการช่วยอนุเคราะห์ให้เขาเหล่านั้นได้พบสิ่งที่กำลังแสวงหาได้เร็วขึ้น สำหรับที่สาขาสอนโมกขนานาชาติแห่งนี้จะเน้นทำแต่เรื่องของการปฏิบัติธรรมเท่านั้น และสอนตามแนวที่ท่านพุทธทาสได้เคยปฏิบัติมาคือ อานาปานสติภาวนา ๑๖ ขั้น^{๒๙} ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

“เธอจงเจริญอานาปานสติเถิด เพราะอานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มากคือ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ๑. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’ เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’ ๒. เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้าสั้น’ เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกสั้น’ . . . ฯลฯ ๑๖. สำเนียงว่า ‘เราพิจารณา

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระภาวนาโพธิคุณ วิ., วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์), วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๕/๑๒๑/๑๓๑-๑๓๓.

เห็นความสละคืนหายใจเข้า’ สำเนียงว่า ‘เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก’ อานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก”

ภาพที่ ๔.๑๒ นักปฏิบัติธรรมชาวต่างชาติในสวนโมกข์นานาชาติ
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย

วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) เน้นสอนอานาปานสติภาวนา ด้วยการกำหนดลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์หลัก อำนวยประโยชน์ทั้งด้านความสงบ (สมถะ) และปัญญาความรอบรู้ (วิปัสสนา) ให้แก่ชาวพุทธและมีใจชาวพุทธถ้วนหน้า

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดธารน้ำไหล ยังคงรักษาปณิธานเดิมของท่านพุทธทาส ในเรื่องการมีเครือข่ายการปฏิบัติหรือการออกไปมีวัดสาขาเพื่อการปฏิบัติธรรม ท่านให้สัมภาษณ์ว่า^{๓๐} เรื่องการขยายสาขานั้น วัดแห่งนี้ไม่มีนโยบายในการสร้างวัดสาขามาแต่ต้น แต่เหตุที่จำเป็นต้องขยายไปยังศูนย์ปฏิบัติธรรมนานาชาติ ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามถนนไปประมาณ ๒ กิโลเมตรนั้น เพราะในวัดมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมสถานที่เช่น ลานหินโค้ง พระอุโบสถกลางแจ้ง และฟังกเทศน์ ฟังการบรรยายปริศนาธรรม ในโรงมหรสพทางวิญญาณกันมาก ทำให้สถานที่นี้คับแคบและไม่เหมาะกับการปฏิบัติธรรมของผู้ที่ต้องการมาปฏิบัติอย่างจริงจัง จึงจำเป็นต้องมีสำนักสาขาที่ใช้ปฏิบัติธรรมแห่งใหม่เพิ่ม กระนั้นแม้วัดจะไม่มีนโยบายในการสร้างสาขาหรือเครือข่าย แต่เพราะท่านพุทธทาสมีลูกศิษย์มาก มีพระภิกษุที่เคยจำพรรษาย้ายกลับไปอยู่วัดภูมิลำเนาเดิม หรืออุบาสก-อุบาสิกาที่มีศรัทธาในตัวท่านได้สืบสานแนววัตรปฏิบัติและแนวการปฏิบัติธรรมของท่านพุทธทาส ไปสร้างเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนโมกข์ภาคอีสานบ้าง ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนโมกข์ภาคเหนือบ้าง หรือสวนโมกข์กรุงเทพฯ (หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ) เพื่อทำงานเป็นพันธมิตร เป็นธรรมภาคีเครือข่ายกันเอง ไม่ได้ผูกพันกันทางนิตินัยอยู่กับวัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์ไชยา) ที่นี้จะมีบทบาทบ้างเฉพาะงานสำคัญที่เชิญมา แต่ความสัมพันธ์ของความเป็นครูเป็นศิษย์กันยังคงมีอยู่เห็นได้จากการมาเยี่ยมเยียนกันในโอกาสสำคัญ ๆ สำนักสาขาของวัดปัจจุบันมีเพียง ๑ แห่ง คือ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนโมกข์นานาชาติ และเครือข่ายสวนโมกข์อีก ๒ แห่งคือ ที่ปภาวัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี และหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ กรุงเทพฯ

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระภาวนาโพธิคุณ วิ.,วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์), วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๖๑.

สรุป : วัดธารน้ำไหลในทุกวันนี้ ยังคงรักษาความเป็นวัดที่สงบ ร่มเย็นและเป็นธรรมชาติ เหมาะสมแก่การใช้ชีวิตของสมณะ ผู้มุ่งมั่นต่อการขัดเกลาจิตใจให้เบาบางลง เหมาะสมกับอุบาสก อุบาสิกา แม่ชี ที่ต้องการรักษาศีล ภาวนา รักษาความสงบของชีวิต และเหมาะสมกับนักเรียน นิสิต นักศึกษา ที่เป็นเยาวชนคนรุ่นใหม่ของชาติที่เตรียมตัวเริ่มต้นเข้าสู่กระแสทางสังคมยุคใหม่ ให้หันเห นาวาชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ด้วยความที่ท่านพุทธทาส เป็นนักคิดนักเขียนที่มีผลงานตีพิมพ์และการแสดงธรรมตลอดมา ภายในวัดของท่านจึงมีแผ่นป้ายเตือนสติ แผ่นป้ายสุภาษิตคำคม และภาพปริศนาธรรมมากมายให้ผู้สนใจได้ศึกษาเรียนรู้ ประกอบกับการมีบรรยากาศที่ร่มรื่นภายในวัดจึงเหมาะสำหรับเป็นที่นั่งพักผ่อนหย่อนใจ และศึกษาพุทธธรรมคำสอนจากแผ่นป้ายไปได้พร้อม ๆ กัน ส่วนที่สวนโมกขนานาชาติ จะเน้นสอนการเจริญสติ เจริญสมาธิ เจริญปัญญา (วิปัสสนา) ตามแนวอานาปานสติภาวนา อย่างเคร่งครัดและต่อเนื่องตลอดปี

วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม)

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดนาหลวง ก่อตั้งโดย หลวงพ่อทองใบ ปภสฺสโร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ตั้งอยู่บนยอดเขาภูเขาอยู่ ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำโสม-นาเยือง ใกล้บ้านนาหลวง ตำบลคำด้วง อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี เริ่มจากเมื่อวันที่ ๙ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๙ หลวงพ่อทองใบ ปภสฺสโร พร้อมด้วยพระภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๒ องค์ ได้เดินธุดงค์มายังสถานที่แห่งนี้ตามนิมิตที่ท่านได้ประสบมาก่อน และได้เลือกปักกลดได้ต้นไทรคู่บนเขาภูเขาอยู่ มีชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างกุฏิชั่วคราวขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกตามอัตภาพ แต่ด้วยความที่หลวงพ่อยังจริงจังตรงตาม สม่าเสมอในพระธรรมวินัย และเคร่งครัดพากเพียรทั้งด้านการปฏิบัติสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน จึงเริ่มมีคณะศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น หลวงพ่อจึงตั้งชื่อสำนักปฏิบัติธรรมแห่งนี้ว่า วัดอภิญญาเทสิตธรรม ซึ่งแปลว่า “ธรรมอันพระพุทธเจ้าทรงแสดงด้วยพระปัญญาอันยิ่ง” หมายถึง ธรรมที่ชื่อ โพธิปักขิยธรรม มี ๓๗ ประการและเนื่องจากตั้งอยู่บนภูเขาอยู่ คนทั่วไปจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัดภูเขาอยู่ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ กระทรวงศึกษาธิการได้มีประกาศแต่งตั้งให้เป็นวัดโดยสมบูรณ์ มีชื่อว่า “วัดนาหลวง” เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดอุดรธานี แห่งที่ ๑๑ เป็นวัดราษฎร์ สังกัดมหานิกาย ปัจจุบันมีพระราชสิทธิอาจารย์ วิ. (หลวงพ่อทองใบ ปภสฺสโร) เป็นประธานสงฆ์ มีพระภิกษุสามเณร ๓๓ รูป เป็นเจ้าอาวาส

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดนาหลวง เป็นวัดที่ตั้งอยู่บนภูเขาสูง มีป่าไม้ล้อมรอบ เป็นธรรมชาติที่เงียบสงบ การเดินทางไปมาค่อนข้างยาก ห่างไกลจากชุมชน

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดนาหลวง ตั้งอยู่บนภูเขาสูง ห่างไกลจากชุมชนนาหลวงมาก และวัดอยู่ห่างจากตัวจังหวัดอุดรธานี ประมาณ ๑๐๒ กิโลเมตร มีพื้นที่เป็นป่าไม้ กรมทรัพยากรและป่าไม้ได้อาศัยบารมีของหลวงพ่อบริหารจัดการและอนุรักษ์ผืนป่าบนภูเขาอยู่ให้มีสภาพสมบูรณ์ถึง ๒๕,๐๐๐ ไร่ และมีบริเวณพื้นที่ใช้สอยของวัดเนื้อที่ ๑๕ ไร่ สิ่งก่อสร้างจะมีเฉพาะที่มีความจำเป็นต่อการพำนักอาศัยเพื่อการปฏิบัติธรรมเท่านั้น

ภาพที่ ๔.๑๓ ภาพเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดนาหลวง

ที่มา : <http://www.facebook.com/pg/ศิษย์วัดนาหลวง>

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

วัดนาหลวง มีการวางแผนและจัดระเบียบของอาคารสถานที่ได้ดีมาก ทำให้วัดสามารถจัดกิจกรรมงานต่าง ๆ และมีการฝึกอบรม การปฏิบัติธรรมได้พร้อม ๆ กัน ภายในวัดมีอาคารที่สำคัญ ๆ ดังนี้ ๑. อุโบสถ ๒. อาคารอริยภูมิ ๓. โรงครัวเมตตา ๔. หอโภชนาคาร ๕. กุฏิที่พักสงฆ์ ๖. เรือนว่าง

๑. อุโบสถ เป็นเสมือนอาคารอเนกประสงค์ ชั้นเดียว เปิดโล่งรอบทิศ ใช้สำหรับทำสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์ สถานที่ฟังพระธรรมเทศนาของพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา แม่ชี และประชาชน ซึ่งจะมีขึ้นทุกวันเสาร์ที่ ๒ ของเดือน เป็นสถานที่ทำบุญ เลี้ยงพระ และจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดด้วย

๒. อาคารอริยภูมิ มีชื่อเรียกเต็ม ๆ ว่า “อาคารอริยภูมิ พระมหาวิทยาลัยแห่งชีวิตเพื่อนิพพาน อุดม วิเศษ มงคล” (ย่อว่า พชน.) เป็นอาคารปฏิบัติธรรม ๓ ชั้น สำหรับผู้เข้าฝึกปฏิบัติในคอร์สเข้มข้น เพื่อการสร้างพระอริยะเจ้า เป็นอาคารที่เน้นความสะอาด สงบ เงียบ สำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

๓. โรงครัวเมตตา เป็นศูนย์ผลิตอาหารสำหรับทุกชีวิตที่เข้ามาฝึกอบรมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในวัดนาหลวง และเป็นสถานที่รับประทานอาหารของผู้เข้ามาฝึกอบรมปฏิบัติธรรมในคอร์สพิเศษ รวมทั้งเป็นสถานที่ฉันอาหารของพระภิกษุที่เป็นพระอาคันตุกะผู้เข้ามาเยี่ยมเยือน หรือผู้เข้ามาดูงานด้านการจัดการของวัด เป็นต้น

๔. หอโภชนาคาร เป็นอาคารสำหรับพระภิกษุ สามเณรที่จำพรรษาอยู่ในวัด เดินแถวเข้าไปรับอาหารใส่บาตร เดินจงกรมด้วยอาการสำรวม เพื่อนำกลับไปฉันในกุฏิที่พำนักของตน ๆ ต่อจากนั้นจะเป็นแถวของแม่ชี ตามด้วยอุบาสก อุบาสิกา ตามลำดับ เดินจงกรมด้วยอาการสำรวม เข้ามาพิจารณาตักอาหาร นำไปรับประทานรวมกันในที่ที่วัดจัดให้

๕. กุฏิที่พักสงฆ์ เรียกว่า กุฏิกรรมฐาน เป็นกุฏิหลังเล็กพำนักอยู่รูปเดียว กระจายตัวอยู่รอบ ๆ ภูเขา เป็นที่สงัดวิเวก มีที่นั่งสมาธิและทางเดินจงกรมอยู่ภายใน เพื่อพระภิกษุ สามเณร อยู่จำพรรษาที่ต้องฝึกฝนการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างเข้มข้น

๖. เรือนว่าง มีลักษณะเป็นเรือนเดี่ยวหลังเล็ก เปิดโล่ง ๓ ด้าน ปลุกเรียงใกล้เคียงกัน แยกบริเวณผู้ปฏิบัติชาย-หญิงชัดเจน สำหรับอุบาสก อุบาสิกา แม่ชี ที่ผ่านคอร์สพิเศษแล้ว กำลังเข้าสู่การปฏิบัติจริงจังและเข้มข้นขึ้น ใช้เป็นสถานที่นั่งสมาธิ มีสติตามรู้ลมหายใจเข้า-ออก ตามแบบอานาปานสติ ต้องเป็นผู้เคร่งครัดในศีล ๘ งดการพูดคุยด้วยการปิดวาจา และปฏิบัติตามที่พระวิปัสสนาจารย์แนะนำ

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดนาหลวง เป็นอีกวัดหนึ่งที่มีการใช้ป้ายเป็นตัวสื่อสารมาก ต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ริมทางเดินจะมีป้ายที่เป็นคติคำสอนของหลวงปู่ทองใบ แขนงไว้ให้นักเดินทางท่องเที่ยวที่เข้ามาถึงวัดได้อ่าน ได้ขบคิดเป็นเครื่องเตือนสติ และมีสัญลักษณ์บอกทิศทาง บอกเขตหวงห้ามไว้ชัดเจน

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดนาหลวง มีการจัดงานส่งเสริมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและประเพณีไทยอยู่ตลอดปี และให้ความร่วมมือกับโครงการของกรมการศาสนา ที่ให้มีการสวดแทรกการเจริญจิตตภาวนา หลังเสร็จพิธีกรรม

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

วัดนาหลวง ไม่มีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แต่เน้นให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนามธรรม อันได้แก่ การปฏิบัติธรรม

๑.๓.๒ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

ที่วัดนาหลวง ในวันเสาร์ที่ ๒ ของทุก ๆ เดือน หลวงปู่ทองใบจะเป็นองค์เทศนาให้พระภิกษุ แม่ชี อุบาสก อุบาสิกา ญาติโยมผู้มีศรัทธา ที่เดินทางมาฟังในอาคารที่เป็นพระอุโบสถ และจะจบลงด้วยการนั่งสมาธิ แผ่เมตตาทุกครั้ง เป็นการเสริมสร้างแรงจูงใจให้ผู้ฟังมีพลังใจในการเป็นผู้ฝึกฝนการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังในอนาคต

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดนาหลวง เป็นวัดอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งปณิธานเดิมของหลวงปู่ทองใบ ในการสร้างวัดนี้ก็เพื่อให้เป็นที่สร้างพระอริยะเจ้า ดังนั้นการฝึกอบรมให้ความรู้ด้านปริยัติ และด้านการปฏิบัติจึงมีความเข้มข้นตลอดทั้งปี ผู้มีความตั้งใจจะเข้าร่วมฝึกปฏิบัติ ต้องมีความพร้อมในทางกาย และมั่นคงแน่วแน่ในจิตใจ การดำเนินงานในที่ตั้งของวัดนาหลวงที่จัดสำหรับอุบาสก-อุบาสิกาทั่วไปจะเน้นการพัฒนาจริยธรรม เป็นหลักปฏิบัติขั้นต้นมีศีล ๕ และศีล ๘ คอยควบคุมกำกับ โดยมีเป้าหมายการพัฒนา ๒ ประเด็นคือ ๑) พัฒนาบุคคล และ ๒) พัฒนาสังคม มีวัตถุประสงค์การสอนให้บุคคลรู้จักลักษณะแห่งความดีสูงสุด เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและเหมาะสมตามบทบาทหน้าที่ในสังคม นับเป็นกลยุทธ์การสร้างเครือข่ายคุณความดีที่จะมีผลดีต่อจิตใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม และการพัฒนา ๒ ประเด็นนี้จะเป็นการต่อยอดไปยังเป้าหมายสูงสุดของวัดที่จะช่วยให้มีการปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นในที่ตั้ง นอกจากวัดนาหลวง จะเป็นวัดที่เข้มข้นในด้านการปฏิบัติแล้ว ยังเป็นวัดที่ประกอบกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนาและวันสำคัญของชาติ เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันขึ้นปีใหม่ วันพ่อแห่งชาติ เป็นต้น ได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง หากจะกล่าวถึงเฉพาะ

การฝึกอบรมด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของวัด ตามแนวทางของหลวงปู่ทองใบแล้ว จะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่ม ๑ อบรมและสอนการปฏิบัติธรรมแก่เยาวชน ข้าราชการ อุบาสก อุบาสิกา และตลอดเวลาที่เข้ารับการอบรม จะมีพระวิปัสสนาจารย์และแม่ชีเป็นพี่เลี้ยงให้คำแนะนำ กลุ่ม ๒ อบรมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแก่พระภิกษุ สามเณร

กลุ่ม ๑ เป็นการอบรมตามโครงการต่าง ๆ สำหรับประชาชน นักเรียน นักศึกษา ข้าราชการและทหารในหน่วยงานต่าง ๆ วัดนาหลวงได้จัดหลักสูตรการอบรมปฏิบัติธรรม บวชนกขัมมะ นุ่งขาวห่มขาว ถือนิสีด ๘ เป็นเบื้องต้น จัดขึ้นตลอดปี มีโครงการฝึกอบรมต่าง ๆ ไว้มากมาย โครงการ เช่น

- โครงการค่ายธรรมบุตร พุทธบิดา
- โครงการบุญคุณแห่งธรรมอมตะ รับน้องใหม่ธรรมทายาทผู้รักศาสนา ในวัน

วิสาขบูชา

- โครงการอุปสมบทและบวชนกขัมมะ เณริมพระเกียรติฯ สถาบันพระมหา-

กษัตริย์

- โครงการอบรมผู้จะเข้าบวชใหม่อยู่จำพรรษา

(โครงการเหล่านี้ ไม่จัดให้มีขึ้นเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา สงวนไว้เพื่อความสงบวิเวกของพระภิกษุ สามเณร)

กลุ่ม ๒ อบรมพระภิกษุ สามเณร เน้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ มีจุดมุ่งหมายหลักคือ เพื่อสร้างพระวิปัสสนาจารย์ และสร้างพระอริยะเจ้า โดยให้ถือเอาพระธรรมวินัยเป็นหลักสำคัญ หลักสูตรการอบรมพระภิกษุ สามเณร เพื่อการเป็นพระวิปัสสนาจารย์ มีความเคร่งครัดและเข้มข้น ๓ ระดับดังนี้

๑. ภาคปริยัติ (ทฤษฎี) อบรมให้แก่พระภิกษุ สามเณร เป็นเวลา ๑ เดือนเต็ม เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑ เดือนมิถุนายนของทุกปี

๒. ภาคปฏิบัติ อบรมสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเวลา ๔ เดือนเต็มจนออกพรรษา เริ่มวันที่ ๑ กรกฎาคม ถึงวันที่ ๓๐ ตุลาคมทุกปีไป หลังออกพรรษาแล้ว ๑ เดือน พระภิกษุ สามเณร จะต้องอบรมหลักการเทศนาโวหาร (แสดงธรรม) ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักสูตรพิเศษ เพื่อให้พระภิกษุ สามเณร ของวัดนาหลวงมีความโดดเด่นทั้ง ภาคปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ รวมทั้งเป็นการทบทวนความเข้าใจในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๓. ออกธุดงค์วัตร หลังจบการอบรมเทศนาธรรม จะเป็นการเผยแผ่ออกไปภายนอกวัด ด้วยการออกธุดงค์ไปตามวัดสาขาและสำนักเครือข่ายต่าง ๆ เป็นการประยุกต์นำเอาการออกธุดงค์ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกหมายถึง “... เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลาความเย็บสังคและเพราะอาศัยว่า การอยู่ป่ามีประโยชน์ด้วยการปฏิบัติอันงามนี้ จึงอยู่ป่า”^{๓๑)} และการจาริกไป หมายถึง การเดินทางไปเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ จง

^{๓๑)} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๔๓/๖๒๗.

ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน . . .”^{๓๒} ใช้เวลาถึง ๓ เดือนเต็ม^{๓๓} เพื่อนำเอาพระสัทธรรมออกไปเผยแผ่สู่มวลชน โดยพระภิกษุและสามเณร จาริกธุดงค์ไปตามเขตคามในชนบท วัด บ้าน โรงเรียน เป็นคณะสงฆ์กลุ่มใหญ่ในรูปแบบกองทัพธรรม ตามอุดมการณ์การเผยแผ่พุทธธรรมของหลวงปู่ทองใบ เมื่อครบกำหนดเดินทางกลับวัด พระภิกษุและสามเณร ผู้ผ่านการประเมินจากพระพี่เลี้ยงและหลวงปู่ฯ จึงจะได้รับเป็นพระวิปัสสนาจารย์ ส่วนการเผยแผ่ภายในวัด หรือเรียกว่า การเผยแผ่อยู่กับที่ ทางวัดนาหลวงได้จัดทำคอร์สการปฏิบัติไว้อย่างเป็นระบบและเป็นขั้นตอน เพื่อรองรับประชาชน นักเรียน นักศึกษา ข้าราชการและทหาร อุบาสก อุบาสิกา โดยมีพระวิปัสสนาจารย์ และแม่ชีที่ผ่านลำดับการปฏิบัติมาแล้วเป็นพี่เลี้ยงให้คำแนะนำ เช่น

- คอร์สพิเศษ สำหรับผู้ไม่เคยเข้ารับการปฏิบัติธรรมที่วัดนาหลวงมาก่อน เป็นการฝึกอบรมที่มีกำหนด ๓ วัน ๕ วัน ๗ วัน เป็นต้น และถือว่าเป็นคอร์สขั้นต้นของการปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติทุกคนต้องผ่านการประเมิน จึงสามารถก้าวขึ้นสู่การปฏิบัติขั้นสูงได้

- คอร์สเข้มข้น ผู้ผ่านการประเมินจากคอร์สพิเศษมาแล้ว จึงจะสามารถเข้าปฏิบัติในสูตรหลักพระมหาวิทยาลัแห่งชีวิตเพื่อนิพพาน อุดม วิเศษ มงคล (เรียกย่อ ๆ ว่า สูตรหลัก พชน.) ได้ คือ หลักสูตรการสร้างพระอริยะเจ้า ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการปฏิบัติธรรมที่วัดนาหลวงนี้ เปิดรับสมัครจำนวน ๕ รุ่นต่อปี

วัดนาหลวง กำหนดพันธกิจเรื่องการเผยแผ่พระสัทธรรมด้านธุดงค์วัตร และการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังและต่อเนื่องมาตั้งแต่เริ่มต้นในการก่อสร้างวัด พันธกิจในการเผยแผ่พระสัทธรรมจะเริ่มดำเนินการหลังจากพระภิกษุ สามเณรในวัด ผ่านพ้นการอบรมหลักการเทศนาโวหารทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติแล้ว เพื่อทำตามหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้สืบเชื้อสายของพระศาสดา เพื่ออนุเคราะห์เยาวัชน เพื่ออนุเคราะห์ผู้มีศรัทธาให้รู้คุณค่าของพระพุทธศาสนา และเพื่อฟื้นฟูธรรมวินัย ศีลธรรมให้รุ่งเรืองถาวรตลอดไป ภายใต้คำขวัญของวัดที่ว่า “ธรรมะมี สถานที่โอฬาร อาจารย์แม่นยำ ปัจจัยสมบูรณ์”

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดนาหลวง เป็นวัดที่สงบร่มเย็น เหมาะมากกับผู้แสวงหาความวิเวกในพระพุทธศาสนา และได้ครูอาจารย์ที่เคร่งครัด ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทั้งด้านกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมของชาติ และการปฏิบัติธรรม จึงทำให้วัดมีชื่อเสียงในทางที่ดีทุก ๆ ด้าน และโดยเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ถือได้ว่าเป็นที่ยอมรับกันในหมู่สงฆ์และในหมู่อุบาสก อุบาสิกา ที่เคยได้เข้ามาฝึกปฏิบัติเป็นอย่างมาก เพราะจากประสบการณ์และความมุ่งมั่นในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่ทองใบ จึงทำให้มีความศรัทธาเลื่อมใสเกิดขึ้นตามมาเป็นอย่างมาก อุบาสก อุบาสิกาบางท่านที่มีกำลังทรัพย์ มีที่ดิน จึงใคร่ที่จะได้มีสถานปฏิบัติธรรมอยู่ใกล้บ้าน โดยให้อยู่ในความดูแลของหลวงปู่ฯ ได้อย่างที่ตนถวิล

^{๓๒} วิมพา. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระภาวนาธรรมาภินันท์, วัดนาหลวง, วันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

แก่หลวงปู่ฯ สร้างสถานที่ปฏิบัติธรรม หรือมีพระระดับเจ้าอาวาสต่างสำนัก ขอร่วมเป็นเครือข่าย หรือเป็นวัดสาขา เพื่อส่งเสริมให้มีการบริหารจัดการและการปฏิบัติธรรมที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัย และได้สัมภาษณ์ท่านเจ้าสำนัก^{๓๔} ถึงบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์กับสำนักสาขา พบว่า ทุกสำนักทุกสาขาที่เป็นเครือข่ายกันอยู่ มีการติดต่อสื่อสารและช่วยเหลือกันตลอด เช่น มีการส่งพระมาฝึกเพิ่มเติมเพื่อเป็นพระวิปัสสนาจารย์ มีการส่งผู้ปฏิบัติธรรมมาปฏิบัติเพิ่มเติมในระดับที่สูงขึ้น หรือมีการส่งพระวิปัสสนาจารย์ที่ผ่านการฝึกฝนเข้มข้น ๑๐ พรรษาขึ้นไปชัดเจนในเรื่องการบริหาร การปกครอง การปฏิบัติธรรม เป็นต้น ไปช่วยเหลือในสำนักสาขาที่ขอมา ที่วัดนาหลวงนี้มีความพร้อมบริบูรณ์ทั้งกำลังคน กำลังทรัพย์และกำลังศรัทธาเป็นที่พึงของวัดสาขาและสำนักเครือข่ายในองค์กรได้

ปัจจุบันสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่ทองใบ มีลักษณะเป็นสำนักปฏิบัติธรรมแม่ข่าย มีวัดสาขา หรือสำนักสาขาด้านการปฏิบัติธรรมที่เป็นเครือข่ายอยู่ในสังคมไทยถึง ๖๙ แห่ง

สรุป : วัดนาหลวง ภายใต้การนำของพระราชสิทธิอาจารย์ วิ. (หลวงปู่ทองใบ) ประธานสงฆ์ และพระภิกษุสามเณร เจ้าอาวาส ได้พัฒนาวัดของท่านเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ต้นแบบ ตามมติของมหาเถรสมาคม กิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้นจะมีพุทธศาสนิกชนเข้าไปร่วมกันมากมาย มีผู้สนใจเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไม่ขาดสาย แม้เป็นวัดที่ตั้งอยู่ห่างไกล เดินทางยากลำบาก แต่เพราะการปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชีในวัดนาหลวง เป็นที่น่าเลื่อมใสและศรัทธาของประชาชนที่ได้พบเห็น วัดนาหลวง ทำงานทั้งเชิงตั้งรับและเชิงรุก ไม่ย่อมนในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ละเลยในเรื่องการทำกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ทิ้งพันธกิจในเรื่องการเผยแผ่พระสัทธรรมด้านอุดมคติ จึ่งนับว่า เป็นการสร้างชื่อเสียงให้กับวัดเป็นอย่างมาก

วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

วัดพระธาตุศรีจอมทอง เดิมชื่อ วัดพระธาตุเจ้าศรีจอมทอง สร้างขึ้นที่บริเวณที่เป็นเนินดินสูงประมาณ ๑๐ เมตร เรียกกันมาตั้งแต่อดีตว่า ดอยจอมทอง นายสร้อยและนางเม็ง ได้พบพระบรมธาตุ จึงได้ก่อพระเจดีย์ สร้างเสนาสนะและสร้างพระพุทธรูป ๒ องค์ไว้บนดอยจอมทอง ซึ่งผู้คนได้พบเห็นจึงเรียกว่า “วัดศรีจอมทอง” และมีตำนานกล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดและองค์พระธาตุกันต่อ ๆ มา จนถึงปี พ.ศ. ๒๐๖๐ พระเจ้าดิลกปนัดดาธิราช (พระเมืองแก้ว) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ จึงอาราธนาให้พระมหาพุทธญาณโณ เป็นหัวหน้าไปสร้างวิหารจัตุรมุข และก่อปราสาทไว้ภายในวิหารนั้น แล้วอัญเชิญพระบรมธาตุเข้าประดิษฐานไว้ภายในปราสาทนั้น พระบรมธาตุจึงได้รับการเก็บรักษาไว้จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ พระบรมธาตุนี้เป็นส่วนของพระเศียรเบื้องขวา

^{๓๔} สัมภาษณ์ พระภิกษุสามเณร, วัดนาหลวง, วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

ของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีขนาดโตประมาณเมล็ดพุทรา สันฐานกลมเกลี้ยง สีขาวนวล เหมือนดอกบวบ หรือ สีคล้ายดอกพิกุลแห้ง ตามประวัติเล่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นผู้ถวายเชิญ มาประดิษฐานไว้ที่ดอยจอมทอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๘ ปัจจุบันถูกบรรจุไว้ในพระโกศ ๕ ชั้น มีฐาน เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส คล้ายพระเจดีย์ กว้าง ๔ เมตร สูง ๘ เมตร

๑.๒ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

วัดพระธาตุศรีจอมทอง มีเขตพุทธาวาส เป็นส่วนที่ตั้งดั้งเดิมของพระธาตุเจดีย์ และมีอาคารที่เป็นโบราณสถานทั้งหมด อยู่ส่วนหน้าติดกำแพงปูนและประตูทางเข้า-ออก ส่วนพื้นที่ที่เป็นเขตปฏิบัติธรรม มีการซื้อเพิ่มเติมในภายหลัง

๑.๒.๑ สภาพแวดล้อมภายนอก

วัดพระธาตุศรีจอมทอง มีพื้นที่หน้าวัดติดถนนหมายเลข ๑๐๘ เชียงใหม่-ฮอด ตัววัดตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ถนนสายเชียงใหม่-ฮอด ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในชุมชนขนาดใหญ่ เป็นศูนย์รวมของการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรมทางภาคเหนือที่มีชื่อเสียงมาก และเป็นศูนย์รวมของงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า พื้นที่ส่วนนี้เป็นที่ตั้งของอาคารสถาปัตยกรรมโบราณต่าง ๆ และพิพิธภัณฑ์ ถัดออกมานอกซุ้มประตูกำแพงมีพื้นที่ว่างจัดให้เป็นส่วนของที่จอดรถและร้านค้าขายดอกไม้ ร้านขายอาหาร ของใช้ ของสังฆภัณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นศูนย์ค้าขายที่ผู้ปฏิบัติธรรมในวัดทั้งชาย-หญิง สามารถซื้อหาจัดเตรียมไว้ใช้ระหว่างอยู่ปฏิบัติธรรมได้

๑.๒.๒ สภาพแวดล้อมภายใน

ภาพที่ ๔.๑๔ ผังเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดพระธาตุศรีจอมทอง
ที่มา : <http://www.watchomtong.org>

ภายในวัดพระธาตุศรีจอมทอง มีศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมต่าง ๆ มากมาย ถูกจัดเก็บและรักษาไว้เป็นอย่างดี วัดพระธาตุศรีจอมทอง ได้รับการประกาศเป็นโบราณสถาน ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ ได้รับพระราชทานยกฐานะเป็นวัดพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร เมื่อวันที่ ๓๐ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ มีชื่อเต็มว่า “วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร” ภายในถัดลึกเข้าไปด้านในจะเป็นเขต

สังฆาวาส และเขตการอบรมปฏิบัติกรรมฐาน มีอาคารต่าง ๆ เช่น สำนักเรียนพระปริยัติธรรม ห้องสาธิตการปฏิบัติ ภูมิสงฆ์ เรือนพัก มณฑปจัตุรมุข ห้องสอบอารมณ์กรรมฐาน อาคารพระสังฆธรรมเทพสิทธิอาจารย์รังสฤษฎ์ ที่ใช้สำหรับทำกิจกรรมของสงฆ์ ศาลาราชพรหมานุสรณ์, ภัตต-ศาลาสิทธิอาจารย์ ๘๔ ศาลาฉนวนธรรมลานโพธิ์ และมหาศาลาหทัยเรศวรร ที่ใช้ประกอบพิธีการและอบรมพิเศษต่าง ๆ เช่น สถานที่ฟังเทศน์ ฟังธรรมในวันพระ โครงการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ เขตภาคเหนือ โครงการฝึกอบรมเยาวชน เป็นต้น

๑.๒.๓ การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร

วัดพระธาตุศรีจอมทอง ในส่วนที่เป็นโบราณสถาน มีขนาดไม่กว้างขวางมากนัก อาคารเกาะกลุ่มกันอยู่ภายในเขตพื้นที่ที่หำระดับความสูง ต่างกัน อาคารแต่ละหลังจะแสดงป้ายชื่อบอกอย่างชัดเจน แต่ส่วนใหญ่จะเป็นภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ ถัดลึกเข้าไปจะมีแผ่นป้ายบอกวัตถุประสงค์การใช้งานของอาคารทุกหลัง และมีป้ายผังรวมแสดงเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสื่อสารกันให้เข้าใจตรงกันง่ายขึ้น

๑.๓ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม

วัดพระธาตุศรีจอมทอง มีความโดดเด่นทั้ง ๒ ด้าน ในความรู้สึกรักของชาวเหนือ^{๓๕} คือ งานด้านพุทธศิลป์และสถาปัตยกรรม แบบล้านนาภาคเหนือ เป็นศูนย์กลางของการจัดงานด้านวัฒนธรรม ประเพณี และงานด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพองหนอ ยุบหนอ ที่ดำเนินงานมานานกว่า ๖๐ ปี

๑.๓.๑ การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและนามธรรม

๑.๓.๑.๑ งานด้านสถาปัตยกรรมและงานพุทธศิลป์ ภายในวัดพระธาตุศรีจอมทอง ประกอบอาคารที่สวยงามหลายหลัง เช่น พระวิหารหลวง (พระวิหารจัตุรมุข) ที่ภายในมีมณฑปปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ ซึ่งถูกบรรจุเอาไว้ในพระโกศ ๕ ชั้น ตั้งอยู่ภายในปราสาท เมื่อถึงวันสงกรานต์จะมีประเพณีแห่ไม้ค้ำศรีมหาโพธิ์ จึงจะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุออกมาร่วมในขบวน เพื่อให้ชาวพุทธได้สรงน้ำเป็นสิริมงคล และมีวัตถุโบราณ เช่น พระพุทธรูปเงิน ทองคำ สมบัติพระคลังข้างที่ของเจ้านายฝ่ายเหนือเช่น ตลับฝังเพชร งาช้างเงิน เป็นต้น ในส่วนของพระอุโบสถ มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทยล้านนา หน้าบันลงรักปิดทองสวยงาม ภายในมีพระพุทธรูปสามองค์ สร้างด้วยไม้แกะสลัก พระประธานเป็นปางถวายเนตร ซึ่งแตกต่างไปจากพระอุโบสถในวัดภาคเหนือทั่วไป มีรูปวาดงดงามบนฝาผนังแสดงตำนานพระธาตุศรีจอมทอง และรูปจิตรกรรมเทวดาในชั้นต่าง ๆ หอพระไตรปิฎก ลักษณะเป็นอาคารสองชั้น บูรณะใหม่แต่คงเอกลักษณ์ศิลปะล้านนาไว้ครบถ้วน ตกแต่งลวดลาย ลงรักปิดทองสวยงามทั้งด้านนอกด้านใน เป็นต้น ด้านการจัดงานตามประเพณีนิยม และการไหว้พระธาตุตามปีเกิด นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ นิยมมาท่องเที่ยวตามเทศกาล ตามคติความเชื่อ เช่น ประเพณีสรงน้ำพระบรมธาตุ และไหว้พระบรมธาตุเจดีย์ตามปีเกิดของคนปีชวด (ปีหนู) เพื่อเสริมสิริมงคล ประเพณีแห่ไม้ค้ำ

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระศรีศิลป์อาจารย์, วัดพระธาตุศรีจอมทอง, วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

ศรีมหาโพธิ์ (แห่ไม้ค้ำสะหลี) ในวันสงกรานต์เพื่อแสดงออกถึงการคำชูพระพุทธศาสนา ช่วยคุ้มครองดวงชะตาให้เจริญขึ้น เป็นต้น

๑.๓.๑.๒ งานด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ชื่อเสียงทางด้านการปฏิบัติกรรมฐานของวัดพระธาตุศรีจอมทองนั้น เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ โดยพระสุพรหมจารย์ (หลวงปู่ทอง สิริมงคล) สมณะศักดิ์ในขณะนั้น หลวงปู่ได้รับพระบัญชาจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้มาดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีจอมทอง แห่งนี้ จากนั้นจึงได้เริ่มมีการฟื้นฟูการปฏิบัติกรรมฐานอย่างจริงจัง มีการขยายพื้นที่โดยซื้อที่ดินด้านข้างวัด ทำการก่อสร้างอาคารและศาลาต่าง ๆ เช่น อาคารพระสัทธรรม ที่พำนักอาศัยสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งชายและหญิง ห้องสวดอารมณ์ เป็นต้น เพื่ออำนวยความสะดวกในการดำเนินงานด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หลวงปู่ทอง นอกจากจะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสแล้ว ท่านยังทำหน้าที่เป็นพระวิปัสสนาจารย์ด้วย หลวงปู่ฯ มีความชำนาญและรอบรู้ในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบมาก ในอดีตท่านเคยร่ำเรียนกับพระธรรมธีรราชฆานูนิ (โชดก ญาณสิทธิ) พระอาจารย์ใหญ่ ฝ่ายวิปัสสนา ผู้เผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบพอง-ยุบ สำนักวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ จากนั้นหลวงปู่ฯ ได้เดินทางไปศึกษาทวนซ้ำที่ประเทศพม่า จนเกิดความมั่นใจว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แบบพอง-ยุบ มีหลักธรรมตรงกับพระไตรปิฎก หลวงปู่จึงยึดแนวทางนี้มาใช้สั่งสอนอบรมผู้ใดในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบ มาตลอด

๑.๓.๒ การส่งเสริมกิจกรรม วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

วัดพระธาตุศรีจอมทอง เป็นวัดศูนย์กลางของการจัดงานด้านวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงมากของภาคเหนือเช่น การสงฆ์น้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และสงฆ์น้ำพระในวันสงกรานต์ การแห่ไม้ค้ำตันโพธิ์ การจัดงานตามประเพณีนิยม และการไหว้พระธาตุตามปีเกิด เป็นต้น ชาวภาคเหนือนิยมทำบุญ ไหว้พระ ขอพรจากพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในจิตวิญญาณ ซึ่งประเพณีเหล่านี้ได้สร้างเสริมวิถีชุมชนได้อย่างหนึ่งในวัดพระธาตุศรีจอมทองคือ จัดระเบียบให้ชาวบ้านได้ตั้งซุ้มร้านค้าขายดอกไม้ รูปเทียน ให้แก่นักท่องเที่ยวที่มาสักการะพระธาตุเจดีย์ ได้จำหน่ายของที่ระลึก อาหารการกินแก่นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากต่างถิ่น

๑.๓.๓ การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรม

วัดพระธาตุศรีจอมทอง มีพระพรหมมงคล (หลวงปู่ทอง สิริมงคล) เป็นเจ้าอาวาส และมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าพระวิปัสสนาจารย์หนเหนือ กองการวิปัสสนาธุระ วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่แห่งที่ ๑ สังกัดมหานิกาย ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างของกรมการศาสนา และปี พ.ศ. ๒๕๓๘ กรมการศาสนาประกาศให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างที่มีผลงานดีเด่น

๑.๔ บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง มีการเปิดอบรมตั้งแต่วัยระดับชั้นพื้นฐานถึงระดับสูง มีพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และประชาชนทั่วไปที่เป็นผู้แสวงหาการปฏิบัติธรรมทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติเข้ามาฝึกอบรมกันมาก ทางวัดเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้ามาฝึกได้ทุกวันเท่าที่ผู้ปฏิบัติจะสามารถจัดสรรเวลาได้ เพียงแต่

ต้องติดต่อด้านหมายไว้ล่วงหน้า เพราะการเข้ามาฝึกปฏิบัติที่สำนักแห่งนี้ เป็นการฝึกปฏิบัติเดี่ยวในที่
 พัก จึงจำเป็นต้องมีที่พัก หรือฝึกปฏิบัติรวมในอาคารที่สำนักจัดให้ตามแต่ใจชอบ แต่เมื่อถึงเวลา
 ๑๖.๐๐ น. เป็นต้นไปของแต่ละวัน ผู้ปฏิบัติต้องออกมาสอบอารมณ์ กับพระวิปัสสนาจารย์ทุกวัน
 (ยกเว้นวันพระ งดการสอบอารมณ์) เพื่อตรวจดูความถูกต้องของการปฏิบัติ และความก้าวหน้าใน
 การปฏิบัติ โดยพระวิปัสสนาจารย์จะเป็นผู้แนะนำการปฏิบัติให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไปอย่างเป็นขั้นเป็น
 ตอน หมายความว่า ผู้เข้าอบรมลงมือปฏิบัติในแต่ละวันในที่พักของตน ๆ จากนั้นจึงเข้ามาทดสอบ
 ผลและศึกษาทฤษฎีเป็นรายวันกับพระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจสภาวะธรรมได้
 ง่ายและเจริญขึ้นเป็นขั้น ๆ ตามลำดับ เพราะการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔
 นั้น คือ การปฏิบัติให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของรูป-นาม โดยการพิจารณา กาย
 เวทนา จิต ธรรม การพิจารณาอย่างนี้จะทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ซึ่งสำนักนี้จะใช้เวลาครบเต็ม
 หลักสูตรคือ ๒๑ วัน ตามลักษณะของการลำดับการกำหนดจุดตามแบบของวัดพระธาตุศรีจอมทอง
 จำนวน ๒๘ จุด มีขั้นตอนการปฏิบัติ ๗ ขั้น กล่าวสรุปได้ดังนี้

๑. ชำระศีลให้บริสุทธิ์ พระภิกษุโดยการปลงอาบัติ (ผู้ปฏิบัติอื่น ๆ ให้สมათาน
 ศีล) และต้องสำรวมในทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อขัดเกลากิเลสอย่าง
 หยาบให้เบาบางลง

๒. ให้เริ่มเดินจงกรม เพื่อการเจริญสติ เพราะว่าการเดินจงกรมนั้นก่อให้เกิด
 สมาธิได้เร็วสามารถเห็นกายและใจตามที่เป็นจริง เห็นว่าที่เดินนั้นคือรูป ที่คิดนั้นเป็นนาม การเห็น
 ความจริงเช่นนี้จะช่วยลดการปรุงแต่ง หรือลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้

๓. การนั่งสมาธิ เป็นการฝึกสติ มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ กำหนดเอาสติมาไว้ที่ท้อง
 เวลาหายใจเข้าท้องพองออก ให้เอาสติพิจารณาอยู่กับอาการพองเพียงอย่างเดียว เวลาหายใจออก
 ท้องยุบก็ให้เอาสติพิจารณาอยู่กับอาการยุบเพียงอย่างเดียว ปฏิบัติไปเรื่อย ๆ ก็เกิดปัญญา
 พิจารณาได้ว่า ร่างกายของเรานั้นแท้จริงมีแต่รูปกับนาม เท่านั้น

๔. การกำหนด โดยการเอาจิตน้อมเข้าไปรับรู้อารมณ์หรือความรู้สึกต่าง ๆ ที่
 เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เผื่อดูสภาวะในอารมณ์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่
 ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง โดยปราศจากการนึกคิดพิจารณาปรุงแต่งใด ๆ

๕. การปรับอินทรีย์ เป็นการชี้แนะโดยพระวิปัสสนาจารย์ เป็นสิ่งที่จะช่วยให้
 เกิดการพัฒนาได้เร็วขึ้น ช่วยปรับอินทรีย์ให้เสมอกันหรือสมดุลกัน เพราะอินทรีย์ที่เอียงไปด้านใด
 ด้านหนึ่งมาก ย่อมมีผลต่อการเนิ่นช้าในการปฏิบัติ และพยายามงดการมีปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่มเพื่อน
 ญาติให้มากที่สุดจนถึงไม่มีเลยในระหว่างการปฏิบัติ

๖. การปฏิบัติตามแบบฝึกหัด เป็นการปฏิบัติตามลำดับของสภาวะญาณที่
 ปรากฏชัดกับผู้ปฏิบัติ เมื่อพระวิปัสสนาจารย์ เห็นพัฒนาการความก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติที่มาส่ง
 สอบอารมณ์ พระวิปัสสนาจารย์จะเป็นผู้ให้แบบฝึกหัดในบทอื่น ๆ ที่ละเอียดขึ้น เช่น กำหนด
 ตำแหน่งตามร่างกายเพิ่มขึ้น เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้นำไปปฏิบัติให้เกิดความก้าวหน้า

๗. การทบทวนญาณ เพื่อทบทวนดูสภาวะของวิปัสสนาญาณที่ผู้ปฏิบัติได้เคย
 ปฏิบัติผ่านมาแล้ว นับตั้งแต่ อุทัยพยุภูญาณ ถึง สังขารูปเพชฌาญาณ เท่านั้น การอธิษฐานทวนญาณ
 นั้น ก็เพื่อจะให้ญาณที่ผ่านมานั้นมาปรากฏชัดเจน เป็นการฝึกให้เกิดเป็นวสี (มีความเชี่ยวชาญ) ใน

การเข้าและออกจากสภานั้น ๆ มีความเข้าใจสภานั้นอย่างชัดเจน หมดความแคลงใจสงสัยใด ๆ

แนวการสอนทั้ง ๗ ประการนี้เป็นสูตรประจำของวัดพระธาตุศรีจอมทอง ซึ่งหากปฏิบัติเต็มสูตรจะใช้เวลารวม ๒๑ วัน แต่หากไม่มีเวลาปฏิบัติมากได้ต่อเนื่องเต็มสูตร ก็สามารถเดินทางมาฝึกเพิ่มความชำนาญได้เท่าที่ต้องการ หรือผู้สนใจสามารถเข้ามาปฏิบัติและศึกษาทดลอง ๕ วัน ๗ วันหรือ ๑๐ วันได้ตามโอกาส

มีสิ่งสำคัญประการหนึ่งสำหรับสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแห่งนี้คือ การสร้างพระวิปัสสนาจารย์ที่มีคุณภาพให้มากขึ้นในแวดวงของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบ เพื่อสร้างความยั่งยืนแก่การปฏิบัติธรรม และเพื่อความเจริญของวัดที่เป็นวัดสาขาในฐานะที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง นี้เป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต้นแบบ ตามมติของมหาเถรสมาคม และหลวงปู่ทอง ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพระวิปัสสนาจารย์หนเหนือ กองการวิปัสสนาธุระ ดังนั้น การสร้างพระวิปัสสนาจารย์ของวัดนี้^{๓๖} จึงมีการอบรมสั่งสอนอย่างเอาใจจริงเอาใจเข้มข้น ผู้เข้ารับการอบรมต้องฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบจนชำนาญ และเรียนรู้ภาคปริยัติถึง ๓ ปี ต้องผ่านการประเมินจากหลวงปู่ทองเท่านั้น จึงจะผ่านไปเป็นพระวิปัสสนาจารย์ได้ เป็นการสร้างคนเพื่อให้คนไปสร้างงานต่อ

๑.๕ บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดพระธาตุศรีจอมทอง ภายใต้การนำของพระพรหมมงคล วิ. (หลวงปู่ทอง สิริมงคล) เจ้าอาวาส ได้พัฒนาวัดของท่านเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ต้นแบบ ตามมติของมหาเถรสมาคม หลวงปู่ฯ มีความชำนาญและรอบรู้ในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบมาก และมุ่งมั่นสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบมานานหลายสิบปี จึงมีผู้สนใจเข้าร่วมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงปู่ฯ ไม่ขาดสาย แม้วัดของท่านตั้งอยู่ไกลถึงภาคเหนือ แต่ก็มีผู้สนใจจากภาคอื่น ๆ ไปเข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงปู่ฯ กันมากมาย และความศรัทธาเลื่อมใสในตัวของหลวงปู่ฯ ทำให้มีอุบาสก อุบาสิกาบางท่านที่มีกำลังทรัพย์ มีที่ดิน จึงใคร่ที่จะได้มีสถานปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่ใกล้บ้าน โดยให้อยู่ในความดูแลของหลวงปู่ฯ ได้ยกที่ดินถวายแก่หลวงปู่ฯ สร้างสถานที่ปฏิบัติธรรม หรือมีพระระดับเจ้าอาวาสต่างสำนัก ขอร่วมเป็นเครือข่ายหรือเป็นวัดสาขา เพื่อส่งเสริมให้มีการบริหารจัดการ และการปฏิบัติกรรมฐานที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัย หลวงปู่ฯ ได้อำนวยความสะดวกให้ผู้รับผิดชอบดูแลกิจกรรมและการจัดการเรื่องเครือข่ายวัดสาขา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์แทนคือ พระศรีศิลป์อาจารย์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีจอมทอง ท่านอาจารย์ให้สัมภาษณ์ว่า^{๓๗} เครือข่ายสำนัก สาขาทั้ง ๓๘ แห่งล้วนเกิดขึ้นจากความศรัทธาที่มีต่อหลวงปู่ฯ ทั้งสิ้นและหลวงปู่ฯ จะไม่ทอดทิ้งให้สมาชิกที่เป็นเครือข่ายทำงานกันเองเลย ท่านจะส่งพระวิปัสสนาจารย์ ที่มีความชำนาญจากวัดหลักนี้ไปช่วยให้คำแนะนำแก่เจ้าสำนักสาขา และช่วยสอนการปฏิบัติแก่อุบาสก-อุบาสิกาผู้เข้าร่วมการปฏิบัติธรรม จนกว่าเจ้าสำนักสาขา

^{๓๖} สัมภาษณ์ พระศรีศิลป์อาจารย์, วัดพระธาตุศรีจอมทอง, วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระศรีศิลป์อาจารย์, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

จะสามารถดำเนินการเองได้ และท่านพร้อมให้ความช่วยเหลือทุกเมื่อ เพียงเสนอปัญหาให้ถูกจุดปรึกษาหารืออย่างตรงไปตรงมา เพื่อให้เป็นไปตามแนวปฏิบัติของท่านไม่ผิดเพี้ยนไปเป็นแนวอื่น หรือคลาดเคลื่อนไปจากจุดประสงค์ที่มหาเถรสมาคม กำลังรณรงค์ให้มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศ ปัจจุบันวัดพระธาตุศรีจอมทองจึงมีลักษณะเป็นวัดแม่ข่าย มีวัดสาขาหรือสำนักสาขาด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเครือข่ายถึง ๓๕ แห่งในสังคมไทย และในต่างประเทศอีก ๓ แห่ง

สรุป : วัดพระธาตุศรีจอมทอง เป็นวัดเก่าแก่ที่เป็นโบราณสถาน มีงานสถาปัตยกรรมแบบภาคเหนือที่สวยงามมากมาย รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของประเพณีและวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งของภาคเหนือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้นจะมีพุทธศาสนิกชนทั่วทุกภาคเดินทางไปเข้าร่วมงานกันมากมาย และในขณะเดียวกันวัดพระธาตุศรีจอมทอง ก็เป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากในภาคเหนือ มีผู้สนใจเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกันมากตลอดเวลา วัดมีความพร้อมสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน เช่น การเดินทางที่สะดวก สบาย มีสถานที่พัก อาหาร และมีพระวิปัสสนาจารย์พร้อมเพรียง ทำให้สามารถแผ่ไปถึงผู้คนที่มีความศรัทธาในจังหวัดอื่น ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศให้ได้มีโอกาสศึกษาอบรม และฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบได้ ซึ่งในอดีตหลวงปู่ฯ ได้นำประสบการณ์ที่เชี่ยวชาญไปสอนด้านการเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แบบพอง-ยุบในประเทศแถบทวีปยุโรปและอเมริกาหลายแห่ง รวมทั้งท่านได้ให้โอกาสให้ผู้มีศรัทธาในตัวท่าน ได้มีการปฏิบัติธรรมโดยสะดวก ไม่ต้องเดินทางไกล ด้วยการถวายที่ดิน จากนั้นท่านจะนำทุนทรัพย์ลงมาสร้างสถานที่เพื่อให้เหมาะแก่การปฏิบัติ และส่งพระวิปัสสนาจารย์มาสานงานต่อให้สามารถดำเนินการปฏิบัติธรรมได้

สรุปภาพรวม : รูปแบบและบทบาทการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม ของวัดทั้ง ๑๐

จากการศึกษาข้อมูลของวัดที่เลือกให้เป็นวัดกรณีศึกษาทั้ง ๑๐ วัด ที่เก็บมาจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และสัมภาษณ์เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมพบว่า

มีรูปแบบของการเป็นวัดที่เน้นส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลป์ และทำบุญ ไหว้พระ ขอพร จำนวน ๓ วัด ได้แก่ ๑. วัดพระเชตุพน ๒. วัดอรุณ ๓. วัดไตรมิตร และมีรูปแบบของการเป็นวัดที่เน้นส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง จำนวน ๗ วัด ได้แก่ ๑. วัดมหาธาตุ ๒. วัดพิชัยญาติ ๓. วัดธรรมมงคล ๔. วัดมเหยงคณ์ ๕. วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์) ๖. วัดนาหลวง ๗. วัดพระธาตุศรีจอมทอง

ทำการสรุปจากองค์ประกอบที่ปรากฏของวัดใน ๕ ด้าน คือ ๑. ประวัติความเป็นมา ๒. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ๓. บทบาทการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม ๔. บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ๕. บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดที่เน้นส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลป์ ทำบุญ ไหว้พระ ขอพร จำนวน ๓ วัด ได้แก่ ๑. วัดพระเชตุพน ๒. วัดอรุณ ๓. วัดไตรมิตร มีลักษณะร่วมของรูปแบบและบทบาทการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมา วัดที่จัดให้เป็นวัดส่งเสริมการท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลป์ งานด้านสถาปัตยกรรม รวมทั้งการเข้าไปทำบุญ ไหว้พระ ขอพรนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ในอดีตทรงมีพระประสงค์ให้สร้างขึ้นไว้ เพื่อทรงประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อเสริมพระเกียรติ และสร้างไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่ระลึกถึงพระประยูรญาติที่สวรรคตไป เป็นต้น เช่น ทรงสร้างพระสถูป พระเจดีย์และพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เช่นในวัดโพธิ์ หรือทรงต่อเติมบูรณะเพื่อเป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาแก่บ้านเมืองเช่น พระปรางค์ที่วัดอรุณ เป็นต้น ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นผลพวงของความยิ่งใหญ่ในอดีตที่ตกทอดมาถึงยุคปัจจุบัน หรืออีกประการหนึ่ง หากเป็นวัดที่ส่งเสริมให้เป็นวัดเพื่อการท่องเที่ยวที่สร้างขึ้นในภายหลัง และไม่มีสิ่งที่เป็นโบราณสถานตั้งอยู่มักจะเป็นวัดที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พ่อค้า ประชาชนร่วมกันสร้างขึ้น สิ่งที่ต้องทำเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการสร้างคือ การสร้างสรรคสิ่งใหม่ที่มีลักษณะต่างออกไปจากที่คนทั่วไปได้พบเห็น ต้องใหญ่โตอลังการ หรือต้องสวยงามแปลกตา เช่น พระมหามณฑปวัดไตรมิตรที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาสุวรรณปฏิมากร (หลวงพ่อบึงคำ) เป็นต้น

๒. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ทั้งสภาพแวดล้อมภายใน สิ่งแวดล้อมภายนอก และการใช้สัญลักษณ์การสื่อสารต่าง ๆ วัดทั้ง ๓ มีลักษณะเด่นในด้านการจัดการทางกายภาพของวัดที่สูงมาก โดยเน้นนำเสนอภาพลักษณ์ของวัดที่มีความพร้อมในการต้อนรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติ ซึ่งลักษณะของการจัดการส่วนทางกายภาพของวัดที่ดีเช่นนี้ จะเป็นการสร้างความประทับใจให้แก่การเดินทางท่องเที่ยว ความสวยงามจากภายนอกสู่ความมีระเบียบเรียบร้อยภายใน จะเป็นเสมือนประตูด่านแรก ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกอยากเดินทางเที่ยวชมให้ทั่วบริเวณ^{๓๘} ประตูด่านที่สองคือ ความมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของงานศิลปะแบบไทย หรือศิลปะแบบไทยผสมกับแบบสากลที่ประณีตสวยงามและลงตัว ก่อให้เกิดความยินดีในการได้พบเห็นสิ่งที่แปลกตา ในส่วนของการจัดให้มีสาธารณูปโภคอื่น ๆ ที่สะอาด ถูกสุขลักษณะและตั้งอยู่ในส่วนที่เหมาะสม ย่อมเป็นองค์ประกอบที่สมบูรณ์ในสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดีของวัดที่จัดให้เป็นแหล่งส่งเสริมการท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลป์ ด้านสถาปัตยกรรม รวมทั้งการเข้าไปทำบุญ ไหว้พระและขอพร^{๓๙} การจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับบริบทของวัดนั้น ๆ การจัดพื้นที่ใช้สอยของวัดโดยแบ่งเขตด้วยแนวพุ่มไม้ คุน้ำ ต้นไม้หรือถนนทางเดิน จะช่วยให้วัดมีความเป็นระเบียบ โปร่งสบายตาและเป็นสัดส่วน^{๔๐} การที่บริเวณวัดโดยรวมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีผู้รับผิดชอบในการเก็บกวาดสิ่งปฏิกูล มีการจัดระเบียบสถานที่จอดรถเส้นทางการจราจร ประเทศไทยมีสภาพอากาศร้อนเป็นส่วนใหญ่การจัดให้มีมุนั่งพักผ่อนสบาย ๆ หลาย ๆ จุด พร้อมจุดบริการน้ำดื่มที่สะอาดวางใจได้ ย่อมเป็นสิ่งที่ดีและจัดหาไว้ได้ไม่ยากนัก จัดบริการห้องน้ำ ห้องสุขา ที่สะอาดได้มาตรฐานสากล ถูกสุขอนามัย เพียงพอแก่นักท่องเที่ยวทุกเพศ ทุกวัยและความสะดวกแก่ผู้พิการ สิ่งนี้สามารถก่อให้เกิดความพึงพอใจในการเดินทางกลับมาท่องเที่ยวซ้ำได้อีก รวมทั้งการแนะนำและบอกต่อผู้อื่นได้

^{๓๘} สัมภาษณ์ พระราชเวที, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระสุวรรณมหาพุทธรูปบาล, วัดไตรมิตรวิทยาราม, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระมหาชุมพร นิตสโร, วัดอรุณราชวราราม, วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

การใช้สัญลักษณ์และการสื่อสาร วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทชมงานพุทธศิลป์ในปัจจุบันนี้ วัดที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามา มากนั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจากการโฆษณาประชาสัมพันธ์นั่นเอง การท่องเที่ยวยุคใหม่นี้อาศัยเทคโนโลยีทางการสื่อสารสมัยใหม่เช่น อินเทอร์เน็ต การถ่ายภาพและการส่งภาพถ่ายที่รวดเร็วจากโทรศัพท์มือถือ รวมทั้งเว็บไซต์เป็นหลัก สถานที่ต่าง ๆ ที่มีสิ่งสวยงามที่จะนำมาอวดสายตาแก่นักท่องเที่ยวได้ ต้องมีเจ้าหน้าที่ให้การรักษาดูแล การใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ และใช้ภาษาที่เป็นสากล หรือมีหลายภาษาจะเป็นประโยชน์มากในการเข้าถึงสิ่งทีวัดต้องการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวได้เห็น ยังมีการใช้สัญลักษณ์ที่ออกแบบสวยงาม และทันสมัยเป็นเสมือนการใส่ใจในรายละเอียดที่ช่วยเสริมความประทับใจได้ดีอีกทางหนึ่ง การจัดแสดงป้ายผังรวมที่มีความสวยงาม ทันสมัยอยู่ในส่วนหน้าของแหล่งท่องเที่ยวจะทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่สถานที่แห่งนี้มีคุณค่าที่ควรจะไปเที่ยวชมให้ทั่วถึง วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนมากจะมีพื้นที่กว้างใหญ่ มีจุดให้เที่ยวชมหลายจุด การมีป้ายแสดงทางสัญจรภายในที่ชัดเจน จะช่วยให้นักท่องเที่ยวไม่สับสน ไม่หลงทิศทาง และสามารถบริหารเวลาในการเที่ยวชมได้ดี และมีสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่วัดควรจัดทำเป็นอย่างยิ่ง คือ แผ่นพับ (โบรชัวร์) สิ่งนี้ช่วยแนะนำสถานที่ที่น่า สนใจในวัด ลงรูปภาพและรายละเอียดต่าง ๆ ได้ดี เพราะคุณสมบัติของแผ่นพับสามารถเก็บได้ง่าย นักท่องเที่ยวสามารถเก็บสะสมไว้เป็นที่ระลึกได้ รวมทั้งสามารถใช้เป็นเอกสารในการแนะนำเพื่อนสนิทมิตรสหายได้ดีอีกด้วย การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีทางการสื่อสารสมัยใหม่ของผู้ที่เป็บุคคลากรที่เกี่ยวข้องอยู่ภายในวัดเกี่ยวกับการใช้สื่อโฆษณาที่ทันสมัย ทันยุคทันสมัย เป็นเหตุช่วยให้มีการท่องเที่ยวภายในวัดมากขึ้น ไม่ว่าทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ มักจะมีการค้นหาสิ่งที่ตัวเองสนใจใคร่รู้ ใคร่เห็นจากอุปกรณ์การสื่อสารสมัยใหม่ที่มีติดตัวกันทุกคน การได้เห็นภาพที่สวยงามเพียงภาพเดียว สามารถดึงดูดใจได้มากกว่าคำพูดหลายร้อยคำพูด และผลที่วัดได้รับคือ การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมมาก ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วัดต้องการ และการที่วัดใส่ใจกับองค์ประกอบย่อยอื่น ๆ เช่น สัญลักษณ์บอกทิศทางที่ชัดเจน อาทิ ป้ายลูกศรบอกทิศทางสำหรับการสัญจร ป้ายแผนผังสถานที่ที่จะแนะนำนักท่องเที่ยวให้เข้าชมที่ได้ผ่านการออกแบบ และดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพที่ดูดีอยู่เสมอ จะเป็นส่วนช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในวัดได้อย่างยั่งยืนอีกทางหนึ่ง^{๔๑} มีการจัดแสดงป้ายกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่วัดจัดให้มีขึ้นตลอดทั้งปี ติดตั้งในมุมมองที่ดี สะดุดตา ดูแลให้สะอาดอยู่เสมอ สามารถเป็นเครื่องเสริมสร้างแรง จูงใจให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในวัดดูสิ่งสวยงามเป็นการเจริญตาทางด้านวัฒนธรรม ให้ได้มีโอกาสเจริญจิตใจในทางนามธรรมได้ดีอีกด้วย^{๔๒}

๓. บทบาทการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม วัดในสังคมไทยโดยทั่วไป จะจัดกิจกรรมที่จูงใจให้คนในท้องถิ่นได้เข้าร่วมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนากันเป็นปกติอยู่แล้ว แต่มีบางวัดเท่านั้นที่มีความพิเศษต่างออกไป คือสามารถจูงใจให้นักท่องเที่ยวจากทั่วทุกสารทิศ รวมถึงนักท่องเที่ยวจากต่างชาติ ต่างศาสนาเดินทางมาร่วมกิจกรรมได้อย่างมากมาย มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของ

^{๔๑} สัมภาษณ์ พระมหาชุมพร นิตสโร, วัดอรุณราชวราราม, วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระครูวิศิษฐ์สรการ, วัดพิชยญาติการาม, วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

ธนวัฒน์ แสนคำวงศ์^{๔๓} เรื่อง การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนารอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สรุปผลการวิจัยพบว่า ๑. การจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับประเพณี และจัดอย่างต่อเนื่อง ค่าเฉลี่ยสูงถึง ๓.๔๖ มีผลมากต่อแรงจูงใจในการท่องเที่ยว ๒. วัดมีบรรยากาศเงียบสงบ สะอาด ร่มรื่น ค่าเฉลี่ยสูงถึง ๓.๔๙ มีผลมากต่อแรงจูงใจในการท่องเที่ยว และ ๓. การจัดสถานที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม ค่าเฉลี่ยสูงถึง ๓.๔๑ มีผลมากต่อแรงจูงใจในการท่องเที่ยว จากงาน วิจัยที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า วัดที่จัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทชมงานพุทธศิลป์ ทำบุญ ไหว้พระ ขอพร สามารถจัดกิจกรรมตามประเพณีนิยมได้ สามารถจัดระเบียบให้เป็นวัดที่สงบร่มรื่นได้ และสามารถส่งเสริมการเรียนรู้พุทธธรรม จัดการเผยแพร่หลักการทางพระพุทธศาสนาด้วยการจัดให้มีการปฏิบัติธรรมได้ แต่ถึงแม้จะเน้นไปทางด้านส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยว ประเภทชมงานพุทธศิลป์ แต่ก็ไม่ได้ละเลยการเผยแพร่หลักพุทธธรรมไปเสียเลยทีเดียว ยังคงมีการส่งเสริมในการสร้างแรงจูงใจในรูปแบบต่าง ๆ เช่น จัดสถานที่สงบ ๆ ให้นักท่องเที่ยวได้อ่านหนังสือธรรมะที่จัดไว้ หรือจัดพิมพ์คำสอนอย่างย่อให้นักท่องเที่ยวหยิบกลับไปอ่านที่บ้านได้ หรือมีเสียงธรรมตามสาย เป็นต้น การจัดให้มีการปฏิบัติธรรมอาจจัดได้เพียงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือในวันหยุดประจำสัปดาห์ ประจำทุกเดือน เช่น วัดโพธิ์, วัดไตรมิตร หรือคณะ ๖ วัดอรุณ เป็นต้น ซึ่งจะเป็นการปฏิบัติแบบนั่งสมาธิ ทำร่างกายจิตใจให้สงบระงับชั่วคราวที่เรียกว่า สมถกรรมฐาน หรือจะเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เพื่อการพัฒนาปัญญา แบบระยะสั้น ๆ กันได้ว่า เป็นการเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวที่ได้เข้าฝึก ได้ทดลองปฏิบัติธรรมตามหลักการในพระพุทธศาสนา อันสามารถนำพาชีวิตไปสู่การปฏิบัติที่ดีในอนาคตได้ ดังพุทธภาษิตที่ว่า “กัมมเมวะ วิเสสา อิกมนสส ฐานนติ กมมฐานา” แปลว่า “การงานที่เป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษได้ ชื่อว่า กรรมฐาน”

๔. บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

การจัดกิจกรรมงานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ วัฒนธรรม ประเพณี และงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา เป็นต้น ถึงแม้จะเป็นวัดที่ส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยว ประเภทชมวัดพุทธธรรมทางโลก แต่ในขณะเดียวกันก็ได้สอดแทรกให้มีการเจริญสมาธิ มีการปฏิบัติธรรมตามสมควร นับว่าเป็นการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้หลักพุทธธรรมและได้ลงมือปฏิบัติ อันเป็นนามธรรมภายในด้วยควบคู่กันไป และการจัดตั้งชมรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น นัคชมนุมเพื่อสวดมนต์ ทำวัตร ปฏิบัติธรรม แสดงถึงการหมั่นฝึกฝนสร้างคุณความดีให้มีขึ้นในจิตใจตน เป็นการป้องกันก่อนแล้วค่อยพัฒนาขึ้นไปตามลำดับ ย่อมเป็นบทบาทของวัดที่พึงควรกระทำต่อผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

๕. บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม

วัดที่จัดให้เป็นวัดส่งเสริมการท่องเที่ยว ประเภทชมงานด้านพุทธศิลป์ งานด้านสถาปัตยกรรม รวมทั้งการเข้าไปทำบุญ ไหว้พระ ขอพรนั้น ส่วนใหญ่มีเรื่องของการจัดการเกี่ยวกับด้านสภาพแวดล้อม การดูแลรักษาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นความประทับใจแก่

^{๔๓} ธนวัฒน์ แสนคำวงศ์, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนารอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๒๕๕๓, หน้า ๘๒.

นักท่องเที่ยวนั้น แต่เมื่อมีงานด้านการปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ ความชำนาญด้านการบริหารและการปฏิบัติธรรมขึ้น เพื่อดูแลและดำเนินงานให้เป็นไปตามระเบียบที่องค์กรคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้กำหนดไว้ รวมทั้งยึดการปฏิบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลัก

วัดที่เน้นส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง จำนวน ๗ วัด ได้แก่ ๑. วัดมหาธาตุ ๒. วัดพิชัยญาติ ๓. วัดธรรมมงคล ๔. วัดมเหยงคณ์ ๕. วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์) ๖. วัดนาหลวง ๗. วัดพระธาตุศรีจอมทอง

ทำการสรุปจากองค์ประกอบที่ปรากฏของวัดใน ๕ ด้าน คือ ๑. ประวัติความเป็นมา ๒. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ๓. บทบาทการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม ๔. บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ๕. บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม ดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมา วัดที่เน้นส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง หากเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเมืองใหญ่เช่น วัดในกรุงเทพมหานคร ส่วนมากจะไม่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นสะดุดตามักมุ่งหมายสร้างหรือบูรณะไว้เพื่อให้เป็นวัดที่สำหรับให้พระภิกษุและสามเณรทั่วประเทศได้ใช้เป็นสถานที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรม เช่น จากการศึกษาประวัติของวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ พบว่า เป็นวัดที่รัชกาลที่ ๑ แห่งราชวงศ์จักรี ใช้เป็นสถานที่สอบพระปริยัติธรรม รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างตึกเรียนพระปริยัติธรรมเป็นอาคารถาวร รับพระนักศึกษาทั่วประเทศ และรัชกาลที่ ๕ ทรงจัดตั้งบาลีวิทยาลัย เรียกว่า มหาธาตุวิทยาลัย หรือวัดพิชัยญาติ ที่มีการบูรณะขึ้นก็เพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณร และประชาชนในย่านฝั่งธนบุรี (เดิม) เป็นต้น การที่วัดไม่มีเรื่องของความโดดเด่นทางด้านพุทธศิลป์เข้ามาเกี่ยวข้องมาก จึงทำให้วัดมีความสงบเงียบ เหมาะแก่การเรียนพระปริยัติธรรม และการประพฤติวัตรปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ สามเณรที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา แม้ในกาลต่อมาได้เปิดโอกาสให้ผู้สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติได้เข้ามาร่วมเรียนพุทธธรรม และร่วมการปฏิบัติธรรมด้วย ถือได้ว่าเป็นการเกื้อกูลต่อชาวโลก ดังปรากฏเนื้อความในพระไตรปิฎก^{๔๔} ว่า

“... สาวกของพระศาสดานั้นนั่นเอง ยังเป็นพระเสขะ^{๔๕} กำลังปฏิบัติธรรมอยู่ เป็นพหูสูตถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร แม้สาวกนั้นก็แสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วนนี้คือ บุคคลที่เกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ...”

^{๔๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๑๗/๘๔/๔๕๐.

^{๔๕} พระเสขะ หมายถึง พระผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ยังไม่บรรลุนิพพาน. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๖๒.

๒. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ วัดทั้ง ๗ เน้นนำเสนอภาพลักษณ์ของวัดที่มีความพร้อมในด้านเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมคือ มีอาคารสำหรับการปฏิบัติธรรมที่เป็นการเฉพาะ หรือแบ่งโซนจัดสัดส่วนเป็นการถาวรเห็นได้อย่างชัดเจน กำหนดรับผู้ปฏิบัติให้เหมาะสมกับสถานที่ สะอาดและปลอดภัยจากสิ่งรบกวนการปฏิบัติ เช่น เสียง ยุงและแมลง มีสถานที่พำนักแบ่งผู้ปฏิบัติชาย-หญิงเป็นสัดส่วน มีห้องน้ำ ห้องสุขาที่ถูกต้องลักษณะ สะดวกแก่ผู้ปฏิบัติทุกวัยและผู้พิการ มีบุคลากรอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ตามความเหมาะสมและจำเป็น มีการดูแลด้านความปลอดภัยทั้งภายในสำนักปฏิบัติและบริเวณโดยรอบ มีการดูแลด้านสุขภาพอนามัย อาจมีพยาบาลอยู่ดูแลหรือส่งสถานพยาบาลได้ทันที และมีพระวิปัสสนาจารย์ที่ผ่านการอบรมหลักสูตร หรือมีความสามารถในการสอนกรรมฐาน มีพระหรือวิทยากรบรรยายธรรมที่ผ่านการอบรมหลักสูตร หรือมีความสามารถในการเทศนาหรือบรรยายธรรมให้แก่ผู้เข้าร่วมปฏิบัติฟังได้ มีการใช้สื่อโฆษณาที่ทันสมัยในปัจจุบันมีความสำคัญมากกับการแนะนำตัวของสถานที่ปฏิบัติธรรม เพราะสามารถแสดงภาพของสถานที่ ภาพของความเป็นระเบียบเรียบร้อย สวยงามของผู้ปฏิบัติธรรม และเส้นทางในการเข้าถึงสถานที่ปฏิบัติด้วยภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหว ส่วนสัญลักษณ์อื่น ๆ ภายในวัด เช่น ป้ายแนะนำวัด ป้ายบอกทางเข้า-ออก เพราะวัดที่ส่งเสริมให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมจะมีส่วนของเขตพุทธาวาสอยู่ด้วยคือ ส่วนที่ตั้งของพระอุโบสถ พระวิหารที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานให้ชาวพุทธได้กราบไหว้บูชา ป้ายเล็ก ๆ เขียนข้อความประเภทคติเตือนใจ หรือข้อคิดในทางพระพุทธศาสนา มีกฎข้อบังคับและระเบียบการปฏิบัติของวัด ตารางการปฏิบัติ ตัดประกาศในที่ที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นระเบียบ มีการจัดเก็บข้อมูลผู้เข้าร่วมปฏิบัติอย่างเป็นระบบ มีการจัดแสดงป้ายกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่วัดจัดให้มีขึ้นตลอดทั้งปีด้วยเช่นกัน

๓. ด้านบทบาทการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความเชื่อมโยงไปสู่เครือข่ายการปฏิบัติธรรม วัดทั้ง ๗ นอกจากจะส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องแล้ว แต่ภายในวัดส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาสยังคงเปิดสถานที่เช่น พระอุโบสถ พระวิหารให้ชาวพุทธได้เข้าไปทำบุญ ไหว้พระและขอพร เปิดให้ชาวต่างชาติได้เข้าไปเที่ยวชมได้ตลอดทั้งวัน มีการแสดงป้ายการจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับคนในชุมชนและนักท่องเที่ยวจัดตั้งไว้ภายในเขตนี้ เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวได้เห็นกิจกรรมของวัดที่จัดขึ้นตลอดปี ส่วนการเผยแพร่เอกสารประเภทสิ่งพิมพ์ เช่น แผ่นพับและวารสารของวัดส่วนใหญ่เน้นไปที่การเชิญชวนให้มาปฏิบัติธรรม และชี้ให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติธรรม เช่น วิปัสสนาสารรายเดือนของกองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ วัดมหาธาตุ ในเล่มมีบทความเกี่ยวกับพุทธธรรมและวิธีการปฏิบัติธรรม พิมพ์เป็นภาษาไทยพร้อมกับแปลเป็นภาษาอังกฤษ และแจกหนังสือธรรมะให้นักท่องเที่ยวได้นำกลับไปอ่านศึกษาได้ที่บ้าน วัดธรรมมงคล ผลิตสื่อเป็นแผ่น CD และ MP3 สอนวิธีนั่งสมาธิแจกให้ผู้สนใจนำไปศึกษา เป็นต้น การเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมสถานที่ปฏิบัติธรรม ได้เข้าไปกราบไหว้บูชา มีข้อความเตือนใจหรือข้อคิดทางพระพุทธศาสนา และการมีสื่อสิ่งพิมพ์เหล่านี้สามารถเป็นเครื่องจูงใจที่ดีแก่การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาด้านการปฏิบัติธรรมได้ดีเช่นกัน

วัดทั้ง ๗ จัดให้มีการปฏิบัติธรรมเป็นประจำสม่ำเสมอตลอดปี มีทั้งแบบปฏิบัติระยะสั้นมาเช้ากลับเย็นหรืออยู่ปฏิบัติ ๑ คืน และจัดเป็นคอร์ส ระยะยาว ๕ วัน ๗ วัน หรือ ๑๐ วัน เป็นต้น ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกตามความเหมาะสมของเวลาและโอกาส สถานที่สำหรับใช้ในการปฏิบัติมี

มาตรฐาน มีสถานที่พำนักอาศัยเป็นสัดส่วน เครื่องอุปโภคบริโภคพร้อมเพรียง มีเจ้าหน้าที่ดูแล รวมทั้งพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถและมีประสบการณ์ พร้อมกับแสดงภาพถ่ายผู้ปฏิบัติเพื่อช่วยในการตัดสินใจสำหรับผู้สนใจใหม่ แสดงตารางปฏิทินการปฏิบัติที่ชัดเจนตลอดปี ตามสื่อโฆษณาเว็บไซต์ของวัด และแผ่นป้ายโฆษณาที่หน้าสำนักงานรับสมัครของแต่ละวัด ทั้งการปฏิบัติแบบระยะสั้นและระยะยาว การเชิญชวนมานั่งสมาธิในถ้ำจำลอง ลองนั่งสมาธิ ลองเดินจงกรม ได้ความรู้สึที่ดีจึงตั้งใจมาฝึกประจำ เป็นต้น ซึ่งการปฏิบัติที่ดูว่าเล็กน้อยในวันนี้ สามารถที่จะเป็นเครื่องสร้างแรงจูงใจให้ผู้ปฏิบัติได้มีโอกาสในการพิจารณา ทบทวนถึงคุณความดีที่ได้กระทำไว้ในจิตใจของตัวเอง ก่อเกิดเป็นพลังการเปลี่ยนแปลงอันจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ต่อเนื่องและในขั้นที่สูงขึ้นได้

๔. บทบาทของวัดในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม จากการที่บางวัดมีพุทธศิลป์ที่โดดเด่นมาก มีนักท่องเที่ยวนิยมเข้าไปเยี่ยมชมมาก วัดได้ประยุกต์โดยสอดแทรกให้ทุกกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น เช่น วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ หรือแม้แต่งานประเพณีต่าง ๆ มีการเทศน์สอนธรรมะด้วยภาษาที่คนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย ใช้คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เข้าได้กับยุคสมัย ไม่น่าเบื่อ หรือเชิญชวนนั่งสมาธิสงบจิตใจ หรือเปิดสอนการปฏิบัติธรรม ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ระยะสั้น ๆ จัดทำตารางแบ่งเป็นช่วงเวลาเช้าและช่วงเวลาค่ำ เพียง ๑ ถึง ๒ ชั่วโมงต่อช่วง ก็ถือได้ว่าเป็นการประยุกต์ใช้โอกาสที่เหมาะสม^{๔๖} ในการเสริมสร้างการเรียนรู้พุทธธรรมให้แก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาอยู่ในวัด ณ เวลานั้นได้ ผลที่เกิดขึ้นจะเป็นการสร้าง ความเชื่อมโยงที่สามารถยกระดับจิตใจของผู้ฟังธรรมให้สูงขึ้น ซึ่งย่อมจะเกิดประโยชน์แก่ตนเองในทางตรง และเลยไปถึงประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมด้วย และสามารถยกคุณภาพจิตใจผู้ปฏิบัติธรรมบางคนให้มีความมานะพากเพียรต่อการปฏิบัติธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นได้ในอนาคต

๕. บทบาทของวัดในการจัดการเครือข่าย ด้านการปฏิบัติธรรม ส่วนของวัดมหาธาตุ วัดพิชัยญาติ วัดธรรมมงคลที่เน้นส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก แม้จะมีงานสถาปัตยกรรม และงานพุทธศิลป์ให้นักท่องเที่ยวได้เข้าไปเยี่ยมชม กราบไหว้บูชา ขอพร และได้ร่วมทำกิจกรรมที่วัดได้จัดขึ้น ก็เป็นการจัดการในส่วนหนึ่งต่างหาก มีผู้รับผิดชอบทำหน้าที่ดูแลและจัดการให้เป็นไปตามขั้นตอนของแต่ละกิจกรรมนั้น และอีกส่วนหนึ่งได้แก่ การส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมเป็นประจำเสมือนเป็นกิจกรรมประจำวัด จะมีการจัดบุคลากรหรือพระวิปัสสนาจารย์ทำหน้าที่ประจำก็เป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหากเช่นกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ทั้ง ๒ รูปแบบ มิได้แยกจากกันโดยเด็ดขาดยังคงมีความเชื่อมโยงกันอยู่ แม้จะมีระดับของการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน เพราะการท่องเที่ยวอย่างหนึ่งได้ความเจริญตาจากวัดพุทธภายนอก การท่องเที่ยวอีกอย่างหนึ่งได้เจริญจิตใจจากความรู้สึกภายในของตน ความเจริญตาและความเจริญจิตใจนี้สามารถเชื่อมโยงกันไปสู่ความเป็นภาวะอันยอดเยี่ยมได้^{๔๗} ซึ่งก็คือ ภาวะแห่งการรู้แจ้งทางปัญญา ซึ่งจะพบได้ในวัดที่

^{๔๖} สัมภาษณ์ พระวิสุทธิญาณเมธี วิ., วัดพิชัยญาติการาม, วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๔๗} อนุตตรียะคือ ภาวะอันยอดเยี่ยม ได้แก่ ๑. ทัสสนาอนุตตรียะ (การเห็นอันเยี่ยม) ๒. สวานาอนุตตรียะ (การฟังอันเยี่ยม) ๓. ลาภานาอนุตตรียะ (การได้อันเยี่ยม) ๔. ลิกขานาอนุตตรียะ (การได้อันเยี่ยม) ๕. ปฏิปทานาอนุตตรียะ (การปฏิบัติอันเยี่ยม) ๖. อนุสสทานาอนุตตรียะ (การระลึกอันเยี่ยม). พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๑.

ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในสังคมไทย ซึ่งมีอยู่ถึง ๑,๕๑๒ แห่งที่ได้รับการรับรองจากมหาเถรสมาคม และมีความเป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรม ที่ผู้สนใจใคร่ปฏิบัติสามารถเดินทางไปศึกษาเรียนรู้ และปฏิบัติได้ตามความเห็นชอบของตน ส่วนนักท่องเที่ยวที่เป็นชาวต่างชาติ จะมีความแตกต่างไปจากนักท่องเที่ยวชาวไทย ส่วนหนึ่งเคยได้ศึกษาเรียนรู้เรื่อง พระพุทธศาสนามาก่อนแล้ว ใครที่จะเรียนรู้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นจึงออกเดินทางไปยังดินแดนที่มีพระพุทธศาสนาตั้งอยู่โดยเฉพาะในฝั่งทวีปเอเชีย^{๔๘} และบางส่วนเมื่อได้เข้ามาท่องเที่ยวในวัดที่มี پایประชาสัมพันธ์ มีการแสดงภาพถ่ายเป็นเครื่องจูงใจเชิญชวนให้เข้าร่วมการปฏิบัติธรรมเกิดการอยากรู้อยากลอง แม้อาจเป็นระยะเวลาสั้น ๆ ในตอนแรก หากมีความรู้สึกรู้สึกกับจิตของตน ก็สามารถเข้าสู่ภาคการปฏิบัติที่ต่อเนื่องได้ในวัดที่เป็นเครือข่ายหรือสำนักสาขา เช่น เข้าปฏิบัติระยะสั้น ๆ ที่คณะ ๕ วัดมหาธาตุ หรือวัดพิชัยญาติ เมื่อต้องการการปฏิบัติที่จะเพิ่มความชำนาญมากขึ้น ก็สามารถขอคำแนะนำจากพระวิปัสสนาจารย์ภายในศูนย์ฯ เพื่อเดินทางออกไปยังวัดสาขาที่เป็นเครือข่ายกัน สะดวกเรื่องภาษา และได้มีโอกาสปฏิบัติในคอร์สเข้มข้นที่มีระยะเวลายาวขึ้น

๔.๒ วิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

วัดในสังคมไทยจากการสำรวจปี ๒๕๕๘ ข้อมูลของกองพุทธศาสนสถาน พบว่ามีจำนวนทั้งสิ้น ๓๙,๔๘๑ วัดทั่วประเทศ (ไม่รวมวัดร้าง) ในจำนวนนี้จัดเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดที่มหาเถรสมาคม (มส.) ซึ่งเป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ไทยรับรอง มีจำนวน ๑,๕๑๒ วัดที่สอนการปฏิบัติทั้งสายสมณะและสายวิปัสสนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ วัดทั้งหมดอาจมีความพร้อมสมบูรณ์มากและน้อยไม่เท่ากัน แต่ต้องมีความพร้อมใน ๕ ประการนี้จึงจะได้รับการพิจารณาจากเจ้าคณะจังหวัดนั้น ๆ เช่น

๑. มีสถานที่ปฏิบัติทั้งในอาคารหรือนอกอาคารที่มีสภาพแวดล้อมดี
๒. ที่พักอาศัย อาหารสัปปายะเหมาะสมแก่การปฏิบัติ
๓. จัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลสวัสดิภาพผู้ปฏิบัติ
๔. มีพระวิปัสสนาจารย์ที่เชี่ยวชาญและจำนวนเหมาะสม
๕. มีเจ้าสำนักเป็นหลัก และจริงจังกับแนวทางการปฏิบัติสมณะหรือวิปัสสนากรรมฐาน

ตามแนวสติปัฏฐาน ๔

สิ่งสำคัญที่วัดมีทั้ง ๕ ประการนี้ เจ้าอาวาสต้องยื่นหนังสือขอจัดตั้งสำนักปฏิบัติ ตามแบบของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เสนอคณะกรรมการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดพิจารณา แล้วให้ประธานคณะกรรมการรายงานเสนอเจ้าคณะภาค และเจ้าคณะใหญ่พิจารณาเสนอต่อมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติ เมื่อมีพระบัญชาการตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติขึ้นทะเบียนเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดได้^{๔๙} ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและมีเกณฑ์มาตรฐานชี้วัดความสำเร็จ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาของสำนักปฏิบัติส่วนใหญ่เมื่อได้ตั้งขึ้นแล้วคือ ยังคงดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิดเดิมของวัด ซึ่งหากมองในภาพรวมจะเห็นว่ามีลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดการประสานความร่วมมือกันระหว่างสำนัก ทำให้ขาดความ

^{๔๘} สัมภาษณ์ พระราชสิทธิมนี วิ., วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๔๙} ระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓.

เป็นเอกภาพ ไม่มีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานหรือแนวปฏิบัติสำหรับการติดตามและประเมินผล รวมทั้งขาดการสนับสนุนส่งเสริมด้านองค์ความรู้ บุคลากร งบประมาณ และขาดการกระตุ้นส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมเป็นประจำอย่างต่อเนื่องเป็นรูปธรรม ปัญหาเหล่านี้กำลังได้รับการแก้ไขจากผู้บริหารระดับบนคือ มหาเถรสมาคม ที่มีคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำหน้าที่และรับผิดชอบลงมาทำงานกับวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด โดยการนำเสนอโครงการต่าง ๆ เพื่อสร้างมาตรฐานการปฏิบัติธรรมโดยตรง ซึ่งวัดที่เป็นหน่วยของภาคการปฏิบัติไม่ว่าจะอยู่ในกรุงเทพมหานคร หรือในต่างจังหวัดก็ดี ถือว่าเป็นผู้บริหารระดับล่าง ที่เป็นฝ่ายเผยแผ่การปริยัติและการปฏิบัติลงไปสู่ประชาชนทั้งอยู่ใกล้วัดและไกลวัดให้ได้เข้าถึงพุทธธรรม โดยส่วนใหญ่วัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมได้กระทำอยู่ก่อนแล้วคือ การมีวัดสาขาหรือสำนักสาขาอยู่ในเครือข่ายของตนเอง เพื่อเป็นการเผยแผ่ความรู้ทางพระพุทธศาสนาตามแนวทางของตนที่เคยฝึก เคยปฏิบัติมาให้กว้างขวางมากขึ้น ดังนั้นการมีวัดหรือสำนักสาขาจึงเป็นการเกิดขึ้นของเครือข่ายการปฏิบัติธรรมโดยตรงและเป็นการเพิ่มบทบาทหน้าที่ให้แก่เจ้าสำนัก ในการสร้างมาตรฐานการปฏิบัติธรรมให้บรรลุความสำเร็จไปตามวัตถุประสงค์ของมหาเถรสมาคม^{๕๐}

สาขา หมายถึง ส่วนย่อย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔) วัดสาขา หมายถึง วัดส่วนย่อย เป็นลักษณะนามเรียกวัดที่ขยายออกไปจากวัดใหญ่ (วัดแม่ข่าย) จากการลงศึกษาในพื้นที่ของผู้วิจัย พบว่า วัดสาขาหรือสำนักสาขาที่เป็นเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม เกิดขึ้นได้ ๔ แบบหลัก ๆ คือ ๑. พระภิกษุระดับเจ้าอาวาส อาศัยชื่อเสียงในการปฏิบัติธรรมของตน สนใจวัดที่เป็นกัลยาณมิตรภายนอก ๒. พระภิกษุระดับเจ้าอาวาส เห็นควรขยายขอบเขตของวัด แต่มีพื้นที่ไม่ต่อเนื่องกันหรือมีพื้นที่ห่างกัน ๓. พระภิกษุที่เคยอยู่ร่วมอาวาสเดียวกัน เป็นครูเป็นศิษย์กันย้ายไปอยู่ถิ่นอื่นหรือวัดในถิ่นเกิดแล้วขอเข้าร่วมเป็นสาขา ๔. อุบาสกหรืออุบาสิกา มีจิตศรัทธาถวายที่ดินให้สร้างสำนักปฏิบัติธรรมหรือสร้างวัดถวาย

วัดสาขาหรือสำนักสาขาทั้ง ๔ แบบในสังคมไทยนี้ ส่วนใหญ่มีในวัดหรือสำนักที่เน้นส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เพราะมีการใช้ทุนทรัพย์ที่ไม่สูงมากเมื่อเทียบกับการสร้างวัด^{๕๑} สามารถดำเนินการได้ง่าย อาจเป็นในรูปของสำนักปฏิบัติธรรมและสำนักสงฆ์ปฏิบัติธรรม หรือแต่เดิมเป็นวัดอยู่ก่อนแล้ว อาจเป็นเพียงวัดตามปกติที่ไม่เน้นการปฏิบัติธรรม แต่ได้รับการเสนอชักชวนให้เป็นวัดสาขา เพื่อพัฒนาให้มีการปฏิบัติธรรมก็ได้ โดยมีวัดหลักสนับสนุนช่วยเหลืออยู่เบื้องหลัง ซึ่งวัดที่เป็นวัดหลักจะมีความพร้อมในเรื่องของกำลังคน กำลังทรัพย์ บุคลากรที่มีความรู้ในทางปริยัติและการปฏิบัติเพียบพร้อมสมบูรณ์อยู่แล้ว จึงมีแนวความคิดในเรื่องของการออกไปสร้าง หรือขยายวัดสาขาโดยอาศัยความเป็นกัลยาณมิตรกัน ความเป็นครูเป็นศิษย์กัน หรือมีผู้มีศรัทธาถวายที่ดินให้ก็ตาม วัดหลักเหล่านี้โดยเฉพาะเจ้าสำนักจะต้องมีวัตถุประสงค์ที่แน่วแน่อยู่ ๒ ประการ^{๕๒} คือ

^{๕๐} สัมภาษณ์ พระพรหมมงคล, วัดพระธาตุศรีจอมทอง, วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๕๑} สัมภาษณ์ พระภาวนาธรรมภาณินท์, วัดนาหลวง, วันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๒} สัมภาษณ์ พระภาวนาเชมคุณ วิ., วัดมเหยงคณ์, วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๑.

๑. เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจการปฏิบัติกรรมฐานในพื้นที่ มีความสะดวกในการเดินทางมาเพื่อการปฏิบัติ และอยู่ใกล้บ้าน

๒. การมีสำนักสาขา สามารถช่วยในการรองรับผู้ปฏิบัติธรรมจากวัดหลักได้ ในกรณีที่มีผู้ปฏิบัติมากเกินกำหนดที่จะสามารถอำนวยความสะดวกให้ได้

๓. เป็นสถานที่ฝึกพระสงฆ์ให้มีความชัดเจน ในเรื่องการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม การปกครอง การอนุเคราะห์ช่วยเหลือ และการพัฒนาตนเอง

๔. เป็นสถานที่ฝึกความเชี่ยวชาญของพระวิปัสสนาจารย์ ให้มีประสบการณ์ตรงทั้งด้านปริยัติและด้านการปฏิบัติ

๕. ช่วยเผยแผ่พุทธธรรมด้านการปฏิบัติธรรมออกไปกว้างไกลขึ้น

๖. เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยาวนานตามพุทธทำนายและมั่นคง

การมีวัดเป็นสำนักสาขา นอกจากเจ้าสำนักจะมีบทบาทในการบริหารงาน ในการสอน อบรมอุบาสก อุบาสิกในสำนักของตนแล้ว บางโอกาสต้องเพิ่มบทบาทหน้าที่ลงไปสอน อบรมผู้ปฏิบัติธรรมในวัดสาขาด้วย จากการลงพื้นที่ศึกษาและขอสัมภาษณ์^{๕๓} พบว่า ในกรณีที่มิวัดหรือสำนักจากภายนอกแสดงความจำนงขอเข้าร่วมเป็นเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม เจ้าสำนักวัดหลักที่ให้การเห็นชอบจะนัดวันลงสำรวจพื้นที่ ประชุมปรึกษาถึงความต้องการ และแนวทางการปฏิบัติธรรมกับเจ้าสำนักวัดสาขา ซึ่งสำนักวัดสาขาส่วนใหญ่จะขอให้ช่วยเหลือจัดการในเรื่องของ ๑. อาคารที่ใช้ในการปฏิบัติธรรม ๒. สถานที่พำนักของผู้ปฏิบัติ ห้องน้ำและสุขา ๓. ปรับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ๔. พระวิปัสสนาจารย์ที่รู้จักจริงเรื่องปริยัติและการปฏิบัติ ซึ่งเจ้าสำนักวัดหลักต้องมีการมอบหมายงานและผู้รับผิดชอบงานที่ชัดเจน เพราะในแต่ละขั้นของการทำงานในขั้นต้นนี้ จะมีเรื่องของคน (Man) เรื่องของวัสดุ (Material) เรื่องของเงิน (Money) และเรื่องของการจัดการ (Management) เข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อผ่านพ้นลู่วงขั้นตอนนี้ไปแล้วจะเข้าสู่ช่วงบทบาทของเจ้าสำนักวัดหลักที่จะจัดให้มีปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ (Social Phenomena) ขึ้นในท้องถิ่นนั้น ๆ เจ้าสำนักวัดหลักในฐานะที่เป็นผู้นำเครือข่าย จะแสดงบทบาทของความเป็นผู้นำที่แท้จริง (Authentic Leadership) โดยแสดงความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์กับวัด/สำนักที่เป็นเครือข่ายใหม่ มีดังนี้

๑. บทบาทในฐานะเป็นผู้ให้การสนับสนุน ส่งเสริมงานด้านการปฏิบัติธรรม การที่เจ้าสำนักให้ความสนใจในการมีสำนักสาขา ย่อมต้องมีการกำหนดข้อตกลงร่วมกันในความร่วมมือช่วยเหลือให้เกิดการปฏิบัติธรรมขึ้นในสำนักสาขาตามเจตจำนง โดยใช้แนวทางการปฏิบัติธรรมตามหลักของวัดหลักที่กำหนดให้เหมือนกัน ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับแนวทางการปฏิบัติธรรม อาจใช้หรือไม่ใช้ก็เป็นไปตามท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นการยืดหยุ่นไปตามหลักธรรมของพรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหัวใจอันประเสริฐของเจ้าสำนักนั้นคือ ความเมตตา กรุณา และประการสำคัญคือ ต้องให้การสนับสนุน ส่งเสริมบุคคลในสำนักสาขาให้สามารถต่อยอดการทำงานได้

^{๕๓} สัมภาษณ์ พระศรีศิลาจารย์, วัดพระธาตุศรีจอมทอง, วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

๒. บทบาทในฐานะเป็นผู้บริหารเครือข่าย เจ้าสำนักเสมือนเป็นเฟืองจักรใหญ่ที่คอยกำกับพระสงฆ์ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และพระสงฆ์ที่เป็นกัลยาณมิตรในสำนักสาขาด้วยความเมตตา กรุณา เพื่อให้เฟืองจักรเล็กทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล เครือข่ายการปฏิบัติธรรมเป็นเครือข่ายประเภทเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ (by crisis) มีความเป็นเอกเทศอยู่ในเฉพาะสำนักสาขาของตน เครือข่ายในการปฏิบัติธรรมมีความแตกต่างไม่เหมือนกับเครือข่ายประเภทอื่น ๆ เพราะสมาชิกในเครือข่ายมาปฏิบัติธรรมร่วมกันก็เพื่อลดอัตตาของตนเอง เพื่อลดความอยากมี อยากได้ และอยากเป็นให้เบาบางลง โดยมีพระสงฆ์เข้ามาช่วยกำกับดูแล ให้การงานนั้นบรรลุไปตามเป้าหมาย และเจ้าสำนักในฐานะผู้บริหารเครือข่าย ควบคุมและกำหนดแผนงานให้ดำเนินไปตามแผน

๓. บทบาทในการขจัดความขัดแย้ง การทำงานกับคนที่ไม่คุ้นเคยซึ่งเป็นสมาชิกใหม่ในเครือข่าย อาจย่อมมีปัญหาความไม่เข้าใจกันบ้างเป็นครั้งคราว เจ้าสำนักในฐานะผู้นำจะต้องอำนวยความสะดวกในการหาหนทางแก้ไขความขัดแย้งนั้น พร้อมกับมีการผลักดันให้เกิดการสร้างความร่วมมือ และประสานความรู้สึกให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเป็นจริงแล้วเครือข่ายการปฏิบัติธรรม มักจะเน้นเดินตามทางสายกลาง แต่ไม่ละทิ้งเป้าหมายของการตั้งสำนักและไม่ทำให้ผู้ปฏิบัติต้องลดเป้าหมายของตนเองลง

๔. บทบาทในฐานะเป็นครูอาจารย์ การถ่ายทอดความรู้ที่เคยได้ศึกษาทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติมาจากพระอาจารย์และจากประสบการณ์ตรงที่ปฏิบัติผ่านมา เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและต่อตนเองในฐานะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และการได้นั้นไปถ่ายทอดยังผู้มีศรัทธา ย่อมเป็นหน้าที่ของเจ้าสำนักโดยแท้ ที่เรียกว่าปฏิบัติ หมายถึง ทางดำเนินไป ความประพฤติและข้อปฏิบัติที่พระภิกษุพึงกระทำต่อผู้มีศรัทธา และบทบาทของเจ้าสำนักในฐานะเป็นครูอาจารย์นี้ ถือว่าเป็นบทบาทตามอุดมคติ (Ideal Role) คือ เป็นบทบาทที่กำหนดสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่งทางสังคม

๕. บทบาทในการสร้างแรงจูงใจและให้รางวัล แรงจูงใจเป็นสิ่งประกอบสำคัญที่ทำให้การทำงานมีความสุข องค์ประกอบของการทำงานด้านปฏิบัติธรรมนั้นจะประกอบด้วย ๑. เจ้าสำนักวัดหลักกับเจ้าสำนักวัดสาขา ๒. พระวิปัสสนาจารย์วัดหลักกับพระวิปัสสนาจารย์วัดสาขา ๓. พระวิปัสสนาจารย์กับอุบาสกอุบาสิกาผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งบางครั้งบางขณะก็อาจขาดแรงบันดาลใจ (Inspiration) ในการมาทำหน้าที่ ไม่มีจิตใจอยากมาร่วมปฏิบัติธรรมอย่างที่เคยทำ จึงเป็นหน้าที่ของผู้นำที่จะต้องกระตุ้นความรู้สึกด้วยการสื่อสารที่ชัดเจนและมีขันติ และให้รางวัลด้วยคำชมเชยที่จริงใจ

บทบาททั้ง ๕ ประการนี้ ส่วนมากแล้วจะมีอยู่กับเจ้าสำนักที่ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมทุก ๆ ท่านอยู่แล้วเพราะการครองตนให้เหมาะสม เป็นแบบอย่างที่ดีและยึดมั่นในระเบียบวินัย เป็นสิ่งที่พระภิกษุผู้มีอายุกาลพรรษาสูงพึงมีอยู่ในตน เพื่อการนำพาเครือข่ายการปฏิบัติธรรมไปสู่ความมีมาตรฐานและมีคุณภาพ สามารถสร้างความศรัทธาให้แก่เจ้าสำนักสาขา พระวิปัสสนาจารย์และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายได้อย่างไม่เสื่อมคลาย ในลักษณะที่เรียกว่า “ทำให้อู อยู่ให้เห็น สอน

ให้เป็น เย็นให้เขารู้สึก”^{๕๔} การสร้างเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรมเช่น การมีวัดสาขานั้นเกิดขึ้นมานานแล้วในสังคมไทย และแผ่ไปถึงยังต่างประเทศด้วย ดังนั้นเจ้าสำนักวัดหลักจึงมีบทบาททางสังคมเป็นอย่างมาก ในการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างเจ้าสำนักวัดหลักกับเจ้าสำนักสาขา และเจ้าสำนักวัดหลักกับผู้ปฏิบัติธรรมในสำนักสาขา เพื่อให้เกิดเป็นพลังแห่งการพัฒนาจิตใจในการปฏิบัติธรรม และไปสู่ความยั่งยืนของพระพุทธศาสนา

๔.๓ วิเคราะห์การจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม

การจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยวด้านการปฏิบัติธรรม จะมีการจัดการอยู่ ๒ ระดับคือ

- ๑) ระดับบน ได้แก่ คณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาเถรสมาคม
 - ๒) ระดับปฏิบัติการ (ล่าง) ได้แก่ วัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่มหาเถรสมาคมรับรอง
- วัดในสังคมไทยปัจจุบันนี้ มีหน่วยงานของรัฐคือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติให้การอุปถัมภ์และรับสนองงานของคณะสงฆ์ ซึ่งคณะสงฆ์ไทยทำหน้าที่ทุกอย่างเพื่อเกื้อหนุนพระธรรมวินัย มีองค์กรหลักที่เรียกว่า มหาเถรสมาคม ตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นองค์กรที่

๑. เข้มแข็งในการรักษาพระธรรมวินัย

๒. เข้มแข็งในการจัดการศึกษาพระธรรมวินัยแก่ชาวพุทธและคนทั่วไป

๓. เข้มแข็งในการจัดการศาสนสถาน พุทธศาสนิกชน และทรัพยากรสังคม ให้มีประสิทธิภาพ

๔. เข้มแข็งในการสร้างและรักษาความศรัทธาของชาวพุทธและคนทั่วไป

ฉะนั้น มหาเถรสมาคมจึงมีโครงการสร้างความเข้มแข็งให้แก่พระพุทธศาสนาประการหนึ่งคือ การจัดให้มีวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดอย่างน้อยจังหวัดละ ๑ แห่ง (ระเบียบออกในปี พ.ศ. ๒๕๔๓) โดยต้องเป็นวัดที่มีความพร้อมสมบูรณ์ ด้านอาคารสถานที่ มีการสอนการปฏิบัติเป็นมาตรฐาน และมีเจ้าสำนักที่มีคุณภาพ ปัจจุบันมีสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดที่มหาเถรสมาคมรับรองแล้ว มีจำนวน ๑,๕๑๒ วัด^{๕๕} เป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรมอยู่ทั่วประเทศ แต่พบว่า มีการกระจุกตัวมากในบางจังหวัด ไม่ครอบคลุมทุกจังหวัดของสังคมไทย มีการยุบ/การถอดถอนเพราะขาดคุณภาพและขาดมาตรฐาน และบางสำนักสอนผิดเพี้ยนไปจากหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้อยู่ตลอด สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคม จึงได้ออกระเบียบควบคุมเกี่ยวกับการเรียนการสอนด้านวิปัสสนาธุระให้เป็นมาตรฐาน และเป็นไปตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ แต่การดำเนินงานไม่เป็นไปตามเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ เพราะมีอุปสรรคเรื่องการปรับเปลี่ยนผู้บริหาร และงบประมาณในการช่วยเหลือ ทำให้การจัดการที่ไม่เป็นไปตามนโยบายและการทำงานที่ไม่จริงจังในระดับบน จึงมีผลกระทบลงมาถึงระดับล่างที่เป็นลักษณะต่างคนต่างทำ สอนโดยไม่ยึดหลักพระไตรปิฎก ขาดความเป็นมาตรฐานเดียวกัน แต่เมื่อสมเด็จพระพุทธชิน-

^{๕๔} สัมภาษณ์ พระภาวนาธรรมมาภินันท์, วัดนาหลวง, วันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๕} ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนา, สำนวณปี ๒๕๖๑.

วงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) กรรมการมหาเถรสมาคม (มส.) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ในฐานะประธานกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จึงมีดำริจัดทำโครงการต่าง ๆ อาทิ โครงการคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ โครงการฝึกอบรมหลักสูตรพระวิปัสสนาจารย์ และจัดทำสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นการจัดการในระดับพื้นที่มีผลลงมาถึงระดับล่าง ทำให้การปฏิบัติธรรมในสังคมไทย เริ่มมีแนวทางของความเป็นมาตรฐานเดียวกันมากขึ้น โดยการนำหลัก ภิกขุอุปหานิยธรรม^{๕๖} ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ได้แก่ การจัดให้มีการประชุมเนืองนิตย์ เป็นต้น

จากการลงพื้นที่ ๔ ภูมิภาค ๔ สำนักปฏิบัติธรรมของผู้วิจัย ได้พบเห็นแนวทางการจัดการเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม ที่ถูกนำมาใช้ปฏิบัติจริงในสำนักปฏิบัติ โดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติร่วมมือกับมหาเถรสมาคม เพื่อพัฒนางานด้านการปฏิบัติธรรมให้มีมาตรฐาน มีความสามัคคีร่วมมือกันเพื่อพัฒนาบุคลากรทางด้านการปฏิบัติธรรม และเป็นการกระตุ้นให้มีสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดครบทุกจังหวัดในสังคมไทย แนวทางการจัดการเครือข่ายที่ผู้วิจัยประจักษ์อยู่ในขณะทำการวิจัยนี้มี ๔ ประการคือ

๑. มหาเถรสมาคม จัดการประชุมพิจารณากลับกรองข้อมูลเพื่อคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ที่มหาเถรสมาคมรับรองแล้วทั้ง ๑,๕๑๒ วัด ที่มีความพร้อมสมบูรณ์ คือ ๑. มี

สถานที่ปฏิบัติธรรมทั้งในอาคารและนอกอาคารที่มีความสัปปายะ^{๕๗} ๒. มีการปฏิบัติธรรมทั้งสมณะและวิปัสสนา ที่เป็นแนวสติปัฏฐาน ๔ ตามหลักการที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ๓. มีพระวิปัสสนาจารย์ที่มีประสบการณ์ มีความรู้ด้านสอภารมณ เหมาะสมกับจำนวนผู้ปฏิบัติ เมื่อคัดเลือกได้แล้วตั้งขึ้นเป็น “สำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ” จำนวน ๑๕ สำนัก เพื่อขยายผลขับเคลื่อนไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในอนาคต

๒. ว่าจ้างนักถ่ายภาพมืออาชีพ จัดทำสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์เป็นวีดิทัศน์ โดยการแนะนำเรื่องราวของสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ ทั้ง ๑๕ สำนักปฏิบัติ มาดำเนินการตามกระบวนการถ่ายภาพ VDO มีความยาวประมาณ ๒๕ นาทีเศษ ออกอากาศทางเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่

^{๕๖} ภิกขุอุปหานิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ประการคือ ๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ๒) เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้แล้ว ๔) ภิกษุใดเป็นผู้ใหญ่เป็นประธานสงฆ์ เคารพนบถถือภิกษุนั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน ๕) ไม่โลภอำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น ๖) ยินดีในเสนาสนะป่า ๗) ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาสขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่อย่างมีความสุข. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๙๘.

^{๕๗} สัปปายะ หมายถึง สิ่งทีสบาย, สิ่งทีเกื้อกูล, สภาพทีเอื้อต่อการอยู่ดีและการทีพัฒนาชีวิต, สิ่งทีเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ไดผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น มี ๗ ประการคือ ๑) ที่อยู่ปลอดภัย ไม่พลุกพล่าน ๒) แหล่งอาหารอันนวย ๓) การพูดคุยทีเอื้อต่อปัญญา ๔) มีบุคคลทรงภูมิปัญญาเหมาะสมกัน ๕) อาหารทีเกื้อกูลต่อสุขภาพ ๖) สภาพแวดล้อมธรรมชาติเหมาะสม ๗) มีอิริยาบถทีพอดีสมดุ. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๙.

เช่น YouTube Internet CD แจกจ่ายไปตามสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ทั้งที่มหาเถรสมาคมรับรอง และสำนักปฏิบัติธรรมที่ยังไม่ได้รับรองทั่วประเทศ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวของสำนักปฏิบัติธรรมทั่วสังคมไทย

๓. จัดทำโครงการคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่นประจำปี จากสำนักปฏิบัติที่มหาเถรสมาคมได้รับรองแล้วทั่วประเทศ โดยคัดเลือกสำนักปฏิบัติที่พัฒนาความพร้อมด้านสถานที่ ด้านพระวิปัสสนาจารย์ และด้านการบริหารจัดการโดยผ่านความเห็นชอบจากเจ้าคณะปกครองสงฆ์ในจังหวัดนั้น ๆ เพื่อมอบพัดและเกียรติบัตร เป็นรางวัลแห่งความร่วมมือและการพัฒนาสำนักฯ

๔. โครงการฝึกอบรมหลักสูตรพระวิปัสสนาจารย์ จัดขึ้นที่ศูนย์ฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ เพื่อส่งเสริมและพัฒนาพระภิกษุให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ได้อย่างถูกต้อง ถูกทาง ถูกวิธี และสามารถนำไปต่อยอดแนะนำอบรมผู้สนใจได้ทุกระดับ เพื่อเป็นการพัฒนาบุคลากรเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่มีคุณภาพดีเพียงพอแก่ศูนย์ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ที่ตั้งเป้าหมายไว้ให้มีพระวิปัสสนาจารย์ ประจำศูนย์ฯ ละ ๕ รูป รวมทั้งจัดทำหลักสูตรเพิ่มคุณภาพการสอนการปฏิบัติธรรมเป็นภาษาอังกฤษ เสริมส่งพระวิปัสสนาจารย์สู่สากล

แนวทางการจัดการเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นการบริหารจัดการในเชิงรุก ที่ผู้บริหารจัดการในระดับบนที่มีมหาเถรสมาคมเป็นหลัก นำนโยบายลงมาปฏิบัติใช้จริงในพื้นที่ด้วยตนเอง ไม่ใช่เป็นลักษณะของการสั่งการแบบผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา การลงไปในพื้นที่ของวัดที่ได้ผ่านการคัดเลือกให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่เครือข่ายของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมโดยรวมในระดับล่าง ๓ ประการหลัก ๆ คือ

๑. เป็นการกระตุ้นให้สำนักปฏิบัติธรรม ที่ยังพัฒนาได้ไม่สมบูรณ์เต็มที่ ได้เร่งชวนช่วยในการวางแผนงาน และการจัดเสนอของขบประมาณ เพื่อที่จะพัฒนาเข้าสู่ความเป็นมาตรฐาน มีคุณภาพและเป็นไปตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่ได้กำหนดไว้ ส่วนสำนักปฏิบัติธรรมทั่วไปที่ยังไม่ผ่านการคัดเลือกให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด หรือยังมีแนวทางของการสอนเพียงฝึกสมาธิขั้นต้นแก่ประชาชนทั่วไปที่เรียกว่า สมถภาวนา สอนการปฏิบัติเพื่อความสงบระงับของจิตเป็นครั้งคราว อาจไม่เป็นการเพียงพอที่จะได้รับการพิจารณาคัดเลือกให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดได้ ซึ่งในยุคแห่งการค้นหาความหมายของการมีชีวิตของนักท่องเที่ยวยุคใหม่ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่เป็นอยู่อย่างกว้างขวางเช่นทุกวันนี้ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาสมควรได้รับการพิจารณาเลือกและเหมาะสมกับยุคสมัย

๒. เป็นการสร้างมาตรฐานการสอนและการปฏิบัติธรรมของวัดในสังคมไทย ให้มีทิศทางไปในแนวเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ กล่าวคือ การจะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ควรต้องพัฒนาที่จิตใจก่อนจึงจะได้ผลดี การมุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนและผู้สนใจทั่ว ๆ ไปได้เข้าวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อเข้ารับการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตใจด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ ย่อมเกิดเป็นประโยชน์ต่อตนเองและถูกต้องตรงตามเป้าหมายของคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา และประการสำคัญการสร้าง

มาตรฐานการสอนและการปฏิบัติธรรมไปในแนวทางเดียวกัน เป็นการเพิ่มจุดแข็งให้เกิดขึ้นแก่สำนักปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น ในสำนักปฏิบัติธรรมแห่งหนึ่ง มีการสอนและการปฏิบัติแบบเจริญสมถภาวนา ทำจิตให้สงบ ให้ออกจากอกุศล มีสมาธิมาน อภิญญา เป็นเป้าหมาย ผู้สอนมีความรู้ด้านปริยัติจริงและผ่านการปฏิบัติจริงชนิดเชี่ยวชาญ มีความชัดเจนในการบริหารจัดการ ก็สามารถเป็นจุดแข็งของสำนักปฏิบัติธรรมนั้นได้ ในทางกลับกัน สำนักปฏิบัติธรรมอีกแห่งหนึ่ง มีการสอนและการปฏิบัติธรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ คือ การอบรมสติและปัญญาให้รู้แจ้งชัดในสภาวะธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง มีการดับทุกข์เป็นเป้าหมาย ผู้สอนมีความรู้ด้านปริยัติจริงและผ่านการปฏิบัติจริงมาอย่างเชี่ยวชาญ มีความชัดเจนในการบริหารจัดการ ก็สามารถเป็นจุดแข็งของสำนักปฏิบัติธรรมนั้นได้เช่นกัน เพียงแต่ต้องมีผู้รู้จริงชี้แนะให้ผู้สนใจใหม่ได้เข้าใจอย่างถูกต้อง ไม่คลุมเครือว่า การปฏิบัติในแนวทางใดเป็นทางไปสู่การดับทุกข์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตลอด ๔๕ พรรษา และทางสายใดที่มีใช่เป็นหนทางดับทุกข์ เพื่อให้เป็นทางเลือกตามจิต^{๕๘} ของแต่ละบุคคล

๓. เป็นการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเครือข่ายการปฏิบัติธรรมทั้งระบบ การที่องค์ประธานคณะกรรมการฝ่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาเถรสมาคม ลงไปเยี่ยมเยียนและมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกที่เป็นเครือข่ายด้วยกิริยาอาการแบบมิตรไมตรี ในแนวทางของสังคมจิตวิทยา นับว่าเป็นแรงกระตุ้นในเชิงบวกที่เพิ่มพลังให้แก่มวลสมาชิกในเครือข่ายได้ ขวัญและกำลังใจที่เป็นการสื่อสารจากผู้บังคับบัญชาถึงใต้ผู้บังคับบัญชาเช่นนี้ สามารถขับเคลื่อนให้การทำงานของเครือข่าย การปฏิบัติธรรมเดินหน้าต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าขวัญและกำลังใจจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและวัดได้ยาก แต่ผู้รับสารก็สามารถรู้สึกและสังเกตได้ ดังนั้นผู้บริหารในระดับบนที่เห็นความสำคัญของการส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เป็นพิเศษ ย่อมมองเห็นว่าขวัญและกำลังใจเป็นปัจจัยช่วยธำรงไว้ซึ่งสัมพันธภาพอันดีแก่มวลสมาชิกในเครือข่ายได้ ขวัญและกำลังใจจากผู้บริหารในระดับบน จะเป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลที่อยู่ร่วมกันเป็นเครือข่ายในระดับล่างมีพลัง และร่วมมือร่วมใจกันด้วยความเต็มใจ มีประสิทธิผลและต่อเนื่องเป็นระยะเวลาอันยาวนานได้

การจัดการเครือข่ายของวัดที่ส่งเสริมด้านการปฏิบัติธรรมในสังคมไทยนั้น มองเห็นเป็นรูปธรรมมีเพียง ๒ ระดับเท่านั้นคือ ชั้นระดับบน ได้แก่ มหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ไทย ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติมปี พ.ศ. ๒๕๖๐) ประกอบด้วยคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ รวม ๖ คณะด้วยกัน และคณะในอันดับ ๔ คือ คณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) เป็นองค์

^{๕๘} จิต หมายถึง ความประพฤติ, บุคคลผู้มีพื้นนิสัยหรือพื้นเพจิตใจที่หนักไปด้านใดด้านหนึ่ง มี ๖ ประการคือ ๑) รากจิต ๒) โทสจิต ๓) โมหจิต ๔) สัทธาจิต ๕) พุทธิจิต ๖) วิทกจิต ในการเจริญวิปัสสนา มี ๒ อย่างคือ ๑) ตัณหาจิต ๒) ญาณจิต. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖.

ประธานเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบงานด้านการปฏิบัติธรรม มีดำริจะยกระดับการปฏิบัติธรรมในสังคมไทยให้มีมาตรฐานและเป็นแนวเดียวกัน จึงเกิดเป็นโครงการต่าง ๆ ขึ้นดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

การจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรมของผู้บริหารระดับบน ผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

การจัดการเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม	องค์กรสนับสนุน
ผู้บริหารระดับบน ๑) คัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ที่มหาเถรสมาคมรับรองแล้ว ตั้งเป็น “สำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ” จำนวน ๑๕ สำนัก ๒) จัดทำสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์เป็นวีดิทัศน์ ออกอากาศเผยแพร่ทางเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ เช่น YouTube Internet Line ๓) จัดทำโครงการคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่นประจำปี เพื่อมอบพัดและเกียรติบัตร เป็นรางวัลแห่งความร่วมมือและการพัฒนาสำนักฯ ๔) โครงการฝึกอบรมหลักสูตรพระวิปัสสนาจารย์ และทำหลักสูตรภาษาอังกฤษ เพื่อส่งเสริมและพัฒนาพระภิกษุให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ถูกต้อง ถูกทางและถูกวิธี สามารถนำไปใช้ต่อยอดอบรมผู้สนใจได้ทุกระดับ ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เพื่อเป็นการพัฒนาบุคลากร ให้มีคุณภาพ ให้เจริญก้าวหน้า	สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และมหาเถรสมาคม
ประโยชน์ที่จะได้รับ ๑) กระตุ้นให้สำนักปฏิบัติธรรม ที่ยังขาดความสมบูรณ์ได้เร่งขวนขวายพัฒนาเข้าสู่ความเป็นมาตรฐานและมีคุณภาพ ๒) สร้างมาตรฐานการสอน และการปฏิบัติธรรมของวัดในสังคมไทย ให้มีทิศทางไปในแนวเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ ๓) สร้างขวัญและกำลังใจ ให้กับเครือข่ายการปฏิบัติธรรมทั้งระบบร่วมมือกันด้วยความเต็มใจ มีประสิทธิภาพและสามารถจัดได้ต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนานได้	

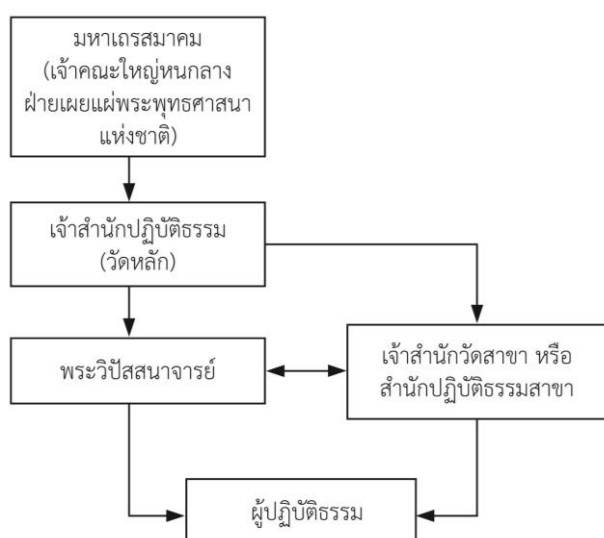
ภาพที่ ๔.๑๕ แผนภาพการจัดการเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรมของระดับบน

ส่วนระดับสำนักปฏิบัติธรรมที่เป็นวัดและสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งมีทั้งที่มหาเถรสมาคมรับรองจำนวน ๑,๕๑๒ วัด และวัดหรือสำนักปฏิบัติที่ยังไม่ได้มีการรับรองก็ตาม เป็นส่วนชั้นระดับล่างหรือระดับปฏิบัติการ ทำการสอนปริยัติและการปฏิบัติธรรมกันภายในสำนักของตน โดยอาศัยความรู้ความสามารถที่ได้เล่าเรียนมาจากครูอาจารย์ของเจ้าสำนักเป็นหลัก และมีบางสำนักได้ใช้ความรู้ความสามารถนั้นเพื่อแผ่ไปถึงวัดที่เป็นกัลยาณมิตรด้วย ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญภิกษุที่มีกัลยาณมิตรไว้ในกัลยาณมิตรสูตร^{๕๙} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนกับความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก” ซึ่งเจ้าสำนักวัดหลักจะมีวัดสาขาหรือสำนักสาขา เป็นเครือข่าย

^{๕๙} อก.เอกก. (ไทย) ๑๒/๙๔/๑๖.

จำนวนเท่าใดก็ได้ ขึ้นอยู่กับความสามารถส่วนบุคคล บทบาท ความสัมพันธ์ทางสังคม และการบริหารจัดการในการสร้างผู้นำที่จะทำหน้าที่สานงานต่อได้

ปัจจุบันนี้ องค์การภาครัฐเช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม และมหาเถรสมาคม องค์การสูงสุดคณะสงฆ์ไทย กำลังร่วมมือกันจัดทำโครงการต่าง ๆ ในภาคประชาชน เช่น โครงการเข้าวัดปฏิบัติธรรมวันธรรมสวนะ โครงการธรรมะสู่คนทั้งมวล เป็นต้น เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ในส่วนของการส่งเสริมภาคการปฏิบัติธรรมของวัดในสังคมไทย ก็มีการจัดทำโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการจัดทำสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์สำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ โครงการฝึกอบรมหลักสูตรภาคภาษาอังกฤษแก่พระวิปัสสนาจารย์ เป็นต้น เพื่อเป็นการสร้างมาตรฐานและแนวทางการศึกษาสมาปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎกและอรรถกถา และเป็นการส่งเสริมความก้าวหน้าแก่บุคลากรทุกระดับ การบริหารและปฏิบัติการของสำนักปฏิบัติธรรมให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นต้น การพัฒนาโครงการใหม่ ๆ เหล่านี้ นอกจากจะเป็นความมุ่งมั่นของผู้บริหารในระดับบนที่ต้องการเห็นการพัฒนางานด้านการปฏิบัติธรรม มีความเป็นมาตรฐานรองรับกระแสความนิยมของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่ให้ความสนใจมากอยู่ในขณะนี้ และนับวันจะมีเพิ่มจำนวนความสนใจมากขึ้น ในขณะเดียวกันเจ้าสำนักปฏิบัติซึ่งเป็นผู้บริหารระดับปฏิบัติการ ก็จะมี ความชัดเจนในการบริหารจัดการ และช่วยเหลือเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรมอย่างเป็นระบบมากขึ้น เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น ตามแผนภาพที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูล ดังนี้

ภาพที่ ๔.๑๖ แผนภาพการบริหารองค์กรเครือข่ายด้านการปฏิบัติธรรม

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า มหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ไทย มีเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ทำหน้าที่กำกับดูแลด้านการ

ปฏิบัติธรรม ได้ลงมาสร้างความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์กับผู้บริหารงานในระดับปฏิบัติการคือ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ย่อมส่งผลให้เกิดองค์ประกอบที่สมบูรณ์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ด้านการปฏิบัติธรรมตามยุทธศาสตร์ที่ตั้งไว้คือ มุ่งเน้นพัฒนาบุคลากรระดับบริหารและระดับปฏิบัติการของสำนักปฏิบัติธรรม และในส่วนของเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นผู้บริหารจัดการในระดับปฏิบัติการจะแสดงบทบาทหน้าที่ในการสร้างความสัมพันธ์กับเจ้าสำนักวัดสาขา พร้อมกับมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับพระวิปัสสนาจารย์ร่วมสำนัก เพื่อส่งต่อความเป็นผู้นำรุ่นใหม่ โดยมีเป้าหมายการทำงานอยู่ที่การให้ความรู้ด้านการปริยัติ และด้านการปฏิบัติแก่ผู้ปฏิบัติธรรมที่รวมตัวกันอยู่เป็นเครือข่ายเฉพาะในองค์กรของตน ๆ

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

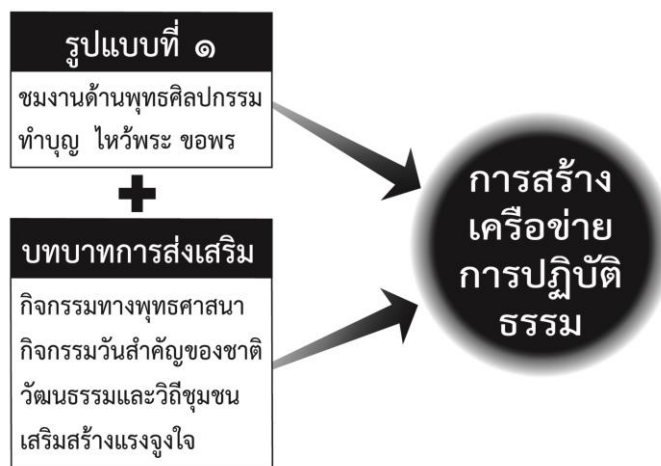
จากการศึกษาเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาโดยดำเนินการตามกรอบแนวคิด เพื่อใช้เป็นหลักการในการดำเนินวิธีวิจัย เริ่มต้นจากศึกษารูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นแหล่งข้อมูลทั้งในกรุงเทพมหานครและวัดใน ๔ ภูมิภาค จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมพบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในปัจจุบันนี้ มีการเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิมมาก นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ให้ความสนใจกับการปฏิบัติธรรมในวัดกันมากขึ้น มิใช่มาท่องเที่ยวที่วัด เพียงเพื่อชมความสวยงามของพุทธศิลป์ และทำบุญ ไหว้พระ ขอพร เท่านั้น แต่ยังให้ความสนใจในเรื่องของการเจริญจิตตภาวนา ซึ่งเป็นเรื่องนามธรรมภายในส่วนลึกของจิตใจด้วย และวัดเองก็ได้ตอบรับกระแสนิยมใหม่นี้ด้วยการแสดงบทบาทที่ให้ทุกกิจกรรมที่จัดขึ้นภายในวัด สามารถแทรกให้มีการเรียนรู้หลักพุทธธรรมแบบเป็นธรรมชาติ ไม่ต้องมีพิธีและขั้นตอนที่ยุ่งยาก และเป็นที่น่าเบื่อหน่ายสำหรับผู้สนใจใหม่ ดังนั้นเมื่อจับประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนายุคใหม่ได้ จึงให้ความสำคัญกับรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาว่า มี ๒ รูปแบบคือ

๑. การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ด้านชมงานพุทธศิลป์ ทำบุญ ไหว้พระ ขอพร

๒. การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ด้านการปฏิบัติธรรม

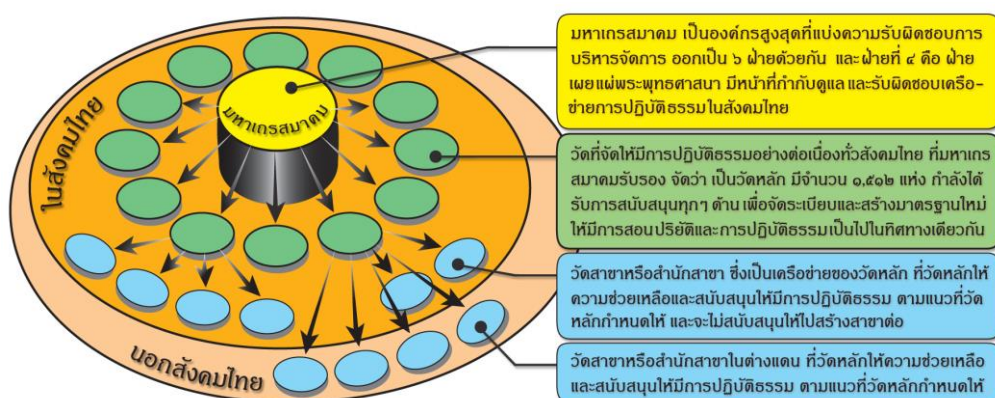
การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในรูปแบบที่ ๑. วัดในสังคมไทยที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะพยายามรักษาภาพลักษณ์ที่ดี ในการดูแลนักท่องเที่ยวให้มีความพึงพอใจกับการที่เข้ามาเยี่ยมชมเยือน ดังนั้น การจัดสภาพแวดล้อมบริเวณทั้งภายนอกวัดและภายในวัด ให้มีความเรียบร้อยสะอาดตา จัดทำสิ่งอำนวยความสะดวกให้อยู่ในสภาพที่ดีอยู่เสมอเช่น ป้ายผังของวัด ป้ายบอกทิศทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ที่เข้าใจง่ายและเป็นสากล การดูแลห้องน้ำ ห้องสุขามีความสะอาดอยู่เสมอและเพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกเพศ ทุกวัยและผู้พิการ ส่วนสำคัญอีกจุดหนึ่งที่มีความสำคัญในยุคสมัยนี้คือ การจัดสถานที่พักผ่อนหย่อนอารมณ์ที่เปิดโล่ง สบายตาและสงบ มีแผ่นพับแนะนำสถานที่ หนังสือ แผ่นป้ายเชิญชวนให้ผู้สนใจและมีเวลาพอได้ฝึกทดลองการปฏิบัติธรรม และเรียนรู้พุทธธรรมตามสมควร รวมทั้งติดตั้งแผ่นป้ายปฏิทินการจัดกิจกรรมของวัดตลอดปี ที่ผ่าน

การออกแบบสวยงามเข้าใจง่าย บทบาทและการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้น สามารถสร้างความเชื่อมโยงนักท่องเที่ยวที่เคยมองเฉพาะการชมความงดงามของงานพุทธศิลป์ที่เป็นวัฒนธรรม ไปสู่การเรียนรู้พุทธธรรมที่เป็นนามธรรมภายในจิตใจได้

ภาพที่ ๔.๑๗ แผนภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา และบทบาทของวัด ที่เชื่อมโยงไปสู่การสร้างเครือข่ายการปฏิบัติธรรม

จากความเชื่อมโยงมาสู่การปฏิบัติที่ต่อเนื่องในวัดที่อยู่ในกรุงเทพมหานคร หรือวัดในภูมิภาคทั่วสังคมไทย จะประกอบด้วยการเป็นวัดหลัก (วัดแม่ข่าย) ในการสอนพุทธธรรมและการปฏิบัติ และวัดที่เป็นวัดสาขาของวัดหลัก ซึ่งวัดหลักและวัดที่เป็นสาขาทั้งหมดจะเป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรมที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม ที่เป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ไทย แต่การดำเนินงานที่ผ่านมา พบว่า มีอุปสรรคปัญหาในการบริหารจัดการของระดับบน และขณะนี้กำลังอยู่ในการแก้ไขและพัฒนา เพื่อให้มีระเบียบและมาตรฐานเป็นที่ยอมรับได้จากกระแสสังคมของชาวไทยและชาวต่างชาติที่เป็นผู้สนใจใหม่ต่อการศึกษา และการปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนา แบบเถรวาทที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก

ภาพที่ ๔.๑๘ รูปภาพองค์กรของเครือข่ายการปฏิบัติธรรม

เครือข่ายการท่องเที่ยวด้านการปฏิบัติธรรมในสังคมไทย ในส่วนที่เป็นวัดหลัก (วัดแม่ข่าย) จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับวัดที่เป็นสาขา (วัดลูกข่าย) กันในแนวราบ หรือแนวนอน (Horizontal network) วัดหลักจะให้ความสำคัญกับวัดสาขาอย่างความเสมอภาคเท่าเทียมกัน มีการส่งข่าวสารและช่วยเหลือในเรื่องของการจัดกิจกรรมร่วมกันตลอดเวลา และส่วนใหญ่วัดหลักจะไม่แนะนำให้วัดสาขาออกไปสร้างสาขาใหม่ในแนวลึก เพราะจะมีปัญหาการจัดการตามมาอีกหลายประการเช่น - การขาดปัจจัยที่พร้อมสมบูรณ์ - การสอนที่ผิดเพี้ยนไปจากแนวเดิม เป็นต้น และโดยธรรมเนียมการปฏิบัติที่ผ่านมาของวัดสาขาคือ ยกวัดสาขาใหม่ที่ตนได้มาให้เป็นสาขาของวัดหลัก เป็นการแก้ปัญหาอื่น ๆ ที่จะตามมาได้ทั้งหมด ในส่วนของสมาชิกที่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นหน่วยย่อยของเครือข่ายการปฏิบัติธรรม จะมีความพิเศษต่างไปจากเครือข่ายทางสังคมในรูปแบบอื่น ๆ เพราะในระหว่างที่มีการฝึกฝนการปฏิบัติธรรม ผู้เข้าร่วมจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันให้น้อยที่สุด จนถึงไม่มีปฏิสัมพันธ์กันเลย แม้เดินทางมาด้วยกันหรือเป็นพ่อแม่ญาติพี่น้องกัน ให้ทำเพียงแต่รักษาอารมณ์ความรู้สึกร่วมในการเดินทางมาปฏิบัติธรรมว่าการเดินทางมารวมตัวกันนี้เป็นความสมัครใจที่จะมาบำเพ็ญเพียรทางจิตร่วมกัน ทำกิจกรรมอย่างเดียวและภายใต้กฎระเบียบอันเดียวกัน เพื่อการพัฒนาสติและปัญญาของตน ซึ่งผลที่จะเกิดขึ้นตามมาเป็นการสร้างสรรค์ในสิ่งที่เป็ประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมโดยรวม ซึ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการเจริญสมาธิ เจริญสติ และเจริญปัญญานี้ จะมีขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาใน ๓ ระดับ^{๖๐} คือ

๑. ประโยชน์ระดับต้น (ทิฐฐัมมิกัตถะ) อันเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน ได้แก่ การมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย จิตใจ มีสถานภาพที่ดีในสังคม มีความอดทนอดกลั้นต่อการที่จะไม่กระทำความผิดที่ไม่งาม รู้เท่าทันกับการดำรงชีวิตประจำวัน และช่วยให้ลดความเห็นแก่ตัวลงได้ ซึ่งเท่ากับทำให้มีการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่นน้อยลง ผลที่ได้คือ มีความสุขในชีวิต มีมิตรสหายมาก มีสังคมที่เกื้อกูลแบ่งปันกัน เป็นต้น

๒. ประโยชน์ระดับกลาง (สัมปรายิกัตถะ) อันเป็นประโยชน์ในเบื้องหน้า ได้แก่ ความสุขสงบทางด้านจิตใจที่ได้จากการประกอบคุณงามความดี มีความเชื่อมั่นในการทำความดีของตน มีสันติสุขภายในด้วยการระงับกิเลส ตัณหาที่ครอบงำจิต ผลที่ได้คือ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ประโยชน์ทั้งระดับ ๑ และ ๒ นี้อาศัยความมีศรัทธา การมีศีลมีธรรมภายในตน มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ และเกิดปิติสุขอันประณีตภายในจิตใจ เป็นการพัฒนาจิตมนุษย์ให้เข้าถึงคุณธรรมที่มนุษย์ทุกคนในโลกพึงมีอยู่ในตน และการปฏิบัติธรรมหรือเจริญสมาธิตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่คนทั้งโลกให้ความสนใจ ย่อมจะส่งผลให้ทุกชีวิตในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สามารถนำสันติภาพอันยั่งยืนมาสู่สังคมโลกได้ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๒.

ยั่งยืนแห่งสหประชาชาติ (Sustainable Development Goals : SDGs) ในข้อ ๑๖^{๖๑} ของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก ๑๗ ประการ (The Global Goals for Sustainable Development)

๓. ประโยชน์ระดับสูง (ปรมาตตะ) อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุด เป้าหมายในระดับนี้มีอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ได้แก่ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นการรับรู้ความจริงในทุก ๆ สรรพสิ่งทั้งด้านทางกายภาพและทางจิตภาพ เข้าถึงความสงบสุขที่ปราศจากกิเลสตัณหาจากความทุกข์ทั้งปวง เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ อย่างเต็มที่แล้ว ย่อมหลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ใน มหาสติปัฏฐานสูตร^{๖๒} ว่า “. . . ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกเศร้า (โสกะ) และความรำพันคร่ำครวญ (ปริเทวะ) เพื่อความดับแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลิขิตที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน . . .”

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เป็นคุณประโยชน์อันมีค่ามหาศาลของมนุษยชาติ เพราะเหตุนี้จึงทำให้ชาวไทยผู้เห็นโทษภัยในวัฏสงสาร และชาวต่างชาติผู้ค้นหาความหมายของการมีชีวิต เดินทางท่องเที่ยวมาเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรมเพิ่มมากขึ้นทุก ๆ ปี.

^{๖๑} เป้าหมายข้อ ๑๖ คือ “PEACE AND JUSTICE : ส่งเสริมให้สังคมมีความเป็นปกติสุข ไม่แบ่งแยก มุ่งมั่นที่จะลดความรุนแรงทุกรูปแบบเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการเข้าถึงความยุติธรรมโดยถ้วนหน้า และสร้างเครือข่ายร่วมกันระหว่างรัฐบาล และชุมชนในสังคมให้เกิดสถาบันอันเป็นที่พึ่งของส่วนรวม มีประสิทธิภาพและเป็นที่ยอมรับในระดับ”. สยาม อรุณศรีมรกตและคณะ, “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ๑๗ ประการของสหประชาชาติเพื่อโลกอนาคต”, : ๕.

^{๖๒} ม.มู (ไทย) ๔/๑๓๘/๑๓๑.

บทที่ ๕

สรุปผลวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา เพื่อศึกษาบทบาทของวัดและความเชื่อมโยงไปสู่การปฏิบัติธรรม และวิเคราะห์บทบาทของวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม วิเคราะห์การจัดการเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยว ด้านการปฏิบัติธรรม ผู้วิจัยขอเสนอสรุปผลวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ตามลำดับดังนี้

๕.๑ สรุปผลวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ศึกษาข้อมูลทั้งด้านพระไตรปิฎก เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา การลงพื้นที่สังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นลักษณะของการพรรณนา (Descriptive Analysis) ที่สรุปได้ตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

๕.๑.๑ การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในสังคมไทยนั้น วัดถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่ทรงคุณค่า สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติได้เป็นจำนวนมาก ให้เข้ามาเที่ยวชมผลงานทางด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และงานพุทธศิลป์ทั้งดงาม ทั้งนี้รวมถึงการเข้าไปทำบุญ กราบไหว้บูชาพระ ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ล้วนเป็นผลให้เกิดมีการท่องเที่ยวขึ้นเป็นรูปแบบหนึ่ง ที่เรียกว่า การท่องเที่ยวประเภทชมความงามทางวัฒนธรรม แต่ในปัจจุบันนี้ได้มีการเดินทางไปวัดของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติอีกรูปแบบหนึ่งที่กำลังได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย คือ การเดินทางไปเพื่อการปฏิบัติธรรม อันเป็นการเดินทางไปเพื่อค้นหาอริยทรัพย์ภายในตน โดยมีจุดหมายมุ่งตรงไปยังวัดที่มีความพร้อมของสถานที่ที่ดูสงบ สะอาด ร่มเย็น และปลอดภัย พร้อมทั้งมีครูอาจารย์ที่มีประสบการณ์ มีความรู้ความสามารถในด้านการปฏิบัติธรรม ช่วยอบรมแนะนำให้เป็นไปตามแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนา แบบเถรวาท จึงเกิดเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาขึ้นเป็น ๒ รูปแบบ คือ ๑. รูปแบบของการชมงานด้านพุทธศิลป์ และทำบุญ ไหว้พระ ขอพร อันเป็นการท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ๒. รูปแบบของการปฏิบัติธรรม อันเป็นการท่องเที่ยวด้านนามธรรม

๕.๑.๒ วัดที่มีทรัพยากรเป็นวัฒนธรรมทั้งดงาม สามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชม และกราบไหว้บูชาได้ตลอดทั้งปี ซึ่งนอกจากนักท่องเที่ยวจะได้เห็นและได้ทำในสิ่งที่ตนเองตั้งใจแล้ว ตัวนักท่องเที่ยวเองยังจะได้รับรู้ถึงสภาพแวดล้อมหลาย ๆ ประการที่วัดได้สร้างสรรค์ขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้แก่ทุกคนที่ได้เข้ามาท่องเที่ยวอยู่ภายในวัด และวัดยังมีบทบาทสำคัญในการรักษาและดำรงอยู่ซึ่งประเพณีท้องถิ่น และวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาและของชาติตลอดไปถึงการดูแลวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่อยู่รอบ ๆ วัดเป็นการพึ่งพาอาศัยกันแบบสังคมไทย ทั้งการรักษาสภาพแวดล้อมที่ดี การได้มีบทบาทตามหน้าที่ที่สำคัญ และการประชาสัมพันธ์ที่ดีเหล่านี้

ล้วนเกิดประโยชน์เป็นเครื่องสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวได้ซึมซับ และก้าวเข้าไปสู่ความสำคัญที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา นั่นคือ การปฏิบัติธรรม ซึ่งเท่ากับว่า เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาสติและปัญญาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในรูปแบบชมความงดงามทางวัฒนธรรมนี้ สามารถสร้างความเชื่อมโยงไปสู่รูปแบบของการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังในวัด หรือในสำนักที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมได้

๕.๑.๓ วัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในสังคมไทย ผู้วิจัยพบว่า มีลักษณะของความสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายเฉพาะในสายของตน ๆ ในแต่ละสำนัก ไม่เกี่ยวข้องกันข้ามสำนัก และจะยึดเอาแนวทางของครูอาจารย์ที่เคยสั่งสอนเป็นหลัก ถ่ายทอดกันลงมาเป็นลำดับ มีการบริหารจัดการกันเองไปตามความรู้ความสามารถของเจ้าสำนักที่เป็นวัดหลัก (แม่ข่าย) เมื่อกาลเวลาผ่านไปแนวทางการสอนอาจคลอนแคลนไป มีบางสำนักตีความการปฏิบัติผิดเพี้ยนไปจากพระไตรปิฎก บางสำนักละเลยคำสอนที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกไปสิ้น ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในภาพรวม ขาดการเป็นเอกภาพ และขาดความเป็นมาตรฐานเดียวกัน ดังนั้นเพื่อการขจัดปัญหา และเพื่อการรองรับกระแสความนิยมการปฏิบัติธรรมทั้งของชาวไทยและชาวต่างชาติ จึงได้มีการดำเนินการจัดการขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยประธานคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาเถรสมาคม ได้ลงมาสร้างความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์กับผู้บริหารระดับปฏิบัติการที่เป็นเจ้าสำนักต่าง ๆ ผลที่ได้จึงเกิดเป็นการสร้างขวัญและเพิ่มกำลังใจในการพัฒนาให้การปฏิบัติธรรมในสังคมไทยมีมาตรฐาน และมีประสิทธิภาพทั้งในระดับชาติและนานาชาติ มีการสนับสนุนให้ผลิตบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม เช่น การผลิตพระวิปัสสนาจารย์ เป็นต้น รวมทั้งเป็นการสร้างความมั่นใจให้กับเจ้าสำนักในการสานสายสัมพันธ์ เพื่อดูแลรักษานักสาธุชนที่เป็นเครือข่ายอยู่แล้วให้เข้มแข็งขึ้นได้อย่างมีทิศทาง และดำเนินการสร้างเครือข่ายใหม่ได้อย่างคล่องตัว การมีเครือข่ายการปฏิบัติธรรมที่ครอบคลุมไปทั่วสังคมไทย และกว้างไกลไปถึงสังคมของต่างชาติต่างศาสนา ย่อมเกิดประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจและผู้ที่ยังไม่มีปฏิบัติเอง ในแง่ของความสะดวกต่อการเดินทาง และแง่ของประโยชน์ใน ๓ ระดับ ตามแนวทางการคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเพียงประโยชน์ใน ๒ ระดับคือ ระดับต้นและระดับกลางที่สูงขึ้นทางจิตใจและคุณธรรม ก็สามารถช่วยให้ทุกสรรพชีวิตในสังคมโลกนี้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขสามารถนำสันติภาพอันยั่งยืนมาสู่สังคมโลกได้ ส่วนประโยชน์สูงสุดในระดับที่ ๓ เป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ต้องเกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ อย่างรู้แจ้งแทงตลอดด้วยปัญญาเท่านั้น จึงย่อมหลุดพ้นไปเสียจากวัฏวนแห่งสงสารคือ การท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุดนี้ลงได้

๕.๒ อภิปรายผล

ผลการศึกษาข้อมูลการวิจัย เรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” มีประเด็นการอภิปรายผล ดังนี้

๕.๒.๑ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาตามแบบของสังคมไทย ที่ผู้วิจัยพบว่า มีอยู่ ๒ รูปแบบนั้น เพราะพิจารณาเห็นว่า มีความสอดคล้องกับคำจำกัดความการท่องเที่ยวขององค์การการท่องเที่ยวโลก (WTO) ที่ให้ไว้เมื่อปี ค.ศ. 1970 (พ.ศ. ๒๕๑๓) ซึ่งกำหนดเป็นหลักสากลว่า ๑) เป็นการเดินทางไปยังที่อื่นชั่วคราว ไม่มากกว่า ๑ ปีติดต่อกัน ๒) เป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจ

ไม่ใช่เป็นการถูกบังคับ ๓) เป็นการเดินทางเพื่อการพักผ่อนร่างกายและจิตใจ เยี่ยมเยือน บันเทิง กีฬา ไม่ใช่ประกอบอาชีพเพื่อมีรายได้

จากการค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในสังคมไทย จากเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่ผ่านมามีพบว่า งานวิจัยทางสังคมจะให้ความสำคัญกับการนำเสนอเรื่องของวัฒนธรรมภายนอกมาก กล่าวเพียงสั้น ๆ ถึงการมีอยู่ของการปฏิบัติธรรม เช่น การวิจัยเรื่อง ศาสนสถาน แหล่งท่องเที่ยวในพระพุทธศาสนา ของพระครูสันติธรรมาภิรัต (๒๕๕๗ : ๙๒) ที่พบว่า แหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและมีคุณค่าทางพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบอยู่ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านเกจิอาจารย์ ๒) ด้านรูปเคารพและวัตถุมงคล ๓) ด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรม ๔) ด้านสถานที่ปฏิบัติธรรม มีวัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่าเพราะเป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรม บทบาทของวัดสามารถสนองประโยชน์ได้ทั้ง ๒ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม และด้านการนำรายได้เข้ามาทำนุบำรุงวัด ทำนุบำรุงท้องถิ่น จังหวัดและประเทศโดยรวม ซึ่งผู้วิจัยมองว่า เป็นการวิจัยที่เน้นพัฒนาวัดไปในด้านทางวัตถุนิยมเสียมาก ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้ผู้คนในสังคมไทยส่วนใหญ่จะยังให้ความสำคัญมากกับด้านเกจิอาจารย์ ด้านรูปเคารพและวัตถุมงคล ด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรม หากนับตั้งแต่ ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา การท่องเที่ยวด้านการปฏิบัติธรรมในสังคมไทยเริ่มมีแนวโน้มได้รับความนิยมมากขึ้น มีชาวไทยเป็นจำนวนมากที่เห็นโทษภัยในวัฏสงสาร ใคร่จะปฏิบัติธรรมให้เข้าถึงความหลุดพ้น และมีชาวต่างชาติที่เจริญแล้วทางด้านวัตถุ ได้ตระหนักถึงคุณค่าของการมีชีวิตตามนิกายนิยมเดินทางมาแสวงหาครูอาจารย์ที่มีความรู้ ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ช่วยแนะนำ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ จุฑาภรณ์ หินซุย (๒๕๕๗ : บทนำ) ที่วิจัยเรื่อง แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ กรณีศึกษาวัดประชาคมวนาราม อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า ปัจจุบันการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมากขึ้น มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากนิยมเดินทางไปวัดเพื่อร่วมกิจกรรมทางศาสนาและเพื่อการปฏิบัติธรรม การท่องเที่ยวในลักษณะนี้กำลังแพร่หลายไปในหมู่นักท่องเที่ยวทุกกลุ่ม ที่มักใช้เวลาวันหยุดเทศกาล วันสำคัญทางพุทธศาสนา เข้าวัดถือศีลและปฏิบัติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ภัชรภณ ฤทธิ์เต็ม (๒๕๕๘ : ๑๓) ที่วิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด ที่พบว่า วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานคือ วัดที่มีชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่มีครูอาจารย์เป็นที่รู้จักในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ รวมไปถึงเป็นที่รู้จักในระดับนานาชาติ

๕.๒.๒ วัดที่มีการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ประเภทชมความงดงามเกี่ยวกับงานด้านพุทธศิลป์ และกราบไหว้บูชาสิ่งควรเคารพทั้งหลาย ส่วนใหญ่แล้วก็ได้มุ่งเฉพาะแต่เพียงด้านนี้ด้านเดียว เพราะจุดประสงค์หลักของความเป็นวัด ควรมีความสงบที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของสมณะ และควรเป็นแหล่งที่นักท่องเที่ยวเข้ามาปฏิบัติธรรมเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของกรรณิกา คำดี (๒๕๖๐ : บทคัดย่อ) ที่วิจัยเรื่อง วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว โดยพบว่า ๑) มุมมองของพระภิกษุที่มีต่อการท่องเที่ยวภายในวัด คือ พระภิกษุต้องการให้นักท่องเที่ยวเข้ามาปฏิบัติธรรมเป็นหลัก และการเข้ามาพักผ่อนหย่อนใจเป็นเรื่องรอง ๒) ความคาดหวังของพระภิกษุที่มีต่อนักท่องเที่ยว อยากให้นักท่องเที่ยวมาปฏิบัติธรรม ๓) ความคาดหวังของนักท่องเที่ยวที่มีต่อวัด วัดควรเป็นแหล่งเรียนรู้ หลักธรรมคำสอนของศาสนา อยากให้มีสถานที่สนทนาธรรม โดย

เฉพาะเรื่องการปฏิบัติ การทำสมาธิ และการภาวนา แต่เมื่อมีเรื่องความงดงามของวัตถุและความศรัทธาเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงต้องมีการออกแบบพื้นที่ภายในวัดให้เหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (๒๕๕๖ : ๓๐๓) เรื่อง การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ที่กล่าวว่า พื้นที่ของวัดมี ๓ เขตคือ ๑) เขตพุทธาวาส เป็นส่วนที่ตั้งของอาคารประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พระวิหาร พระอุโบสถ เจดีย์ ๒) เขตสังฆาวาส เป็นส่วนที่ตั้งของกุฏิที่พักสงฆ์ หอฉัน ควรเป็นพื้นที่สงบ ๓) เขตธรณีสงฆ์ จัดเป็นพื้นที่ส่วนสาธารณะ ประชาชนใช้ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ลานอเนกประสงค์ หรือที่ตั้งของอาคารที่นักท่องเที่ยวเข้ามากราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ การแบ่งเขตเช่นนี้ นอกจากจะทำให้วัดเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในวัดจะรู้สึกเจริญตา สบายใจ ร่มเย็น อันเป็นเหตุให้จิตใจเปิดรับ และยินดีให้ความร่วมมือกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดได้จัดให้มีขึ้น และนับจากนี้ไป ผู้วิจัยได้เห็นว่า จะมีเขตที่ ๔ เกิดขึ้นในวัดที่ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง คือ เขตปฏิบัติธรรม ซึ่งจะเป็นการแยกเขตใช้เฉพาะการปฏิบัติธรรมเท่านั้น เช่น ที่วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์) วัดนาหลวง และวัดพระธาตุศรีจอมทอง เป็นต้น จากการได้สนทนากับผู้ปฏิบัติธรรมถึงเรื่อง มีเหตุผลอะไรที่ใครจะปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง พบว่า เกิดจากการได้เข้าวัดไปไหว้พระอยู่เนื่อง ๆ เห็นป้ายชวนทำกิจกรรมทางศาสนาในวันหยุด มีโอกาสได้ช่วยแล้วรู้สึกปีติใจ และได้ถูกชักชวนให้ลองปฏิบัติธรรมด้วยเหตุผลที่ดี ได้ลองทำตาม รู้สึกว่าเกิดประโยชน์แก่ตัวเองมาก จึงได้มีการพัฒนามาเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังในวัดที่มีเฉพาะการปฏิบัติธรรมอย่างเดียว เพราะมีความสงบ ไม่วุ่นวาย ร่มเย็น เหมาะแก่การทำสมาธิปฏิบัติธรรม จากการสนทนาแบบบุคคลต่อบุคคลนี้จะเห็นความสัมพันธ์ของบุคคล ความสัมพันธ์ของสถานที่และการลงมือกระทำว่า เป็นตัวสร้างความเชื่อมโยงให้เกิดการกระทำที่ต่อเนื่องขึ้นได้ในอนาคต ดังเช่น การเปลี่ยนพฤติกรรมจากการได้ฝึกหัดทดลองปฏิบัติธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ในวัดที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมความงดงาม ทำบุญ ไหว้พระไปสู่การปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอในวัดที่ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมได้

๕.๒.๓ วัดที่ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติธรรมในสังคมไทยนั้น จะมีการปฏิบัติธรรมกันหลากหลาย ๆ รูปแบบและหลายวัตถุประสงค์ เกิดความไม่มั่นใจหรือเคลือบแคลงสงสัยแก่ผู้สนใจใหม่ และโดยเฉพาะชาวต่างชาติ จากการศึกษาข้อมูลและลงพื้นที่ปฏิบัติของผู้วิจัยพบว่า องค์กรฝ่ายสงฆ์สูงสุด ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ได้กำลังดำเนินการแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม โดยสนับสนุนโครงการต่าง ๆ ให้แก่สำนักปฏิบัติธรรม เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องแนวทางการปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อสร้างเอกภาพและสร้างมาตรฐานใหม่ สอดคล้องกับงานวิจัยของ บุญญา วิวิชจร (๒๕๖๐ : ๑๓๖) เรื่อง การพัฒนาหลักการสอนวิปัสสนาของสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ ตามแนวสติปัฏฐานสูตร พบว่า ปัจจุบันมีสำนักปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นมากมาย ทั้งที่เป็นวัดและมีใช่เป็นวัดเปิดการอบรมหลักสูตรการปฏิบัติธรรมต่าง ๆ กันอย่างแพร่หลาย แต่ปัญหาที่พบส่วนมากคือ วิธีการเรียนและหลักสูตรที่สอนยังไม่มี ความชัดเจนเพียงพอ เกิดปัญหาและความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้องในการปฏิบัติ อันเป็นเหตุที่ส่งผลให้เกิดความไม่มั่นใจและเคลือบแคลงสงสัยในตัวผู้สอนและแนวทางการปฏิบัติ ซึ่งความคลาดเคลื่อนนี้จะป็นอันตรายต่อหลักการการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ญัตติ์ ศรีดี (๒๕๕๕ : ๑๗๔) เรื่อง รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการ

จัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยาม เพื่อความงามของจิตใจและปัญญา พบว่า วัดที่เน้นการสอนการปฏิบัติธรรม หรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดของประเทศไทยส่วนใหญ่ มีความพร้อมในด้านการสอน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยเป็นอย่างดี แต่ยังมีข้อจำกัดด้านภาษา และกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่สนใจการปฏิบัติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับที่ผู้วิจัยได้ขอสัมภาษณ์ เจ้าสำนักวัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์) สำนักปฏิบัติที่มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้าไปปฏิบัติธรรมกันมาก ท่านให้ทัศนะว่า^๑ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนที่ลึกซึ้ง เข้าใจยาก พระวิปัสสนาจารย์ต้องศึกษาธรรมให้รู้จริง ต้องเข้าใจความหมายของศัพท์ภาษาอังกฤษจริง ๆ จึงจะไม่เสียบุคคลที่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาไปง่าย ๆ เพราะการเสียคนที่ตั้งใจดีกับการปฏิบัติธรรมก็เท่ากับเสียเพิ่มไปอีกหลายสิบหลายร้อยคน ซึ่งสอดคล้องกับโครงการหนึ่งในการแก้ปัญหาของมหาเถรสมาคม ที่เป็นองค์กรสูงสุดฝ่ายสงฆ์ในสังคมไทยเรื่อง จัดทำหลักสูตรเพื่อเพิ่มศักยภาพการสอนการปฏิบัติธรรมเป็นภาษาอังกฤษ เสริมส่งพระวิปัสสนาจารย์สู่สากล และสนับสนุนให้มีการจัดอบรมการผลิตพระวิปัสสนาจารย์ขึ้นทั้งในส่วนกลาง และสำนักปฏิบัติธรรมส่วนภูมิภาค เพื่อรองรับผู้สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ

สำหรับในส่วนของเครือข่ายการปฏิบัติธรรมระดับเจ้าสำนักในส่วนภูมิภาค จากการลงพื้นที่และขอสัมภาษณ์เจ้าสำนัก ที่มีวัดสาขาหรือสำนักสาขาเป็นเครือข่ายอยู่ในความดูแล ให้การช่วยเหลืออยู่ ท่านให้ทัศนะว่า^๒ การมีวัดสาขาเป็นการเผยแผ่พระสัทธรรมในพระพุทธศาสนา ลงไปยังพื้นที่ห่างไกล ให้ผู้คนได้เรียนรู้ ได้ปฏิบัติ บางคนมีจิตใจเปิดรับแต่เพราะอยู่ห่างไกลจากวัดจึงขาดโอกาส ดังนั้นการมีวัดสาขาด้านการปฏิบัติธรรมจึงมีความสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของเจ้าสำนักวัดมเหยงคณ์^๓ และผู้ช่วยเจ้าสำนักวัดพระธาตุศรีจอมทอง^๔ ที่ให้ทัศนะว่า วัดสาขาสามารถช่วยแบ่งเบา ถ่ายทอดผู้ปฏิบัติที่สนใจเข้ามาในวัดหลักได้มาก ช่วยให้ไม่แออัดเกินไป วัดสาขาช่วยเป็นสนามฝึกฝนพระวิปัสสนาจารย์ให้มีความชำนาญ ทั้งด้านการปริยัติและการปฏิบัติ มีการแลกเปลี่ยนทางสังคมกันไปมาภายในเครือข่ายจึงทำให้เกิดความยั่งยืนแก่วัดสาขา แก่พระพุทธศาสนา และสะท้อนกลับมายังวัดหลักที่เป็นวัดแม่ข่ายให้ได้รับการชื่นชมว่า เป็นสำนักปฏิบัติที่มีมาตรฐาน มีคุณภาพ ตัววัดหลักเองก็ต้องยึดมั่นต่อการปริยัติและการปฏิบัติที่ถูกต้องตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อไม่ให้คลาดเคลื่อนไปจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา แบบเถรวาท ซึ่งสอดคล้องกับถ้อยคำแนะนำของ เจ้าสำนักวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร^๕ ว่า เมื่อเรายึดมั่นในคำสอนที่มีในพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด เราก็จะส่งผ่านเผยแผ่และเราก็ต้องให้วัดสาขาของเรายึดมั่น ตรงต่อคำสอนที่เราถ่ายทอดลงไปด้วย รวมทั้งไม่แนะนำให้วัดสาขาหรือสำนักที่เป็นสาขาของเรา ขยายเครือข่ายไป

^๑ พระภาวนาโพธิคุณ วิ., วัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์), วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

^๒ พระภาวนาธรรมาภินันท์, วัดนาหลวง, วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑.

^๓ พระภาวนาเชมคุณ วิ., วัดมเหยงคณ์, วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^๔ พระศรีศิลป์อาจารย์, วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร, วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑.

^๕ พระพรหมมงคล วิ. (หลวงปู่ทอง สิริมงคล), วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร, วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.

เองโดยพลการ เพื่อเป็นการรักษาแนวทางการปฏิบัติที่ตรงตามพระพุทธพจน์ไว้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติและช่วยสงเคราะห์โลกในอนาคต

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะที่เกิดขึ้นจากการวิจัย

งานวิจัยนี้ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาทั้ง ๒ แบบ โดยพบว่า การจัดระเบียบวัดให้สวยงาม สะอาดตา จัดโฆษณาประชาสัมพันธ์ถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้น และให้ความสำคัญกับวันทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งวันสำคัญของชาติด้วยการจัดและเชิญชวนปฏิบัติธรรม บทบาทที่วัดแสดงออกนี้ ก็นับได้ว่าเป็นแรงกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวเกิดการพัฒนาความคิดได้ และอีกส่วนที่สำคัญคือ การดำเนินการแก้ไขปัญหาและเพิ่มแนวทางพัฒนาบางประการทั้งในระดับบนและระดับปฏิบัติการ เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพ สร้างมาตรฐานด้านการปฏิบัติธรรม รองรับความสนใจใฝ่ศึกษาของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่มีมากขึ้นเป็นลำดับ อันจะนำมาซึ่งประโยชน์แก่ทุกฝ่ายทั้งในระดับสังคมไทยและระดับสากล ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตามแนวทางความเชื่อในคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

แม้ว่าผลจากการศึกษาจะพบว่า มีนักท่องเที่ยวที่ชมความงามของงานพุทธศิลป์ และมีความสนใจไปปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น แต่มักจะเป็นกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุที่มีกิจกรรม “ทัวร์ธรรมะ” แต่ยังมีจำนวนเยาวชนที่ค่อนข้างน้อย จึงมีข้อเสนอแนะว่า หน่วยงานภาครัฐและองค์กรพระพุทธศาสนา ควรมีการขยายความเข้าใจในเรื่องของประโยชน์ที่จะได้ในการปฏิบัติธรรมในมุมมองที่ยังไม่ต้องลึกซึ้งนัก ส่งเสริมและสนับสนุนให้เยาวชนได้แสดงความเป็นผู้นำในการเข้าร่วมทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้มากขึ้น และในขณะเดียวกันนี้ได้มีเยาวชนไทยบางส่วนสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาโดยการเข้าวัดและปฏิบัติธรรมเป็นประจำ ด้วยความสมัครใจ (ไม่ใช่ถูกเกณฑ์มาปฏิบัติ) ควรมีการวิจัยครั้งต่อไปที่สร้างเครื่องมือตรวจสอบลักษณะความเพียรของเยาวชนในการปฏิบัติแต่ละครั้งในสำนักปฏิบัติธรรม โดยไม่ให้มีการปรุงแต่ง พร้อมประเมินผลออกมาในเชิงสถิติ และรู้ผลของการปฏิบัติในแต่ละครั้ง อันจะเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาวิจัยประเมินผลของผู้ปฏิบัติในแต่ละครั้ง เพื่อรู้วิธีการแก้ไขในส่วนที่บกพร่อง และใช้เป็นกลยุทธ์สำหรับการวางแผนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แก่เยาวชน และเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าต่อไป.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source)

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. แนวทางการดำเนินงานโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยว เส้นทางแสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๗.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. กรุงเทพมหานคร: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๐. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๘.

กิตติ กันภัย. จิตวิทยาการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนเหรียญบุญการพิมพ์ (1988), ๒๕๕๘.

กุลวดี ละม้ายเงิน. วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. เอกสารประกอบการสอนวิชาอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว, (หน่วยที่ ๑), ๒๕๕๒.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูป การศึกษา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีเอสเอ็มเดีย จำกัด, ๒๕๔๓.

คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. วารสารวัดพระเชตุพน ฉบับพิเศษ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์-พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๙.

จุฑามาศ ไชยสร. การศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในจังหวัด แม่ฮ่องสอน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๖.

ฉลองศรี พิมพ์สมพงศ์. การวางแผนและพัฒนาตลาดการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒.

ชาย โพธิ์สิตา. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๙.

ชนัญ วงษ์วิภาค. การท่องเที่ยวทางเลือก : ศาสนาวัฒนธรรม. เอกสารการเรียนการสอน การจัดการ การท่องเที่ยววัฒนธรรม. คณะวิทยาการจัดการ และคณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

- ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย. **เครือข่ายทางสังคม**. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๙.
- ทิพวรรณ พุ่มมณี. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔.
- ธนกฤต สังข์เฉย. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการ**. คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี, ๒๕๕๐.
- นิตา ชัยกุล. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท วี. พรินท์ (1991), ๒๕๕๗.
- นิติพล ภูตะโชติ. **พฤติกรรมองค์กร**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- นันทิยา หุตานวัตร และคณะ. “**การพัฒนาองค์กรชุมชน**”, เอกสารประกอบการสอน คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี, ๒๕๔๖.
- บุษบา สิทธิการ. **การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ**. เชียงใหม่: พิมพ์ที่บริษัท สันติภาพ แพ็คพรีนซ์ จำกัด, ๒๕๕๗.
- พะยอม ธรรมบุตร. **เอกสารประกอบการเรียนการสอนเรื่อง การวางแผนยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๔.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๖.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ธรรมเทศนาในอเมริกา**. นนทบุรี: โรงพิมพ์นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๘.
- พระปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์. **อานาปานสติภาวนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๕๕.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. **เอกสารคำสอน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิริวัฒนา อินเตอร์พรีนซ์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **คู่มือพัฒนาภูมิทัศน์เมืองเพื่อการท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.
- ราณี อีสัยกุล. **การจัดการการท่องเที่ยวเฉพาะทาง**, ฝ่ายตำรา สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๗.
- ลักขณา สรวิวัฒน์. **จิตวิทยาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

- ศุภลักษณ์ อัครางกูร. **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. ขอนแก่น: คลังน่านาวิทยา, ๒๕๕๑.
- สุชา จันทน์เอม. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๐.
- สุวัฒน์ จูธากร และคณะ. **แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว**. เอกสารประกอบการสอน วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว, (หน่วยที่ ๒), นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐.
- สุรรัตน์ เตชะทวิวรรณ. **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. เอกสารประกอบการสอน คณะวิทยาการจัดการ ภาควิชาบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.
- อศิน รพีพัฒน์. **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๓๙.

(๒) บทความ:

- กองการวิปัสสนาธุระ คณะ ๕ วัดมหาธาตุฯ. “กัมมัฏฐาน : กระบวนการฝึกปฏิบัติธรรม”, **วิปัสสนาสาร**, ปีที่ ๖๓ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๖๐) : ๙-๑๐.
- กรรณิกา คำดี. “วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว”, **วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม**, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๖ ฉบับ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐) : บทความย่อ.
- จุฑาภรณ์ หินชูย และคณะ. “แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ กรณีศึกษาวัดประชาคมวนาราม”, **วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑/๒๕๕๗ : บทนำ.
- ฉล่องศรี พิมพ์สมพงศ์. “การท่องเที่ยว : มิติแห่งศาสตร์บูรณาการ”, **วารสารวิทยาการจัดการ** มหาวิทยาลัยนเรศวร, ปีที่ ๗ เล่มที่ ๑ (ตุลาคม ๒๕๕๔-มีนาคม ๒๕๕๕) : ๒.
- ธรรมชนก เพชรานนท์. “แรงจูงใจในการเดินทางท่องเที่ยวแห่งแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตพื้นที่การค้าชายแดน จังหวัดเชียงราย”, **สุทธิปริทัศน์**, ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๔๔ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๙) : ๔๗.
- น้ำทิพย์ วิภาวิน. “เครือข่ายสังคมในสังคมเครือข่าย”, **วารสารวิจัยสมาคมห้องสมุด มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๘) : ๑๒๓.
- บุญญา วิริยจร. “การพัฒนาหลักการสอนวิปัสสนาของสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบ ตามแนวสติปัฏฐานสูตร”, **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๐) : ๑๓๖-๑๓๗.
- พระครูสันติธรรมาภีรัต (บุญชัย สนติกโร). “ศาสนสถานแหล่งท่องเที่ยวในพระพุทธศาสนา”, **บทความวิชาการ, JOURNAL OF NAKHONRATCHASIMA COLLEGE, Vol.8 No.1 (January-June, 2014) : ๙๒-๙๓.**
- พระมหาสุริยา มะสันเทียะ. “ประสิทธิผลของกลยุทธ์การตลาดที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณค่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร”, **บทความวิชาการ, วารสารวิทยาลัยพาณิชยศาสตร์บูรพาปริทัศน์**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๘) : ๓๕-๓๖.

- ภัชรบถ ฤทธิ์เต็ม. “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด”, **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**, ปีที่ ๑๑ เล่ม ๑ (สิงหาคม-ตุลาคม ๒๕๕๘) : ๑๒-๑๓.
- มานิช พรหมปัญญา และคณะ. “แนวทางการเตรียมความพร้อมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน”, **วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖) : ๔๒-๔๓.
- มนตรี สืบด้วง. “การศึกษาแรงจูงใจในทางพุทธศาสนา”, **วารสารศิลปศาสตร์**, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๐) : บทคัดย่อ.
- รุจเรขา วิทยาวุฒิกุล. “การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม กับงานวิจัยทางสารสนเทศศาสตร์”, **วารสารบรรณศาสตร์ มศว.**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๕) : บทนำ.
- วงศ์ระวิทย์ น้อมนำทรัพย์ และคณะ. “แผนยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนในจังหวัดนครปฐม”, **วารสารวิจัยสหวิทยาไทย**, Volume 11 No. 4 (July – August, 2016) : บทนำ.
- ศิวินิต อรรถวุฒิกุล และคณะ. “การพัฒนาารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของจังหวัดราชบุรี”, **Veridian E-Journal, Silpakorn University**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐) : บทนำ.
- สยาม อรุณศรีมรกต และคณะ. “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ๑๗ ประการของสหประชาชาติเพื่อโลกอนาคต”, **วารสารวิจัยสหวิทยาการไทย**, ปีที่ ๑๑ เล่มที่ ๓ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๕๙) : ๕.
- สายชล ปัญญชิต และคณะ. “การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของภาคใต้ : การพัฒนาเส้นทางและผลกระทบ”, **วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**, ปีที่ ๑๘ (ฉบับเดือนมกราคม-ธันวาคม ๒๕๕๘) : ๒๔๘.
- สันตติ เสริมศรี. “คำอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม ในบริบททฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม”, **วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๑) : ๓.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. “กลุ่มพระพุทธรูปสี่อิริยาบถในศิลปะสุโขทัย : ความหมายทางพระพุทธศาสนาบางประการ”, **วารสารเมืองโบราณ**, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๐) : ๖๐.
- เส็งสูง เฉา และคณะ. “การวิเคราะห์แรงจูงใจในการท่องเที่ยวแบบหลักและแบบดิ่งของนักท่องเที่ยวเยาวชนนานาชาติ กรณีศึกษาของไทยและไต้หวัน”, **Veridian E-Journal, Silpakorn University**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘) : ๕๐๔.
- อรทัย ณรงค์ชัย และคณะ. “การประยุกต์ใช้การวิเคราะห์เครือข่ายในการศึกษาบทบาทของการเชื่อมโยงการบริหารต่อเงินฝากของสถาบันการเงินไทย”, **JOURNAL OF ECONOMICS CHIANG MAI UNIVERSITY**, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-มิถุนายน ๒๕๕๓) : ๗๘-๗๙.
- อารีย์ นัยพินิจ และคณะ. “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อย-แก่นสารสินธุ์”, **วารสารปัญญาภิวัฒน์**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖) : ๓๒.

(๓) วิทยานิพนธ์:

กิตดา ปรัตถจริยา. “การออกแบบเนื้อหาภาษาอังกฤษ ในการสื่อความหมายเอกลักษณ์ของสถาน
ตากอากาศบางปูเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน”, **งานวิจัย**. คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๒.

ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ. “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง :
กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา”, **บทความ
งานวิจัย**, คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

เถกิงศักดิ์ ชัยชาญ. “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”.
รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยสุรนารี, ๒๕๕๖.

ธนวัฒน์ แสนคำวงศ์. “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนารอบบึงแก่นนคร อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหา
วิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๓.

ปิยะนันท์ บุญธะโยทัย. “การรับรู้และทัศนคติ ของผู้บริโภคต่อสื่อกิจกรรมการพัฒนอย่างยั่งยืน
ของบริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน)”. **นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๖.

พระครูวิมลศิลป์กิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ. “การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของ
วัด ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย”. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา, ๒๕๕๕.

พระมหาสุหิตย์ อาภากร และคณะ. “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธ-
ศาสนาในประเทศไทย”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**, ๒๕๕๕.

_____. “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”, **รายงานการวิจัย**,
๒๕๕๔.

พระมหาสมชาย ปิยะโร (บุญเตรียม). “ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมจากการปฏิบัติสมาธิภาวนา
กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมวัดใหม่กร
ทอง ในพระราชูปถัมภ์ฯ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาสุริยา อภิวิฑูโน (มะสันเทียะ). “กลยุทธ์การเพิ่มคุณค่าการตลาดสำหรับการท่องเที่ยวเชิง
พุทธศาสนาของพระอารามหลวงในเกาะรัตนโกสินทร์”. **การบริหารธุรกิจดุขบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๘.

พระมหาธรร สิริมงคล (มาตรา). “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดหนองแขวง (พระอาราม
หลวง) อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมนัส ธมมโร (มีมณี). “ศึกษาวิธีสร้างแรงจูงใจจากพุทธวิธีการสอน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

- พระนรบดีพ ถาวรธมโม (อินทรทัศน์). “การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการรับรู้ของจิตในพุทธปรัชญาเถรวาทและสมองในหลักสรีรวิทยา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระระพิน พุทธิสารโร. “แนวความคิดการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว (วัด) ในพุทธศาสนา : ทฤษฎี หลักการ และวิถีปฏิบัติ”, **รายงานวิจัย**, ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- ภัทร์สุภา สีสานภาพรรณ. “การท่องเที่ยวเชิงพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีแหล่งวัฒนธรรมในกรุงเทพมหานคร”. **ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- ภัทรกร พลพาธรรมชาติ และคณะ. “เครือข่ายทางสังคมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวตลาดน้ำบางน้อย”, **รายงานวิจัย**, ศูนย์ทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๓.
- มาลินี มณีคล้าย. “การรับรู้การสื่อสารการตลาดของผู้บริโภคที่มีผลต่อภาพลักษณ์ตราสินค้าในเขตกรุงเทพมหานคร”. **การค้นคว้าอิสระมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๔.
- วรสิกา อังกูร และคณะ. “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาแหล่งการเรียนรู้ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ”, **รายงานวิจัย**, ๒๕๕๗.
- วลีรัตน์ ใจสูงเนิน. “การรับรู้และการใช้บริการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของประชาชน : กรณีศึกษาอำเภอพระสมุทรเจดีย์”. **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.
- วุฒิชัย อารักษ์ไพฑมรงค์. “อิทธิพลการรับรู้ ทักษะและการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพการดำเนินงานของบุคลากร มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐตามระบบคุณภาพภายใน”. **ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.
- สุพจน์ หนูปัทยา. “การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมของการเคลื่อนย้ายโคกระบือในจังหวัดสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๘.
- สุนนา บุญหลาย. “การรับรู้ของพยาบาลในความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ของโรงพยาบาลศิริราช”. **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.
- สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา. “การท่องเที่ยวและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษา วัดบวรนิเวศวิหาร และวัดเบญจมบพิตรดุสิตฯ”. **ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.
- อุไรวรรณ เปี่ยมนิเวศน์. “การจัดการด้านการสื่อความหมายและสิ่งอำนวยความสะดวกของผู้ประกอบการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร : กรณีศึกษา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔.

(๔) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่:

พระราชสิทธิธินุณี และพระมหาประเสริฐ มนต์เสวี. “เอกสารการสอน : สมณะในคัมภีร์”. สาขา
 วิชาศาสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
 (อัดสำเนา)

พิทยะ ศรีวัฒนสาร. “เอกสารการสอน : ความหมาย อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว”. วิชาอุตสาหกรรม
 การท่องเที่ยว : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๓. (อัดสำเนา)

ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. “เอกสารสำนักปฏิบัติธรรม ตามแนวสติปัฏฐานสูตร”. ตามดำริ
 สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), ปี ๒๕๖๑.

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. “ประเภทการท่องเที่ยว”, [ออนไลน์]. : ๑๒ ย่อหน้า, แหล่งที่มา :
<https://sites.google.com.>site >tourisum>. [๑๕ มีนาคม ๒๕๖๑].

_____. ศูนย์เครือข่ายความรู้วัฒนธรรม (๒๕๕๗), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://nkw.ac.th/courseware/siamculture/knowledge/travel.html>. [๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. “ความหมายของการท่องเที่ยว”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :
<https://touris-matbuu.wordpress.com./ความรู้เบื้องต้นการท่องเที่ยว>. [๑๘ ตุลาคม
 ๒๕๕๙].

ฉัตรเฉลิม งามอาจานศาล. “การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด : ผลิตภัณฑ์หรือนวัตกรรมใหม่”, [ออนไลน์],
 แหล่งที่มา : e-TAT Tourism Journal - การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. [๑๘ ตุลาคม
 ๒๕๕๙].

ชนพฤษ ขามะรัตน์. (๒๖ ก.ค. ๒๕๕๕). “สถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดเครือข่ายทางสังคม”,
 บทความทางวิชาการ, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : v-reform.org/u-knowledges.pdf, [๑๕
 เมษายน ๒๕๖๑].

นัฐพร เกิดกลาง และคณะ. “พฤติกรรมกรท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานครของผู้เยี่ยมเยือนชาวไทย”,
 วารสารพฤติกรรมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓,
 [ออนไลน์], หน้า ๗๗-๗๘, แหล่งที่มา : [https://www.tci-thaijo.org/index.Php JBSD/
 article/download/](https://www.tci-thaijo.org/index.Php JBSD/article/download/). [๑๐ ก.ค. ๒๕๖๐].

ร่างแผนแม่บท. “ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย (ศปท.) พ.ศ.
 ๒๕๕๒-๒๕๕๖”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sptcenter.org>. [๑๑ เมษายน
 ๒๕๖๑].

วราห์ แห่งพุ่ม. “Social exchange theory”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http://www.lawreform .
 go.th/lawreform/index.php?option=com_content&task/downloadmedia &
 file.html](http://www.lawreform.go.th/lawreform/index.php?option=com_content&task/downloadmedia&file.html). [๑๕ เมษายน ๒๕๖๑].

สารานุกรมเสรี. “เครือข่ายทางสังคม”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http://th.Wikipedia.org//index.
 Php?/title](http://th.Wikipedia.org//index.Php?/title). [๘ พฤษภาคม ๒๕๖๑].

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. “กลุ่มเทคโนโลยีสารสนเทศ”, สํารวจปี ๒๕๕๙, [ออนไลน์],
แหล่งที่มา : <http://www.onab.go.th> [๑๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

_____. “ส่วนการศึกษาสงเคราะห์ กองพุทธศาสนศึกษา”, สํารวจปี ๒๕๕๙, [ออนไลน์],
แหล่งที่มา : <http://www.onab.go.th> [๑๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

(๖) สัมภาษณ์:

พระราชสิทธิมนิ วิ., ดูแลฝ่ายส่งเสริมการปฏิบัติธรรม, วัดมหาธาตุ, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๑.

พระสุวิมลธรรมาภรณ์, ดูแลเผยแผ่การจัดกิจกรรม, วัดมหาธาตุ, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๑.

พระราชเวที, ดูแลด้านโบราณสถาน, วัดพระเชตุพน, ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระมหานนท์ โพธิเมธี, ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม, วัดพระเชตุพน, ๒ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระมหาชุมพร นิตฺติสาโร, เจ้าหน้าที่เผยแผ่กิจกรรม, วัดอรุณ, ๖ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระอาจารย์จรัสเดช จิรเตโช, ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม, วัดอรุณ, ๗ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระปลัดเสริมพร ธรรมวโร, ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม, วัดธรรมมงคล, ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระครูสังฆกิจวิทยา จิรปญโญ, ฝ่ายเผยแผ่กิจกรรม, วัดธรรมมงคล, ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระราชเมธี, ดูแลเผยแผ่การจัดกิจกรรม, วัดไตรมิตร, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระสุวรรณมหาพุทธาภิบาล, ดูแลด้านโบราณวัตถุ, วัดไตรมิตร, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระวิสุทธิญาณเมธี วิ., ฝ่ายส่งเสริมการปฏิบัติธรรม, วัดพิชัยญาติ, ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระครูวิศิษฐ์สรการ, เจ้าหน้าที่เผยแผ่กิจกรรม, วัดพิชัยญาติ, ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

พระภวนาเมศคุณ วิ., เจ้าสำนักวัดมเหยงคณ์, ๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๑.

พระภวนาโพธิคุณ วิ., เจ้าสำนักวัดธารน้ำไหล (สวนโมกข์), ๔ กันยายน ๒๕๖๑.

พระภวนาธรรมาภินันท์, เจ้าสำนักวัดนาหลวง (อภิญาเทสิตธรรม), ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

พระพรหมมงคล, เจ้าสำนักวัดพระธาตุศรีจอมทอง, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๑.

พระศรีศิลป์อาจารย์ ดร., ผู้ช่วยเจ้าสำนักวัดพระธาตุศรีจอมทอง, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

๒. ภาษาอังกฤษ:

(I) Books:

A. Javier Trevino, **George C. Homans : History, Theory, and Method**, (Oxford: Charles Tilly. Boulder, Paradigm Publishers, 2006.

Bernstein. D. A., **Essentials of Psychology**. Boston: Houghton Mifflin Company. 1999.

Boissevain, Jeremy and J. Clyde Mitchell, **Network Analysis : Studies in Human Interaction**. Netherlands: Mouton & Co., 1973.

Bruce, Steve ; and Yearley, Steven, **The SAGE Dictionary of Sociology**, London: SAGE Publication Ltd., 2006.

- Christmas Humphreys, **A popular dictionary of Buddhism**. Richmond Surrey: Curzon Press, 1997.
- Garrison, K.C. and Magoon, Robert. **Educational Psychology**. Columbus: Charles E. Meril Publishing, 1972.
- Gee,Y.,James,C., Deriter,J., & Choy,L., **Travel industry**, New York: John Wiley & Sons, 2007.
- Newman, M. E. J., **The Structure and Function of Complex Network**. SIAM Review. 2003.
- Novelli, Marina. **Niche Tourism : Contemporary Issues, Trends and Cases**. Oxford: Elsevier, 2005.
- Mc Intosh, R., Goeldner, C. R, & Ritchie, B., **Tourism : principles, practice and philosophies**. New York: John Wiley & Sons, 2007.
- Ryan, C. **Recreational Tourism**. (1991), London : Routledge, and **The Tourist Experience**. (1997), London: Cassell.
- Swarbrooke, J. and Horner. **Consumer Behavior in Tourism**. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2007.

(II) Report of the Research:

- Burke, Adam. **Communications & Development : a practical guide**. London: Social Development Division Department for International Development, 1999.
- Crompton, J.L. **Motivation for Pleasure Vacation**. Annals of Tourism Research, 1979.
- Dann G. Anomie, **Ego-Enhancement and Tourism**. Annals of Tourism Research, 1977.
- Klenosky D. B. **The Pull of Tourism Destinations : A Means-End Investigation**. Journal of Travel Research, 2002.
- Pearce, Phillip L., and Lee, U., **Developing the Travel Career Approach to Tourist Motivation**. Journal of Travel Research, 2005.
- Sangpikul Aswin. **Travel Motivations of Japanese Senior Travelers to Thailand**. International Journal of Tourism Research, 2008.
- Starkey, Paul. **Networking for Development**. IFRTD (The International Forum for Rural Transport and Development), 1997.

ภาคผนวก

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย

ชื่อ/นามสกุล	ตำแหน่ง/หน้าที่
๑. พระครูปริยัติกิตติธำรง, รศ.ดร.	คณบดีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.	ผู้อำนวยการ สำนักงานวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. รศ. ปาริชาติ วลัยเสถียร	ประธานกรรมการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. รศ.ดร. โกนิษฐ์ ศรีทอง	กรรมการ และ รองคณบดีฝ่ายบริหาร คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

แบบสังเกต

แบบตรวจสอบรายการ (Check List) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัด
ในสังคมไทย

ชื่อวัด เขต
กรุงเทพมหานคร โทร. อีเมล

๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	มี	ไม่มี	หมายเหตุ
๑.๑ บริเวณวัดมีความเป็นระเบียบ สวยงาม			
๑.๒ วัดแห่งนี้มีเอกลักษณ์ประจำวัดโดดเด่น สะดุดตา			
๑.๓ การเที่ยวชมงานพุทธศิลป์ภายในวัดจัดเป็นระบบ เหมาะสม			
๑.๔ จัดให้มีมุนั่งพักผ่อน บรรยากาศร่มรื่น จุดบริการน้ำดื่ม			
๑.๕ จัดห้องน้ำ สุขา เพียงพอแก่คนทุกเพศทุกวัย คนพิการ			
๑.๖ ห้องน้ำ ห้องสุขา สะอาดถูกสุขอนามัย			
๑.๗ จัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่อยู่ประจำ			
๒. ด้านการใช้สื่อและสัญลักษณ์			
๒.๑ แสดงป้ายแผนผังโดยรวมของวัดชัดเจน เหมาะสม			
๒.๒ ป้ายบอกสถานที่ ชี้ทางเข้า-ออก เข้าใจง่าย			
๒.๓ ออกแบบป้าย และสัญลักษณ์ทันสมัย สวยงาม			
๒.๔ ใช้สื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์เช่น วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต			
๒.๕ จัดแสดงป้ายเกี่ยวกับข้อคิด เตือนใจที่หลากหลาย			
๒.๖ จัดทำป้ายแนะนำข้อมูล ประวัติสถานที่สำคัญในวัดแบบถาวร			
๒.๗ แสดงป้ายปฏิทินจัดกิจกรรมทางพุทธศาสนา ตลอดปี			
๓. ด้านการส่งเสริมในการสร้างแรงจูงใจแก่นักท่องเที่ยว			
๓.๑ เจ้าหน้าที่ให้บริการในส่วนต่าง ๆ สุภาพเรียบร้อย ยิ้มแย้มแจ่มใส			

๓.๒ วัดจัดให้มีเจ้าหน้าที่นำชมสถานที่			
๓.๓ อำนวยบริการเป็นระบบ ไม่ซับซ้อนยุ่งยาก			
๓.๔ เปิดพระอุโบสถ สถานที่สำคัญ ๆ ให้ได้เข้าไปเยี่ยมชม กราบไหว้ บูชา			
๓.๕ วัดจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับนักท่องเที่ยว และประชาชนในชุมชนเสมอ ๆ			
๓.๖ มีเอกสารเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธธรรมให้ได้ศึกษาเรียนรู้			
๓.๗ เข้ามาท่องเที่ยวในวัดนี้แล้วรู้สึกผ่อนคลาย ร่มเย็น			
๔. ด้านการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม			
๔.๑ มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนเข้าปฏิบัติธรรมโดยใช้การ สื่อสารสมัยใหม่			
๔.๒ จัดให้มีเอกสารแนะนำ ระเบียบวิธีการเข้าปฏิบัติธรรม			
๔.๓ จัดให้มีการแสดงรูป-ภาพถ่ายกิจกรรมการปฏิบัติธรรม			
๔.๔ มีสถานที่สำหรับการปฏิบัติธรรมที่สงบ สะอาด			
๔.๕ แบ่งสัดส่วนที่พักอาศัย ห้องปฏิบัติธรรม ชัดเจน			
๔.๖ จัดห้องน้ำ ห้องสุขา สำหรับผู้สูงอายุ และผู้ปฏิบัติธรรม สะดวก สะอาด			
๔.๗ แสดงป้ายปฏิทินการจัดปฏิบัติธรรม ตลอดทั้งปี			

ที่มา : ปรับจาก แผนปฏิบัติการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว *

รายละเอียดอื่น ๆ

* กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, แนวทางการดำเนินงานโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยว เส้นทาง
แสวงบุญในมิติทางศาสนา ปี ๒๕๕๗, สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา,
๒๕๕๗), หน้า ๕๑-๕๓.

บันทึกภาพถ่าย

ลงชื่อ ผู้บันทึก

วันที่/...../.....

ภาคผนวก ข.

แบบสัมภาษณ์
(วัดในกรุงเทพมหานคร)

แบบสัมภาษณ์ (ระบุชื่อวัด)

เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัด
ในสังคมไทย

.....

ชื่อผู้วิจัย พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์) นักศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาจารย์ที่ปรึกษา รศ. ปาริชาติ วลัยเสถียร, รศ.ดร. โกนิฐ์ ศรีทอง

นามผู้ให้สัมภาษณ์

วัด

แขวง เขต จังหวัด กรุงเทพมหานคร

วันเดือนปี ที่สัมภาษณ์

เริ่มการสัมภาษณ์เวลา น. สิ้นสุดการสัมภาษณ์เวลา น.

ประเด็นสัมภาษณ์ :

๑. การท่องเที่ยวเชิงพุทธศิลป์

๑.๑ การจัดการสถานที่ภายในวัด มีการจัดแบ่งเขต/โซน ต่าง ๆ หรือไม่ อย่างไร

.....
.....

๑.๒ ปัจจุบันนี้ โบราณสถาน/โบราณวัตถุภายในวัดที่สำคัญ มีอะไรบ้าง และมีหน่วยงาน
ใดมาให้การช่วยเหลือ สนับสนุน

โบราณสถานโบราณวัตถุ	หน่วยงานที่สนับสนุน	ประเภทและวิธีการสนับสนุน

๑.๓ การช่วยเหลือ/สนับสนุนดังกล่าว มีความพอเพียงเหมาะสมหรือไม่ เพราะเหตุใด ในกรณีที่การช่วยเหลือ/สนับสนุน ไม่เพียงพอ เหมาะสม หรือไม่มี วัดใช้วิธีการใดในการดูแลรักษา โบราณวัตถุ โบราณสถาน

.....

.....

๑.๔ ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ทำหน้าที่จัดการดูแลเกี่ยวกับโบราณวัตถุและสถานที่ภายในวัด ท่านเห็นว่ามีส่วนใดที่ควรปรับปรุงแก้ไข

สถานที่	รายละเอียดการปรับปรุงแก้ไข
๑. ห้องน้ำ ห้องสุขา	
๒. ทางเดินเท้า	
๓. จุดวางเอกสารแนะนำสถานที่	
๔. ป้ายแนะนำและสัญลักษณ์	
๕. จุดขายสินค้า ที่ระลึก	
๖. จุดตั้งวางถังขยะ	
๗. จุดบริการสอบถาม	
๘. สถานที่ผ่อนคลา	
๙. สถานที่จอดรถ	
๑๐. อื่น ๆ	

๒. การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้, วัฒนธรรมและวิถีชุมชน

๒.๑ การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทชมงานพุทธศิลป์กรรม และทำบุญ ไหว้พระ ขอพร มีส่วนสัมพันธ์กับชุมชนรอบวัดอย่างไร เช่น การพัฒนาตลาดและสินค้าชุมชน การเยี่ยมชมวิถีชุมชน (ระบุรายละเอียด)

.....

.....

๒.๒ การจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับวันสำคัญทางศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม และวันสำคัญของชาติที่ท่านดูแลอยู่ มีส่วนสัมพันธ์กับชุมชนรอบวัดอย่างไร

.....

.....

๓. การเที่ยวเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ประเภทการปฏิบัติธรรม

๓.๑ มีการจัดกิจกรรมใดบ้างที่ผ่านมา ที่ส่งเสริมให้ผู้เข้ามาท่องเที่ยวในวัด มีโอกาสได้ปฏิบัติธรรมตามความเหมาะสม

๑.

๒.

๓.

๓.๒ หากมีกิจกรรมการปฏิบัติธรรมขึ้นภายในวัด ท่านจัดให้มีขึ้นในช่วงใด อย่างไร

.....

.....

๓.๓ มีการแนะนำให้ผู้ปฏิบัติเดินทางไปปฏิบัติต่อที่ใด และเป็นวัดในเครือข่ายหรือไม่

.....

.....

..

๓.๔ ในความคิดเห็นของท่าน การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาเพื่อการปฏิบัติกรรมฐาน มีประโยชน์ต่อสังคมไทยอย่างไร

๑.

๒.

๔. ปัจจัยความสำเร็จและปัญหาอุปสรรค

๔.๑ ท่านคิดว่า ความสำเร็จของการจัดกิจกรรมภายในวัดที่ผ่านมา มีปัจจัยมาจากองค์ประกอบส่วนใดบ้าง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศิลป์	การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมและวิถีชุมชน	การท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม

๔.๒ ปัญหา อุปสรรคที่สำคัญและวิธีแก้ไขที่ได้ผล

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศิลป์		การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้และวิถีชุมชน		การท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม	
ปัญหา	การแก้ไข	ปัญหา	การแก้ไข	ปัญหา	การแก้ไข

ขอขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งที่ท่านให้ความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์
พระศรีสังฆม ขยานวฑฺฒโน

ภาคผนวก ค.

แบบสัมภาษณ์
(วัดใน ๔ ภูมิภาค)

แบบสัมภาษณ์(ใส่ชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์).....

เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัด
ในสังคมไทย

.....

ชื่อผู้วิจัย พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์) นักศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาจารย์ที่ปรึกษา รศ. ปาริชาติ วลัยเสถียร, รศ.ดร. โกนิฐ์ ศรีทอง

นามผู้ให้สัมภาษณ์

วัด

ตำบล อำเภอ จังหวัด

วันเดือนปี ที่สัมภาษณ์

เริ่มการสัมภาษณ์เวลา น. สิ้นสุดการสัมภาษณ์เวลา น.

ท่านเคยให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการเชื่อมโยงเครือข่ายของการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยว
มาก่อนหรือไม่

☐ เคย (ชื่อหน่วยงาน,กลุ่ม,บุคคล)

.....

☐ ไม่เคย

ประเด็นสัมภาษณ์

๑. ปัจจุบันท่านยังคงมีการสร้างเครือข่ายของการปฏิบัติธรรมไปยังวัดอื่น ๆ อยู่หรือไม่

☐ มี

☐ ไม่มี

เพราะเหตุใด

.....

มีวิธีการดำเนินงานอย่างไร

.....

๒. การสร้างเครือข่ายไปยังวัดอื่น ๆ ท่านใช้ข้อมูลอะไร? เป็นเกณฑ์ในการเลือก

.....

.....

๓. การสร้างเครือข่ายในด้านการปฏิบัติธรรมของท่าน มีเป้าหมายอย่างไร

๑)

๒)

๓)

๔. ในฐานะที่เป็นครู อาจารย์ และผู้ประสานงานเครือข่าย ท่านมีบทบาทตามหน้าที่กับวัดในเครือข่ายอย่างไร

.....

.....

๕. สำนักปฏิบัติธรรมของท่านในปัจจุบันนี้ มีการแลกเปลี่ยนบุคลากรเช่น พระวิปัสสนาจารย์, กับวัดในเครือข่ายหรือไม่

☐ มี

☐ ไม่มี

เพราะเหตุใด

.....

มีวิธีการดำเนินงานอย่างไร

.....

๖. สำนักปฏิบัติธรรมของท่าน มีการส่งต่อหรือรับผู้ปฏิบัติธรรมกับวัดในเครือข่ายหรือไม่

☐ มี

☐ ไม่มี

เพราะเหตุใด

.....

มีวิธีการดำเนินงานอย่างไร

.....

๗. วัดที่อยู่ในเครือข่ายของท่าน มีการขยายเครือข่ายไปยังวัดอื่น ๆ หรือไม่

☐ มี

☐ ไม่มี

เพราะเหตุใด

.....

มีวิธีการดำเนินงานอย่างไร

.....

.....

๘. สำนักปฏิบัติธรรมของท่าน มีการสร้างกิจกรรมร่วมกับวัดในเครือข่ายทั้งหมด หรือวัดในเครือข่ายบางส่วน ตามความเหมาะสมอย่างไร

.....

.....

๙. ท่านใช้วิธีการในการจัดการเครือข่ายที่ท่านสร้างขึ้น ให้เจริญเติบโตและเข้มแข็ง อย่างไร

.....

.....

๑๐. นับตั้งแต่เริ่มต้นปี พ.ศ. ถึงปัจจุบันในปี พ.ศ. ๒๕๖๑ สำนักปฏิบัติธรรมของท่าน ได้สร้างเครือข่ายสำนักปฏิบัติธรรมไว้ในสังคมไทย จำนวน วัด

(ขอถ่ายรายชื่อวัดที่อยู่ในเครือข่ายทั้งหมดหรือเอกสารอ้างอิงอื่นๆ)

ขอขอบพระคุณอย่างสูงยิ่งที่ท่านให้ความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	: พระศรีสังคม ชยานวฑฺฒโน (ธนาวงษ์)
วัน/เดือน/ปี เกิด	: วันที่ ๓ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๖
ภูมิลำเนา	: ๖๖ หมู่ ๑ ตำบลม่วงเตี้ย อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง
การศึกษาทางโลก	: ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาออกแบบนิเทศศิลป์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ กรุงเทพมหานคร
การศึกษาทางธรรม	: นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดบัวแก้วเกษร ตำบลระแหง อำเภอตลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี ๑๒๑๔๐ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา วิทยาเขตบาฬีศึกษา-พุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

พ.ศ. ๒๕๕๔	: ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเวลา ๗๕ วัน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
พ.ศ. ๒๕๕๖	: ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเวลา ๔ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา : ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและถือธุดงค์วัตร เป็นเวลา ๓๐ วัน ณ วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี
พ.ศ. ๒๕๕๗	: ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเวลา ๒ เดือน ที่สำนัก Mahasri Sasana Yeiktha Meditation Centre, Yangon, Myanmar.
อุปสมบท	: วันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๓ วัดราชโอรส กรุงเทพมหานคร
สังกัดวัด	: วัดบัวแก้วเกษร ตำบลระแหง อำเภอตลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี
หน้าที่	: พระวิปัสสนาจารย์ประจำพุทธอุทยานธรรมโกศล และพระวิปัสสนาจารย์ประจำอำเภอตลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี ๑๒๑๔๐
ปีที่เข้าศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: พุทธอุทยานธรรมโกศล ตำบลหน้าไม้ อำเภอตลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี ๑๒๑๔๐
โทรศัพท์	: ๐๘๑-๘๔๔-๒๔๓๔
E-mail	: colorsocial1234@gmail.com